

РАЗДЕЛ V

***КАЧЕСТВО И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ
НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ***

SECTION V

***QUALITY AND COMPETITIVENESS
OF HIGHER EDUCATION***

В ТЪРСЕНЕ НА РЕШЕНИЕ ЗА РЕФОРМАТА ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

проф. д-р Манол Рибов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

THE PROCESS OF REACHING DECISIONS ON HIGHER EDUCATION REFORM

Manol Ribov

ABSTRACT: The report deals with issues related to the integration of higher and secondary education. It emphasizes the necessity of updating professional fields. Special attention is paid to the restructuring of curricula. It adduces the need to improve the activities of basic structural units. Students' values and behaviour are conferred, not ignoring the incidence of the unacceptable behavior of academics. The final part of the report discusses some trends in higher education.

KEYWORDS: Educational Reform, Integrated Approach, Strategic Alliances, Closed Education Cycle, Employers' Organizations, Curriculum, Primary Structural Units, Values, Behavioral Model, Unacceptable Behavior, Trends in Higher Education

Постоянно нарастващата роля на образованието е една от важните закономерности на XXI век. В дълбоката си същност просперитетът на икономиката и развитието на образованието са неделими един от друг компоненти. Тази истина, потвърдена от досегашния опит на развитите в икономическо отношение страни, придобива особена актуалност в условията на изострена конкуренция, когато надпреварата при осъществяване на идеи в различните сфери на живота на хората, е средата, която осигурява свободата на икономическите действия и създава възможност за компромиси при решаването на противоречия между отделните частни интереси.

Когато се поставя въпросът за необходимостта от реформа във висшето образование, не трябва да се подценява обстоятелството, че в тази област по принцип са **заложи големи възможности** за постигането на значими резултати. По начало всички въпроси на образователната сфера съдържат такива възможности, защото акумулират изключително ценна информация, която има широко въздействие. Известно е, че в исторически аспект образованието е един от най-мощните фактори за развитието на човека и напредъка на обществото. Големият въпрос е как да се използва този фактор, как съдържащата се в него полезна информация се превръща в средство за въздействие върху човека и обществото.

Не е тайна, че въпросите за образователната реформа с доста голяма настойчивост, а в някои случаи и в определена припряност, се разработват все по-интензивно. Заедно с това става все по-очевидно, че върху основата на традиционните решения и методи не може да се постигне качествен скок в подготовката на специалисти с висше образование, че и в тази област на-зряват принципно нови проблеми със стратегическо значение за настоящето и бъдещето на образованието, на неговото въздействие върху човека, че и тук са нужни нови виждания, нови постановки, нарушаващи редица вкоренени в теорията и практиката представи.

ИНТЕГРИРАНЕ НА ВИСШЕТО СЪС СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Едно от тези нови виждания се отнася до прилагането на **интегрирания подход** във висшето образование. Същественото за него е, че се основава на търсенето и намирането на такива системни характеристики, които водят до синтез на различните образователно-квалификационни степени. От позициите на този подход, от висшите училища се изисква паралелно с бакалавърската и магистърската степен да се осигурява и обучение за **придобиване на професионално образование** /professional training option/. Задачата е да бъдат изградени в тях “центрове на професионална подготовка”, обучението, в които ще се извършва срещу заплащане. В случая става въпрос за краткосрочно обучение, което ще обхваща широк спектър от атрактивни професии, представляващи интерес за студенти от всички професионални направления. Придобивайки тази квалификация, студентите ще имат възможност да упражняват по време на следването си квалифицирана работа, която би могла да подпомогне тяхната издръжка. Същата квалифицирана работа те биха могли да продължат да упражняват и след завършване на висшето си образование до намиране на подходяща работа по специалността.

По примера на водещи университети в света /Харвард, Станфорд, Йейл, Принстън/, висшите училища биха могли да осъществят **затворен цикъл на обучение** /closed education cycle/, включващ подходящи форми на интегриране със средното образование. Опитът на тези университети потвърждава добре известния факт, че подготовката на конкурентоспособни специалисти с висше образование зависи в много голяма степен от нивото на подготовка на приетите в университета кандидат-студенти. Оттук е и вниманието, което следва да се отделя на профилираните и професионални гимназии, осигуряващи до 80 % от студентите в някои от специалностите във висшите училища. Това изисква висшите училища да окажат методическа помощ на средните училища, осигуряващи основния контингент от кандидат-студенти. Освен това, те могат да предлагат и образователни пакети, включващи дис-

циплини от учебния план на висшето училище, оценките за които в средните училища при определени условия могат да бъдат признавани и във висшето училище. Прямо тези образователни структури, висшите училища следва да провеждат политика на партньорство, с реализирането както на икономическата, така и на институционалната страна на взаимоотношенията.

Друга сфера на проявление на приложението на интегрирания подход е създаването от висшите училища със стопанските субекти на **стратегически алианси**. Целта на изграждането на този вид сдружения с нестопанска цел е да се осигури реализацията на студентите в практиката и научно обслужване на стопанските субекти. По своята същност това е неперсонифицирано гражданско дружество, свързано с договор между две или повече лица за обединяване на своята дейност и постигане на обща цел, т.е. извършване на съвместна дейност. Този тип неперсонифицирани дружества се регламентира от чл. 357 – 364 на Закона за задълженията и договорите (ЗЗД). Страни по договора за създаване на дружеството са висшето училище и работодателските организации от частния и публичния сектор.

Към казаното ще добавим, че **висшето училище**, като страна по договора, осигурява образователни услуги и научно обслужване на работодателските организации. **Образователните услуги** се изразяват в организиране на различни форми на обучение на служителите от работодателските организации. **Научното обслужване** се осъществява под формата на консултации, проучвания и научни изследвания, програмно осигуряване, създаване на нови или усъвършенствани технологии, системи за управление, методики, стандарти и т.н.

Другата страна по договора – **работодателските организации**, осигуряват подходящи условия за провеждане на учебни практики и стажове за студенти, а след дипломирането им, при възможност, и наемане на работа.

В договора за създаване на дружеството се определят съдружниците, наименование на дружеството, предметът му на дейност, срокът на неговото съществуване, начинът на вземане на решения, размерът на дяловете на съдружниците управлението на дружеството и разпределението на печалбата и загубите¹.

Налага се още да уточним, че за уреждане на **взаимоотношенията на висшите училища с професионалните и профилирани средни училища** също се създава дружество по ЗЗД (чл. 357 – 364). В този случай, висшето училище подпомага обучението в партньорските средни училища, а те от

¹ За да влезе в сила договорът за създаване на дружеството, трябва да се заверят пред нотариус подписите на учредителите. Дружеството се регистрира в **Регистъра Булстат** към **Агенцията по вписванията** в седемдневен срок от датата на договора. Получава се едно временно удостоверение, на което е изписан срока, в който трябва да се вземе документ по Булстат. До получаването на този документ, временното удостоверение се използва за удостоверяване на данните на дружеството по ЗЗД.

своя страна мотивират учениците с висок успех да кандидатстват в тези висши училища. Освен това, висшето училище, като страна по договора, би могло да допуска подбрани ученици да посещават **лекции и упражнения** на негови преподаватели, да подпомага възприемането на **ценностната му система**, като съдейства за провеждането на съвместни културни, спортни и развлекателни мероприятия, да осигурява безвъзмездно единични бройки от университетски издания на учебници и учебни помагала за училищните библиотеки.

Това са само някои от възможните задължения на страните по договора за неперсонифицираното гражданско дружество. Даваме си сметка, че неговото прилагане при създаването на стратегическите алианси и сдруженията с професионалните и профилираните средни училища е още в самото начало. Въпросите за изграждането, обаче, на тези структури се поставят все по-настойчиво и решаването им изисква по-пълно да се използва потенциала не само на академичните общности, но и на работодателите, а защо не и на средните училища.

АКТУАЛИЗИРАНЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ НАПРАВЛЕНИЯ

Задачите, които на сегашния етап се поставят в областта на висшето образование, могат успешно да се решат само на основата на съвременната **актуализация на професионалните направления**, по които се обучават студентите. Висшите училища са изправени пред свършено други реалности и обществени потребности, които налагат **разкриването на нови и закриването на традиционни специалности**, интересът към които е силно намалял. Очевидно е, че образователният продукт на висшите училища не прави изключение от останалите продукти на труда. А това означава, че предлаганото от тях обучение по различни специалности също има своя жизнен цикъл и подобно на биологичните цикли преминава през растеж и упадък. По-конкретно става въпрос за онези специалности, които се отличават с рязкото спадане на търсенето и отлив на студенти, породено от новите технологии и социални тенденции. Те рано или късно трябва да бъдат изведени от учебния процес, като се положат усилия преподавателският състав да бъде пренасочен към нови перспективни мултидисциплинарни специалности. Такава специалност е например “Мениджмънт на развлекателната индустрия”, която дава възможност да бъдат привлечени преподаватели от различни области на висшето образование и по-конкретно от социалните, стопанските и правните науки, изкуствата, информатиката и техническите науки.

Тази специалност има голямо бъдеще, тъй като отразява трайни световни тенденции. Става въпрос за масовото разрастване на обслужващите дейности в напредналите икономики, а и не само в тях. В тези икономики

делът на материалното производство в брутния вътрешен продукт е спаднал на 20 %. Такъв е този процент и в заетостта. Услугите днес съставляват 80 % от принадлежащия продукт в Европа, Япония и САЩ, като от тях близо 20 % принадлежат на игралната и развлекателната индустрия. В България те съставляват 50 % от брутния вътрешен продукт, като средният темп на нарастване на брутната добавена стойност в сектора на услугите изпреварва темпа на нарастване в материалното производство с 2,5 %. Делът на игралната и развлекателната индустрия в общия обем на услугите е 12,8 %. Човек може да добие реална представа за мащабите на тази индустрия, запознавайки се с календара на развлекателните събития, включващи карнавали, фестивали, конкурси, спектакли на открито и др.

Привличането на огромни средства в развлекателната индустрия и главоломното нарастване на броя на развлекателните центрове се обяснява преди всичко с увеличаващата се средна класа в Европа, САЩ и Азия, където този процес се развива ускорено. Търсят се предимно ръководители и приложни специалисти с контролни функции. Такава е ситуацията и в България с тази разлика, че дефицитът на кадри тук е по-малък, тъй като тези процеси са още в началния си стадий.

Обновяването на специалностите в професионалните направления на висшето училище е необходимо условие за усъвършенстване на неговата образователна дейност, но тази дейност не е само консуматор на постиженията на науката, самата тя трябва да се преустрои коренно, да придобие нови характеристики, да се издигне до равнището на съвременните идеи и теоретични концепции. Остане ли такава, каквато е сега, тя няма да е в състояние да въплъти в образователната си политика теоретичния потенциал на съвременния модел на висшето образование, насочен към потребностите на обществото.

ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ НА УЧЕБНИТЕ ПЛАНОВЕ

Подготовката на специалисти с висше образование в условия на неопределеност и бързо променящ се свят изисква да се обърне много по-голямо внимание на **учебните планове**. В системата на висшето училище учебният план трябва да бъде един от най-съществените фактори на саморегулация на тази система.

Не е нужно да доказваме очевидната истина, че отлично подготвеният академичен състав, превъзходната материална база, доброто информационно осигуряване и всичко останало, от което зависи конкурентоспособността на висшето образование, се обезсмисля от провеждане на обучението по учебен план, в който са намерили място неадекватни на специалността дисциплини с нарушени пропорции между фундаменталните и специалните дисциплини.

Логиката на съвременното развитие поставя нови проблеми. Силното развитие на интегративните и синтетичните тенденции води до изграждането на мощни системни формации в познавателната и практическата дейност на човека, свързани със задълбочаване на знанията в учебните планове чрез тяхното стесняване и минимизиране в учебните дисциплини. Колкото повече се разширява кръгът на интегрираните знания, толкова повече се уплътнява знанието и неговия понятиен и методологически апарат. В резултат на това се формират силно синтезирани знания с голям обхват на приложимост при решаване на различни теоретични и практически задачи. Тази тенденция изисква интегриране в учебните планове на фундаменталните, специалните общонаучни и специалните частнонаучни дисциплини, като **съотношението между тях, според образователните степени, в проценти е 50/30/20 за ОКС “Бакалавър”, 20/30/50 за ОКС “Магистър” и 10/20/70 за ОКС “Доктор”**. При това, тук диспропорцията между фундаменталните, специалните-общонаучни и специалните-частнонаучни дисциплини може да се отрази сериозно върху качеството на плана.

Другото не по-малко важно изискване за усъвършенстване на учебните планове се отнася до **насочването на включените в тях дисциплини към кардинални проблеми**, свързани с новите технологии, иновациите, ефективността, качеството и т.н. Накратко казано, към проблеми и задачи, знанията за които повишават конкурентоспособността на подготвяните специалисти. Това изискване, обаче, не бива да се свежда само до създаването по тези проблеми на едни или други дисциплини или магистърски програми. Въпросът е при наличието на възможност, те да бъдат включени във всяка една от изучаваните дисциплини. По този начин се създадат условия за постигане на интегрален ефект от обучението. Разбира се, възможностите за постигането на такъв ефект следва да се търсят и в изучаването и прилагането на научни принципи, закони, понятия, теории, хипотези от една научна област в друга научна област и на тази основа да се реализира интегрален ефект.

Третото изискване е свързано с **интегрирането в плана на учебната и научно-изследователската дейност**. Същността на това изискване е сериозно да се измени учебният план като са включат в него дисциплини, а в учебните програми – теми, посветени на креативните техники и на научните изследвания. Тук става въпрос за нови знания, без които не е възможно да се достигне до оригинални идеи, както и на методи чрез които се възпроизвеждат достигнатите научни резултати за решаване на познавателни и практически задачи. Имаме предвид методи за избор на теми и формулиране на изследователски задачи, за теоретични и експериментални изследвания, за анализ и оформяне на резултати от тези изследвания, за тяхното внедряване и постигане на ефективност.

Към всичко това ще добавим и изискването в учебните програми да намерят място **научните области и задачи, върху които работят препода-**

вателите, титуляри на учебни дисциплини, като тематично те би следвало да съответстват на обекта и предмета на дисциплината. При това, в учебната програма трябва да бъдат определени и организационните форми за научна работа на студентите по посочените изследователски задачи.

От значение е също така постигането на поставените цели за конкурентоспособността, ефективността и практическата реализация на подготвените специалисти да става с възможно **най-икономични средства и ресурси**. В съвременните условия висшето образование се възприема като важна икономическа дейност за обучение и създаване на знания, която поглъща огромни средства. За обществото не е безразлично какви резултати дава тази дейност при вложените средства за нейното развитие. Ето защо неговата рентабилност е възможна, когато тя се развива икономично.

Прилагането на интегралния подход в разработването на учебните планове осигурява висока адаптивност на подготвените специалисти, умения и способност те бързо да се приспособяват към изменящите се условия, да се преквалифицират, да усвояват и прилагат нови методи и методики. Широката специализация, съчетана с голяма компетентност и професионална вещина в дадена област, позволява на специалистите по-умело и бързо да използват знанията в различни области, да адаптират теоретическите и технологическите решения в нови производствени условия, да търсят възможности за приложения на съпътстващи решения.

УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ РАБОТАТА НА ПЪРВИЧНИТЕ СТРУКТУРНИ ЗВЕНА

От друга страна, и най-добрият учебен план, колкото и той да е съобразен с изискването на интегрирания подход, не може да гарантира получаването на желанния резултат, ако се нарушават изискванията на организацията и управлението на учебния процес. Този проблем е свързан с все по-голямото оскъпяване на висшето образование, със сложността на учебния процес, криещ винаги изненади и рискове. Поради това, сега все по-често се обсъжда въпросът **за рационализиране работата на първичните звена** във висшите училища. Истинската причина, обаче, за поставянето на този въпрос е необходимостта от развитието на творческия потенциал на студентите и на способността им да се реализират в една или друга дейност. Изумителните постижения на научната и културната мисъл днес правят все по-належаща задачата висшето образование решително да се ориентира към подготовка, която не само и не просто осигурява знания, но и формира и развива способност за творческо мислене, за самостоятелно усвояване на нови знания. Може да се каже, че конкурентоспособно образование е това, което научава студентите сами да се образуват, сами да

развиват своя творчески потенциал, сами да използват този потенциал по най-резултатния начин.

За да бъде изпълнена тази задача, е нужен безусловен **отказ от стереотипа** академичният състав в първичното звено да се ограничава само в **осъществяване на обичайните дейности**, свързани с изпълнението на предвидения по норматив хорариум за аудиторна заетост, отчитане на резултати от научни изследвания и публикации, както и участие в научни форуми. Наред с отразяването на тези дейности в индивидуалните планове и особено в учебните програми би следвало да намерят отражение конкретни ангажменти на научно-преподавателския състав за формиране и развитие на творческото мислене в студентите. Съществено за него е, че разкрива невидими за дескриптивното мислене факти, явления и процеси, техните връзки и зависимости, развитието им в по-близка и по-далечна перспектива, ползите и негативите от проявлението им в различни фрагменти от действителността. Става въпрос за прилагането на цялата гама от **диалогови, аналитични, интуитивни и морфологични методи на обучение**, за възлагането на аудиторни и извънаудиторни творчески задачи, за осъществяване на текущ контрол за усвояване на знанията².

При определяне на комплекса от качества, които са нужни на специалистите с висше образование, е необходимо да се вземе под внимание и тяхната способност за творческо мислене, за творческо търсене, за творческа работа. Не бива да се задоволяваме с тривиалното мислене на студентите. Оттук идва и разликата в характерите и способностите. Мисълта е това, което създава човека, или по-точно казано – управлява материята. Студентите трябва да са в състояние да изменят действителността, а това означава да притежават умения да боравят с методите на познавателната и практическата дейност. Чрез тези методи подготвяните специалисти придобиват способността да мислят самостоятелно и да се ориентират самостоятелно, когато животът ги поставя в нова трудова и житейска ситуация.

Очевидно е, че усвояването на посочените умения от студентите не биха могли да се постигнат в рамките на **обичайните ангажменти** на научно-преподавателския състав. Необходимо е преди всичко да се утвърдят **творчески организационни форми** за работа със студентите, чрез които те да

² **Според добрата академична практика** за всяка от изучаваните дисциплини, в студентската книжка би следвало да намерят отражение оценки за присъствие, решаване на творчески задачи в аудиторни условия, домашни работи, текущи изпитни тестове и за семестриалния изпит. Това примерно би изглеждало така: St (10/13), Σ Cs (C), Aw (D), Ch (E), Ch2 (B), Cp (A), Se (C), което означава присъствие (presence) – 10 от 13 възможни присъствия, решаване на творчески задачи (creative sums) добър (4), домашни работи (homework) – среден (3), първо контролно (check-in one) – слаб (2), второ контролно (check-in two) – мн. добър (5), курсов проект (course project) – отличен 6, семестриален изпит (semester examination) – добър (4).

придобият умения не само да се ориентират самостоятелно в знанията, но и сами да разкриват своите способности, сами да разгръщат потенциалните си възможности. Такава форма са **творческите групи от студенти**, участващи в изпълнението на **научно-изследователски задачи**, изнасянето на доклади на студентски научни конференции и извършването на презентации на **трудо­ви борси**. В тази връзка е необходимо да се предвидят средства за отпечатване на сборници с доклади от конференциите и на сборници със CV-та на студентите, предназначени за потенциалните им работодатели, посетили организираните от висшите училища трудови борси.

Обсъжданите творчески групи следва да бъдат създавани още през първата година на обучение и да продължават да функционират през следващите години, като разработваните от студентите **теми**, първоначално са свързани с изучаваните от тях фундаментални дисциплини, а в последствие със специалните общонаучни и частнонаучни дисциплини. На тази принципна основа е необходимо да се определят и ръководителите на творческите групи, които са титуляри на някои от посочените дисциплини.

Добре би било, студентите, участващи в творческите групи, да притежават известни умения в **академичните комуникации**. Това впрочем се отнася и за останалите студенти. Впечатленията, които имаме от курсовите работи, есетата и магистърските тези, показват недвусмислено, че те трябва още в първи курс да опреснят познанията си по правописните норми и правила и да овладеят **жанровете на писаната академична комуникация**. Този въпрос има отношение и към подготвяните от тях доклади и презентации за участието им в конференциите и мероприятията, свързани с трудо­вите борси.

Не по-малко внимание заслужава организирането, в рамките на **“Дните на кариерата”**, на трудо­вите борси, където студентите установяват непосредствен контакт с потенциалните си работодатели. И тук трябва да се излезе от шаблона, като предназначението на тези борси не се ограничава само до осигуряване на професионална реализация на студентите, а чрез паралелно организиране на **симпозиуми, изложби, видеофилми и презентации** на резултати от научно-изследователската работа на преподавателите и студенти, да се демонстрират възможностите на висшето училище в **областта** на научните изследвания. По презумпция в него работят съвместно представители на различни науки, които могат да обхванат **целия цикъл** – от фундаменталното решение, до разработката, а често и внедряването. Всичко това дава възможност във висшето училище, от една страна, да се провеждат на широка основа **комплексни, многопрофилни, интердисциплинарни изследвания** със затваряне на цикъла и, от друга страна, да се организира по-резултатно и ускорено разпространяването на знания в различни области, за което решаваща е преди всичко подготовката на специалисти по отделните професионални направления.

Без да се подценява направеното, може да се каже, че висшите училища още не са постигнали завидни резултати в развитието на творческото мислене

на студентите. Постигането на такива резултати изисква да се внасят не просто едни или други корекции, а основно да се **подобри и усъвършенства подготовката на специалисти с висше образование**. В тази връзка се обръща сериозно внимание на разработването на **нормативен теоретичен модел** за тези специалисти, съдържащ изисквания за задълбочено познаване на фундаменталните и профилиращите науки, за формиране на потребност от постоянно обогатяване и обновление на знанията, за притежание на максимално развити творчески способности, за владееене на методологията на научните изследвания, на навиците и знанията за самостоятелна творческа и организаторска работа.

ЦЕННОСТИ И ПОВЕДЕНЧЕСКИ МОДЕЛ НА СТУДЕНТИТЕ

Зачестилите трагични инциденти със студенти отново ни връщат към проблема за **ценностите и поведенческия модел** на младите хора. Тези инциденти неизбежно пораждаат проблемни ситуации, изискващи принципно нови решения, съобразени с мотивационната структура на студентите, в която днес са включени много повече осъзнати и неосъзнати фактори, отколкото в миналото. Да се пренебрегва този факт означава да се ограничават възможностите на използвания инструментариум за интегрирането им към учебния процес.

Все по-очевидно става, че всичко, което се случва по време на обучението на студентите, оказва влияние върху тяхната ценностна система. Това засяга цялостния учебен процес, като се започне от отношението на преподавателите към тях и се премине през учебното съдържание на изучаваните дисциплини, за да се стигне до интериорния дизайн на висшето училище. Тази съвкупност от явления, процеси и предметна среда оказва въздействие върху ценностите и поведението на студентите и може да внесе **качествени изменения** върху тяхната професионална подготовка и социална реализация. Тя обаче не се инструментализира, за да се превърне в адекватен механизъм за вземане на управленски решения от ръководствата на висшите училища.

Студентите вече не се интересуват само от знанията, които им се предоставят, но и от това как, къде и в каква среда им се предлагат. **Дизайнът на сградния фонд, неговият екстериор и интериор, както и поведението на преподавателите и служителите, като елементи на тази среда**, са също сред важните стратегически активи на висшето училище. Те добавят психологическа стойност на предлагания образователен продукт, формират доверие и сигурност на студентите в институцията и повишават удовлетвореността на преподавателите и служителите от работата им. Реално погледнато, средата е не по-малко важен компонент на корпоративния имидж и репутацията на висшето училище. Оказва се, че тя може активно да влияе върху психологическото състояние на студентите и на тяхната успеваемост.

Предметните ценности на студентите, свързани с хуанизма, честността, справедливостта, скромността и трудолюбието, трябва да намерят място под различни форми в цялостната духовна и материална среда на висшето училище. В студентите е необходимо да се култивира убеждението, че смисълът на обучението им е **в оставянето в бъдеще от тях на трайна, полезна за обществото биологична, духовна и материална среда**. В живота те не могат да бъдат само потребители на блага, а би следвало и да са активни участници в тяхното създаване. В този смисъл активността им в учебния процес следва да бъде издигната високо в скалата на ценностната им ориентация и да се превърне в определител на поведението им. Назрял е моментът, когато от студентите трябва да се изисква да усвоят **нов поведенчески модел** не само във висшето училище, но и в семейството, и на обществените места.

Студентите са зрели индивиди, с които висшето училище сключва своеобразен, **“образователен договор”**. С него университетът има задължението да осигури не само желаното от тях обучение, но и да **култивира в тях добродетели**. Това изискване следва да бъде отразено, както в законовите и подзаконовите актове за висшето образование, така и във **вътрешните нормативни актове** на висшите училища. В подходяща форма то е необходимо да намери място и в **интериорния дизайн** на висшето училище. Нещо повече изграждането на добродетели следва да бъде деликатно осъществявано и по време на **учебните занятия от всеки преподавател**.

При коренно променящата се ситуация, при качествено новите задачи, които висшите училища решават, преподавателите трябва да имат друг комплекс от качества и способности, да овладяват нов стил на работа. Сега, повече от когато и да било, са ни **необходимии радетели за обществен напредък**, които не отмерват своите действия единствено и само с лична изгода, а с големия обществен интерес. Необходимо е да се установи нов, по-висок критицизъм, който утвърждава само действителни ценности в образователната и научно-изследователската дейност като се отхвърля всичко онова, което противоречи на академичната етика.

ПРОЯВИ НА НЕПРИЕМЛИВО ПОВЕДЕНИЕ НА УНИВЕРСИТЕТСКИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛ

В сравнение с другите професии, за академичната общност са особено важни недоговорните страни на договора за образователната услуга. Затова контрактният модел на професионалния модел не разкрива в достатъчна степен спецификата на професионалните отношения. Това е и причината тези отношения да се квалифицират като консенсусни, а природата им да бъде винаги под въпрос в една конфликтна ситуация. Самата академична общност е съставена от хора, които имат нееднаква, а в някои случаи и противополо-

ложни житейски правила на поведение. Възходящото нравствено развитие на личността не изключва и обратни процеси, включващи дълъг списък от прояви на неприемливо поведение от страна на университетските преподаватели. На първо място това е загубата на интелектуална независимост в следствие на участие в икономическия живот и в научни изследвания, спонсорирани от бизнеса. Тук спадат и етичните проблеми, произтичащи от фактора конкуренция в научната продуктивност и в обновяването на учебното съдържание. Заслужава внимание и провеждането на обучението в несъответствие с учебната програма. Ще споменем и противоречията между образователните програми за различните професионални направления. Не можем да не отбележим и взаимстването на идеи от други автори, неприемливите форми на самоцитиране и мултиплицираното авторство. Има, разбира се, и не малко случаи на злоупотреба с властовата позиция на преподавателя.

Снизходителното отношение към тези и други **отрицателни явления** има нежелателни социални последици. **Правното противодействие** на тези явления обхваща само онази част от тях, които имат характер на закононарушения. Но в реалната академична практика масови са неподдаващите под въздействие на закона отрицателни факти и деяния. Борбата срещу тях трябва да се води преди всичко със силата на **общественото мнение и въздействие, с оръжията на нравствената санкция**, в които са и големите възможности на академичната общност.

В миналото вниманието на преподавателите беше насочено към предоставянето на студентите в достъпна форма на необходимите знания. Това беше свързано с преодоляването на много пречки и често пъти набавянето на необходимата информация продължаваше с месеци. Днес, чрез социалната мрежа, тези знания се осигуряват без особени затруднения и от самите студенти, и то за сравнително кратко време, при това в желаните от тях параметри. Възприемането на заобикалящата ни действителност става по-бързо и по-добре, отколкото в недалечното минало и това **променя статуквото на субекта и обекта на учебния процес**, поставя качествено различни изисквания към двете страни в този процес. Лесният достъп до знания срива авторитети, изградени върху тяхното монополизиране. Днес, авторитетът на субекта на учебния процес се създава не само на базата на владенето на знания, **но и на уменията те да бъдат интерпретирани**. Става въпрос за предоставяне на знанията в различен аспект, като се вземат предвид междинните, страничните и бъдещите резултати от тяхното прилагане в различни области от обществения живот. В този смисъл **XXI век е не само век на икономиката на знанието, но и на неговата интерпретация**. Накратко казано **на човешкото въображение**.

НЯКОИ ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Един трезв поглед за бъдещото развитие на висшето образование показва, че елементите на обучението все повече нахлуват в света на свободното време, както и обратно – свободното време продължава да живее като сянка в процеса на обучението. Създават се нови норми на свободно време и на обучение, при които учебният процес е свързан с интереса на свободното време. Понятието за обучение се разширява в качествен и количествен аспект, академичната етика се трансформира в по-широко обхваната етика на свободното време. Заличават се границите между обучението във висшето училище и обучението в свободното време. Личността на студента в свободното му време съчетава и изпълнява много роли. Онова, което се изживява и изпитва в свободното време, би следвало да бъде възможно и по време на обучението, като се осигуряват по-голяма степен на свобода, повече смислени дела и творчество в обучението. Качеството на живота във висшето училище трябва да бъде сравнимо с качеството на живота в свободното време. Студентът иска да се чувства добре във висшето училище, да има успехи и да бъде почитан. Постиженията в обучението все повече се изместват към свободното време, а емоциите – от свободното време към обучението. Гъвкавостта и мобилността по време на обучението са необходими, както и в живота през свободното време.

В по-близка перспектива бъдещето принадлежи на **дистанционното и на продължаващото обучение**. След десет години това ще бъдат преобладаващите форми на обучение. Предимството на **дистанционното или т. нар. онлайн обучение** пред традиционното е преди всичко в интензифицирането на учебния процес. То не се свежда само до ограничената аудиторна заетост, а и в редица други преимущества, свързани с практическата насоченост на обучението, активизиране на студентите, нарастване на тяхната творческа активност, стандартизиране на организацията на учебния процес, либерализиране режима на полагане на изпити и заверка на семестри, елиминиране на субективния фактор при оценяване на знанията, по-големите възможности за институционален контрол, за самоконтрол и взаимен контрол от участниците в този процес, икономия на ресурси, което обуславя по-ниската цена на това обучение.

Не по-малко значение придобива и **продължаващото обучение**, като се има предвид, че дипломите за образователно-квалификационните степени ще трябва да се **актуализират на всеки пет години**. Това означава, че на 35 години от специалиста с висше образование ще се изискват две актуализации на дипломата, на 40 години – три и т. н. На пазара на труда ще бъдат предпочитани специалисти с актуализация на дипломите си за висше образование. Онези, които нямат такава актуализация, ще бъдат неконкурентоспособни за работодателите и ще попълват редиците на безработните или ще бъдат ангажирани с дейност, която не изисква тяхната квалификация.

Действащите сега ректорски ръководства имат прекрасния шанс да работят в **епохата на прехода**, когато все още това, което се прави от тях е забележимо. Ускорението обаче е токова, че цикълът на научно-техническото обновление все повече се скъсява. Промените са толкова много и настъпват така бързо, че не е далеч денят, когато това, което се прави, ще става все по-незабележимо. В този смисъл и **реформата във висшето образование** би следвало да се разглежда като **перманентен процес**, протичащ в условията на висока степен на преходност, при която взаимоотношенията с обкръжаващия свят се амортизират много бързо. Това оказва силно въздействие върху начина, по който се възприема действителността, върху чувството на ангажираност, върху способността и върху неспособността да се решават проблемите. Ето защо, **реформата във висшето образование** не бива да се свежда или изчерпва с един или с повече законови или подзаконови актове. В действителност с тях само се въвежда правов ред в решаването на проблеми за бъдещ период от не повече от пет години. Казано по друг начин, до момента, когато субективният фактор не е повече в състояние да регулира с наличните методи и средства протичащите във висшето образование процеси.

Проведените през последното десетилетие изследвания показаха, че реформата на висшето образование е извънредно специфичен, своеобразен и неповторим процес, който не се покрива с нито една от известните ни категории за иновациите в духовната сфера. Този процес се асоциира с процесите на възходящото развитие, усъвършенстването, преминаването на количествените натрупвания в коренно качествени изменения, но в никакъв случай не може да се отъждествява с тях. Той е уникален процес, в който се извършва лавинообразно натрупване, при това нарастване не на части от него, а на резултата от цялостната образователна, научна и управленска дейност на висшите училища в РБългария. Фактите показват, че някои от тях имат сериозни постижения в това отношение. Има и такива, които изостават в този процес, създавайки условия за неефективно използване на финансовия ресурс. Историята, обаче, не прощава на тези, които не успяват да се движат в крак с нея. Образованието е магистрала, по която всяко висше училище се придвижва напред – едни по-бързо, други – по-бавно, а трети – продължават да стоят на едно място.

ФАКТОРИ ЗА КАЧЕСТВОТО НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В КОНКУРЕНТНА СРЕДА

проф. д-н Христо Христов

Европейски политехнически университет, София

доц. д-р Мария Христова

Висше транспортно училище "Тодор Каблешков", София

FACTORS FOR QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN THE COMPETITIVE ENVIRONMENT

Hristo Hristov

Mariya Hristova

ABSTRACT: An analysis is made on the subject of quality of higher education, not from a traditional point of view, but rather in the context of competitive environment and in line with the European Commission's plan for modernization of higher education in the Union. The growing diversification of institutions and consumers of higher education are taken into consideration. The article also examines the basic pertinent factors that influence that quality and the methods by which it can be achieved.

KEYWORDS: higher education, quality of higher education, quality indicators, competitive environment

1. КОНЦЕПЦИЯ ЗА КАЧЕСТВОТО НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

1.1. ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Качеството на висшето образование е критерий в рейтинга и при акредитацията на висшите училища и често присъства в медиите и университетската дискуссионна среда. Но понятийното покритие на качеството твърде често се оставя размито и обтекаемо или "по подразбиране". Тъй като то е тема на тази статия, ще си позволим още в началото да се спрем на неговото определение.

Според Harvey и Green¹ идеите за качеството могат да се групират в няколко категории, по-важните от които са:

¹ Harvey, L., Green, D., *Defining Quality – Assessment and Evaluation in Higher Education. Birmingham: The Quality in Higher Education Project.*

- Качеството като съответствие на предназначението;
- Качеството като изключително постижение;
- Качеството като безпогрешност;
- Качеството като трансформация;
- Качеството като праг или акцептирано средно ниво;
- Качеството като постоянно подобрене.

Има две групи дефиниции за качеството в общия смисъл на понятието²:

1. Прагови дефиниции.
2. Качеството като непрекъснато развитие.

Вторият вид са т. нар “динамични определения”, формулирани от J. Juran, автор на концепцията за ежегодно подобряване на качеството AQI (Annual Quality Improvement). J. Juran разработва знаменитата “спирала на качеството”, което според него “е превишаване на вече достигнати резултати и е свързано със стремежа на човека да постига нови рекорди”.

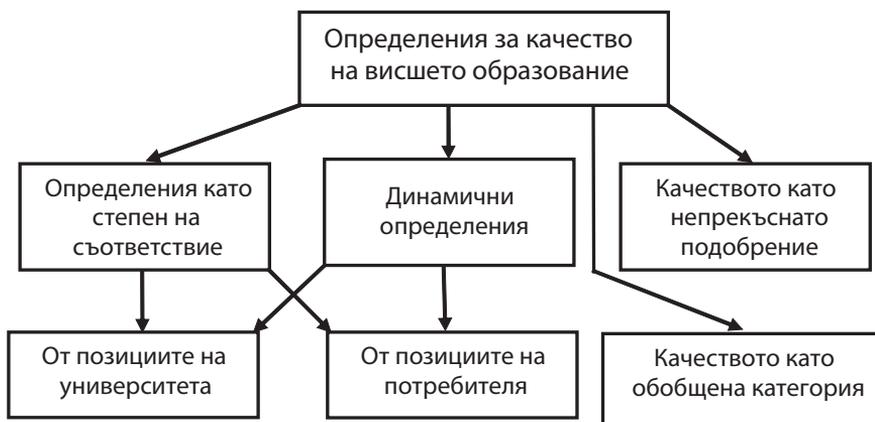
Определенията за качеството могат да се класифицират, както е показано на Фиг. 1.

Класът “качеството като степен на съответствие” не отчита динамиката на промените като фактор на подобрене на качеството.

Определенията като *непрекъснато подобрене* принизяват значението на нормите и изискванията към дадения обект на оценяване.

Без да отричат втората група, авторите споделят разбирането, че за целите на предназначението си определенията за качеството на висшето образование трябва да се опират на праговите дефиниции, в които се търси съответствие между **зададено** и **налично**, но **в съвкупност с промените на целта**, на която се стреми да съответства.

Фиг. 1. Класификация на определенията за качество

² Павлов, Д., Хр. Христов и др. *Качество на университетското образование*.

Според нас **качеството** е сложна многомерна съвкупност от свойства и характеристики на висшето образование (университет, специалност, програма за обучение), които му придават способност да удовлетворява обусловени или предполагаеми динамично променящи се изисквания към него [М. Христова; ISO 9001:2000]³. Качеството е толкова по-добро, колкото разликата между динамично променящите се изисквания и получените резултати от образователния обект е по-малка и колкото по-бързо тя се преодолява.

Имплицитно, това разбиране на качеството се има предвид и от Националната агенция по оценяване и акредитация, която го измерва като съответствие на състоянието на обекта със зададени от нея изисквания.

Един от основните въпроси е **“На какви изисквания трябва да отговаря даденият образователен обект?”**

Отговорът не е прост и трябва да започне от **стратегическата цел** (поне за ЕС) *да се постигне високо качество на живот чрез повишаване на потенциала на човешкия ресурс в условията на динамична икономика на знанието и устойчиво социално-икономическо развитие*, и да премине през

мисията на висшето образование *да удовлетворява личностни и обществени образователни, научни, професионални, квалификационни и културни потребности на всеки човек през целия му живот с цел ефективната му професионална и личностна реализация в обществото на знанието.*

Не може да се даде изчерпателен отговор, ако не се отчете и една от най-характерните черти на съвременното висше образование – **диверсификацията** на висшето образование, от която произтичат различните мисии на висшите училища и техните професионални направления.

1.2. ДИВЕРСИФИКАЦИЯ

Все по-голямо става разнообразието на висшите училища и програмите, които те предлагат. Нараства хетерогенността на студентския контингент – по възраст, социален произход, етническа принадлежност, раса, имуществен ценз и други признаци. Изграждат се нови структури и образователни степени с различни срокове на подготовка и квалификация, с различни форми на обучение: редовно, задочно, вечерно, кореспондентско, за възрастни, дистанционно, Internet-обучение и др. Откриват се нови специалности, много често на границата между две науки.

Тази диверсификация е съпроводена с бързото увеличаване на образователните структури над средното училище с продължителност на обучението 2-3 години. Според International Standard Classification of Education (ISCED) са формирани четири типа образование над средно:

³ Мария Христова, *Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” (2007).*

ISCED 4C – професионално образование след завършено средно образование;

ISCED 5B – колежи в системата на висшето образование;

ISCED 5A – бакалавър и магистър;

ISCED 6 – докторантура.

Прилагат се различни формули за продължителност на обучението в степените *бакалавър-магистър-доктор*: 4+1+3, 3+2+3, 3.5+1.5+3.

Очертават се все по релефно два клона на висшето образование:

- Университетско;
- Неуниверситетско.

Двете структури – университетска и неуниверситетска, са с различно предназначение. Независимо, че дават известна възможност на студентите за мобилност между тях, те **не са изградени една върху друга**, а са **паралелни** и имат **различни мисии**.

Диверсификацията – структурна, програмна, нивова, по форми и предназначение – не е самоцелна. Тя е следствие от диверсифицираните икономически, социални, научно-технически и културни потребности – обществени, пазарни и личностни.

За да се стимулира икономическият растеж, е необходимо не просто увеличаване на броя на студентите, а тяхната адекватна на потребностите подготовка. “Образователната пирамида” на обществото се повдига, а степените ѝ стават повече и по-разнообразни (Фиг. 2)⁴.

Когато в *Програмата на Европейската комисия за модерно висше образование* се говори, че до 2020 г. за повече от “35 % от всички работни места в ЕС ще е необходимо високо ниво на квалификация”, се има предвид тази диверсифицирана картина, в която в този дял влизат всички видове висше образование.

В контекста на изложеното е безпредметен спорът дали висшето образование трябва да дава фундаментална подготовка, която да се ориентира към следващите 10 години, или подготовка за днешния ден на обществената практика и трудовия пазар. Въпросът се решава като се обезсмисли алтернативността. Отговорът е: **и едното, и другото**.

1.3. МИСИЯТА НА УНИВЕРСИТЕТА И НЕГОВОТО КАЧЕСТВО

Когато се говори за качеството на даден университет или някое негово професионално направление, трябва да се има предвид неговата мисия.

Има изследователски университети, мисията на които е фундаментална наука. Докторанти и студенти се привличат в екип с утвърдени учени за съвместна работа по големи научни проблеми. Те “правят” голямата наука. За да бъдат открити на този фон, в тази диверсифицирана картина се появиха

⁴ Фигурата е взимствана от чл. кор. проф. Д. Бучков.

т.нар. "изследователски университети". Това са университети с широко мащабна и богата изследователска дейност и обществено признание, формирани като национални и международни научни и културни центрове. В лигата на изследователските университети в САЩ са включени около 100 от всичките над 2000 висши училища от университетски тип.

Б – бакалавър, М – магистър, Д – доктор

Фиг. 2. Образователна пирамида и потребностите на обществото

Има университети, предимно в развитите страни, със студенти и най-вече студентки, които без да търсят непременно професия и реализация, се обучават:

- за да получат знания, култура, ценности и поведение, релевантни на цивилизованото общество;
- за да могат да възпитават и да приобщят децата си към модерното общество, в което ще живеят,
- за да са самите те адекватни на съвременния свят и активни участници в него.

Тези университети имат друга мисия. За тях показателят "реализация в пазара на труда" не е особена ценност и няма голяма тежест.

По-различна е мисията на **професионалното висше образование**, което трябва да подготвя студента за успешна кариерна и личностна реализация в

пазарната среда на динамично променящия се свят. В този тип висши училища критерият “фундаментални научни изследвания” и свързаните с него индикатори не може да има висока тежест, защото не това е предназначението им. За тях приложните науки и иновациите имат по-голяма тежест.

Няма “качество въобще”. Трябва да са дефинирани мисията и произтичащите от нея изисквания, за да се говори за **качество като степен на съответствие** с тях.

В този смисъл може да се анализира и нашумелият “Рейтинг на висшите училища в България”. Висшите училища и техните студенти трябва да се съпоставят само, ако към тях са предявени еднакви или близки изисквания, а на индикаторите за оценка на качеството им трябва да се придава различна значимост, съответна на мисията и изискванията. Този аспект често се negliжира, от което произтичат неправилни оценки и изводи.

В настоящата статия се има предвид това разбиране за качеството и то в ограничената рамка на качеството на обучение.

2. ИЗМЕРИТЕЛИ ЗА КАЧЕСТВОТО

В световната университетска практика съществуват различни подходи за измерване и оценяване на качеството.

Според *Review of aspects of Teaching Quality Information in England* в световната практика се прилагат три подхода за оценяване на качеството на работата във висшите училища:

- Общ;
- Репутационен;
- Резултативен.

Общият подход прилага принципите на тоталното качество (TQM) и изискванията на стандартите на ISO (International Organization for Standardization).

Репутационният подход използва експертния механизъм за оценка на равнището на професионалните образователни програми и институции. На него се основава Рейтингът на висшите училища в България.

Резултативният подход се основава на количественото измерване на индикаторите за качеството.

В зависимост от подходите към измерителите за качеството има и друга гледна точка [М. Христова].

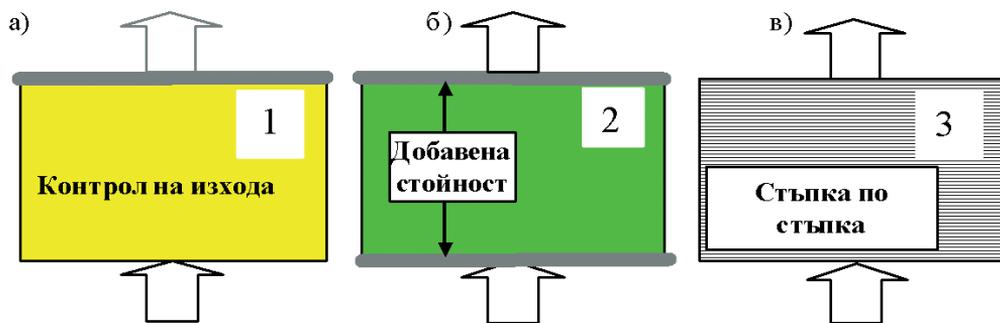
1. Контрол на изхода.

По този подход (Фиг. 3а) се оценява крайният резултат – качеството на подготовката на завършилите студенти⁵. Този подход може да се прилага както за вътрешна, така и за външна оценка, например при акредитация.

⁵ Шишкин, И. Ф., Гросс, Н. А., *Квалитетрия образования и образовательных услуг (2000)*.

Експертната комисия, състояща се от външни за университета и независими учени и професионалисти по предмета на обучението, провеждат изпити по предварително установен регламент. По научните методи на квалиметрията и избирателния статистически контрол се прави извадка от всички завършващи студенти по дадена специалност (Програма за обучение). Проверяват се знанията, уменията, ценностите, компетенциите и нагласите на изпитваните, запознават се с техните постижения (публикации, разработки, творчески изяви). Ако се касае за специалност, тя получава акредитация, когато някакъв нормиран дял от проверяваните студенти (например 80 %) отговарят на установените стандарти за общообразователна, фундаментална, общо професионална, специална и специализираща подготовка.

Фиг. 3. Измерители на качеството

Недостатък на метода е силната зависимост на резултатите не само (а често и не толкова) от уменията, творчеството и вложения труд за подготовка на студентите, а от тяхната предварителна подготовка и личностни качества. Поради това контролът на изхода не може да е показателен за приноса на университета и на академичния състав за качеството на обучение.

Два примера:

- Една голяма част от студентите имат добра входяща подготовка за работа с компютри. При контрол на изхода на обучението им в курса по информатика/информационни технологии те получават високи оценки, които не са свидетелство за новите знания и качеството на обучението по учебния курс;
- Висше училище с местно значение, което има слаб конкурс на входа, трудно ще даде добър резултат на изхода. Напротив, университети с атрактивни специалности и стара слава, които имат много и силни кандидати, ще получат незаслужено за момента висока оценка дори и тогава, когато по време на обучението не са добавили много в предварителната им подготовка.

2. Добавена стойност.

По-справедлив е подходът за оценяване с т.н. добавена стойност [Davidson, Goldfinch]⁶ (Фиг. 3б). Установяват се методи за контрол на равнището на предварителната (входяща) подготовка на студентите. Извършва се *контрол на входа*. След приключване на обучението резултатът от обучението се контролира *на изхода*. Разликата е т.нар. *добавена стойност*. Колкото тя е по-голяма, толкова оценката за екипа, отговорен за качеството на съответната дисциплина или програма, е по-висока. Защото не е толкова важно какво е било входното ниво на обучаемите, а колко ново знание и нови приложими умения и компетентности са акумулирани по време на обучението. Недостатък на този подход е необходимостта от надеждна *система за достоверно оценяване на подготовката* “на входа” и “на изхода” и определяне на разликата. За целта трябва да се разработят научнообосновани методики за проверка на знанията и уменията “на входа” и “на изхода”. С еднократен изпит или тест не може да се гарантира надеждност, както впрочем и в изходящия контрол.

3. Стъпка по стъпка (Step by step).

Оценяват се различни аспекти и процеси от обучението (академичен състав, учебно съдържание, материална база, организацията и протичането на учебния процес, изпитните процедури и др.), съвкупната стойност и значение на които определят качеството. Проследява се дали се правят както трябва всички стъпки (Фиг. 3в), по които минава и се контролира обучението. Ако те са направени по най-добрия начин, може да се очакват и най-добри резултати на изхода, които не е задължително да се контролират⁷.

Този подход е концептуално близък до *тоталния контрол на качеството*⁸

Прилага се и в ISO стандартите за контрол на качеството. Приложението му във висшето училище означава, че не е необходимо специално внимание на това, какъв е входът и какъв е изходът от дадения обект на оценяване, щом всичко “вътре” се прави по най-добрия начин, “създаващ” качество. Недостатък на подхода е не винаги експлицитната връзка на качеството, което се търси, с критериите, по чиято оценка се съди за неговото равнище, а оттам, и понякога погрешната оценка на обекта. Защото много от дейностите, процесите и явленията в университета изглеждат при контрола (по документи, “на книга”) по-положителни, отколкото са в действителност.

⁶ Davidson, Kirsty, Goldfinch, Judy, *How to Add Value*. (1998)

⁷ Rogeer, B., *Quality assurance in higher education*: 1. (2004).

⁸ Ross, J. E., Perry, S., *Total Quality Management*. (1999)

3. ФАКТОРИ, ОТ КОИТО ЗАВИСИ КАЧЕСТВОТО

3.1. МЯСТОТО НА ПРОБЛЕМА В ОБЩАТА ПРОБЛЕМАТИКА НА КАЧЕСТВОТО

Методът *Step by step* се прилага и при акредитация и при Рейтинга на висшите училища. Споделя се и от авторите. Той изисква да се търсят количествени методи за оценяване на качеството на обучение, за да може оценките да се подредят в приетата рейтингова скала.

Възникват проблемите за:

- факторите, от които зависи качеството;
- критериите, по които се оценява;
- индикаторите, по които се съди за неговата количествена стойност и
- моделите за намиране на агрегираната (сумарната) оценка

Но тъй като по повечето от тези фактори, критерии и индикатори не може да се намери адекватна обективност, получената оценка е преобладаващо субективна. Щом оценката “минава” през отделна човешка личност, тя е и ненадеждна. За да се повиши нейната надеждност, трябва да се дава не от отделен експерт, а се търси група независими специалисти – оценители. Възниква проблемът за обективизация на мултисубективните оценка чрез многокритериални модели на груповата експертиза по диверсифицирани методи⁹. Това пространство от проблеми не е предмет на настоящата статия.

Тук акцентът пада върху факторите, от които качеството на обучение зависи.

3.2. ОТ КАКВО ЗАВИСИ КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕ

Очевидно от много взаимно свързани фактори. Ще се спрем на някои от тях, които се приоритетни за пазарната конкурентна среда.

Първо. От политиката по качеството

У нас няма утвърдена официална държавна политика по качеството на висшето образование. Вярно е, че Законът за висшето образование изисква всяко висше училище да има вътрешна *Система за оценяване и поддържане на качеството на обучението и качеството на академичния състав*, а контролът е възложен на Националната агенция по оценяване и акредитация. Но това не отменя необходимостта от държавна политика и свързаното с нея ресурсно осигуряване на качеството.

Висшето образование е една от малкото сфери на обществен живот у нас, останали след промените преди 22 години, където естественият закон

⁹ Hristova, M., D. Toneva, *Using Information Models to Formalize Group Expertise based on Subjective Estimates*, (2009).

за търсенето и предлагането има ограничено действие. Съществуващата нормативна база задържа развитието на пазарната среда, която по презумпция “ражда” качество. Все още властва ресурсно ориентиран модел на институционално финансиране на държавните висши училища, закрепен с чл. 91, ал. 2 от ЗВО, който предоставя държавна субсидия за издръжка на обучението по нормативи за един студент. За бюджетната субсидия не е важно какъв продукт дава университетът и дали се търси, а броят на студентите. Като следствие от този принцип университетите снижават изискванията си и при приемането на студентите, и при самото обучение, и когато ги изпитват, и т.н.

За да защитят щата и бюджета си, те снизходително задържат и неподготвените студенти. Конкуренцията се осъществява в друго поле – “брой студенти на входа”. Стимулира се “принципът на цилиндъра” (колкото влезли в университета – толкова излезли), а не “принципът на фунията” (не е важно колко са влезли, важното е през тесния изход да излязат само добре подготвените). Висшите училища се конкурират не за базата на качеството, което дават на изхода, а за броя студенти, които приемат. Отговорност на университета е да създаде условия и предпоставки за добра подготовка, да мотивира студента. Но не е негов проблем, ако той не отговаря на високите изисквания. Механизмът на “фунията” трябва да работи без икономически натиск тя да се разширява.

Наченки на държавна политика в това отношение вече е рейтингуването на професионалните направления и диференцираните субсидии, които се дават на най-добрите. За нас обаче остава открит въпросът, дали инструментариумът и методите на измерване на оценката са верни, дали се прави по научните методи на съвременната мултисубективна многофакторна квалиметрия?

Очевидно е, че държавата има какво да даде за “отприщване” на пазарните сили в условията на балансирана регулация.

Второ. Отприщване на пазарната регулация в определени рамки.

Един възможен подход за засилване на пазара като регулатор е оспорваната **ваучерна система**, но със съществени допълнения.

Според ЗВО чл. 95 ал. 2 сега студентите в държавните висши училища заплащат като такси по-малко от 50 % от нормативите за издръжка на собственото си обучение. Останалите ги предоставя държавата от бюджетната субсидия. А “таванът” на таксите се определя от Министерския съвет.

В какво се състои идеята?

Студентите плащат пълните такси, определени свободно от висшите училища, а държавата освобождава тавана на таксите. Общата държавна субсидия за издръжка на обучението, която е съставка на държавния бюджет за висше образование, се предоставя във вид на ваучери. Студентите заплащат таксите, но не със собствени, а с парите на държавата, които досега са били

бюджетна субсидия на самите висши училища. Те се дават на студентите като ваучери по договор и определен ред (включително конкурсно) [Хр. Христов, Т. Радев]¹⁰. Студентите “носят със себе си” издръжката на обучението си във висшето училище, в което са решили да учат, но срещу договор с държавата за кредит, който при определени условия може и да не се връща или да се погасява частично. Въвеждат се изменения в съществуващата система за кредитиране на студентите чрез регулатор, основните положения на които са:

- Ако след завършване студентът работи в чужбина, връща кредита си с лихвите непосредствено след завършването си.

- Работещият в България връща кредита си следgratisен период. Напълно или частично – в зависимост от постиженията си и успешната си реализация по придобитата специалност.

- На студенти с най-високи резултати държавата опрощава кредита.

Ваучери се предоставят съобразно държавните приоритети, с което се регулира държавният интерес. Държавата може да стимулира целево обучение по професионални направления и специалности с национално значение, като обяви повече ваучери и по-благоприятни договорни условия със студента. Колко студенти ще се запишат в даден университет по професионални направления с определен от НАОА капацитет зависи от неговата достъпност, атрактивност и рейтинг на кандидат-студентския пазар.

Освобождаването на университетите **сами да определят таксите за обучение** засилва тяхната автономия, закрепена с чл. 53 на Българската конституция, и прави пазара истински. Създава се свободна борса, която ражда конкуренция между кандидатите и между университетите.

Същевременно, носейки “парите със себе си”, младите хора от държавните и от частните висши училища се **равнопоставят**, което е справедливо, защото всички граждани плащат данъци. Разликата между държавните и частните висши училища е в собствеността на условно постоянните (почти независими от броя обучавани) разходи за инвестиции и поддръжката на базата. Частното висше образование става по-изгодно за държавата, защото тези разходи не се покриват от нейната субсидия.

С този модел се създават лостове за управление и за провеждане на държавна политика. Моделът е икономически изгоден за бюджета, защото кредитите на студенти, нереализирани по специалността си или заминали в чужбина, както и част от кредитите на тези, които нямат високи резултати, се връщат в държавата в погасителния период.

Създава се икономически обусловена мотивация за задържане на младите хора в България. Държавата дава парите си за качество и за реализация

¹⁰ Хр. Христов, Т. Радев, *Един модел на финансиране, релевантен на качеството на висшето образование (2009)*.

на студентите – сърцевина на европейското сътрудничество във висшето образование и *“непременно условие за установяване на доверие, съотносителност, мобилност, съпоставимост и привлекателност”* [И. Радевска]¹¹.

Трето. Мотивацията на студента

Изключително съществен фактор за качеството е мотивацията на студента. Диференцираното връщане на кредитите заставя студента внимателно да подбира специалността си, тъй като мисли **икономически мотивирано** за бъдещата си реализация (което сега не е факт). А щом ще се реализира по специалността си, той полага усилия за подобряване на своята подготовка. Ще оказва и натиск върху преподавателите си за актуални знания и приложими умения. Става дума за масовия студент, а не за малкия процент истински вътрешно мотивирани, които ще се учат и постигнат високи резултати и без външна (и финансова) мотивация.

Намалява делът от студенти, които се учат за сметка на държавата “за диплом” и по нежелани специалности без намерение да ги прилагат. Слабите и неатрактивни висши училища и професионални направления ще останат с малко студенти. За да оцелеят, ще се обединяват и групират по естествен път, с което ще се реши проблемът с неефективната мрежа на висшето образование (нерешим по административен път). Ще се приглушат и оздравят и амбициите на университетите да поддържат специалности, за които няма търсене.

Поради конкурентния натиск предоставените бюджетни средства ще се използват по-ефективно, а системите за поддържане на качеството ще заработят по-резултатно. Моделът ще се приеме охотно от бизнеса, тъй като бъдещият му човешки ресурс ще бъде по-добре мотивиран и качествено подготвен съобразно неговите потребности (вж. по-долу). Създава се ефективна свързаност между резултатите от висшето образование и изискванията на пазара на трудовата заетост.

Слабост на модела е предположението, че в университета студентът търси знания, умения, компетенции, културни и професионални ценности, а не лесен диплом, което често не е факт. Но икономическите лостове, които се съдържат в модела, ще променят постепенно и ценностната система на младия човек, ще го принудят да мисли иначе.

Още по-непосредствено въздействие върху мотивацията на студента има модификацията на тази система, прилагана засега у нас в един университет.¹² Студентите плащат такси в степенна скала в зависимост от успеха си през предходната учебна година. Отличниците учат безплатно, а средните студенти плащат пълния обем. Това изисква убедителна и пряка връзка между качеството на обучение и успеваемостта на студента, т.е. обективни оценки, които

¹¹ Радевска, И. *От Болоня до Лондон*, (2008).

¹² Христов, Х., *Качеството на висшето образование в България и някои иновативни решения в Европейския политехнически университет*.

адекватно отразяват не само знанията, но и приложимите умения, ценности, компетенции и отношения, които са необходими на бъдещия специалист за да бъде пригоден за заетост в икономиката, основана на знания.

Четвърто. Фактор за качеството в конкурентната среда е **ефективността на триединството “образование, наука, бизнес”**.

Сега често липсва ефективна свързаност между резултатите от висшето образование и изискванията на пазара на трудовата заетост. По стара традиция потребителите чакат от висшето училище да им даде специалисти наготово, без да участват и да инвестират (с някои изключения) в образованието. На практика потребителите не са реални партньори в образователния процес. Заети със собственото си оцеляване, те не инвестират в образованието и не оказват конкурентен натиск върху обучаваните за по-добра подготовка.

По какви специалности, на какво и как да се учат студентите в държавните висши училища, решават само академичните ръководства и академичният състав. Потребителите на университетския продукт, макар че по презумпция са пряко заинтересовани, отсъстват при вземане на решенията в академичните и факултетни съвети. А преподавателите не само не познават достатъчно потребностите на бъдещия работодател, но и (често) има различни интереси. Те са преобладаващо откъснати от професионалната практика, в която след университета постъпват техните възпитаници и трудно биха могли да им дадат необходимите приложими знания и умения, тъй като не са запознати с актуалните изисквания на бизнеса. Една от причините е, че растежът на преподавателя в академични длъжности и научни степени, а оттам и възнаграждението му, е свързан основно с приноси в науката и научни публикации. Дали студентите, които той обучава, имат приложими в професионална практика умения и компетенции, няма особено значение за неговото развитие. По останала от времето на ВАК ценностна система, публикациите в научни списания са по-важни от реализацията на студентите му.

Тези проблеми не са само български. Най-актуалният в Европейския Съюз документ сега е *“Програма за модернизирание на системите за висше образование в Европа”* {SEC(2011) 1063}, публикувана на сайта на МОМН. Ето какво се казва в него:

“Програмите за обучение често реагират твърде бавно на променящите се нужди на икономиката и не успяват предварително да се пригоят към бъдещите професионални дейности”... “Включването на работодатели и институции на трудовия пазар в разработването и осъществяването на програмите, подкрепата на обмяната на персонал и включването на практически опит в учебните курсове могат да спомогнат образователните програми да се пригоят към настоящите и зараждащите се нужди на трудовия пазар”.

Укрепването на триединството “образование, наука, бизнес” е важен фактор в конкурентната среда за качеството на образованието. Какви са още неизползваните докрай възможности в това отношение:

1. Включване на третата страна – представители на работодателите, професионалните и съсловни организации, фирми и други организации от бизнеса в академичните и факултетни съвети или съответните органи за управление на университетите. В държавните висши училища има нормативна пречка за това и тя трябва да се премахне в новия Закон за висшето образование, като се разреши в техните състави да се включат и “външни” на университета членове. Проблем остава представителството на третата страна, който да се води от интересите на бранша, а не на своята фирма или организация.

2. Привличане в университета (на допълнителен щат, гостуващи, хонорувани) на представители на модерния бизнес в съответната сфера като преподаватели по специализиращи курсове, ориентирани към предния фронт на професионалната практика. И тук има пречки, които трябва да се обсъдят при промяната на нормативната уредба. Всички преподаватели, водещи лекции в университета сега трябва да са хабилитирани или (не повече от 30 %) с научна степен, което ограничава избора и не допуска иначе доказани изтъкнати професионалисти. Трябва да се създадат от страна на университетите и притегателни сили, които едва ли са скромните хонорари по възможностите на университетите.

3. Съгласуване с потребителите на учебни планове, програми, задания и рецензии на дипломни работи, както и активното им участие в оценката на знанията на студентите или завършилите студенти, сега техни работещи специалисти, за да се създадат силни и устойчиви обратни връзки с университета.

4. Създаване на устойчива система за ефективно практическо обучение с активното участие на бизнеса по специалността, предпоставки за което се създават сега и с програмата за стажове, финансирана с европейски средства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат на проведеня анализ са изведени приоритети в развитието на съвременното висше образование, свързани с неговото качество в конкурентната среда, в която то се развива днес. Предложени са подходи и средства за влияние върху тези фактори с цел адаптирането на обучението към съвременните потребности и в съответствие с *Програма за модернизирание на системите за висше образование в Европа*, приета от Европейската комисия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Качество на университетското образование, 2000, под общата редакция на проф. Д. Павлов. София, изд. Булхембра.

2. Радевска, И., От Болоня до Лондон. Пътят на Болонския процес, 2008. Издание на Центъра за развитие на човешките ресурси.
3. Христов, Х., Т. Радев. Един модел на финансиране, релевантен на качеството на висшето образование, 2009, Втора национална научна конференция с международно участие "Качеството на висшето образование – проблеми и перспективи".
4. Христов, Х., Качеството на висшето образование в България и някои иновативни решения в Европейския политехнически университет, 2011, Първа международна научна конференция "Образование, наука, иновации".
5. Христова, М., Количествени методи за оценяване и управление на качеството на обучение във висшите училища, Дисертация за присъждане на образователна и научна степен "доктор", 2007.
6. Шишкин, И. Ф., Гросс, Н. А., Квалиметрия образования и образовательных услуг, Метрология, 2000.
7. Bernard, F., Bovev, O., Chuchalin, A., European Projects on Quality of Higher Engineering Education, European Network for Quality of Higher Engineering Education, 2003.
8. Davidson, K., Goldfinch, J., How to Add Value. Napier University, 4 LTDI Evaluation Studies Learning Technology Dissemination Initiative, Edited by Nora Mogey, May, 1998.
9. Juran, J. M., How to think about quality. Juran's quality handbook, McGraw-Hill, Fifth edition, 2000.
10. Harvey, L., Green, D., Defining Quality – Assessment and Evaluation in Higher Education. Birmingham: The Quality in Higher Education Project, 1994.
11. Hristova, M., D. Toneva, Using Information Models to Formalize Group Expertise based on Subjective Estimates, 2009, Journal of Applied Computer Science Methods, Poland, Vol. 1, 37-52.
12. Evaluation of European Higher Education, Status Report of the European Commission, DG XXII 1998.
13. Rogeer, B., Quality assurance in higher education: the UK experience since 1992. p. 211-341, 2004.
14. Ross, J. E., Perry, S., Total Quality Management, CRC Press, 1999.
15. Quantitative indicators for research assessment, 2005, Evaluation and Policy Project Research, The Australian National University.
16. Quantitative Policy Analysis in Education, Harvard Graduate School of Education, <http://www.gse.harvard.edu>

ЗА ПРЕПОДАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИ ЗНАНИЯ И НЕЩО ДРУГО: ТЕОРИЯ, КОЯТО КАЗВА ВСИЧКО, ЗНАЧИ НЕ КАЗВА НИЩО¹

проф. д. ик. н. Пеню Михайлов
Икономически университет, Варна

ЗА ПРЕПОДАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИ ЗНАНИЯ И НЕЩО ДРУГО: ТЕОРИЯ, КОЯТО КАЗВА ВСИЧКО, ЗНАЧИ НЕ КАЗВА НИЩО²

Пеню Михайлов

1. ФОРМУЛИРОВКА НА ПРОБЛЕМА. ВЪВЕЖДАЩИ РАЗСЪЖДЕНИЯ.

Вероятно мнозина няма да се съгласят с този доклад, но аз изхождам не от това, а от предизвикателството на времето. Те ме заставят да преосмисля някои неща на преподаването и на тази основа на теорията, върху която то се извършва. Още в началото искам да заявя: преподаване, което се гради на една единствена теория, било то неокласическа, или марксистка не може да бъде плодотворно и да разчита на успех. Тъкмо от това днес то страда – възпроизвежда схеми и шаблони от 19-то столетие, пряко копира чужди образци, които не са пригодни за нашата действителност.

По силата на това и на много други причини теоретично методологическата подготовка на студентите спада. По всеобщо признание качеството на обучение се влошава и не отговаря на изискванията на времето. Студентите не са в състояние да се справят с глобалните промени на обществения живот. В това отношение икономическата мисъл и бизнесът бие тревога, свидетели сме на нея и носим отговорност за всичко това, изпростяваме бавно, както казва поетът.

Ние произвеждаме специалисти не за днешния, а за вчерашния ден, утрешният – остава в небитието. Образованието по икономика няма концептуален характер. По ред причини политическата икономия във висшите училища отпадна като учебен предмет. На нейно място се настани “Иконо-

¹ Става дума не за пряк, а за преносен смисъл на това понятие.

² Става дума не за пряк, а за преносен смисъл на това понятие.

микс”, в основата на който стои неокласическата теория. Учебниците я възпроизвеждат по структура и съдържание, приличат си един на друг, а нашите пряко копират западните. Налице е преход от една ортодоксия към друга, от марксизъм към неокласика, от едни схеми, схоластика и догматика към други. Това напомня близкото минало: “учението на Маркс е вярно, защото е всесилно”, днес “неокласиката е вярна, защото е всесилна”? Всяко излизане от кръга на неокласиката се смята за ерес. Преподаването е едностранчиво и недотам научно. Това, което се преподава в повечето университети е отрицание на теория в нейната цялост.³

А. Уил Хатън в статия “Некрологът на икономикса” поместена във в-к “Капитал” 11-17 април, 1994 г. пише: Учените ги смущава и това, че тя (разбирай неокласическата теория, подчертано от мен), като че ли все по-лошо отразява реалния свят. Те със съжаление отчитат обстоятелството, че съвсем обикновени математически операции вече имат по-голямо значение от чисто икономическо мислене. Ясно е, че нещо трябва да се направи. В същата статия той провежда цитат от книгата на проф. П. Ормерод “Смъртта на икономикса”: “Основните аксиоми на икономическата наука не съответстват и не биха могли да съответстват на познатата днес действителност”.

За неокласическата теория трудовата теория е табу, тя не иска да чуе нищо за нея и затова я подлага на унищожителна критика⁴. Но има и обратни твърдения – практиката произнесе своята присъда на неокласическата теория. “Неокласическата теория като наука не съществува, в нея няма нищо, освен мракобесна идеология на маккартизма. В отличие от класиката, нея я плаши съприкосновеността с живота и правдата на живота”⁵.

Не мога да приема тези думи, но не ги отхвърлям изцяло. Представителите на Г-20 се събират да спасят съвременните основи на капитализма. Това обаче не може да стане само чрез неокласическата теория. Нужни са други теории и парадигми.

Има и нещо друго “Проява на лош вкус е да отхвърли една теория само заради нейния исторически подход, заради “духа” на времето ѝ, заради материалните условия в страната, от която е произлязла, или заради личните качества на нейните автори.”⁶ Трудовата теория въпреки превратностите, издържа проверка на времето и затова независимо от някои нейни празноти, не може да бъде отхвърлена.

³ Виж Л. Фон Мизес. Човешкото действие. Трактат по икономика, ИК Мак, София, 2011, с. 263.

⁴ **Ойген Бем – Баверн. Критика теории Маркса, пер. с немецкого, Изд. “Социум” 2002 г.**

⁵ Губанов С., Экономист. № 3, 2009, С. 78.

⁶ Виж цит. съч. на Л. Ф. Мизес, с. 115.

Икономическата наука днес изпада в криза, съществуващите теории, хипотези, принципи и постулати не са в състояние да обяснят обективната реалност. Историята познава такива примери: криза във физиката, криза в биологията, в обществознанието и пр. Реалният свят се изменя, но теорията дълго време остава неизменна, не осветлява новите явления на обективния свят, или пък не се превръща в частен случай на други теории.

Нашето съвремие подлага на критическа оценка множество теории: марксистка, неокласическа и др. Преоценката произтича от промените на обективния свят. Новите факти са сърцевина на икономическата теория. Тя изисква нови парадигми. Еклектичските принципи би следвало да отстъпят на други по-модерни теории. Генетическият код на системата се изменя, с това придава и нови форми на нейното проявление, което налага и други принципи на обяснение. Това изисква икономическата наука да търси опора в други теории, издържали проверка на времето за по-доброто обяснение на света.

Некласическото познание е ядро на съвременния икономист. То обаче не може да проникне в същността на нещата, а в повечето случаи прибъгва до тяхното количествено изражение, математическа версия за обяснение на света. Това важи и за трансформацията на икономическата система. Проблемите на прехода не могат единствено да се решат с тези на “икономикса”.

Това бяха едни от подбудите, които накараха автора да пристъпи към тази разработка. Предмет на анализа са въпросите: безупречно ли е неокласическата теория в научно отношение; следва ли преподаването да се извършва изцяло върху нея; алтернативи на преподаването; математика и икономика; нужен ли е ренесанс на класическа политическа икономия и възможно ли е синтез между нея и теорията за пределната полезност. На част от тези въпроси е посветена настоящата статия.

2. БЕЗУПРЕЧНА ЛИ Е НЕОКЛАСИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ В НАУЧНО ОТНОШЕНИЕ: КАКВА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ НАМ Е НУЖНА?

Поставям този въпрос, защото целият преход в България се извършва на основата на неокласическата теория. Много факти обаче от обществения живот не се потвърждават от нея. Теорията се проверява чрез грешките си, тя трябва да бъде подложена на проверовъчен тест и от тази гледна точка да се провери нейната истинност. Науката е призвана да открие истината, да отдели лъжата от истината. Ако истината не се подложи на проверка и ако не издържи така наречения проверовъчен тест, лъжливото твърдение може да се приеме за истина. Не бива да се изпада на позициите на така наречената “абсолютна истина”, да ѝ се придава свръх ирационален характер. Неокласи-

ческата теория не може да даде отговор на ключови въпроси на глобалния мир и най-вече на икономиката на страната. Това е основание да се постави въпросът, доколко тя е издържана в научно отношение.

У нас се приложи погрешен модел на прехода. Той следва чужди образци, схеми, шаблони, придава еднопосочност на движението, а то е многопосочно, връх взема личното облагодетелстване, мафиотският и спекулативният капитал излизат напред, държавата се среща с тях, става слуга на икономическите групировки.

Научната теория винаги отхвърля ония идеи, които не съвпадат с талвега на историята и оправдава ония от тях, които спомагат за неизбежните промени. Научното знание трябва да се основава на строгата обективност на фактите, логически да ги обобщава и извежда закономерностите, да представя в логическа форма историческия процес от простото към сложното, от нисшото към висшето, да включва пред идещото като необходима предпоставка но недостатъчно за обяснение на специфичното съдържание от по-висш ранг, т.е. да поставя нещата, идеите, науката и пр. в определена йерархия, както се изразява Огюст Конт.

Неокласиката придвижи много напред икономическата теория. В рамките на своя предмет тя създаде стройност и непротиворечивост в системата, доказателствения материал стана по-строг и логичен, математическият и графичен анализ ѝ придава по-голяма точност, приближава я до естествените науки, засилва сходството с тях. Но не всичко в тази насока е решено. Преходът изисква критична оценка на теориите и подходите, които го обясняват, в търсенето на алтернативи, които правят истината по-рационална.

Това важи и за неокласиката. За да се разбере нейният обяснителен принцип, нека видим постулатите на които се основава тя: **първо**, универсалност; **второ**, неограничена свобода на пазара, даваща възможност на икономическите субекти да постигнат своите цели без намеса на държавата; **трето**, стоковата размяна се извършва свободно без всякаква принуда, в отсъствие на централни органи; **четвърто**, хората сами избират средствата за нея, с което получават по-голям ефект; **пето**, превръщане на частната собственост във всеобща определеност на икономическата система; **шесто**, очистване на теорията от идеологически щампи и догми, несъответствие на триадата фактори на производство на реалността.

Да започнем с универсалността. Тя се представя за валидна на всички времена на обществото. Но тук има нещо друго: всяка теория е ограничена от времето, при което възниква; ако теорията не се потвърждава от основните факти, поставя се под съмнение нейната общовалидност. Провъзгласила се за непоклатима и универсална, неокласическата теория се опълчва срещу теории, които засягат нейната концептуална същност. **Какво значи универсалност?** Това е неизменност на реда. Всичко, което противоречи на него се отрича. Теориите не се разглеждат в тяхната цялост, като степени на човешкото познание.

Икономическата наука не бива да се обвързва с една единствена теория – неокласическата. Ако се обвърже, значи науката да се обрича на застой. Моите възражения се свеждат до следното: **първо**, преходът от една теория към друга, е плод не на мистика, а резултат на икономически промени на действителността; **второ**, теорията е отражение на реални обективни процеси, а не на произволни логически форми на мисленето, логическите форми имат самостоятелно битие, но те не могат да се откъснат от своята обективна основа; **четвърто**, разумът освободен от съдържанието (реалността) е спекулативна измислица, граничеща с мистика, откриваща път на идеализма.

Да се признае непоклатимостта на неокласическата теория, значи да се отрече историческият характер на икономическата наука и свързаните с нея категории. Тя не е всеобща, а частен случай от икономическата теория (Кейнс). Затова не може да претендира за всеобщност. Това, че разглежда някоя частна сфера не я прави обща теория на икономиката.

Науката е низ от теории съединени в едно цяло. Това, че неокласическата теория е доминираща, не значи че към нея не бива да има критика. Критика следва да има не само по време на криза в теорията, но и в зачатие и възход от развитието ѝ. Критика преди към марксизма нямаше. Той се възхваляваше и абсолютизираще, пригаждаше се към една или друга икономическа групировка (номенклатура). Всяко отклонение от него се смяташе за ерес, проява на буржоазна идеология.

Неокласическата теория, станала ядро на икономикса, не е безупречна в научно отношение. Някои пороци могат да се сведат до:

1. Собствеността се изключва от предмета на икономическата теория. От една страна, собствеността е вън от полезрението на икономикса, но от друга е основното, с което се занимава всяка една власт, Тя не се разглежда защото ще изкара на показ недъзите и противоречията на нашето съвремие.

2. Догматично е да се смята, че смяната на държавната собственост с частна оптимизира икономиката и повишава нейната ефективност. Няма исторически доказателства, че частната собственост е по-ефективна в сравнение с държавната.

3. Частната собственост следва да се развива не сама по себе си, а в съчетание с другите форми на производство. Абсолютизацията на една или друга форма на собственост се отразява отрицателно върху социално-икономическото развитие на обществото. На този етап на развитие няма такава форма на собственост, която да съчетава само положителното или само отрицателното. Всички форми на собственост имат свои предимства и недостатъци. Тяхното неутрализиране предопределя необходимостта от многообразието им. Обществото следва да се основава на тях, на т. нар. смесена икономика.

Икономическите функции на прехода не могат да се реализират, ако не се използват множество форми на собственост, в т.ч. и частната собственост.

В структурата на икономическата система тя си взаимодействува с другите форми на производство и най-вече с държавната, с което те взаимно се обогатяват.

Степента на това обогатяване зависи от социалната природа на взаимодействащите страни. Ако са с еднаква природа, обогатяването е по-голямо. Но това не значи, че явления с различна социална природа, каквито са частната, колективната и обществената собственост не могат при своето взаимодействие да се обогатяват. Обществените науки платиха скъп данък на абсолютизацията, че само страни с еднаква социална природа при своето взаимодействие могат да се обогатяват.

4. Неолибералният модел например, не превърна страната във втора "Швейцария на Балканите", не откри пътя към светлото бъдеще. Напротив, той задълбочи противоречията в страната. "Невидимата ръка на пазара се превърна в черна ръка". Животът както преди, така и сега се вкарва в определени схеми и шаблони, откъснати и противоречащи на действителността. Теорията не е в състояние да обясни преходните процеси, да внесе в ред в трансформацията на икономическата система.

5. Икономиксът поставя на първо място не производството, а размяната и потреблението. Не е вярна тезата, че потребителят е суверен в своите действия, че винаги рационално да действа. Имаме ограничена и непълна рационалност. Неговата свобода е ограничена от неопределени условия. Там, където има принуда няма свобода. Свободата е ограничена от диктатурата на монопола, на производство и на пазара.

6. Неокласиката разглежда явленията и категориите в статика, а не в динамика. Тя не извежда категориите една от друга, липсва йерархия в тяхната същност. Изходното начало например не се разглежда (такова изобщо липсва) като предпоставка за възникване на системата.

7. Триадата фактори (земя, труд, капитал) се обяснява по един странен и противоречив начин.

Съгласно тази теория на всеки фактор на производство се вменява (предписва) да представлява такава част от дохода, която съответства на приноса му в създаването на продукта. "Всеки получава според заслуженото"- нещо, което напомня близкото минало. Факторите на производство създават продукта, но не определят неговата социално-икономическа природа. Това са две различни неща. Които неокласиката не разграничава.

Нима доходът на собственика на капитала в наши дни в условията на преход е в строго съответствие с участието на капитала в производствения процес? Приносът спада, доходът на собственика обаче се увеличава. Присвоява се доход, без собственикът реално да участва в производството, докато за работника не е така, той трябва да изкара хляба си с "пот на челото".

Триада фактори прикрива експлоатацията и не заплатения труд. Твърди се, че при пазарната икономика няма експлоатация, доколкото съществува,

тя е пазарен феномен, рядко срещано явление, проявява се при специфични условия. От тук и изводът, че експлоатацията отмира, не са нужни стачки и профсъюзи, налице е класова хармония, възвръща се старата теория на Бастиа.

8. Неокласическата теория разглежда човека като “икономически човек”: егоист и користолюбив, ръководи се единствено от своя интерес, рационално действащ субект, максимизиращ полезността, рационализиращ потребител. Това много стеснява действията на човека. Освен “икономически” има и “институционален човек”, основаващ се на различни принципи и парадигми.

9. Икономиката и пазарът трябва да се обвържат с морално-етични принципи. А.Маршал разглежда поведението на човека тъкмо от тези принципи, а според Кейнс никаква икономическа и всяка друга дейност не може да бъде постигната вън от нравствените закони. За съжаление неокласиката “не вражда морала в икономиката”.

10. Невидимата ръка “се абсолютизира, тя се фетишизира и откъсва от общия контекст на изложението, без оглед на обстоятелствата, които са я издигнали. Неокласиката обаче я превръща в аксиома, неподлежаща на опровержение, което не е така. Адам Смит е употребил тази метафора при условие на неразвити стоково-парични отношения и току-що прощаваща свободна конкуренция. По това време държавата грубо се е намесила в стопанския живот, предприемаческата дейност е била ограничена от всякакви правила. Острието на “невидимата ръка” е насочено срещу феодалния гнет и абсолютната монархия. Производството трябваше да се отскубне от опеката на държавата, а функциите ѝ да се отделят от икономиката.⁷

11. Радетелите за свобода разглеждаха свободата като естествен морален принцип на природата. Днес обаче нещата се промениха. Монополът и глобализмът стават доминираща сила в икономиката. Свободата на пазара се подкопава. Съществува не свобода, а диктатура на пазара и на монопола. Стихията ще ни хвърли в бушуващо море, от което не знаем как да се спасим. Пазарната саморегулация трябва да се съчетае с държавна намеса в икономиката.

12. Не всяко възвръщане към класическата политическа икономия е грешно и лъжовно. Световната икономическа криза е ярко потвърждение на това. Ние се интересуваме от марксовото наследство не от гледище на фактите и събитията от 19-ти век, а от гледище на теорията и методологията на построяване на икономическата система. Икономическата наука трябва да включва не само въпроси от това наследство, но и въпроси от кейнсианство, посткейнсианство, институционализъм и неомарксизъм. Това е западен вариант на класическата политическа икономия.

⁷ За по-голяма подробност виж П. Михайлов, “Невидимата ръка” опит за поставяне или теоретическа конструкция на проблема, Икономика бр. 3, 2010.

13. Бих добавил още: ако е вярно, че на пазарната икономика по своята същност е присъщо равновесие, защо то се нарушава и държавата трябва да се намесва;

– ако е вярна тезата на неокласическата теория за заетостта и работната заплата, защо при спад на заетостта не се повишава работната заплата? **Въпроси..., Въпроси..., Въпроси?** Списъкът може да бъде продължен. За нас е важно не толкова това, а констатацията, че неокласическата теория не може да даде отговор на редица въпроси на нашето съвремие. Независимо от нейната **графичност и математизираност, тя страда от идеологическа преднамереност.**

14. Във висшите училища отпадна преподаването на политическата икономия, в замяна на това то се основава изцяло върху икономикса. Искам да поясня: а) **противопоставянето** не е израз на отрицание; б) **двете** дисциплини имат място в преподаването от гледна точка на алтернативите; в) в теорията на системите и практиката и критериите за тяхното разграничаване сме свидетели на **коалиция и комбинация** на системите. Те не разрушават самостоятелността на системите, а правят обучението по икономика по-ефективно в зависимост от целите на икономическото образование. В този смисъл аз твърдя, че двете дисциплини (политическа икономия и икономикс) имат място в преподаването. В западните университети се преподават и двете дисциплини на всички равнища на обучение. Ренесансът на политическата икономия не пренебрегва теоретическите постулати на икономикса, показва пътя на тяхното съчетаване.

Промените в икономическата теория трябва да се извеждат от промените в съдържанието на нейния обект. Историята следва да се излага като критическа история на икономическата мисъл. “Философията на историята не е нищо друго, освен нейното мислещо разглеждане”. Това мислещо, според Хегел, трябва да бъде подчинено на биващото, да се основава на него и да се ръководи от него.

Това важи и за икономическата теория. “Знанието се състои в търсенето на истината, в търсенето на обективно верни обяснителни теории”⁸. Целта на учените е да се разкрие обективната истина и да се елиминират неистините. Човешкото знание може да съдържа грешки и неистини. “Човешко е да се греша, означава не само че непрестанно трябва да се борим против грешките, но и че дори, когато сме положили най-големи грижи, не може напълно да сме сигурни, че не сме допуснали грешка”⁹.

Преходът в България не бива да се извършва върху неокласическата теория, в това отношение са нужни **алтернативи**. Задачата на науката е да открива и да разкрива, а не да скрива Теория, която казва всичко, значи

⁸ Попър К. В търсенето на по-добър свят, Калас Космолит, София, 2003, стр. 17.

⁹ Пак там.

нищо не казва. **“Всички наши теории се явяват (остават) догадки, предположения, хипотези”** (Карл Попър). В рамките на рационалната една теория може да бъде по-предпочитана от друга, стига по-добре да обяснява света.

Кризата в икономическата теория не бива да се търси в теоретичните основи на марксизма. Дори да се приеме, че не дадоха резултат, това не значи отказ от парадигмата на класическата политическа икономия и замяната ѝ с икономикс. Кризата показва и нещо друго: теоретичната мисъл не може да се вкара в прокрустовото ложе на господстващата идеология. Дори марксистката политическа икономия да отсъства като учебен предмет, това не значи да се премахне самото изучаване на политическата икономия.

Нито една теория не разполага със съвършени механизми и средства да обясни реалността. Една или друга теория трябва да излезе извън кръга на своя обяснителен принцип. Затворена в себе си тя води към застои и непродуктивност.

И така, нужно е да се отхвърли неолибералният модел на прехода. Пазарът не бива да бъде цел, а средство за разрешаване глобалните цели за обществото. Неолибералният модел засилва диференциацията в доходите **“Нищета сред изобилие”**, такъв е неговият императив. Хората не могат да посрещнат текущите си нужди, обречени от мизерия, отчуждението се засилва, отчуждение от самата **“родова същност”** и превръщането им в добитък. Това е повелята на либералния модел – неприемлив и пагубен за страната.

Сбъдват се словата на един мислител на хилядолетието: **“Трудът произвежда чудесни неща за богатите, но произвежда оголяване на работника, строи палати, но и коптори за работника. Създава красота, но и осакатява работника. Замества ръчния труд с машини, но и отхвърля част от работниците назад към варварския труд, а останалата част превръща в машини. Той произвежда ум, но и тъпоумие, кретенизъм за работника.**

Отчуждението прераста в самоотчуждение на човека. То не само го разруши, но и обезличи като личност. Човек загубва своята **“родова същност”**, превръща се в животно, в скот с ниски животински страсти – **оскобяване и озверяване на човека**, деградация на човешката личност. Пресата всеки ден ни поднася потресаващи примери.

Осиротелият и обезличен човек се връща в лоното на животинското: ниско потребление, невъзможност биологически да оцелее, притъпени потребности, сведени до чисто животинско равнище. Дори животното има по-голям простор – свобода, въздух, светлина, с една дума, настъпва т.н. дехуманизация на човешкия живот, част от населението е подложено на геноцид.

Икономическата криза обхванала света е криза на неолибералната форма на капитализъм основана на свободния пазар. Капитализмът преминава в нов етап на развитие – така нареченият пост индустриален капитализъм, съдържащ черти на социален капитализъм. Това обаче не е гладък процес, а процес съпроводен с катаклизми, противоречия и сътресения.

Всяка величава епоха е трагична, но трагичността днес е в липсата на величие.

3. ТЕОРИЯ И ЕМПИРИКА

Този въпрос днес придобива злосторителен характер. Ако преди теорията е била на почит и уважение, сега е на заден план, да не кажа по-голяма дума – забрава. Внушава се, че емпиричното познание трябва да бъде приоритетно, тъй като то е непосредствена практика. Много дисертации, хабилитационни трудове, научни изследвания, следват този път: описания, цифри, таблици, взети в готов вид от разни статистически сборници. Теорията обаче се губи, доколкото е налице, има обзорен, обобщаващ характер, разпиляна е, липсва стройност на изложението, не съдържа нови неща, изпъстрена е със стари клишета и банални истини. Преподаването също има такъв характер.

Това не може да бъде път на научното изследване и на самото преподаване. Без да влизам в спор, размерът на работа не позволява това, ще посоча само някои изходни положения. Научната разработка, включително и преподаването на икономически знания, трябва да почива на три кита (стълба): философия, теория и методология и практическа приложимост. Тези неща ги няма, връх взима емпириката. Тя, обаче не може да обхване и разкрие същността, а само описва външната, повърхностна страна на явленията. Емпиричното познание е частично, необходимо, но недостатъчно да разкрие същността. Не изчерпва знанието в неговата цялост. Икономическата наука не е емпирична наука, каквито твърдения се срещат. Тя обхваща теоретическо, емпирично, парадигматично, инструментално, опитно, дедуктивно познание.

Икономиката като сложна съвкупност не може да се изрази и изучи от емпиричното познание. Теорията и емпириката са страни на човешкото познание, намират се в единство и противоречие. Теоретичната икономика не е емпирична наука, но не е и априорна. Истината не може да се разкрие само чрез логически априорен път. Логическата строгост и вътрешната непротиворечивост не ни предпазва от грешки и правилни теоретични конструкции. Правилно построени силогизми могат да противоречат на действителността, резултатът е един, а теоретическата конструкция съвсем друга. Тъкмо от това страда неокласическата теория.

Всяко наше знание започва благодарение на сетивата ни, преминава после към разсъдък и завършва след това в разума. Първата степен на познание е сетивното, чувственото, след това логическото, абстрактното, двете страни на познание трябва да вървят ръка за ръка. “Всички обекти, които представляват субстрат на човешкото усещане, възприятие и наблюдение преминават и през сетивата на животните. Но само човекът може да прео-

бразува сетивните стимули в наблюдение и опит и отново само той може да подрежда различните наблюдения и опит в съгласувана система”¹⁰.

Една теория се развива ако влиза в спор със собствените си концепции, ако се “опровергава и фалшифицира” (термин употребен от Карл Попър). Теорията се осмисля и проверява чрез практиката. Това вярно твърдение обаче среща отпор, с цел да се защити безпогрешността на неокласическата теория, то се извързва, прибегва се до словесна еквилибристика и софистични похвати.

1. Научността или ненаучността на една теория се извежда от това, дали тя е доминираща в търсенето на научното знание. И тъй като неокласическата теория се намира в такова положение, значи е безпогрешна в научно отношение. По тази логика всяка теория (реакционна или не) е научна, щом отговаря на тези условия, нещо което противоречи на историческата истина.

2. Оспорва се емпириката и наблюдението, изобщо цялата фактология да служи за основа на научното знание. Доколкото опитът по своята същност е сложен и е резултат от действието едновременно на много различни сили, то научността на теорията не може да бъде резултат от конкретното обобщение на фактите, това може да стане с дедуктивни начини (Л. фон Мизес).

Л. фон Мизес смята, че ако икономическата методология не разполага с надежден инструментариум да потвърди или отхвърли дадена теория, то достоверността се основава върху логиката на безспорните постулати теореме аналогично на тези в математиката. Теорията се извежда не от “непосредственото наблюдение, а от логическата дедукция”. Новата теория може да се окаже лъжлива, теоретикът е длъжен с всички свои сили да открие лъжливите теории сред множество неопровергани конкуренти.

Теоретичното познание на икономиката разкрива същността на явлението, законът на движението на формацията, типът на социално-икономическата система. Емпирическото познание не обхваща всички степени на познание.

Все по-голям брой икономисти на Запад говорят за криза в икономическата наука, криза, свързана с неспособността на неокласическата теория да обясни съвременните явления на глобалния й мир, на трансформационните процеси в страните от Източна Европа. Плод на това състояние е засилване потребността от теоретико-методологическото познание. За съжаление това не се оценява достатъчно. Интересът към нея спада, което се отразява и върху преподаването на икономически знания.

И така, без да отричам емпиричното познание в структурата на икономическото знание, би могло да се намери някакво съглашение “конвенционализъм” между различните школи по повод съотношението между теоретично и емпирично познание.

¹⁰ Л. фон Мизес – “Човешкото действие”, трактат по икономика, четвърто преработено издание, превод от английски, София 2011, С. 201.

Икономиката преминава от едно състояние в друго, от хаос към порядък и обратно, от порядък към хаос¹¹. Тогава може ли тя да се обясни с една единствена теория – неокласическата, още повече че разглежда явленията в статика, а не в динамика. В живота съществува и нелинеен път на развитие, а той не се побира нито в рамките на марксизма, нито в неокласическата теория. Неокласиката обаче не признава това, тя признава само пазара и неговата самоорганизация. В хода на човешкия прогрес, на цивилизацията, науката се освобождава, самоочиства от ония теории и грешки, които пречат на този прогрес и на тази цивилизация. Неокласиката не признава такова самоочистване, тя се представя за вечна и универсална за всички времена.

4. МАТЕМАТИКА И ИКОНОМИКА

Този проблем придобива особена важност. Той е тема не само на вчерашния, но и на утрешния ден, вероятно и занапред ще бъде такъв. Увлечението по математика е толкова силно, че ни изправя пред дилемата: икономиката клон на математиката ли е, или математиката клон на икономиката. Големите икономисти А. Маршал, Дж. Кейнс и др. ни предпазваха от такова увлечение. По образование бяха математици, но те не се изкушиха да спекулират с математиката. Днес това като че ли се забравя. Неокласиката превърна математиката в сърцевина и ядро на икономикса, която стана самоцел, а не средство за по-добро разбиране на икономиката. Понякога прости неща се обличат в сложна математическа одежда. Това засенчва предмета на икономическата теория. Студентът може да решава задачи без да знае теорията на проблема, вследствие на което подготовката на кадри се осакатява. Това важи не само за студентите, но и за преподавателите. Много от тях преподават икономика без да са специалисти – инженери, математици, особено това се случва в техническите училища, където има открити факултети по икономика. Прекомерната детайлизация на математическия апарат се смята за висша степен на научност, а владението на теорията – ненаучност. Воля за преодоляването на този проблем, като че ли няма.

Икономиксът все повече придобива вид на математическа икономия, икономическата наука се заменя с иконометрия – “наука за единния принцип на човешкото поведение”. Реалните икономически процеси не могат да се изразят само с помощта на тази иконометрия. Математическите методи, вън от контекста на качествения анализ, не могат да придадат научност на икономическата теория. Те дават верни резултати, ако се основават на правилни теоретични принципи. Ако заложеният теоретичен модел е неправилен,

¹¹ Виж по този въпрос И. Пригожен, И. Стенгерс, “Порядък из хаоса”. Новый диалог человека с природой, пер. с английского, Москва 2001.

то количествените зависимости, изразени чрез математическите модели, ще бъдат погрешни. Математическата формализация, макар и да създава външно впечатление, че стои в основата на построяването на единна теоретична система на икономическата теория, в крайна сметка тя не може да бъде съдържателен елемент на тази теория, а има спомагателно значение.

Икономическата литература, според М. Алле (виден френски икономист), в течение на четири десетилетия се развиваше в погрешно направление: в посока на съвършени изкуствени и откъснати от живота математически модели и преобладаване на математическия формализъм, което от само себе си е голяма крачка назад. Той смята, че повечето съвременни икономически теории **грешат в три посоки**: *първо*, злоупотреба с математиката; *второ*, логическа несъстоятелност; *трето*, пренебрежение към явленията на реалната действителност. Математиката е средство, инструмент в анализа, главното е критическият анализ на аксиомите и съпоставянията им със следствията от опита¹². Прекомерната математизация се превръща в самоцел, достига висока степен на абстрактност, която може да се откъсне от своята обективна основа.

Л. Фон Мизес разделя икономиката на математици-икономисти и логически икономисти. Математиците-икономисти са само една помощна импровизация използвана от логическите икономисти като ограничаващо понятие. Математическите формули, уравнения се ограничават до описание на състояние на равновесието и липсата на действие.

В икономическата теория и в преподаването най-напред трябва да присъства качественият логически анализ, а след това количественият или математическият. Качествения анализ определя степента на приложение на математиката в икономиката, а не обратното. Математическото знание е едно от средствата за опознаване на икономиката, а не всеобщ принцип на това познание. Така, че към приложението на математиката в икономиката трябва да бъдем предпазливи.

5. ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОДГОТОВКА НА СТУДЕНТИТЕ В КОНТЕКСТА НА РАЗГЛЕЖДАНИЯ ПРОБЛЕМ

1. Университетското образование спрямо икономиката трябва да е изпреварващо, да подготвя кадри не само за днешния, но и за утрешния ден, да има концептуален характер. Нужно е да се възроди връзката на политическата икономия с философията. Днес тази връзка в теоретичната

¹² Читаете ли Вы "THESIS" Theory and history of Economic and social institution and systems, МЭ и МО, №7, 1995 г., стр. 147.

икономика някак си се изроди, теорията престана да бъде цялостна икономическа наука, превърна се в еkleктика, емпирика, технология, икономическа теория и пр.

2. Бизнесът поставя условия пред висшите училища да подготвят кадри в съответствие с неговите нужди. Дали това е най-доброто решение на проблема, при положение, че нашата икономика е с допотопна техника. Ако следваме този път, това значи да не произвеждаме специалисти с утрешния ден. Образованието има не само икономически, но и възпитателни, социални, педагогически функции, които не се побират в тесните граници на прагматизма. Ако все пак бизнесът иска кадри за деня, той следва да представи програми в това отношение, да участва във финансирането на висшите училища. Ефектът от образование се присвоява не само от този, който го получава, но и от бизнеса. За съжаление този момент не се отчита.

3. Нарушено е единството между теория, методология и практика. Теорията някак си се губи. Тя не е обвързана с бъдещи потребности на обществото. В университетското образование следва да се включат нови дисциплини: политическа икономия, обща икономическа теория, институционална и еволюционна икономика, геоикономика, етична икономика, икономика на услугите, би следвало по-голямо внимание да се отделя на философията на икономиката, на теорията и методологията и нейните основни направления.

4. Първият пробив в тази насока е направен в УНСС, създадена е катедра "Политическа икономия". У нас не се работи по този въпрос.

5. Може би ще се възрази етична икономика не бива да се изучава, тъй като пазарът няма морал, може да няма морал, но има морално-етични измерения. Пазарът трябва да се оценява не само по икономически, но и по морално-етични признаци: добро, зло, справедливост, доверие, обществени интереси и др.

6. Необходимо е да се възвърне "История на икономическата мисъл", като задължителен учебен предмет. Не можеш да бъдеш добър специалист, ако не познаваш икономическата наука. Тя ти дава възможност да се задълбочат и разширят познанията по икономика, да се получи широка култура и ерудираност, да се надникне в сродни науки, да се види как се изменя предметът на икономическата наука през различните ѝ исторически епохи, да се почерпи опит и вдъхновение от предишните теории и на тази основа да се създадат нови идеи и теории. Историята трябва да се разглежда като критична история.

7. Би могло да се преосмисли тестовата форма на изпитване, не я отричам, но обучение основано изцяло върху нея крие сериозни опасности. Студентът не е в състояние логически да мисли, да се изразява правилно граматически, да владее морфологическия и синтактичния анализ.

8. Някои дисциплини като "Политическа икономия", "Икономика на услугите" и др. могат да се апробират като задължителни избираеми. Препода-

ването трябва да има плуралистична насоченост, да търси алтернативни подходи и теории, пропуснем ли това – идните поколения няма да ни простят.

Учебниците по икономически дисциплини трябва да излагат знанията на съвременно равнище на науката, някои от тях да имат монографичен характер, а не да се придържат към отживели и погрешни теории. Икономиката е бързо развиваща се система. Тя не може да се осланя на стандартни подходи.

Принципът е плурализъм и широк профил на обучение – необходимост на нашето съвремие, иначе ще се превърнем в занаятчийско училище, далеч от европейските ценности и европейското образование.

ОЧАКВАНИЯ И РЕАЛНОСТИ В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ ОТ ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ “ЕПИСКОП К. ПРЕСЛАВСКИ”*

доц. д-р Корнелия Цонева

Шуменски университет “Еп.К. Преславски”, Шумен

EXPECTATIONS AND REALITIES OF TRAINING OF STUDENTS AT KONSTANTIN PRES LAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN

Korneliya Tsoneva

ABSTRACT: The aim of the survey is to study the attitude of the students for training at the University of Shumen and defining the level of students' satisfaction from the quality of education. The attitude is displayed by indicators such as the motivation to study at Shumen University, motivation for choice of specialty, contact hours' attendance, behavior during lectures, formed expectations, attitude towards monitoring during the semester, way of preparation for exam, etc. The establishment of the level of student's satisfaction is one of the instruments for measuring the training quality. The satisfaction is formed in the process of fulfillment of the students' expectations when they enroll at Shumen University and in the specialty. The degree of their fulfillment and the level on which the students' needs are satisfied define the level of satisfaction. For its indicators are accepted the following: reasons for attendance of contact hours, evaluation of the common educational disciplines and the specialized ones, assessment of the training internship, factors that provoke interest in the training process, relationships with the lecturers, potential for quitting the specialty, etc.

KEYWORDS: Attitude of students towards training; satisfaction of the training

При формиране на политиката за повишаване качеството на обучението и академичния състав в Шуменски университет системно се проучва, анализира и използва мнението на студентите и докторантите, преподавателите и потребителите. В края на летния семестър на учебната 2010/2011 година, сред студентите е проведено поредното извадково общоуниверситетско изследване за качеството на обучение по специалността. Обект на емпиричното изследване са студенти от втори и трети курс в редовна форма на обучение. В проучването са обхванати 706 студента от 47 специ-

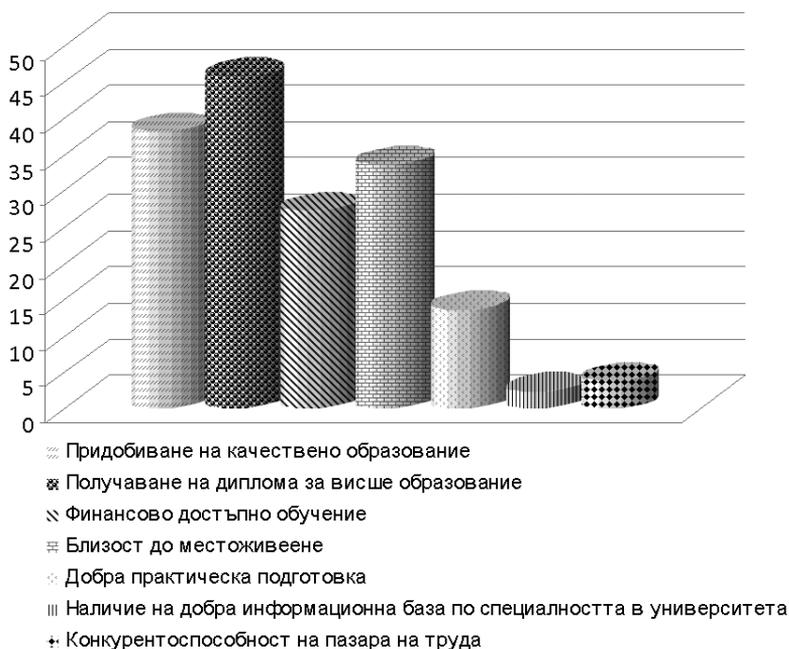
* Материалът е подготвен с подкрепата на ФНИ на Шуменски университет „Епископ К. Преславски” по Проект № РД-05-256/15.03.2012 г.

алности. Инструментариумът на изследването е полустандартизирана анкета. Анкетната карта се състои от 38 въпроса, съдържаща както затворени така и отворени отговори.

Целта на изследването е проучване на нагласата на студентите за обучение в Шуменски университет (ШУ) и установяване на нивото на студентската удовлетвореност от качеството на учебния процес. Нагласата се извежда чрез такива индикатори като мотивация за следване в университета, мотивация за избор на специалност, посещаемост на часове, поведение по време на час, формулирани очаквания, отношение към текущ контрол, начин на подготовка за изпит и т.н. Установяване нивото на студентската удовлетвореност е един от инструментите за измерване качеството на обучение. Удовлетвореността се формира при изпълнение на очакванията с които студентите влизат в ШУ и специалността. Степента в която те са осъществени и нивото на което студентските потребности са удовлетворени определя и равнището на удовлетвореност. За индикатори на студентската удовлетвореност се приемат: причини за посещаване на часове, оценка на общообразователните дисциплини, оценка на специализираните дисциплини, оценка на учебна практика, фактори провокиращи интерес в процеса на обучение, фактори предизвикващи затруднения, материално, информационно и административно осигуряване, отношения с преподавателите, потенциал за напускане на специалността и др.

Първият индикатор за нагласата на студентите за обучение е тяхната мотивация за следване в ШУ по избраната специалност. При ранжиране на съображенията им е видно, че преобладаващата част от респондентите са мотивирани от получаване на диплома за висше образование – 45,73 %. На второ място с близо седем пункта разлика е “Придобиване на качествено образование” (38,32 %), следвано от “Близост до местоживеене” (33,62 %). (Фиг. 1) Сред посочените в първата половина на класацията мотиви са “Финансово достъпно обучение” (27,35 %), “Ориентация към реализация, кариера в региона” (14,25 %) и “Добра практическа подготовка” (13,68 %).

Фиг. 1. Мотивация на студентите за следване в ШУ по избраната специалност

В дъното на класацията са: “Наличие на добра информационна база по специалността в университета” (6,98 %), “Завършилите специалността в ШУ се ползват с известност сред работодателите” (3,85 %), “Конкурентност на пазара на труда” (3,85 %) и “Наличия на общежития и столове” (2,42 %).

Съдържателният мотив “Придобиване на качествено образование” е на второ място, подкрепян от 38,32 % от анкетираните. Получаването на добро образование е съпътстващ, а не водещ мотив за всички факултети. Разликата във вота на отделните факултети обаче, е огромна. Най-голямо значение на този показател се отдава във Факултета по хуманитарни науки (ФХН) – 46,51 %, следван от Педагогически факултет (ПФ) – 43,55 %, Факултета по природни науки (ФПН) – 37,35 % и Факултета по технически науки (ФТН) – 31,71 %. За съжаление по-малко от 1/5 от анкетираните студенти от Факултета по математика и информатика (ФМИ) са гласували за него – 19,75 %.

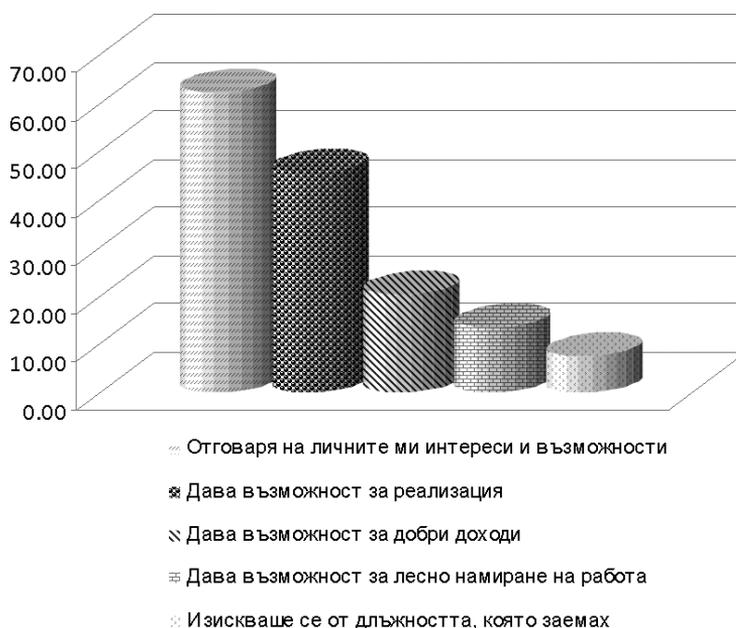
От изложеното е видно, че в студентите преобладават инструменталните ценности. Силно са подценени, професионалната реализация в региона, практическата подготовка, както и конкурентността на пазара на труда. В мотивационния профил те са на пето, шесто и предпоследно място. Без особена значимост е информационната база по специалността.

Вторият индикатор за нагласата на студентите за обучение са причините за избор на специалност. На първо място сред тези мотивите е мотивът “Отговаря

на личните ми интереси”, подкрепян от 62,30 % от анкетираните. На второ място е поставена подбудата “Дава възможност за реализация” с 45,66 %. На трето място е посочена причината “Дава възможност за добри доходи” с 20,48 % подкрепа на гласовете. Четвъртото място е отредено на “Дава възможност за лесно намиране на работа”, а петото – “Изискваше се от длъжността, която заемах”. (Фиг. 2) В дъното на класацията е мотивът “Липса на друга възможност”. Данните сочат наличие на личностно-ценностна ориентация.

В изборът на специалност доминират: на първо място личните интереси (2/3 от анкетираните посочват този мотив) и на второ място – възможността за реализация (този избор е на всеки втори от респондентите). Студентите нямат илюзия, че избраните специалности ще им донесат високи доходи. Поради този факт макар и на трето място, айтема “Дава възможност за добри доходи” е с 42 пункта по-ниско от личните им интереси.

Фиг. 2. Мотивация на студентите за избор на специалност

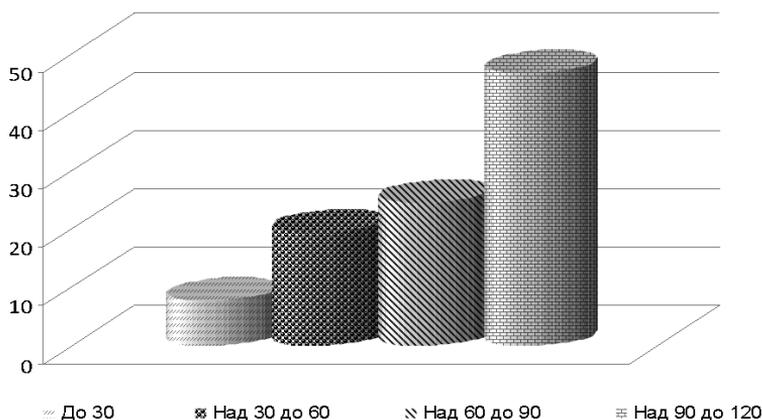

Пореден индикатор за нагласата на студентите за обучение е тяхното усърдие, изразено в посещенията на лекции, семинари и упражнения. Въпреки, че според чл. 28. на Правилника за структурата и организацията на учебния процес в Шуменския университет, посещението на всички учебни занятия (лекции, семинари, лабораторни упражнения) в редовна и задочна форма на обучение е задължително. Ориентировъчно занятията през семестъра включват около 120 часа лекции и около 180 часа семинари и упражнения за редовия студент.

Изключения за обучение при облекчен режим се допускат за бременни студентки, студентките майки и студентите бащи с деца до 6 години, студентите с физически увреждания, с хронични заболявания, диспансеризирани и работещите студенти (редовно обучение). Този улеснен порядък може да се осъществи при посещение на не по-малко от 50 % от предвидените по учебен план занятия.

Анализът на данните показва, че е налице системно посещение на лекции при половината от анкетираните, а редовното участие в семинари и упражнения се отнася едва за 1/5 от тях. В университета най-голяма е групата на студентите, които посещават през семестъра от 90 до 120 часа лекции – 46,88 %. (Фиг. 3) Втора по относителен дял е групата на тези, които посещават от 60 до 90 часа лекции – 24,65 %. На трета позиция са онези, които присъстват от 30 до 60 часа – 19,55 %. Последни по относителен дял са влизащите до 30 часа през семестъра – 7,8 % от анкетираните.

Фиг. 3. Посещаемост на лекции през семестъра

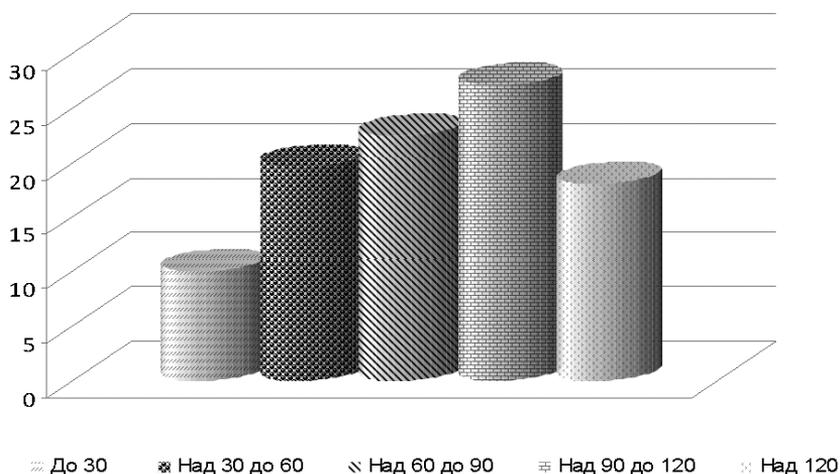
На факултетно ниво разпределението е по-разнообразно. Все пак преобладават анкетираните, които посещават от 90 до 120 и от 60 до 90 часа лекции. С най-висок относителен дял на студенти, посещаващи редовно лекционните курсове (от 90 до 120 часа) е ФМИ – 56,1 %. Следва го ФПН с 49,4 %. Най-ниска е стойността на този показател в ПФ, където тази категория студенти представляват 43,25 %. Във всички факултети гласовете за посещения под 30 часа са малка величина. Най-висок е дялът на студентите от този род (около 11 %) в ПФ.

Изхождайки от нормативните документи, че лекциите за дадена специалност съставляват 120 часа в семестъра, данните сочат, че всеки втори студент посещава общо взето редовно лекции. Същевременно всеки пети студент посещава едва от 30 до 60 часа.

Данните, касаещи семинарите и упражненията, показват сходство в стойностите на показателя за посещението на лекции. Тук обаче, за разлика от лекциите, упражненията и семинарите са 180 часа на семестър. И при посещението на семинари и упражнения с най-голям относителен дял са студентите, които имат участия между 90 и 120 часа – 27,20 %. (Фиг. 4) На второ място е групата от 22,52 %, имаща посещения в интервала 60 – 90 часа, а на трето с 19,69 % – от 30 до 60 часа. На четвърто място с 18,13 % остава общността на най-старателните респонденти, които имат посещения над 120 часа. Може да се каже, че това са студентите, които посещават редовно часовете за семинари и упражнения.

От изложените данни е видно, че 1/5 от студентите (главно от ФТН, ФХН и ФМИ съответно с 23,17 %, 21,84 % и 19,51 %) редовно посещават голяма част от семинарите и упражненията – над 120 часа. С най-малък относителен дял на този индикатор е ПФ с 15,92 %. Същевременно този факултет е с най-висок относителен дял (13,15 %) на студентите, които посещават семинари и упражнения до 30 часа. Следва го ФХН с 11,49 %.

Фиг. 4. Посещаемост на семинари и упражнения

Поведението по време на лекции е друг индикатор за изследваната нагласа. За почти половината студенти (49,29 %) то е свързано с водене на записки по основните въпроси. Следват ги студентите, които правят опит да запишат всичко, с подкрепата на 39,80 % от гласовете. На трето място по относителен дял са анкетираните, които само слушат. Те представляват 7,22 % от съвкупността.

Този начин на подреждане на индикаторите се запазва във всички факултети, без ФПН. При него първите две места са разменени. Там преобладават

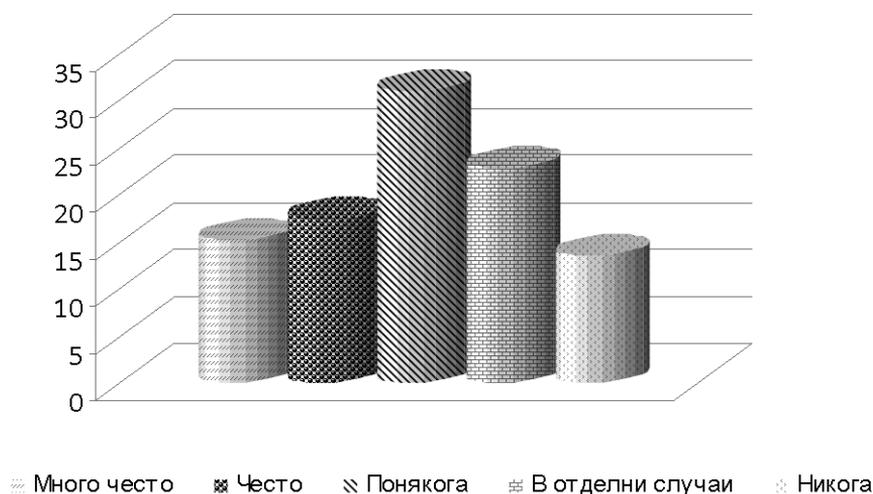
студентите, които искат да запишат всичко – 48,19 %. С малка разлика от близо три пункта след тях са тези, които си водят записки. Интерес представлява и фактът, че в този факултет делът на анкетираните, които само слушат е най-малък в сравнение с останалите факултети и повече от два пъти по-малък от средния за университета – 3,01 %.

Въпреки опитите за въвеждане на нови технологии на обучението, поведението на студентите по време на лекции си остава стереотипно. Всеки втори студент води записки по основните въпроси, а четирима от десет се опитват да запишат всичко. Незначителен е делът – 7,22 % на студентите, които само слушат.

Индикатор за нагласата на студентите за обучение е и тяхната самоподготовка. Пример за това е посещението на библиотека. Честотата на ползване на библиотечните услуги в университетски мащаб е на много ниско ниво – едва 1/3 от студентите посещават библиотеката “Често” и “Много често”. Около 1/3 от анкетираните я определят с “Понякога”. Втора по големина група (22,80 %) се възползва от библиотека “В отделни случаи”. Само 17,42 % от студентите я ползват “Често” и едва 15,16 % – “Много често”. Най-малко по относителен дял са студентите (13,60 %), които никога не са използвали библиотека. Въпреки, че тази стойност е сравнително малка величина, фактът, че съществуват въобще такива студенти е тревожен феномен. (Фиг. 5)

На факултетно ниво изключение правят ПФ и ФХН, където делът на посещаващите библиотеката “Много често” е над средния. За ПФ този дял е 21,80 %, а за ФХН – 22,99 %. Това е близо три пъти повече от стойността на показателя при ФМИ, ФПН и ФТН.

Фиг. 5. Честота на използване на библиотеката от студентите

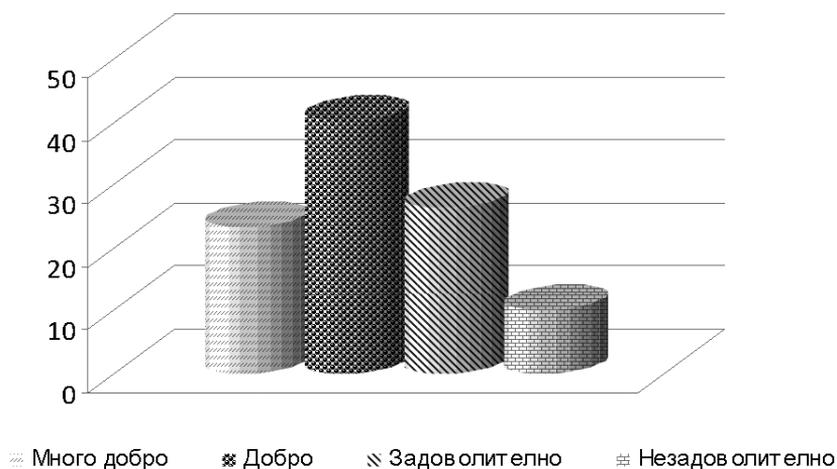
Други са водещите факултети за посещаване “Никога” – ФМИ с дял на така отговорилите 17,07 % и ФТН с 25,61 %. Ако към към така отговорилите студенти се прибавят и онези, посещавали библиотека инцидентно, в отделни случаи, се получава обезпокоителна величина. За ФМИ нейната стойност е 47,56 % (30,49 % “В отделни случаи” и 17,07 % “Никога”). За ФТН – 54,88 % (29,27 % “В отделни случаи” и 25,61 % “Никога”). Следват ги ФПН с 36,14 % (23,49 % “В отделни случаи” и 12,65 % “Никога”), ПФ с 31,83 % (20,76 % “В отделни случаи” и 11,07 % “Никога”) и ФХН с 24,14 % (14,94 % “В отделни случаи” и 9,20 % “Никога”).

Факултетите, в които ползването на библиотеката е високо позиционирано в “Никога” и “Отделни случаи” (ФМИ, ФТН и ФПН), следва да обърнат сериозно внимание на причините и факторите, които определят такова поведение на студентите. Това могат да са по-занижени изисквания към самостоятелната работа, както и липса на специализирана литература за тази специалност. В хуманитарните и педагогическите специалности се отбелязва по-често ползване на библиотеката.

Въпреки епизодичното ползване на библиотеката мнозинството студенти (63,60 %) го оценяват като много добро и добро, съответно с дял от 23,23 % и 40,37 %. (Фиг. 6) Високият процент на оценката “Много добро” се дължи най-вече на ПФ, където стойността на показателя е 34,60 %. В останалите факултети втората по големина група е на оценките със “Задоволително”. На университетско ниво оценката “Незадоволително” е поставена от 10,06 % от анкетираните.

Има и парадокси. Студентите от Растителна защита 60 % от които посещават инцидентно или никога библиотеката, а други 30 % – понякога, дават най-висока оценка за библиотечното обслужване – 35 % гласуват за “Много добро”, а 30 % – за “Добро”. Аналогичен е случаят с Инженерна логистика. Там стойностите на показателите са още по-големи – респективно 45 % и 35 %. Подобен е случаят със Социална педагогика – 7,14 % и 71,43 %. Това разминаване в резултатите поставя въпроса доколко дадената оценка е обективна и адекватна на действителността.

Фиг. 6. Студентска оценка за качеството на библиотечното обслужване

Пореден индикатор за нагласата за обучение е подготовката на студентите за изпит. Към нея повечето респонденти имат зряло отношение. Част от тях – 48,02 % имат за цел да покажат знанията, получени през семестъра. Друга част – 30,17 % – да се подготвят като добър бъдещ професионалист. Има и такива (15,44 %), които се подготвят дотолкова, колкото да изкарат изпита. Останалите варианти на отговор са с несъществен относителен дял.

Като благоприятен може да се отбележи фактът, че всеки втори студент при подготовката си за изпити има за цел да покаже знанията, получени през семестъра. Всеки трети студент – да се подготви като бъдещ професионалист. Това като цяло съставлява 2/3 от студентите. Формалното явяване на изпита, колкото да го изкарат, е най-застъпено във ФМИ – 32,93 %. Тази стойност е два пъти по-голяма от средната за университета и седем пъти по-голяма от тази на ФТН.

Повече работа се изисква от преподавателя със студентите, които не са ориентирани към системна подготовка и се задоволяват с ниска оценка. В 1/5 от специалностите ориентацията е към разчитането на преписване.

Подобно на поведението им при подготовка за изпит и по отношение на текущия контрол студентите показват зрялост. Голяма част от тях (34,99 %) твърдят, че текущият контрол дава възможност за формиране на систематизирани знания и умения. Друга група, втора по относителен дял, представляващ 26,35 %, застават зад твърдението, че той стимулира последователна и методична подготовка. Трета категория студенти подкрепят тезата, че той помага за оформянето на по-обективни оценки (25,21 %). Негативно настроените към текущия контрол студенти, които заявяват, че той затормозява излишно студента, са 9,35 %. Има факултети обаче, където тяхното представителство е

основание за размисъл. Такъв факултет е ФХН, където 19,54 % от анкетираните и 20,24 % от отговорилите са привърженици на тази идея.

В изследването текущият контрол се оценява като цяло добре. 2/3 от студентите застъпват мнението, че той дава възможност за формиране на системни знания и умения, и че стимулира редовна и последователна подготовка. Всеки четвърти студент приема, че текущата проверка стимулира формирането на по-обективни оценки. Положителен е фактът, че в повече от 1/3 от специалностите студентите имат категорично отношение към текущия контрол и не изразяват отрицателна позиция. Той не се приема основно от много специалности на ФХН и специалностите Педагогика и Изобразително изкуство.

Една от целите на изследването е установяване на нивото на студентската удовлетвореност като един от инструментите за измерване качеството на обучение. Степента в която студентските очаквания са осъществени и нивото на което студентските потребности са удовлетворени определя и равнището на удовлетвореност. За индикатори на студентската удовлетвореност се приемат: причини за посещаване на часове, оценка на общообразователните дисциплини, оценка на специализираните дисциплини, оценка на учебна практика, фактори провокиращи интерес в процеса на обучение, фактори предизвикващи затруднения, материално, информационно и административно осигуряване, отношения с преподавателите, потенциал за напускане на специалността и др.

В университета преобладават студентите, чиято цел при посещението на лекции е да се подготвят по-добре за изпита. Техният дял сред анкетираните е 50 %. Следва ги групата на онези, чийто мотив е личната практическа полза. Тя съставлява 34,47 %. На трето място по относителен дял е идеята “Важността за по-нататъшната ми работа”, защитавана от 33,19 % от респондентите.

Тази тенденция се запазва и на факултетен разрез. Въпреки, че водещият мотив при всички е “За да се подготвя по-добре за изпита”, се наблюдава голямо различие между факултетите. Амплитудата е близо 20 пункта: във ФМИ стойността на показателя е 62,96 %, а в ПФ – 43,21 %. Докато във ФМИ проличава определен стил на поведение към учебния процес, т.е. 2/3 посещават системно лекции за да се подготвят за изпити, то в ПФ макар и на първо място този мотив отстъпва с 20 пункта, тъй като отговорите се разделят с други позиции.

Тенденцията на мотивите за посещаване на семинари и упражнения е идентична с тази за присъствие на лекции. Подобно на ситуацията при лекциите при посещаването на семинари и упражнения преобладават студентите, чиято цел е да се подготвят по-добре за изпита. Техният дял сред анкетираните е 40,17 %. Следва ги групата на онези, чийто мотив е личната практическа полза. Тя представлява 33,05 % от извадката. На трето място по относителен дял е “Важността за по-нататъшната ми работа”, подкрепяна от 24,93 %.

Закономерността при първите две места на мотивите в рейтинга на всички факултети се запазва. Изключение прави ПФ, където позициите на двата мотива са разменени: на първо място с 38,33 % е личната практическа полза, а на второ с 32,06 % – по-добрата подготовка за изпит.

И при този показател се наблюдава голяма амплитуда в резултатите. Избраното първо място на “За да се подготвя по-добре за изпита” във ФМИ е с 58,02 % подкрепа, а във ФТН – с 40,24 %. Избраното второ място “Поради личната практическа полза” при ФХН е с 36,05 %, а при ФМИ – с 20,99 %. Само при два от факултетите – ПФ и ФТН – изборът на третото място съвпада с този от университетския разрез. За всеки от останалите три факултета той е различен. За ФМИ е “Защото темите от лекциите се разработват и на семинарни упражнения”. За ФПН – “Преподавателят изисква задължително присъствие”. За ФХН – “Поради интерес към дисциплината”.

Друг индикатор за удовлетвореността на студентите са факторите, които предизвикват интереса им в процеса на обучение по специалността. Най-голям относителен дял имат студентите, провокирани от възможността за практическо прилагане на получените знания – 47,59 %. В рейтинга те са следвани от студентите, чиято подбуда е свързана с получаване на добри теоретични знания – 21,81 %. На трето място е поставена “Личността на преподавателя”, избрана от 17,85 % от анкетираните.

Подреждането на изброените айтеми се запазва във всички факултети, но с много голяма амплитуда. “Възможността за практическо прилагане на получените знания” е избрана на първо място с 57,32 % във ФТН и само с 32,18 % във ФХН. Разлика от порядъка на десет пункта между различните факултети има и във второ и трето място.

При повечето специалности тенденцията в приоритетите се запазва. Изключение в добра посока е посоченото “Провокира творческото ми мислене”. То важи за специалностите Системи за сигурност (40 % от анкетираните и 33,33 % от отговорилите), Геодезия (23,08 % от анкетираните и 18,75 % от отговорилите), Български език и история (22,22 % от анкетираните и 20 % от отговорилите), Български език и руски език (33,33 % от анкетираните и 25 % от отговорилите), Приложна лингвистика – РЕТЕ (14,29 % от анкетираните и 12,50 от отговорилите).

В рамките на специалността студентите са ориентирани предимно към практическото прилагане на получените знания (всеки втори студент). На второ място е “Получаване на добри теоретични знания” (мотив за всеки пети студент). На трето място е “Личността на преподавателя”. Това формира становището, че и по отношение на специалностите, в отговор на реалните потребности на студентите, трябва да се обърне значимо внимание към формирането на компетентности в дадена професионална област, т.е. изграждане на знания и умения, както и тяхното прилагане в професионалната практика. Това особено важи за тези специалности, чиито студенти посочват, че няма

нещо, което да породи интерес у тях – Начална училищна педагогика и чужд език, Предучилищна педагогика и чужд език, Труд и техника.

Студентите имат своя представа за дисциплините, които изучават и за тяхната връзка с усвояваната специалност. Близко половината от анкетираните – 49,15 % – категорично твърдят, че дисциплините, които изучават са свързани с избраната от тях специалност. Втората по относителен дял група (39,65 %) не са толкова категорични. Те смятат, че това съответствие е отчасти. Студентите, които твърдят, че дисциплините по-скоро не съвпадат и категорично не съвпадат със специалността са 7,79 %.

На факултетно ниво общата тенденция в подреждането се запазва в три факултета, но с различна степен на поддръжка. Така студентите, които имат удовлетворени очаквания за учебния план в ПФ са 55,36 %, във ФПН – 51,20 %, а във ФТН – 48,78 % от гласовете. В другите два факултета – ФМИ и ФХН – доминантното мнение е “Отчасти” съответно с 58,54 % и 49,43 %.

Почти всички специалности следват изложената тенденция. Има малки изключения, при които относителния дял на негативно настроените (“По-скоро не” и “Не”) е смущаващ. Такива са: Предучилищна педагогика и чужд език 29,41 %, Български език и руски език 33,33 %, Български език и история 22,22 %, Археология 22,22 %, Биология и физика 21,43 %, География и биология 19,04 %, Геодезия 15,38 %, Инженерна логистика 15 %, Начална училищна педагогика и чужд език 16 %. В специалност Теология няма отрицателна оценка, но има 20 % от анкетираните, които не могат да преценят.

Факултетите и специалностите, които отбелязват само “Отчасти” съвпадение на дисциплините с изучаваната специалност следва да обмислят избор на нова конфигурация на учебни планове, в която да преобладават свързаните със специалността дисциплини и особено тези, които носят профилиращ характер. Това особено силно касае специалности, при които преобладаващото мнение е за несъвпадение. Най-вече такива, в които това мнение се изразява от всеки трети, четвърти или пети студент.

Категорично трябва да бъде заявено на студентите кои от дисциплините в учебния план (общообразователни, професионални и практически от една страна, или задължителни и избираеми от друга) носят профилиращ характер и се допълват от други конкретни дисциплини за формирането на професионалната компетентност в дадената специалност.

Изследването очертава дифузни очаквания от обучението по специализираните дисциплини. По въпроса няма силно изявено мнение на университетско равнище. Може би това е така, защото предложените отговори са взаимнообвързани и допълващи се. Най-много гласове събира съждението “Да усвоя специфични умения за работа по специалността” – 30,59 %. На второ място е “Да получа необходимата теоретична подготовка”, подкрепяно от 24,93 % от респондентите. Следва ги тезата “Да изградя повече компетентности (знания и умения в практиката)” с дял от 16,72 %.

Утвърденото мнение на 1/3 от студентите е, че от обучението по специализиращите дисциплини очакват да усвоят специфични умения за работа по специалността. Всеки четвърти очаква да получи необходимата теоретична подготовка. Това подсказва, че усилията трябва да бъдат насочени към специализираните профилиращи системи, които позволяват изграждането на повече компетентности (знания и умения приложени в практиката), както и такива дисциплини, които биха позволили повече възможности за успешен старт в кариерата.

Един от индикаторите за студентската удовлетвореност от обучението е оценката на провежданата по специалността практика. На университетско ниво няма категорично оформено и еднозначно становище за провежданата практика. Като цяло преобладава оценката “Добра” с 32,53 % и “Много добра” с 24,43 %. На трето място е “Задоволителна” с 14,35 %.

Анализираните данни извеждат мнението, че в университета, в значителна част от специалностите проблемът с практическото обучение на студентите е крайно занемарен. Всеки трети студент дава оценка “Добра”, а всеки четвърти – “Много добра”. В качествено отношение в редица специалности практиката се оценява “Без особена полза”, като “Формална” и “Недостатъчна”. В други специалности, като Руска филология, Приложна лингвистика – РЕТЕ, Труд и техника, Математика и Физика, изобщо няма практика.

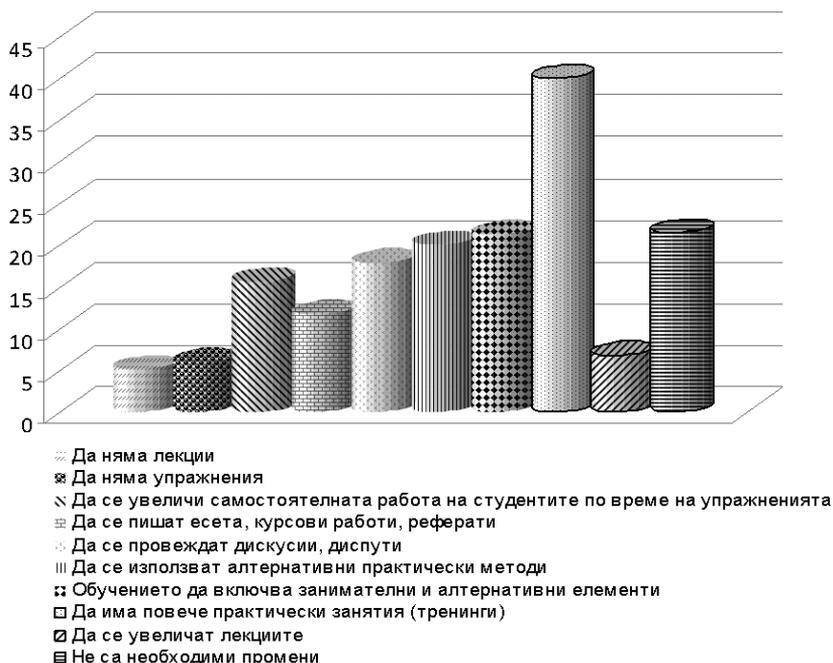
Трябва да предприемат сериозни мерки за повишаване на практическата компетентност на студентите си и изграждането на тяхната професионална квалификация. Подобни данни са констатирани и в рейтинга на МОМН. Практиките не са добре позиционирани в цялостната структура на учебния процес, а главно в четвърти курс. Това противоречи на изискванията на критериалната и рейтинговата система.

Индикатор за студентската удовлетвореност са и отношенията с преподавателите. Близко половината респонденти (48,73 %) в университета оценяват отношенията си с преподавателите като колегиални. Втората по мащаб група е на онези, които ги оценяват като строго официални – 18,56 %. Следва групата, която залага на приятелските отношения – 15,30 %. Почти равен на предходния дял имат тези, които защитават тезата “Те са водачи по пътя на знанието, а ние сме техни последователи” – 14,73 %.

На факултетно ниво регистрираната тенденция се запазва, но се наблюдава голяма амплитуда в стойностите на отделните факултети. Например доминантната “Колегиални отношения” във ФМИ се подкрепя от 56,10 %, а във ФТН – от 42,68 %. Още по-голяма е разликата при гласуване за твърдението “Те са водачи по пътя на знанието, а ние сме техни последователи” – от порядъка на 17 пункта. Гласовете в негова полза във ФТН са 23,17 %, във ФМИ – 6,10 %.

Като цяло отношенията между преподаватели и студенти следва да се изведат като колегиални.

Фиг. 7. Становище на студентите за необходимост от промяна на учебния процес

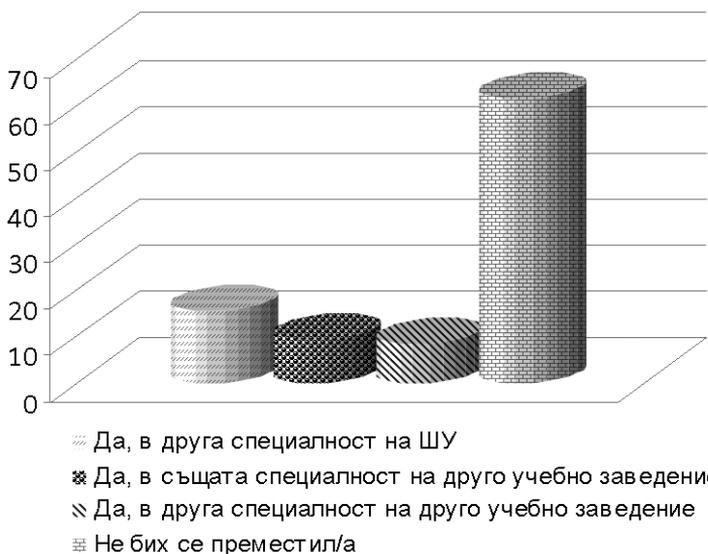
От изследването е видно, че част от очакванията на студентите за учебния процес не са изпълнени. Това обуславя и тяхната непълна удовлетвореност. В тази връзка имат предложения за преобразование. Като цяло студентите смятат, че учебният процес има нужда от промяна. Едва 21,51 % твърдят, че не са необходими изменения в учебния процес. Доминантата на промяната е повишаване на дела и качеството на практическото обучение – 81,49 %. (Фиг. 7) В челото на класацията са “Да има повече практически занятия/тренинги” – 40,03 % от анкетираните. Следва становището “Обучението да включва занимателни и алтернативни елементи, подкрепено от 21,37 % от гласовете. С одобрението на 20,09 % е предложението “Да се използват алтернативни практически методи”. Останалите предложения за промяна са на представители на малцинството – под 15 %.

Въпреки, че студентската удовлетвореност е на средно равнище, по-голямата част от тях нямат нагласа за преместване от специалността в която се обучават – 61,61 %. (Фиг. 8) Около 1/3 от анкетираните имат такава настройка. 15,72 % желаят да се преместят в друга специалност на ШУ, 9,35 % – в същата специалност на друго учебно заведение, 8,50 % – в друга специалност на друго учебно заведение.

Така в университетски мащаб се оформя група от 17,85 %, които биха напуснали университета (9,35 % в същата специалност и 8,50 % в друга

специалност). Оформя се и друга група, която би сменила специалността – 24,22 % (15,72 % в ШУ и 8,50 % в друго учебно заведение). (Таблица 1)

Фиг. 8. Нагласа за преместване на студентите от специалността

На факултетно ниво тенденцията за цялата извадка се запазва, но с различна степен на убеденост. Най-категорични са студентите от ФТН със 73,17 % от гласовете. Най-колебливи са студентите от ФХН, чийто относителен дял в полза на оставането е по-малко от половината – 49,43 %. Що се отнася до нагласата за напускане, на факултетен разрез тя е изведена в Таблица 2.

Таблица 1. Нагласа на студентите за смяна на специалност и смяна на университет по факултети

Факултет	Желание за смяна на специалност (в %)	Желание за смяна на университет (%)
ПФ	16,27	15,23
ФМИ	35,37	19,52
ФПН	35,54	12,65
ФТН	9,76	21,95
ФХН	32,18	31,03
Общо	24,22	17,85

От данните на изследването е видно, че най-удовлетворени от специалността си са студентите от ФТН. Едва 3,66 % имат нагласа да я заменят в ШУ, а други 6,10 % – да я заменят за друга специалност в друго учебно заведение. Сумарно това представлява 9,76 %. Разгледани в друг разрез данните сочат, че 15,85 % биха се преместили в друго учебно заведение, но в същата специалност. Заедно с предходните 6,10 % се оформя група от 21,95 %, които при възможност биха сменили университета.

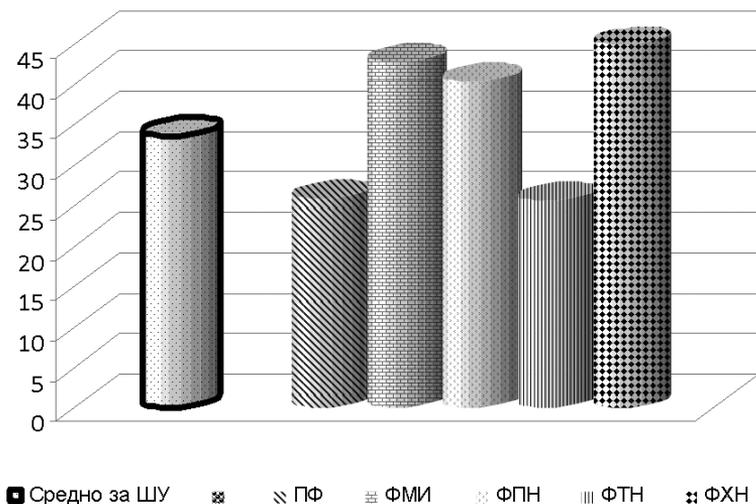
Факултета с най-много потенциални желаещи са преместване е ФХН. (Фиг. 9) Сериозна е цифрата на студентите, които имат желание да се преместят в друга специалност на друг университет. Това е втората по големина група в извадката на факултета и съставлява 18,39 % от анкетираните. Следва ги група с дял от 13,79 %, която има желание за преместване в друга специалност на ШУ. Така се оформя категория студенти, представляваща 1/3 от състава на факултета, която е видимо неудовлетворена от специалността си. Към тях се прибавят и студентите, желаещи да запазят специалността си, но да сменят Шуменски университет. Те са 12,64 % от анкетираните. Със сменена или запазена специалност, 31,03 % от студентите във ФХН искат да напуснат университета. Близка до нагласата на студентите от ФХН е и тази на студентите от ФМИ и ФПН.

Таблица 2. Нагласа за преместване на студентите от специалността по факултети

Факултет	В друга специалност на ШУ (%)	В същата специалност на друго учебно заведение (%)	В друга специалност на друго учебно заведение (%)	Общо
ПФ	10,73	9,69	5,54	25,96
ФМИ	23,17	7,32	12,20	42,69
ФПН	27,71	4,82	7,83	40,36
ФТН	3,66	15,85	6,10	25,61
ФХН	13,79	12,64	18,39	44,82
Общо	15,72	9,35	8,50	33,57

Особено важно е да се обмисли политика към студентите от тези специалности, които са настроени за смяна на университета: шест специалности от ФХН, три специалности от ФТН и специалност Растителна защита.

Фиг. 9. Нагласа на студентите за преместване от специалността по факултети

Данните поставят въпроса и за професионалното ориентиране на студентите, тъй като коментираната нагласа се наблюдава дори у студенти от най-желаните специалности (Социални дейности, Икономика, Начална училищна педагогика и чужд език, Предучилищна педагогика и чужд език).

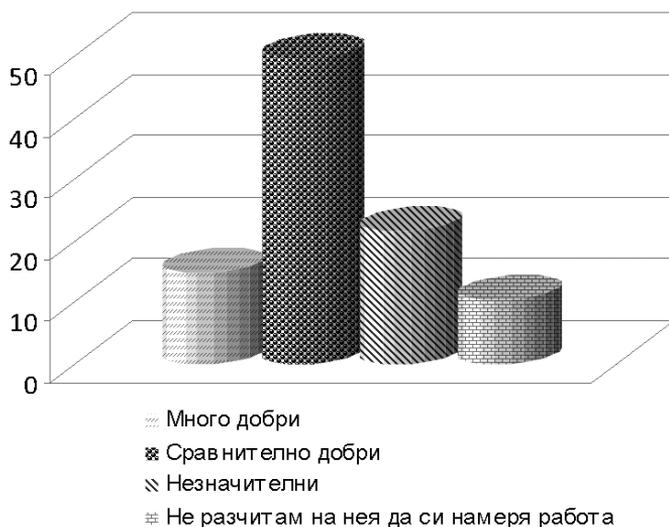
Очакванията на студентите от обучението в ШУ е пряка свързано с възможността за професионална реализация по специалността. Оценката на анкетираните е адекватна на икономическата конюнктура и отразява търсенето на специалисти на пазара на труда. Трябва да се направи уговорка, че в резултат на икономическата криза в страната продължава свиването на този пазар. Тя осезателно рефлектира върху търсенето на работна сила и продължава тенденцията на намаление на обявените работни места.

Студентите имат реална представа за възможностите да си намерят работа по специалността. Положителна оценка дават 64,45 % от анкетираните. (Фиг. 10) В това число 14,87 % са определили шансовете си като много добри, а 49,58 % – като добри. Не е малка частта на студентите, които имат резерви в това отношение. Повече от 1/5 от респондентите – 21,53 % – твърдят, че възможностите им са незначителни. Такива са и студентите, които са на мнение, че не разчитат на специалността да си намерят работа. Техният относителен дял е 10,34 %. Това означава, че около 1/3 от анкетираните (31,87 %) не си създават напразни илюзии за професионалната реализация.

На факултетно ниво, най-много оптимисти има във ФТН, където 82,92 % дават много добра и добра оценка на възможностите за намиране на работа по специалността (съответно 15,85 % и 67,07 %). Следват ги представителите на ПФ, където обнадежените са 70,94 %. Последните данни на Агенцията

по заетостта показват, че най-търсените специалисти с висше образование са от сферата на образованието, сферата на услугите и транспорта, сферата на ИТ – технологиите, икономиката и правото и др. Във всяка група обявени свободни работни места около 30 % са от сферата на образованието. Всеки месец в Бюрата по труда има около 340 места за преподаватели в начални, основни, средни училища и учители по професионална подготовка.

Фиг. 10. Студентско становище относно възможностите за намиране на работа

Най-големите песимисти за намиране на работа по специалността са във ФПН. Техният относителен дял е 47,59 %. 30,72 % определят възможностите си като незначителни, а 16,87 % не разчитат на специалността да си намерят работа. От групата на песимистите е и ФХН с отрицателен вот 39,08 % (съответно 27,59 % и 11,49 %). Основания за този песимизъм могат да се намерят. Продължава закономерното негативно отражение на кризата върху пазара на труда. По-ниското търсене на труд и ограниченото предлагане на нови работни места продължават да свиват пазара на труда. Заетите лица намаляват. Безработицата официално нараства. През 2010 г. нейното равнище средно за страната е 9,47 %, а през декември 2011 г. – 10,4 %. Същевременно по данни на Агенцията по заетостта значителна част от новоразкритите работни места (близо 80 %) са за неквалифициран труд и за сезонна работа. По професионално-квалификационен признак има приоритетно търсене в услугите, транспорта и образованието.

Специалностите следват тенденцията на факултетите си. Сред най-обезверените специалности са: Астрономия с 88,89 % от гласовете, Български

език и история с 88,89 %, Български език и руски език с 66,67 %, География и биология с 61,9 %, Изобразително изкуство с 58,33 %, Химия с 55,56 %, ЕООС, Археология и Педагогика с 55 %, Биология и физика, Растителна защита, История и география, Математика и Физика с 50 %.

Прави впечатление, че дори в търсените и престижни специалности има немалък дял скептици. Така в специалност Икономика те представляват 30 %, в Социална педагогика – 22,22 %, Геодезия – 23,07 %. Този феномен може да бъде обяснен с високата безработица в региона. Според Агенцията по заетостта равнището на безработица в национален мащаб през месец декември 2011 г. е 10,4 %. За област Разград то е 18,1 %, за област Търговище – 19,2 %, за област Шумен – 17,4 %.

Има специалности, в чиито студенти няма съмнение, че ще си намерят работа по специалността. Такива специалности са: Инженерна логистика, Сигнално-охранителни системи и технологии, Системи за сигурност, Теология, История и география, Руска филология, Приложна лингвистика – РЕТЕ, Немска филология, Приложна лингвистика – АЕНЕ, Икономическа информатика, Предучилищна педагогика и чужд език, Специална педагогика, Начална училищна педагогика и информационни технологии, и Физика.

Видно е, че 2/3 от студентите дават много добра и добра оценка за възможностите да се реализират. 1/3 не си създават напразни илюзии за професионалната реализация, което се потвърждава и от данните за безработицата в страната, предлаганите работни места и най-вече състоянието на безработицата на регионално равнище, където нивото на безработицата е близо два пъти по-високо от средното за страната.

Като цяло анализът показва, че у анкетираните студенти е налице нагласа за обучение. Голяма част от тях целят придобиване на качествено образование. Специалността, по която са избрали да се обучават в повечето случаи отговаря на личните им интереси. Наблюдава се системно посещение на лекции при половината от анкетираните, но редовното участие в семинари и упражнения е селектирано за повечето. Въпреки, че честотата на ползване на библиотеката е на много ниско ниво, студентите влагат старание както по време на семестъра, така и при подготовката за изпит. 2/3 от студентите застъпват мнението, че текущият контрол дава възможност за формиране на системни знания и умения, и че стимулира последователна подготовка. Като благоприятен може да се отбележи и фактът, че всеки втори студент има за цел да покаже знанията, получени през семестъра. Всеки трети студент – да се подготви като бъдещ професионалист.

В по-голямата си част очакванията на студентите са реализирани, което обуславя добро ниво на студентската удовлетвореност от учебния процес.

Материалът е подготвен с подкрепата на ФНИ на Шуменски университет "Епископ К. Преславски" по Проект № РД-05-256/15.03.2012 г.

СТРУКТУРНИ ЗАВИСИМОСТИ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

доц. д-р Евгения Пенкова

Университет за национално и световно стопанство, София

STRUCTURAL RELATIONS IN HIGHER EDUCATION

Evgenia Penkova

ABSTRACT: The relation between the scale of financing and the regional and national educational divergences are subject of this report. An analysis of a bunch of indicators for achievement/results and resources for financing of higher education is done in the context of the social and economics reflections of education. The continuity in education process is assumed as a major principle of the education process/system. The outputs of secondary education are also looked at as factors for progress in higher education and especially of the quality of its products.

KEYWORDS: financing, educational divergences, educational results

Фокусирането върху финансирането на образованието не е новост нито за теорията, нито за практиката. Но макар повече от столетие да се доказва теоретично ефектът от вложените в образованието средства, финансовата практика сочи, че това не винаги е приоритет в политиката на публичните разходи. Дори в рамките на европейските страни различията са значими: от малко над 2 % в Лихтенщайн до повече от 8 % от БВП в Дания. Логично е да възникне въпроса доколко тези различия се отразяват в продукта, създаден в системата, могат ли да бъдат изведени закономерности и конкретни зависимости: равнище на финансиране – резултати – качество на образованието. Предвид ограничеността на обхвата на изследването настоящото изложение предлага кратък анализ в тази посока, при следните предварителни (ограничителни) условия:

1. За равнище на финансиране ще бъде използван показателят “относителен дял на разходите за образование от БВП”;
2. За измерване на резултатите ще се използват наблюдаваните индикатори 2020 в съпоставка с целевите стойности (процент на преждевременно напусналите училище; относителен дял на завършилите висше образование на възраст между 30-34 години), а също и обобщаващи PISA индикатори – и по-специално базисният показател грамотност (относителен дял на учениците със слаби четивни умения);

3. Съпоставянето на двете групи показатели (за ресурсна осигуреност и резултатност) цели да изведе някои общи зависимости, да потвърди или отхвърли хипотезата за пряка връзка между тях и съответно да послужи като база за по-детайлни проучвания в тази област.

4. Изследваните показатели приемаме като базисни фактори за качеството на висшето образование.

Различия в равнището на финансиране

Европейската образователна статистика сочи¹, че средно за ЕС (27) **разходите за образование в процент от БВП** са около 5 % в последните години и 5.07 за 2008 година. В това отношение се очертават 4 групи страни:

- първа група страни – с равнище на финансиране доста под средните за ЕС стойности (повече от един процентен пункт) – Лихтенщайн, Словакия, Румъния, Гърция;

- втора група страни – с равнище на финансиране около средните за ЕС – Полша, Унгария, Словения, Великобритания. В тази група по-особено положение заемат група европейски страни, които вариативно в последните 10 години отделят за образование средства около средните за ЕС (под и над в различните периоди) и тук са страни като Германия, Италия, Испания, Португалия. България също се включва в тази съвкупност с разходи за периода 2000-2010 г. между 3.9 – 4.6 % от БВП;

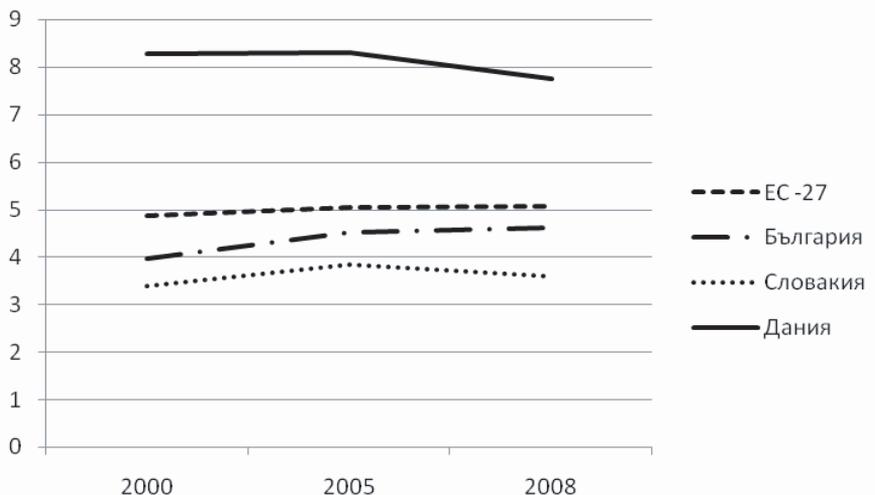
- трета група страни – с равнище на финансиране до един процентен пункт над средното за ЕС – Австрия, Нидерландия, Франция, Ирландия, Естония, Малта, Финландия;

- четвърта група страни – с равнище на финансиране значително (над 2 %) над средното за ЕС – Норвегия, Швеция, Кипър, Исландия, Дания.

На фиг. 1 по долу сме селектирали част от тези различия, съответно съпоставени със средните за Европа стойности. Графиката ясно показва възходящия тренд на развитие на образователните разходи в България през последните години и съответно приближаване до средните стойности, както и мястото ѝ в общото ранжиране на образователните разходи.

¹ Цитираните данни за страните от Европейските страни и за ЕС в доклада са от информационните масиви данни на Евростат и ОИСР. Въз основа на селектирана информация от тези източници са конструирани графичните илюстрации във фиг. 1-7.

Фиг. 1. Разходи за образование в процент към БВП

Източник: Eurostat.

Показатели за резултати и тяхната съпоставимост с финансовото осигуряване

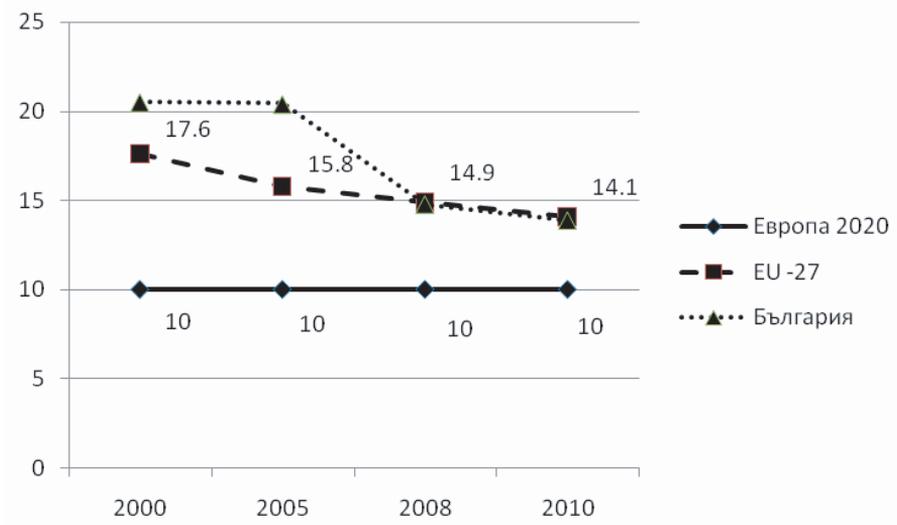
Както е известно, Стратегия “Европа 2020” извежда образованието като основен фактор на устойчивия растеж и определя за наблюдение два основни индикатора и съответно техните целеви стойности (преждевременно напуснали училище и завършили висше образование на възраст между 30-34 години).

Целта по отношение на първия индикатор е **преждевременно (рано) напусналите училище** да се редуцират до **10 %**. Понастоящем (по данни за 2010 г.) средната за ЕС (27) стойност на този индикатор е 14.1 %. По отношение на тази стойност се формират значителни различия по страни:

- около средната за ЕС стойност се формира една относително малка група от страни като Великобритания, България (13,9 %), Гърция, Латвия;
- изключително висок процент на ранно отпадналите от училище – около и над 30 % има в страни като Малта, Португалия, Испания. При това първите две страни за един десет годишен период индикират сериозна политика в това отношение, плод на която е намаляване на ранно напусналите училище с почти 20 процентни пункта.
- групата страни съвсем близо “до десятката” (поставената цел) – Дания, Ирландия, Унгария, Финландия, Нидерландия (10.1 %);
- страни, които отпреди 10 години нямат този проблем и поддържат постоянно равнище на отпадналите около и под 5 % – Полша, Словения, Чехия, Словакия.

На фиг. 2 ясно се очертава мястото на България по отношение на целта и средните за ЕС стойности.

Фиг. 2. Преждевременно напуснали училище

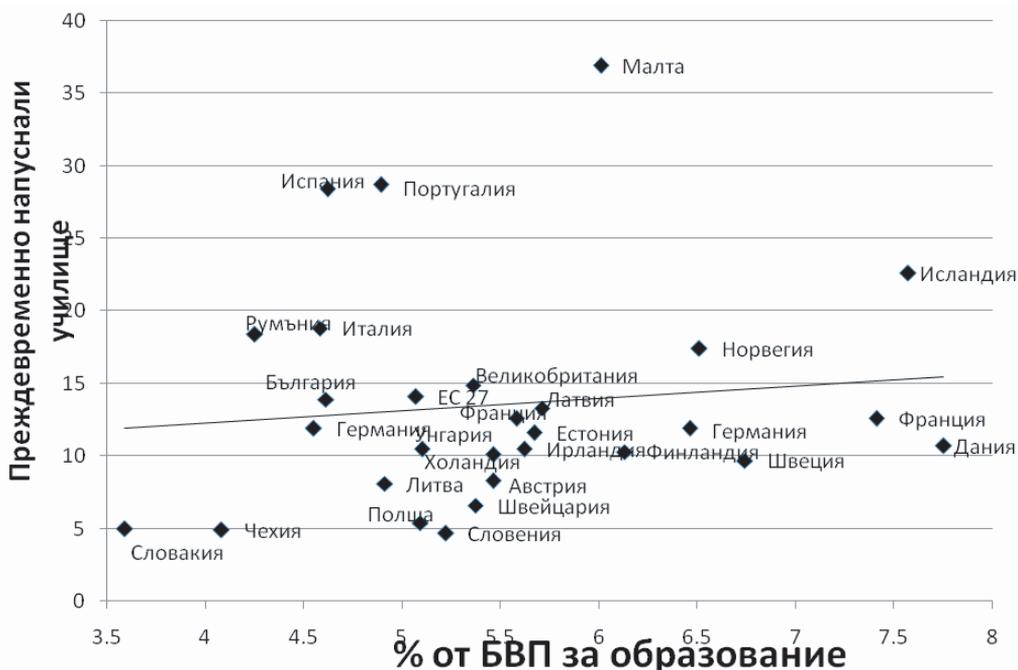
Източник: Eurostat.

Един опит да съпоставим с този показател равнището на финансиране преполога формирането на релацията **“финансова осигуреност – преждевременно напуснали”**, която отразяваме графично на фиг. 3. Безспорно за по-генерални изводи са необходими детилни проучвания в теморален план, но това което индикират данните към 2010 година **е наличието на определени постижения в тази област при страни с равнище на финансиране около и над средното за ЕС**. Изключенията са в две посоки:

- Чехия и Словакия, при които недостатъчната финансова осигуреност на образованието кореспондират с най-ниския процент на преждевременно напусналите (Чехия – 4.9 %, Словакия – 4,7 %). Това е плод на формирали се ценности в обществото и целенасочена политика на правителството по “задържане” на децата в училище (различна от българския модел “топло мляко и баничка”). Конкретният анализ в това отношение сочи, че чешкият модел акцентира върху превенцията чрез използването на два паралелни подхода: осигуряване на равен достъп до образование за всички и концентриране на усилията върху проблемните (targeting low performing disadvantaged) деца. Но ключът към успеха е основно в съчетаване на образователната със социалната политика на правителството и подобряване на условията на живот и равнището на обществено благосъстояние (Equity and Quality in Education, 2012).

- Исландия и Малта, където тенденцията е противоположна – висок процент на отпадналите и високо равнище на финансиране. Може да се предположи, че промяната във финансовата политика в тези страни след 2005 година все още не е дала отражение.

Фиг. 3.

В изследванията на Eurostat се посочва, че в страни с висок процент на отпадащите като Португалия, Малта и Исландия – около 70 % от рано напусналите се включват в пазара на труда, докато в страни като България, Унгария и Словения (гравитиращи около и под 10-те процента) повече от 70 % от рано напусналите училище са неактивни и незаети (Regional Yearbook, 2011). Специално за България 87 % от всички преждевременно напуснали отпадат след четвърти клас. Причините са предимно социално-икономически² – над

² Това се очертава като всеобща тенденция и в международен мащаб. Например в някои американски изследвания се посочва силната връзка на “процента на отпадащите с доходното разслоение” в обществото. Установено е че във възрастовата група 16-24 години за 40 годишен период на изследване между 5-2,5% са напусналите училище от семейства с високи доходи, докато от най-ниското доходните семейства процентът на отпаднали от училище е в широкия диапазон между 30-15% (Henderson, 2000).

60 % от напусналите, образователни (26 % не желаят да учат) и етнокултурната среда (12 % създават семейства). Парадоксално, но факт – социологическите проучвания сочат, че от едва 15 % от напусналите по икономически причини работят. Едва ли причината е само невъзможността за намиране на нискоквалифицирана работа (Vitoshka Research, 2008). Очевидно тези и други подобни проучвания, както и общоизвестния факт, че ежегодно от образователната система отпадат между 15-16 хил. ученици е дало основание за стартирането на проекта УСПЕХ (Училище за себеутвърждаване и подготовка към Европейски хоризонти) с общ финансов ресурс близо 100 млн. лв., обхващащ всички държавни и общински училища. Основната цел на проекта е реплика на чешкия модел – да осмисли свободното време на учениците, включително и на тези в риск и със специални нужди. Можем само да предполагаме каква ще бъде устойчивостта на проекта, ако заложените в него цели не се инкорпорират в образователната политика в перспектива.

Вмъкването на **PISA³ показателите** в анализа не е самоцелно. Базисните умения, включени в изследването, са основен фактор за постигането на напредък не само по другите два индикатора, но и за развитието на образованието като цяло. В настоящият анализ ще акцентираме на грамотността (четивните умения). Последните изследвания⁴ сочат, че средно около 20 % в ЕС (18) са със слаби четивни умения, а българските деца на възраст до 15 г. делят последните места в европейската класация с румънските. Изследванията сочат, че през 2006 година 53 %, а през 2009 г. – 41 % от българските ученици до 15 години показват слаби четивни умения (второ равнище под критичния праг на PISA). Анализирайки резултатите от изследването може да откروим четири групи страни:

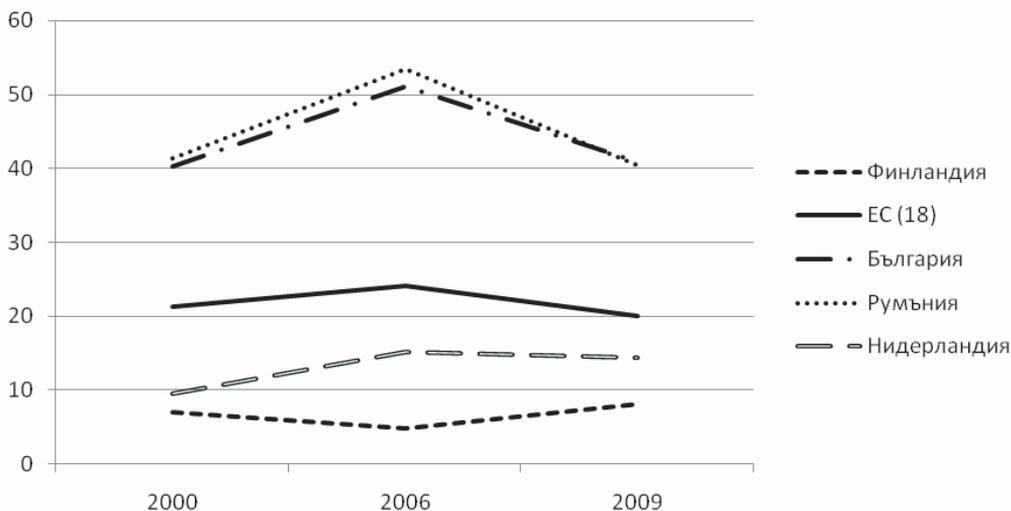
- Финландия държи първенството по този показател – според последното изследване на ОИСП едва 8,1 % от петнадесет годишните са показали слаби четивни умения;
- Най-многобройна е групата на страните с показатели над средните за ЕС – общи 14 страни, сред които Великобритания, Испания, Германия и Франция са съвсем близо (между 18-19 %) до ЕС (18);
- Децата от всички останали европейски страни показват по-висока грамотност с от един до седем процентни пункта;
- Най-лошо представяне на последното изследване показват (над 40 % от децата са със слаби четивни умения) петнадесегодишните в Румъния и България⁵.

³ PISA оценява 15-годишните в 3 области: четене, математика и природни науки.

⁴ Последното изследване е през 2009, а следващото е предвидено за 2012 г.

⁵ Кипър и Малта не са включени в изследването.

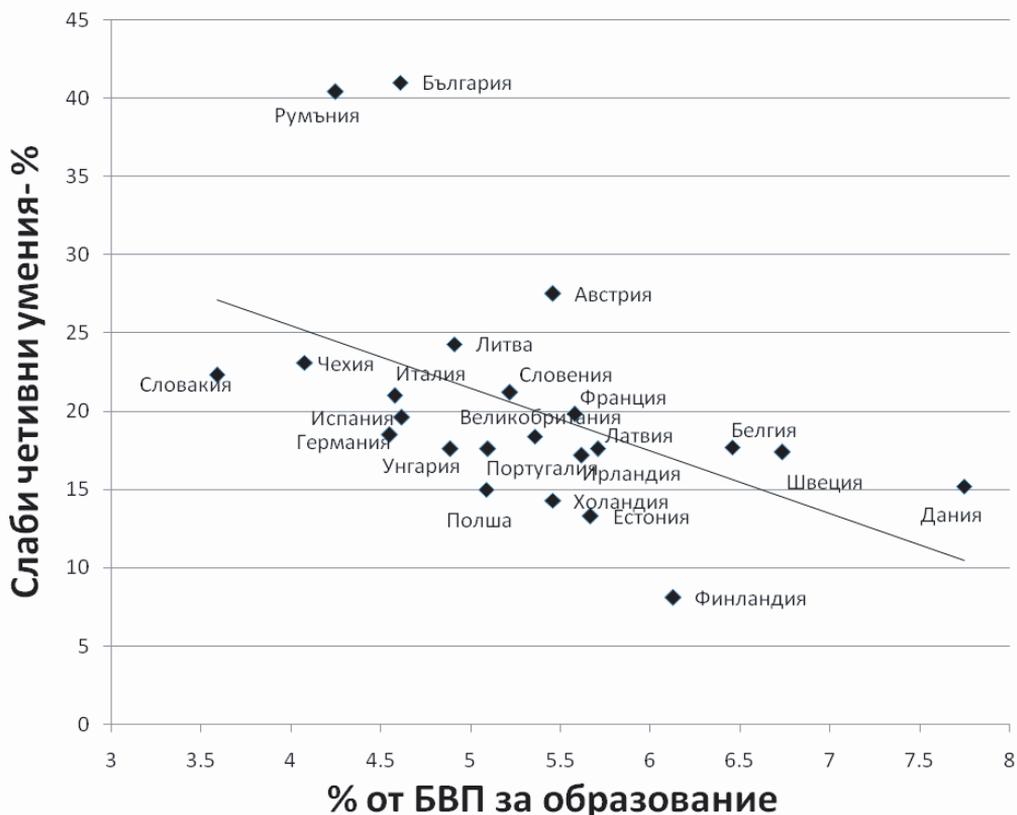
Фиг. 4. Деца със слаба четивна грамотност на 15 годишна възраст

Източник: OECD.

Графиката илюстрира горните констатации: най-висок процент, но не “отличници”, а крайно “изоставачи” в тази група са България и Румъния. Логично е да се зададат множество въпроси: ако на 15 години си неграмотен как продължава твоя път в образованието (и в живота?); какво е входящото ниво в средното и висше образование и как тези фактори на входа ще рефлектират в качеството на крайния продукт (на изхода на системата – висшето образование). Често отговорите и основно оправданията се търсят в равнището на финансиране. Дали това е основната причина обаче? Нека погледнем фактите. В диаграмата по-долу сме се опитали да представим (данните са от Eurostat Yearbook 2011) връзката между финансовата осигуреност и “неграмотността” на 15 годишните ученици (изразена чрез процента на учениците със слаби четивни умения).

Фиг. 5. Финансова осигуреност – слаби четивни умения

Интересни в тази посока следните изводи:

- Не се очертава пряка връзка между високото равнище на финансиране и високи образователни постижения (по PISA индикаторите). Нещо повече, от PISA отчитат, че едва 20 % от по-добрите резултати се дължат на повечето средства, вложени в образованието (Славова, 74). Диаграмата по-горе ясно показва това: страни като Дания, Белгия, Швеция (с най-висок % на разходите за образование от БВП) съвсем не са на челни позиции по грамотност (позиционирани са над тренд линията);

- Пак според ОИСР, факторите, които правят училищата успешни са: равният достъп до образованието (изведена е правопрпорционлана зависимост “равен достъп – образователни резултати”), училищната автономия (пълна), материалното стимулиране на учителите, външното оценяване – все елементи на образователната и социална политика. Специално се акцетира на връзката “учител – ученик” като самостоятелен фактор в това отношение. И “фаворитката” Финландия залага именно на: равния достъп, пълната децен-

трализация на училищното образование, менторски програми за учителите, съчетани с добро заплащане на техния труд, извънкласни форми и допълнителна работа с проблемните ученици (Славова, 73).

- Други международни сравнителни изследвания подчитават категоричната връзка “социален статус – образователни постижения”. Следователно, акцентира се не само и не толкова на публичните ресурси, но и на частните разходи за образование. В този контекст някои изследователи стигат до извода, че невисокият социален статус на голяма част от българското население обуславя изключително ниските учебни резултати, които изключват повече от половината от подрастващите от пазара на труда. Според изследване на ICCS⁶ като бедни се определят 37 % от българските ученици и те са с най-ниски образователни резултати (Кабакчиева, 2012).

- В допълнение ОИСР извежда и още една зависимост “степен на грамотност – отпаднали от училище”. Констатацията е, че 60 % от учениците с резултат от PISA 2009 под второ равнище не са продължили образованието си (Славова, 71). За България тази констатация се потвърждава категорично – повече от 18 % от децата в България не посещават училище.

Предвид приемствеността между отделните образователни степени, може да се направи изводът, че откроените до тук зависимости: финансиране – отпаднали от училище; социален статус – образователни постижения; равен достъп – образователни резултати; степен на грамотност – отпаднали от училище и др. оказват значимо влияние върху развитието на висшето образование и неговото качество.

Определената цел по втория наблюдаван индикатор (Европа 2020) е най-малко **40 %** от населението на възраст между 30-34 години да е със **завършено висше образование**. Анализът сочи, че на настоящия етап средните за ЕС (27) стойности са далеч под целта – 33.6 %, т.е. повече от 6 процентни пункта. Наблюдават се значителни различия по отделни страни:

- под средните за ЕС стойности са страни като Румъния, Италия, Чехия, Малта (тези страни са с над 10 процентни пункта под средните за ЕС). В тази група влизат и още осем страни, които са по-близо до средните стойности, сред които и България (27.7 %);

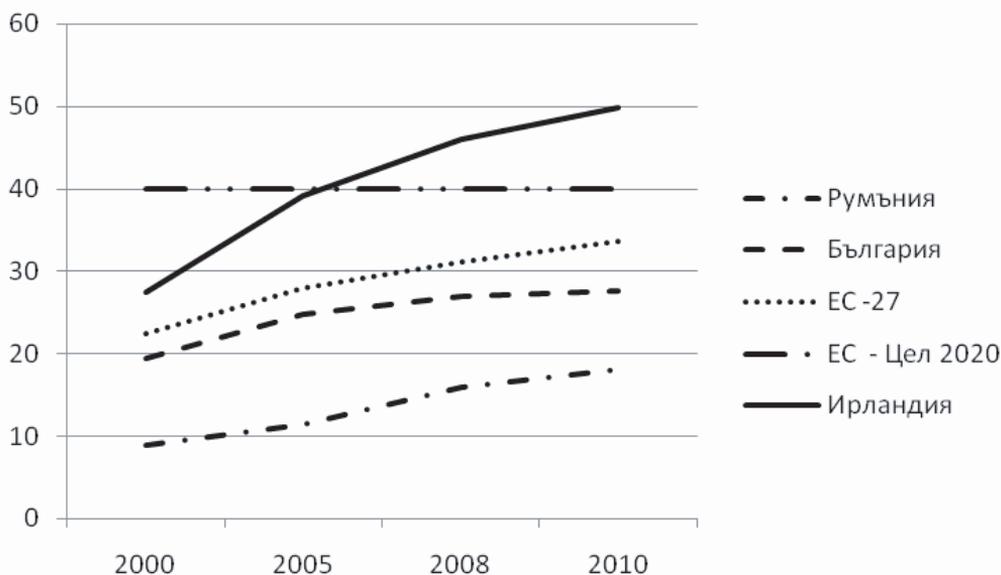
- две страни – Словения и Полша – имат стойности над средните за ЕС, но под целта 2020;

- всички останали страни членки плюс Швейцария, Норвегия и Исландия са постигнали и надминали 40 %-та цел.

⁶ International Civic and Citizenship Education Study – международно изследване (2009), което има за цел да проучи по какъв начин младите хора се подготвят за ролята си на граждани. То се провежда в над 30 държави и се осъществява от Международната асоциация за оценяване на образователните постижения (IEA).

Графиката по долу (фиг. 6) сравнява стойностите на този индикатор за България по години в сравнение със заложените цели, “отличниците” и “изоставащите”.

Фиг. 6. Завършили висше образование (%)

Както е видно, налице е успореден възходящ тренд на този показател за България спрямо средните за ЕС и значително изоставане от “отличниците”. В търсене на отговор за причините традиционно се обръщаме отново към финансовото осигуряване на системата⁷. При опита ни покажем графично тези зависимости – фиг. 7 – използваме данни от Yearbook 2011 (Eurostat).

Въз основа на тези данни, както и на използването на резултати от различни изследвания можем да направим следните изводи:

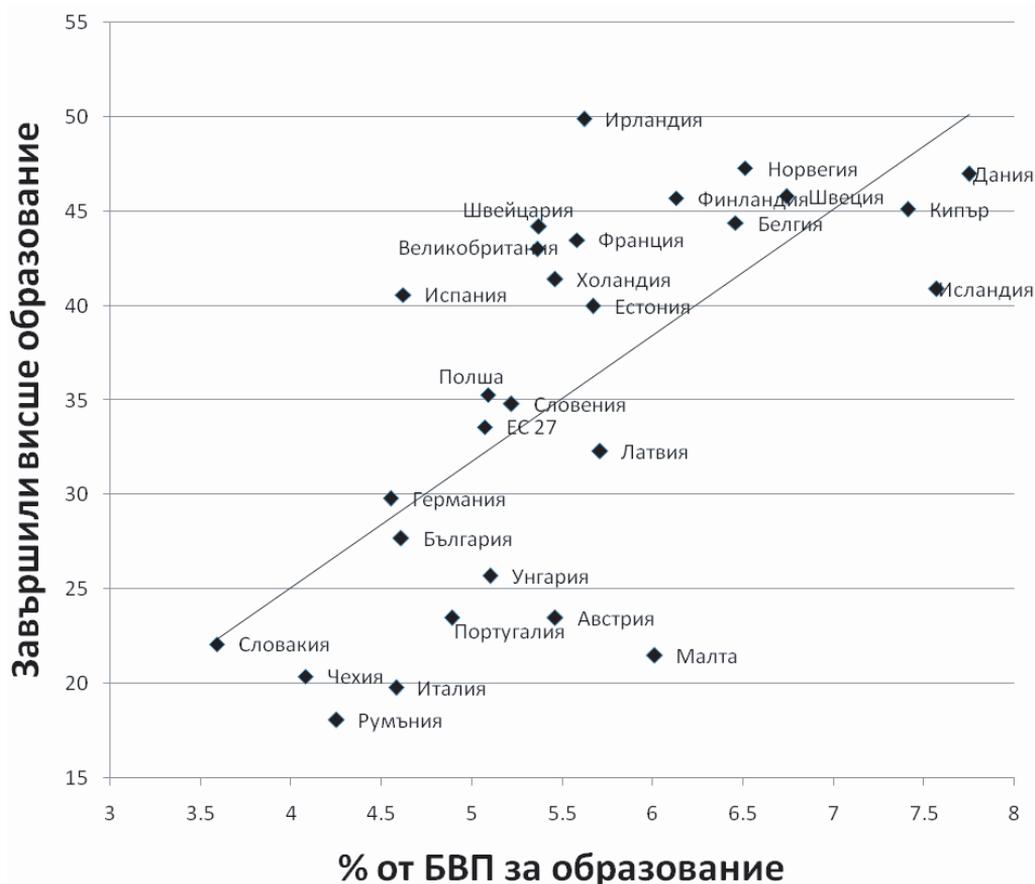
- Налице явно изразена зависимост между относителния дял на завършилите висше образование от съответната възрастова група и равнището на финансиране, при това изключения не се наблюдават. Скандинавските страни, Кипър, Исландия и Белгия са безспорно доказателство за връзката между високия процент на завършилите и високия относител дял на разходите за образование. Надолу и наляво по тренд линията са страни, при които явно

⁷ В диаграмата е отразен относителният дял на разходите за образование – общо за системата. Базираме се на разбирането, че средствата, вложени кумулативно във всички преходящи образователни степени обуславят количеството и качеството на продукта на висшето образование, неговото търсене и предлагане.

е налице ниско равнище на финансиране, обуславящо и нисък относителен дял на висшестите – Чехия, Словакия, Португалия, Италия;

- В по-общ план други изследвания емирично доказват и зависимостта между икономическото развитие и образователното равнище, както на национално, така и на регионално равнище. За България например, диференциацията е изключително голяма. С най-висок БВП на човек от население е София-град и същевременно е с най-голям относителен дял на висшестите (35 %), докато обратната зависимост се наблюдава в Перник, Видин, Монтана, Сливен, Кърждали, Разград (Alpha Research, 2010);

Фиг. 7. Финансова осигуреност – завършили висше образование

- Анализът показва и определени зависимости между този и другите показатели за резултати, а именно: нисък относителен дял на преждевременно напусналите училище – ниво на грамотност около и над средното за ЕС – висок процент на завършилите висше образование (вж. фиг. 3, 5, 7);

- Високият процент висшисти не индикира непременно качество на висшето образование, понякога това има дори неблагоприятния последици. По-конкретни изводи за качеството могат да се направят след анализ на допълнителни данни за реализацията, равнището на доходите, социалния статус на завършилите, рейтинга на университетите и други фактори, които не са обект на настоящото изследване.

- Специално за България в контекста на гореизложеното могат да се открият някои не особено благоприятни последици:

- Повече от 50 % от студентите учат в 6 (от общо 52) професионални направления, а една четвърт – в “Икономика” и само 18 % от всички се реализират по специалността си (Найденев, 2011);

- Последните изследвания на Институт Отворено Общество (2011) сочат, че *повече от половината от завършилите висше образование* изпълняват по-ниско квалифицирана работа, като най-засегнати са инженерните специалности;

- Друг сериозен проблем е, че над 30 % от завършилите висше образование напускат страната, като това е най-силно изразено при медиците (всеки втори).

- При общо равнище на безработицата в България за 2011 година 11,1 %⁸ младежката безработица в България е 26,6 %. От общият брой на регистрираните безработни младежи – 10 % са с висше образование, а две трети – без квалификация и специалност. Тези данни, съпоставени с горните констатации “вкарват” висшистите в “парадокса на образователната спирала”⁹, която както е добре известно индикира влошаване на качеството и инфлация на висше образование.

Пред вид гореизложеното в Доклада на Световната Банка за България (2011) се отправят някои конкретни препоръки за подобряване на качеството на висшето образование, а именно: увеличаване равнището на финансиране на висшето образование до 1 % от БВП; преразглеждане на таксите за обучение в посока на тяхното увеличение; окупняване на университетите. Реално погледнато и трите стъпки са насочени към решаване на проблема

⁸ По последни данни на Националния статистически институт и Агенцията по заетостта, март 2012 год.

⁹ Ролята на образованието като фактор за решаване на проблема с младежката безработица в краткосрочен план в образователният икономикс се третира като “санитарна” функция на образованието. Това обаче може да доведе до “свръхпроизводство” на висшисти, които реализирайки се на трудовия пазар, изместват по-ниско образованите младежи и изпълняват по-ниско квалифицирани функции. Това води до обезценяване (инфлация) на образованието. Налице е образователен парадокс (парадокс на образователната спирала) – колкото е по-малка икономическата ценност на образованието, толкова е по-високо търсенето на висше образование, доколкото то се явява конкурентен фактор на трудовия пазар.

за недофинансирането (извод, който се прави в Доклада) и по-ефективното изразходване на обществените ресурси, вложени в системата. Можем да добавим, че “наливането” на средства във висшето образование, едва ли ще даде очакваните резултати при липсата на целенасочена образователна политика в областта на училищното образование и нейното обвързване с целите и инструментите на общата социална политика.

Изложението дава основание за следните най-общи изводи:

- Налице е пряка зависимост между равнището на финансиране и задържането на децата в училище, както и между относителния дял на завършилите висше образование (30-34 г.) и равнището на финансиране, при това изключения в страните от Европа не се наблюдават.

- По данни на различни изследвания категорично се потвърждават и зависимостите: социален статус на семейството – образователни постижения, както и степен на грамотност – отпаднали от училище;

- Не се очертава пряка връзка между високото равнище на финансиране и високи образователни постижения, оценявани чрез PISA-индикаторите. Както беше посочено, ключов фактор в това отношение се явява интегрирането на образователната политика в цялостната социална политика на правителството.

В изложението се очертават и други свързани параметри, за които обаче са необходими допълнителни проучвания и подходящ инструментариум: нисък процент на ранно напусналите училище – средно (и над средното) ниво на грамотност – висок процент на завършилите висше образование. Така би се потвърдила тезата за приемственост и необходимостта от добре балансирана финансова и социална политика по отношение на училищното образование като фактор за качеството висшето образование.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кабакчиева, П., Ниското образование може да доведе до социални сривове, Капитал, 6 март 2012.
2. Николов, Ч., Висшето образование и пазара на труда, някои диспропорции, ИОО, сп. Политики, 11/2010.
3. Причини за отпадане на децата от училище, социологическо проучване, Vitosha Research, С., 2006.
4. Славова, З., К. Стайков, България в международните класации: 77 мерки за икономически растеж, С., Прима Принт, 2011.
5. Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools, Spotlight Report, Czech Republic, OECD, 2012, from <http://www.oecd.org/dataoecd/>
6. Europe in figures: Eurostat Yearbook 2011: Education and Training, Eurostat, 2011, from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

7. Henderson, H., Key Investments in the Wealth of Nations Education Indicator, from <http://www.hazelhenderson.com/>
8. Regional Yearbook, Education 4, Eurostat, 2011, from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

СЪВРЕМЕННИ ПОДХОДИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ГЛОБАЛНА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ВИСШЕТО ЕВРОПЕЙСКО ОБРАЗОВАНИЕ

доц. д-р Жасмин Павлова
Медицински Университет, София

MODERN APPROACHES FOR ACHIEVEMENT A GLOBAL COMPETITIVENESS IN HIGHER EUROPEAN EDUCATION

Jasmine Pavlova

ABSTRACT: European Governments have to consider what is the best way to make the national higher education system more globally competitive: national or European-level cooperation or competition, or (more likely) a mix of these four options. National policies often demonstrate combinations of the various strategic options.

Author studies the specificity of the Bulgarian higher education system compared to other EU countries. There are competing visions in Europe, among the university as a service enterprise in competitive markets, the university as an instrument for national political agendas, and the university as a public service model based on the argument that higher education cannot be solely market-driven because the logic of the market does not apply easily to education. Europe demonstrates striking internal differences in performance between countries and systems, differences that are large, deep-rooted, and difficult to overcome.

KEYWORDS: higher education, competitiveness, comparison, quality assessment.

Световното образователно пространство е сравнително ново понятие. Това понятие включва в себе си съвкупността от всички образователни институции, научно-образователни центрове, правителствени и обществени организации, които се занимават с обучение и образование в различни страни и региони на света. Между тях се осъществява взаимодействие и взаимно влияние при условията на интензивна интернационализация на сферите на обществения живот. (Боядиева, П., 2005; DfES, 2003)

Изграждането на Европейско пространство за висше образование е условие за повишаване привлекателността и конкурентноспособността на институциите за висше образование. Тази степен на образование е индивидуално и обществено благо и затова е лична и обществена отговорност. То не е и не трябва да бъде грижа само на държавата, а и на отделния индивид, както и на

обществото като цяло, представено от различни негови (включително частни) организации и сдружения. Достъпът до различните степени и форми на висше образование при равни условия е право на всеки гражданин, но неговото придобиване е зависимо от личностния потенциал и ресурси на индивида.

В съвременните общества висшите училища участват в пазара на образователни услуги, тъй като основният резултат от тяхната дейност получава пазарна реализация. Те съобразяват своята дейност с пазарните механизми, защото свободната конкуренция е основен двигател на тяхното развитие. Висшето образование обаче остава сфера, в която доминиращи са академичните ценности и норми, върху които се градят взаимоотношенията между участниците в академичната общност. (Димитрова, В., 2011; Wende, M. Van der. 2011)

Системата за висше образование има съществен принос за успешната жизнена реализация на личността и за просперитета на всяка нация. Смисълът на висшето образование, което по необходимост е зависимо от динамиката на пазара на труда, не се изчерпва с подготовката на хората за професионална реализация. То е призвано да съдейства за цялостното развитие на личността, на науките, изкуствата, културата и на обществото като цяло, както в национален, така и в глобален мащаб. (Gurria, A. 2007)

Пред Европейските правителства стои трудната задача да преценят кой е най-добрият начин да направят националната система за висше образование по-конкурентоспособна в глобален мащаб: сътрудничество или конкуренция на национално или европейско равнище, или (по-вероятно) микс от тези варианти. Националните политики често демонстрират комбинации от различни стратегически възможности.

Има конкуриращи се визии в Европа: на университета да се гледа като предприятие за услуги в конкурентни пазари, като на инструмент за национални политически програми, и като на модел за специфична обществена услуга, към която логиката на пазара не се прилага в буквалния смисъл на думата. (Archibugi, D., 2004) Европа демонстрира поразително големи различия в резултатите между страни и системи, различия, които са дълбоко вкоренени и трудни за преодоляване.

От сключването през 1992 година на Договора от Маастрихт за Европейския съюз образованието и обучението са сред задачите на Общността. Европейският съюз се концентрира особено върху програми за действия. В областта на образованието страните – членки на ЕС, са запазили своя суверенитет по отношение на финансирането му и носят отговорност за съдържанието на обучението и за оформянето на образователните си системи. (Huisman, J., 2004)

При общото образование ЕС си поставя следните основни задачи:

- Да подкрепя сътрудничеството между държавите-членки;
- Да съдейства за изучаването на езиците на ЕС.

Европейският съюз поощрява и мобилността на младите и учащите се чрез признаване на дипломите, сътрудничество между образователните институции и обмяна на опит за европейските проблеми в областта на образованието. Значението на образованието и на образователното сътрудничество е всепризнато като подпомагащо развитието на устойчиви, мирни и демократични общества. (Enders, J., 2005) Това се отнася с особена сила за положението в Югоизточна Европа.

В България през изминалата 2010/2011 учебна година са функционирали 44 университета и специализирани висши училища и 9 колежа. Териториалното им разпределение е изключително неравномерно – над 50 % се намират в Югозападен регион. (НСИ, 2012) Възниква въпросът дали при 7,3 млн. население този брой висши училища не е прекомерен? Съществува и потенциално възможност при постигнато високо качество на предлаганото обучение тези институции да бъдат притегателен център за чужденци, желаещи да учат в България. Но дали това е така? Защо тогава младите българи, които знаят други европейски езици и имат материалната възможност заминават да учат на запад?

Кадровото състояние на висшето образование у нас се характеризира със сериозно застаряване на академичния състав и с липсата на заявен интерес към преподавателската и научна кариера от младите хора във висшите училища. Специфична особеност на системата на българското висше образование в сравнение с други страни е изключително ниското съотношение студенти/преподаватели – почти 10:1. Това води до разпиляване на ресурсите, които могат да се използват на други места в системата. (Димитрова, В., 2011)

В структурата на завършващите студенти се забелязва диспропорция между търсенето на пазара на труда и дела на завършващите студенти. Значително надвишаващи нуждите на пазара са предлагането на завършващи кадри в стопанските науки и администрацията и хуманитарни науки, а сериозен недостиг е на лице на кадри завършващи технически специалности. (Бояджиева, П., 2005, Младенова, М., 2005)

Българското висше образование днес се изправя пред следните по-значими предизвикателства:

- създаване на европейски и световен пазар на образователните услуги;
- масовизиране на висшето образование и съпътстващото го нарастване на хетерогенността на студентската общност;
- диверсификация на институциите, предлагащи образователни услуги, и възникването на не-университетски образователен сектор;
- наследена система за висше образование, която не е способна да съществува според Европейските принципи (автономия, плурализъм, ефективност, адаптивност) и съвременни обществени условия, поради което нейното институционално-нормативно устройство води към упадък на българското висше образование;

- демографските тенденции в страната, произтичащи от възпроизводствените и миграционни процеси. (Димитрова, В., 2011; Eurydice, 2003; Witte, J. 2006)

Политиката на ЕС в областта на образованието има следните приоритетни направления:

- възприемане на подхода за учене през целия живот и мобилност от все повече хора;

- повишаване качеството и ефективността на образованието и обучението;

- насърчаване на равенството, социалното сближаване и активното гражданско участие;

- насърчаване на творчеството и иновациите, на всички нива на образование и обучение. (NEPI, 2003,a; Vught, F., 2006)

Един от най-актуалните и дискуссионни проблеми свързани с развитието на висшето образование е влиянието на процесите на глобализация. Глобализиращата се икономика поражда безпокойства в отделните страни относно това дали техните образователни системи формират умения, необходими за икономическия растеж в условията на нарастваща конкуренция. (DfES, 2004)

Получаването на висока степен на образование има мултиплициращ ефект върху семейството на индивида, общността, идните поколения и върху цялото социално-икономическо развитие. В контекста на теорията на човешкия капитал вложенията в него са с висока степен на възвращаемост. (Gurria, A., 2007)

В условията на пазарна икономика е необходимо да се заложи като предпоставка, че пазарът ще поема една част от функциите, осъществявани в момента от законодателството. В България все още съществува силно убеждение сред мнозина, че пазарните механизми може да не са ефективни поради неговата незрялост и по-конкретно, заради неадекватността на информацията, която е налична за информиране на пазара. Сигурно е, че за да работят пазарните механизми добре е необходима добра информация, за да се предотврати провалът на тези механизми, а в момента у нас пазарната информираност не е добра. И така – някои от контролните механизми, които държавата упражнява (например установяването на степените и продължителността на обучението) могат да бъдат обосновани на базата на това, че ако тези области се оставят без контрол, пазарът няма да е в състояние да прави разлика между крайни продукти с едно и също название, но с доста различно съдържание, процеси и пр. (Димитрова, В., 2011; Enders, J., 2005) Необходими са механизми на контрол с цел да защитават интересите на потребителите.

Действието на пазарния механизъм с известна държавна регулация по отношение на законодателна уредба, създаване условия за лоялна конкуренция и др., ще доведе до оптимизиране на броя на университетите, на броя на студентите, както и до намиране на ефективни форми на управление.

Визията на Европейската комисия за модернизирание на университетите, която е приветствана от страните-членки, може да бъде обобщена с следните три направления: на реформи:

- учебни планове – тристепенна кредитна система, обучение базирано на компетенциите, взаимно признаване, мобилност;
- управление – университетска автономия, стратегическо партньорство, изграждане на взаимни връзки с бизнеса, оценка и контрол на качеството.
- финансиране – плурализъм на финансовите източници, гъвкавост на студентските такси, кредити, стипендиантски програми. (Alesi, B., 2005; DfES, 2004)

Процесите на икономическа и културна глобализация, както и все по-мощното развитие на съвременните информационни и комуникационни технологии, създават обективни предпоставки за разгръщане на интернационализацията на висшето образование. Нито е възможно, нито е желателно страната ни да предприема опити за затваряне спрямо външните влияния чрез ограничителни и забранителни законодателни разпоредби. Единственият начин да бъдат предотвратени негативни последици от интернационализацията на висшето образование (масова преориентация на студентите към следване в чужбина или в чуждестранни висши училища) е да нарасне конкурентноспособността на българските висши училища чрез:

- изграждане на реално функциониращи мрежи между български и чуждестранни висши училища въз основа на съвместно-изпълнявани дейности;
- привличане на чуждестранни преподаватели;
- стимулиране (и законово регламентиране) на нови форми на образователен обмен в рамките на европейското сътрудничество като двойните образователни степени, съвместни магистърски програми и други;
- привличане на чуждестранни преподаватели като външни оценители;
- създаване на национален фонд за подпомагане научните специализации и командировки на българските преподаватели;
- цялостно преосмисляне на организацията и начина на функциониране на висшите училища (в това число и на механизмите на финансиране) във връзка с императивите, произтичащи от свободното движение на студенти и реалното въвеждане на системата за трансфер на кредити. (Бояджиева, П., Димитров, Г., 2005)

Оценката на качеството на предлагания от висшето образование продукт се осъществява от една страна от потребителите – студентите и техните семейства, работодатели, партньори ..., и от агенциите за оценка и акредитация – от друга. Съществува изкушение от страна на оценителските агенции да осъществяват оценяването си на базата на входящи параметри и в по-малка степен на процесите. А всъщност това, което е важно за качеството, е качеството на резултатите, на изходящите параметри. В България Националната Агенция за Оценка и Акредитация базира оценките си на това

дали държавните изисквания и разработената система от критерии за качество се изпълняват. В бъдеще агенцията би трябвало да фокусира вниманието си върху резултатите от програмите, които оценява. В условията на пазарна система успехът на системата на висшето образование в голяма степен зависи от институцията за оценка и акредитация. Тъй като, за да работи пазарът е необходимо доверие в стандартите на институциите, но в същото време е необходима и информация за качеството и стандартите. Агенцията трябва да събира информация – включително на сравнителна основа – и да я публикува систематично, за да даде възможност на студентите и на обществените заявители по-общо казано да бъдат добре информирани по отношение на избора, който правят и да бъдат по-уверени в качеството на институциите, които избират. (Бояджиева, П., Reichert, S., 2005)

Диалогът образование – производство е задължителен. Той трябва да се осъществява не само под влиянието на непосредствените нужди. Ако той е системен би могъл да бъде много ползотворен и за двете страни. От една страна висшите училища биха могли да получават подкрепа от фирмите в бранша, да развиват научноизследователска дейност с активно участие на студентите в нея под ръководството на преподавателите, а от друга страна ще предоставят качествено образование, с конкретна практическа насоченост и фирмите ще получават млади попълнения от висококвалифицирани кадри с насоченост към конкретната специфика и изисквания на даден бранш. Бизнесът е и възможен източник за финансиране на студенти, посредством стипендии. (NEPI, 2003b) Диалогът образование – пазар на труда е основен фактор за качеството и следователно и за конкурентноспособността на образованието.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бояджиева, П., Димитров, Г., Стратегия за социално-икономическо и политическо развитие на България 2005 – 2010: секторни политики. Институт “Отворено общество” 2005.
2. Димитрова, В. Стратегическо управление на висшето образование в условията на глобализация. Автореферат, Благоевград, 2011.
3. Младенова, М. Проблеми и предизвикателства пред висшето образование в България. <http://www.bam.bg/nessebar2005/Mladenova.pdf>
4. Alesi, B., S. Burger, B. Kehm and U. Teichler. 2005. Bachelor and Master Courses in Selected Countries Compared with Germany. Bonn/Berlin: Federal Ministry of Education and Research.
5. Archibugi, D., and A. Cocco. 2004. “Is Europe Becoming the Most Dynamic Knowledge Economy in the World?” *Journal of Common Market Studies*, 43 (3): 433–59, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=786101>

6. DfES, 2004 'Higher education funding – international comparisons', Department for Education and Skills. http://www.dfes.gov.uk/hegateway/uploads/HEfunding_internationalcomparison.pdf
7. DfES, 2003, 'The future of Higher Education' White Paper on Higher Education, Department for Education and Skills. <http://www.dfes.gov.uk/highereducation/hstrategy/>
8. Enders, J., J. File, J. Huisman, and D. Westerheijden, eds. 2005. The European Higher Education and Research Landscape 2020. Scenarios and Strategic Debates. CHEPS/UT.
9. Eurydice, 2003, 'Structures of Education, Vocational Training, and Adult Education Systems in Europe, Bulgaria 2003'. Information provided by Equivalence and Information Centre, Ministry of Education and Science, Eurydice Unit, Bulgaria. <http://www.eurydice.org>
10. HEPI, 2003a, 'Higher Education Supply and Demand to 2010', Higher Education Policy Institute, Libby Aston. <http://www.hepi.ac.uk/articles/>
11. HEPI, 2003b, 'Demand for Graduates: a review of the economic evidence', Higher Education Policy Institute, Libby Aston and Bahram Bekhradnia <http://www.hepi.ac.uk/articles/>
12. Huisman, J., and M. C. van der Wende, eds. 2004. On Cooperation and Competition. National and European Policies for Internationalisation of Higher Education. ACA Papers on International Cooperation. Lemmens, Bonn.
13. Gurria, A. 2007. Human Capital: Europe's Next Frontier. Schuman Lecture 2007, for the Lisbon Council. Brussels, February 27.
14. Reichert, S., and C. Tauch. 2005. "Trends IV: European universities implementing Bologna." E.U.A, Brussels.
15. Vught, F. A. van. 2006. Higher Education System Dynamics and Useful Knowledge Creation, in *Universities and Business: Partnering for the Knowledge Society*, ed. J. Duderstadt and L. Weber. New York: Economica, 63-79.
16. Wende, M. van der. European Responses to Global Competitiveness in Higher Education. http://cshe.berkeley.edu/publications/docs/GlobalizationsMuse_Ch17.pdf
17. Witte, J. 2006. Change of Degrees and Degrees of Change. Comparing Adaptations of European Higher Education Systems in the Context of the Bologna Process. CHEPS/UT: Dissertation.
18. www.nsi.bg

АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА

Д-р Красимира Маркова
Медицински Университет, София

ACTUAL PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION IN BULGARIA IN TIMES OF ECONOMIC CRISIS

Krasimira Markova

ABSTRACT: Higher education has a significant contribution to improving the structure of economic growth, innovation potential of the economy, increase employment and reduce unemployment, social inequality and crime, setting up an important cultural and economic ties between countries. The aim of this study is to derive the basic problems of higher education in our country and to formulate proposals to address these problems. Based on analysis of the status of official statistical sources, the following topical issues are discussed: For teachers: low pay, lack clear criteria for evaluating their work, lack of connection between the quality of teaching and paid, in respect of the students stand out also serious problems: degree of correspondence between expectation and realization while studying the possibility of finding a job with pay equivalent qualification.

KEYWORDS: higher education, low payment, expectation and realization of students, finding jobs with pay equivalent to qualification.

Висшето образование има значителен принос за подобряване структурата на икономическия растеж, за иновативния потенциал на икономиката, за повишаване на заетостта и намаляването на безработицата, за социалното неравенство и престъпността, за създаването на важни културни и икономически връзки между страните. Наред с обществените, висшето образование носи и редица частни ползи на високообразованите хора, изразяващи се в по-високи доходи и спестявания, по-добри условия на труд, по-добър здравен статус и по-висока продължителност на живота.

Образованието е един от отраслите на националното стопанство, в който работят над 120 хиляди преподаватели, от тях 26 хиляди – във висшето образование (2007/2008 г.). Записани учащи във висшите училища по данни на националната статистика през учебната 2007/2008 г. са 319 429 лица, разпределени в 69 учебни заведения.

Целта на настоящото проучване е да се изведат основните проблеми на висшето образование у нас и да се формулират предложения за справяне с тези проблеми.

За решаването на тази цел си поставихме следните задачи:

1. Анализ на учебните институции по вид и форма на собственост.
2. Анализ на финансирането на висшето образование.

Използани са документалния метод, сравнителен анализ на базата данни от НСИ и нормативните документи.

За последните пет години отбелязваме нарастване на студентите от 22,15 %, докато броят на преподавателите остава непроменен. Според Закона за държавния бюджет за 2007 г. държавните висши училища и БАН са получили около 350 млн. лв. субсидия (от тях 282 млн. са за държавните висши училища). Според стратегията за развитие на висшето образование държавните университети имат около 100 млн. лв. приходи от такси от студентите.

Осъщественият преглед на публикациите в специализираната литература дава възможност да се изведат важни проблеми на финансирането на висшето образование. Основно се дискутира начинът на разпределяне на държавните средства, който у нас е чрез отпускане на субсидия на висшите училища, и то само на държавните. Това е сериозно различие с други страни, в които основна част от средствата се отпускат под формата на заеми и стипендии за студентите, както и трансфери за частни институции. Държавните университети се финансират от Министерство на образованието – с правителствени решения се определят техните такси и броя на студентите им по предложение на Академичните съвети. Държавната субсидия за студент, за капиталови разходи, за общежития и столове, за “специални случаи” се определя съобразно ресурса за образование за съответната бюджетна година.

Следователно системата на образованието функционира в режим на **недостатъчни финансови ресурси**. Възможният изход от ситуацията е прилагането на съвременни подходи за ефективен финансов мениджмънт. Трябва да отбележим, че въпросите, свързани с финансовия мениджмънт в сферата на образованието, и по-конкретно във висшето образование, дълго време са били пренебрегвани. Преди да се пристъпи с управленски решения, всеки ръководител, включително и на университет прави анализ на състоянието. Под финансово-счетоводен анализ (ФСА) се разбира процес на селектиране, сравнение и оценка на счетоводната информация, с цел установяване на съществени връзки, взаимоотношения и тенденции в дейността, които са необходими за вземане на управленски решения.

В ситуацията на икономическа криза финансово-счетоводният анализ придобива изключително значение. Счетоводството е специфичен процес, чрез който се отразяват всички факти, явления и събития, които са настъпили и протекли в институцията. То ги систематизира и обобщава чрез свои способности в определени показатели, които характеризират състоянието ѝ. Чрез

съпоставянето им в различни периоди от време се очертават тенденциите в развитието. Направените изводи служат като основа за вземане на управленски решения с цел насочване на усилията на ръководството за осъществяване на оптимално въздействие върху операциите, обектите и субектите (Брусарски, Р., 2003).

С оглед успешното прилагане на ФСА и изпълнението на поставените пред него цели се налага да се спазват редица принципни положения, по-важни от които са следните: анализът да бъде **конкретен, обективен, действен, системен, комплексен, икономичен**.

За осъществяване на всеки аналитичен процес е необходимо голямо количество информация. Финансово-счетоводният анализ се извършва главно на база на счетоводната информация. Характерно за нея е, че тя съдържа преди всичко факти, които са конкретни и количествено измерими. Свойството измеримост придава на тази информация още една важна особеност – тя използва паричния измерител, което позволява данните да се сумират и комбинират, да се сравняват с други данни или да се извършват различни манипулации с тях. Създаването на **действаща адекватна информационна система** е приоритет на всяко ректорско ръководство (Holloway, T., 2006).

На следващите таблици са представени броят на висшите училища в България от 1990 до 2008 г. по вид и форма на собственост; и размерът на държавните субсидии за медицинските университети през 2007 и 2009 г..

Таблица 1. Учебни институции по вид и форма на собственост

УЧЕБНИ ИНСТИТУЦИИ	1990/ 91	1995/ 96	2000/ 01	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09
Държавни Висши Училища	84	88	45	53	53	53	53
Самостоятелни колежи	46	47	4	10	10	10	10
Колежи, в структурата на университети и специализирани висши училища	-	-	43	40	36	31	28
Университети и специализирани висши училища	38	41	41	43	43	43	43
Частни Висши Училища	-	8	6	16	16	16	16

УЧЕБНИ ИНСТИТУЦИИ	1990/ 91	1995/ 96	2000/ 01	2005/ 06	2006/ 07	2007/ 08	2008/ 09
Самостоятелни колежи	-	3	2	9	9	9	9
Колежи, в структурата на университети и специализирани висши училища	-	-	4	-	-	-	-
Университети и специализирани висши училища	-	5	4	7	7	7	7

Източник: НСИ.

Таблица 2. Държавни субсидии за медицинските университети/в хил. лв/

Медицински Университети	2007 г.	2009 г.
Медицински университет – София	16 952.30	28 819,1
Медицински университет “Проф. д-р Параскев Иванов Стоянов” – Варна	6 902.60	10 206,1
Медицински университет – Пловдив	8 699.90	15 276,9
Медицински университет – Плевен	5 176.80	8 232,5
Общо	37 731,60	62534,6

Източник: Закон за държавния бюджет на Република България 2007, 2009 г.

От бюджета за висше образование България влага едва 0,58 на сто от БВП, докато в ЕС-25 процентът е 1,2.

Финансовата рамка на бюджетните разходи до 2009 г. обаче не предвижда съществено увеличаване на държавните субсидии за вузовете. По разчети на доц. Марко Тодоров, Ректорът на Русенския университет, има данни за **дисбаланс в държавните разходи**. До 2009 г. капиталовите разходи например в образованието нарастват със 7,34 %, в науката – със 17,5 на сто, в сектора на законодателната и изпълнителната власт – със 199,45 %, в полицията – с 320 на сто, в туризма – с 2300 %.

Повечето от ръководствата на висшите училища поставят въпроса за **ниските заплати в образованието и науката**, който липсва в образователната стратегия, но заради който **процесът на изтичане на кадри** вече заплашва с катастрофа системата. Някои политици виждат изход за увеличаване на

финансирането на висшето образование в либерализирането на таксите и във възможността вузовете да ги харчат по свое усмотрение.

По отношение на **приходи от финансиране на проекти има голяма неразработена ниша**. Необходимо е активното участие на преподавателите, които да кандидатстват по съответна тематика, а и да привличат изявени студенти като участници в програмите и проектите. Ползването на кредити при изгодни условия трябва детайлно да се проучва и развива особено за такива области, които имат висока възвръщаемост. Провеждането на рекламна кампания и участието на университетите в национални и международни изложения на висши училища е възможност за привличане на чуждестранни студенти, респективно и на приток на финансови средства (Ангелов, Г., 2007).

Факторите, които обуславят необходимостта от прилагането на инструментите на финансовия мениджмънт в областта на висшето образование, могат да бъдат групирани:

- Нарастване броя на студентите и на висшите училища;
- Финансови проблеми (неадекватно заплащане на преподавателите, остаряла материална база, слаба или липсваща подкрепа за студентите);
- Необходимост от качествен и ефективен контрол на всички нива;
- Изисквания за по-високо качество и ефективност (подходи за измерването им) (С. Brown, P. Jackson, 1998; Костов, И., 2007).

Икономическите проблеми, които трябва да бъдат решени от мениджърските екипи на висшите училища засягат преподавателите, материалните ресурси, студентите и, разбира се, цялото общество. Проучвания на различни академични структури и институции привеждат доказателства за наличието на редица нерешени въпроси, които повлияват негативно качеството на висшето образование у нас.

По отношение на **преподавателите**: ниско заплащане, недостатъчно ясни критерии за оценка на тяхната работа, липса на обвързаност между качеството на преподаване и получаваното възнаграждение. Не са редки случаите на неактуализирани учебни програми с години, на неефективно използване на информационните и компютърни технологии.

По отношение на **материалната база**: осъществяването на по-тесни контакти между ръководствата на университетите и институциите – ползватели на бъдещите специалисти би могло да подпомогне разработването на съвместни проекти и спомоществувателството за университета, предоставянето на база за практическо обучение и други партньорства. Например в медицинските университети съществува много тясна връзка между преподаването по клинични дисциплини и университетските болници. Болниците са от една страна университетска база, от друга – лечебни заведения със статут на търговски дружества. Ефективният пазарен подход предполага болничното ръководство да финансира закупуването на нова апаратура за диагностика и лечение от бюджета на търговското дружество, като тя може да се ползва безвъзмездно

от преподавателите за обучение на студенти. Аналогично решение може да се намери и с ползването на помещения за обучение в съответните лечебни заведения.

По отношение на **студентите** се открояват също сериозни проблеми: несъответствие между очаквания и реализация по време на следването; трудности при намиране на работа със заплащане, съответстващо на квалификацията. При много български студенти се наблюдава разочарование, че не могат да намерят работа, адекватна на очакванията и специалността им; други след завършване на висшето образование или заминават за страна с по-висок стандарт, където да търсят място, или работят нискоквалифицирана, но по-доходна работа в България. Приоритетна задача на финансовия мениджмънт на висшето образование трябва да бъде предоставянето на ясна и достатъчна информация за възможностите за финансиране и подпомагане на студентите по време на тяхното следване.

Необходими са регулярни задълбочени проучвания и оценка на това как различните промени във финансовата политика на университетите се отразяват на студентите от различните специалности. Висшето образование ангажира обществения интерес и държавните институции трябва да гарантират този интерес чрез упражняване на контрол и създаване на необходимите условия за неговото по-нататъшно развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов, Г. Финансиране на висшето образование, бюлетин на фондация "Отворено общество", 2007.
2. Брусарски, Р. Анализ "Разходи – ползи" [2. изд.]. – София : Унив. изд. Стопанство, 2003. – 159 с.
3. Закон за държавния бюджет на Република България 2007, 2009 г.
4. Илиев, Й. Управление на човешките ресурси; умението да мотивираме. Абагар, София, 2007.
5. Попов Н., В. Петков, Т. Златанова, Новите технологии (ИКТ) при обучението на студентите по здравен мениджмънт, Управление и образование, академично списание, Университет "Проф. д-р Асен Златарев", Бургас, Факултет по обществени науки, 2008, кн. 3, том 4, стр. 68-72.
6. www.minedu.government.bg
7. www.nsi.bg

БАЛАНСИРАНА СИСТЕМА ОТ ПОКАЗАТЕЛИ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ: ОБЩА РАМКА

доц. д-р Деница Горчилова-Атанасова

доц. д-р Александър Вълков

Университет за национално и световно стопанство, София

BALANCED SCORECARDS IN HIGHER EDUCATION: GENERAL FRAMEWORK

Denitsa Gorchilova-Atanasova

Alexander Valkov

ABSTRACT: The report presents the first attempt to implicate the balanced scorecards to a higher education institution in Bulgaria. It draws the general framework of relationships between the university and its environment, stresses on the need to reevaluate the importance of the financial perspective (but not underestimating it), and captures new groups of indicators more relevant to the higher education system. The University of National and World Economy is used as an example how public institutions can achieve better performance results by using the balanced scorecards approach.

KEYWORDS: higher education, stakeholders, balanced scorecards, indicators

В предходна разработка на авторите беше защитена идеята, че висшите училища се нуждаят от по-конкретни и действени методи за постигането както на собствените си краткосрочни и дългосрочни цели, така и на глобалните цели, заложи за висшето образование в стратегията Европа 2020 (Вълков, А., Д. Горчилова, 2011). Настоящият доклад поставя основата за приложението на балансираната система от показатели, като я адаптира към особеностите на институциите на висшето образование, използвайки за отправна точка спецификата и опита на УНСС.

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА БАЛАНСИРАНАТА СИСТЕМА ОТ ПОКАЗАТЕЛИ

В края на XX век все повече организации осъзнават, че цялостното представяне не може да бъде адекватно измерено и оценено единствено чрез финансови индикатори. Широко приложение намират концепциите за управление на качеството, които акцентират върху заинтересованите групи, ефективност и ефикасност на процесите, бенчмаркинг, управление на човеш-

ките ресурси, интегриране на компонентите на организационната система. Така се достига и до предложената от Каплан и Нортън в началото на 90-те години идея за балансирана система от показатели, чрез която “организационната мисия и стратегия се “превеждат” в подробна система от измерители на представянето, които от своя страна дават обща рамка на системата за стратегическо измерване и управление” (Ruben, B., 1999, стр. 2).

Логиката на балансираната система от показатели стъпва на презумпцията, че:

- Стратегията и цялостното представяне на всяка организация трябва да бъдат оценявани и презицирани от множество гледни точки (оттам идеята *балансирани*).

- Мениджърите се нуждаят от проста и логична рамка за оценка, с която да се консултират при вземането както на стратегически, така и на оперативни решения (оттам структурирането в *карти*).

- Постигането на визията и мисията на всяка организация може да бъде преценявано чрез достигането на предварително заложиени жалони (цели), които пък могат да бъдат оценени единствено чрез адекватно избрани измерители (оттам и сърцевината на подхода – *показателите*).

Успоредно с тази логика се развива идеята, че едновременно се постига баланс между външни показатели (за клиенти и заинтересовани групи) и вътрешни мерки за основни бизнес-процеси, иновации, обучение и растеж.

Организации, които използват балансираната система от показатели отчитат, че чрез този подход:

1. Изработват и постигат консенсус за визията и стратегическата насока.

2. Комуникират и свързват стратегически цели и измерители в цялата организация.

3. Синхронизират целите на отделни звена и хора с организационната визия и стратегия.

4. Провеждат периодични и системни стратегически прегледи.

5. Получават обратна връзка, за да научат повече и да подобрят стратегията. (Ruben, B., 1999, стр. 3)

В обобщение, системата от балансирани показатели е ценна, защото отразява дългосрочната стратегия на организацията, но и съдържа конкретни и измерими цели; представя различни гледни точки и се опитва да интегрира в една система множество различни данни.

2. СВЕТОВЕН ОПИТ В ПРИЛАГАНЕТО НА БАЛАНСИРАНАТА СИСТЕМА ОТ ПОКАЗАТЕЛИ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Балансираната система от показатели (БСП) доказва ефективността си в бизнес-сектора и нейното приложение се разширява към работата на публични и нестопански организации (вж. Каплан, Р., Д. Нортън 2005).

Свидетелства за постигнати резултати от прилагането на балансираните карти за показатели в сферата на **висшето образование** първоначално могат да бъдат намерени в практиката на частни американски университети или при функционирането на отделни техните звена, основно библиотеки и стопански единици в кампусите. Въпреки това през последното десетилетие се натрупват и доказателства за адекватността на този подход към институции на висшето образование в Европа.

През 1997 год. 18 щата в САЩ вече прилагат БСП при вземането на решения за финансиране и бюджетиране на институции във висшето образование и още поне 18 други заявяват, че ще възприемат този подход в следващите 5 години (Ruben, В. 1999, стр. 8). В началото на века школата "Росийър" към университета на Южна Калифорния възприема подхода на балансираните карти за оценка на академичните си програми и на плановете процеси. През 2003 год. Дж. Кълън и колектив предлагат този метод като възможност да се премине от измерване на постигнатите резултати към тяхното управление. През същата година е разработен модел на балансираните карти за показатели, който да обхване дейността на Държавния университет на Калифорния. През 2006 год. тайвански автори модифицират подхода за нуждите на Технологичния институт Мин-Чин, а през следващата година идеята е апробирана и спрямо отделни учебни програми и цели организации във висшето образование на Индия (обобщението е направено по Nayeri, M. et al. 2008, стр. 318).

При внедряването на балансираната система от показатели в Университета на Калифорния (Hafner, K. 1998) е създадена специална група: Performance Champions, която се среща всяко тримесечие и е форум за постоянен диалог и обмен на информация за измерването на представянето в различни структурни единици на университета. Групата е съставена от възможно най-широк кръг от представители на различни нива и типове дейности в университета, изследва инициативи и най-добри практики, търси възможност да прилага идеи от други сфери и индустрии, дава обща насока на работата. Те обобщават последователността на работата си по следния начин:

1. Да се избере конкретно обхвата на дейност/структурната единица, за която ще се разработва БСП – техните, мисия, основен продукт, основни клиенти.
2. Да се въвлече в процеса висшето управление чрез представяне на концепцията за БСП и да се подчертаят изгодите от нея.

3. Да се избистрят визията и мисията на университета, както и да се ревизират стратегическите цели.

4. Да се потърси принос от основни заинтересовани групи и клиенти. Тяхната гледна точка е неразделна част от процеса по изграждане на БСП.

5. Да се включат управленци от различни нива при създаване на дългосрочните цели на техните звена и при избора на измерители.

6. Да се намерят точните измерители за различните нива на отчетност.

7. Да бъде ясно кой отговаря за процеса по поддържане на БСП, както и за събиране и анализ на данните.

8. БСП да се редактира периодично като се задават следните въпроси: Правилните неща ли мерим? Цената на събирането на данни надхвърля ли изгодата, която получаваме? Измерването променя ли начина, по който вършим дейността си? Вземаме ли в резултат по-добри решения? Как можем да подобрим събирането на информация, за да получим данните, от които реално се нуждаем?

През 2003 год. е публикуван подробен доклад за процеса по внедряване на балансираната система от показатели в библиотеката на частния австралийски **университет Бонд** (Cribb, G., Ch. Hogan 2003). Описан е продължителния процес по разработване на БСП във всяка отделна структурна единица в рамките на университета, като се подчертава, че поради характера на дейността си библиотеката се придържа повече към оригиналния модел на Каплан и Нортън, отколкото чисто академичните звена – школи и факултети. Важно е да се отбележат непрекъснатите усилия по улесняване на комуникацията и обмена на информация в рамките на университета. При изграждането на БСП на библиотеката всеки мениджър получава достъп до основни документи – визия, мисия и стратегии на университета, отчети за дейността, финансови отчети, външни одити, статистически данни. Стартов въпрос е: Кои процеси трябва да протичат ефективно, за да се постигне онова, което заинтересованите групи смятат за важно? И на второ място: Каква информация трябва да се събере, за да се оцени степента, до която те наистина протичат ефективно? Огромният списък от потенциални измерители се свежда до управляем обем от 16-20 индикатора, които да улавят адекватно същността на желаната стратегия. Разработена е предварителна балансирана карта от показатели, която впоследствие е внедрена, ревизирана и усъвършенствана. Ежегодният ѝ преглед помага да бъдат отстранявани нестратегически инициативи, както и да се подреждат по приоритети останалите дейности. Набляга се на значението на въвличането на хора от всички нива в организацията за качеството на крайния продукт.

3. ОТПРАВНА ТОЧКА – МИСИЯ, ВИЗИЯ И ЗАИНТЕРЕСОВАНИ ГРУПИ

Екип български автори (Касърва и кол., 2008) защитават тезата, че балансираната система от показатели е приложима единствено в т.нар. **предприемачески университети** – институции, които се занимават с икономически ефективна дейност, основана на целеви иновации, работещи в условията на риск, обърнати изцяло към потребителите си, с гъвкава структура и поведение и ръководство, което приема хората за ключов конкурентен фактор.

Нашата теза е, че ако БСП бъдат внимателно огледани и реструктурирани, те могат да се прилагат и в университети, които получават преимуществено държавно финансиране и са по-традиционни като организация и съдържание. Тя се подкрепя от достъпни при търсене по ключови думи за използване на различни варианти на балансираната система от показатели в частни и държавни университети в САЩ, Великобритания, Русия ([www.balancedscorecard.org/](http://www.balancedscorecard.org/Balanced_Scorecard_Examples) Balanced Scorecard Examples). Разбира се, това не може да стане без отчитане на спецификите на висшето образование като сектор със сериозна обществена значимост.

Във висшето образование традиционно се набляга на **академични измерители**, като често се подбират такива, които лесно се поддават на квантифициране (демографски показатели за студентите и преподавателите, прием, среден успех, резултати на стандартизирани тестове, дялове на приети и отпаднали, съотношения преподаватели – студенти, преподавателска натовареност, брой публикации, спечелени финансираия по проекти, статистика за материални и библиотечни ресурси). Тази практика може да бъде проследена и в България чрез избраната от Националната агенция за оценяване и акредитация система от критерии за акредитиране на висши училища, направления и специалности. Набляга се и на рейтинговите системи, които добиват все по-голяма популярност в страната, но се приемат с резерви от академичните среди поради по-скоро комерсиалния си характер. Извън обсега на измерването често остават важни елементи като посрещане на очакванията на студенти, преподаватели и служители; добавена стойност; задоволство на студентите, мотивация за учене през целия живот.

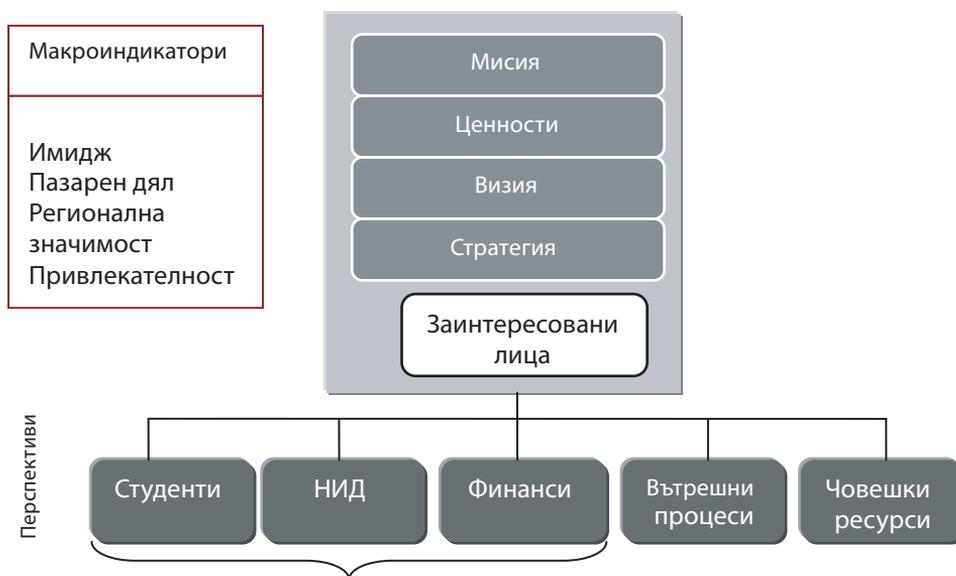
Една от възможностите за преодоляване на тези ограничения е използването на балансираните карти за показатели като инструмент за стратегическо позициониране, отчитане на изискванията на различни заинтересовани групи от външната среда, но успоредно с това – и обвързване на множеството аспекти от цялостното представяне на университета (резултати в сферата на обучението и научните изследвания, връзка с реални потребности на пазара на труда, международна мобилност, престиж).

При разработването на балансирана система от показатели за висшето училище на първо място трябва да бъдат поставени две системи: (1) вътреш-

ноорганизационното виждане за ролята на университета, изразено в неговата мисия, визия, ценности и стратегия и (2) общественият и потребителски интерес на различни заинтересовани лица (вж. Фигура 1). Всички те са неизменно обвързани с макроиндикатори за мястото на университета в националната обществена система.

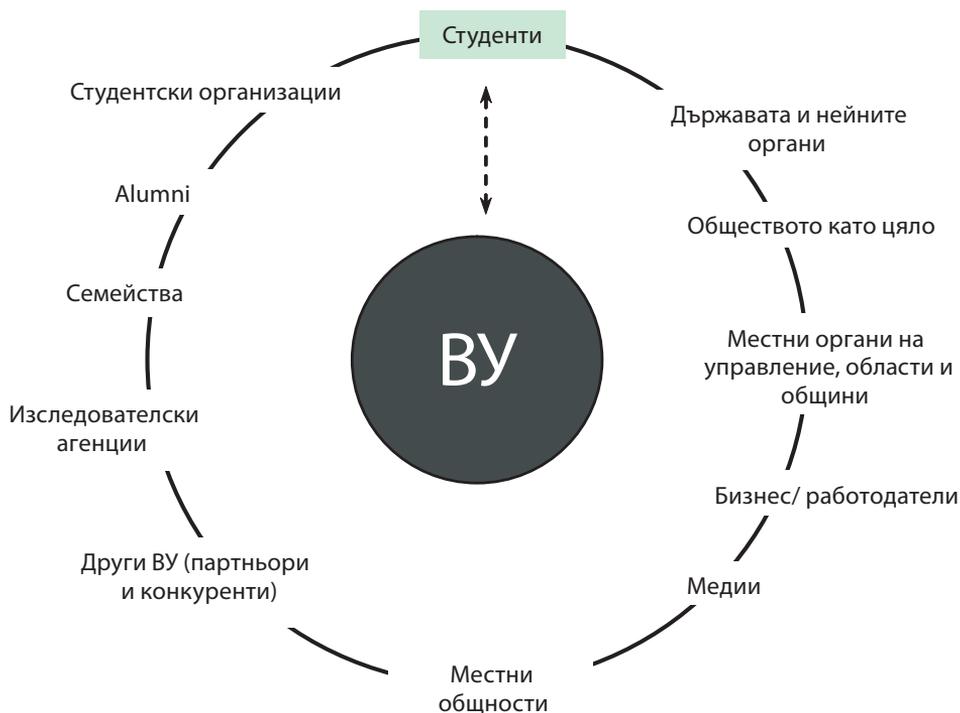
Основната **мисия** на университета е да усъвършенства създаването, споделянето и прилагането на знание, обикновено предавана чрез термини като преподаване, научно-изследователска дейност и публично въздействие. Изпълнението на тази мисия изисква компетентни преподаватели, изследвания на високо ниво, иновативен и ангажиращ учебен процес, поддържаща технология, способни студенти, обществена подкрепа. Въпреки че не се изтъкват толкова много, значение имат и отличната комуникация, подходящата организационна култура, имидж и значение на университета за държавата и региона; гостоприемна среда; приятелска, подкрепяща и спокойна социална среда; настройка за успех; откликваща, интегрирана, достъпна и ефективна система от услуги; усещане за общност.

Фиг. 1. Моделът БСП във висшето образование

Постигането на университетската мисия зависи в голяма степен от успешното взаимодействие с голям брой **заинтересовани групи**. Това трябва да става не само на етапа на осъществяване на преподавателската и научно-изследователската дейност, но и при ревизирането на организационната мисия и визия. Основните заинтересовани групи са представени на Фигура 2.

Фиг. 2. Мрежата на заинтересованите лица

Направленията, в които могат да се поставят цели пред представянето на университета спрямо всяка от заинтересованите групи, могат да бъдат определени чрез следните измерители:

- **Потенциални студенти** – кандидатстването в университета да е информиран избор за качеството и изгодите, които ще бъдат получени;
- **Настоящи студенти** – обучението по избраната специалност да е ясно дефинирани очаквания и високи нива на задоволство от всички аспекти на преживяването; студентите да усещат че са ценена част от университетската общност и имат потенциала да успеят;
 - Организации или индивиди, които търсят **ново знание или решение на проблем** – те трябва активно да търсят помощ от университета;
 - **Семейства** – да се гордеят, че техен член учи в университета; да препоръчват университета на приятели и познати;
 - **Завършили (alumni)** – активно да подкрепят университета и неговите начинания;
 - **Работодатели** – да търсят завършилите университета и да искат да ги наемат на работа; да предлагат на служителите си програми на университета за продължаващо обучение и преквалификация;

- **Колеги от други институции** – да гледат на университета като на източник на интелектуално и професионално лидерство и като на желано работно място;

- **Местна общност** – да гледа на институцията като на актив; да подкрепя активно развитието ѝ;

- **Приятели, донори, законодатели, обществото като цяло** – да ценят университета като важен ресурс; да подкрепят усилията за приближаване към съвършенството.

Като специален случай могат да бъдат посочени и две вътрешни заинтересовани групи:

- **Преподаватели**, които трябва да се гордеят, че работят във водещ и уважаван университет и

- **Служители**, които да се отнасят към институцията като към предпочитано работно място, в което иновациите, постоянното усъвършенстване и екипната работа се ценят; да препоръчват университета на други хора.

Когато се анализират отношенията на висшето училище с всяка отделна група заинтересовани лица, както и с всички тях в цялост, е добре да се мисли за това доколко университетът е значим за тях, как точно и с каква тежест да се отрази тяхната гледна точка. Възможно е да се наложи изработването на специфични измерители за всяка отделна група (напр. за другите университети – честота на покана за участие в научни журита и за рецензиране на научни разработки, покани за преподаване в чужди програми). Отразяването на толкова много гледни точки е предизвикателна задача, но е съществен елемент от изграждането на адекватна балансирана система от показатели за всеки университет. На Фигура 3 са представени визията и мисията на УНСС, които до голяма степен илюстрират нуждата от отвореност към обществените очаквания.

Визия

УНСС се вижда в бъдещето като лидер сред висшите училища в Югоизточна Европа, обучаващи студенти и провеждащи изследвания в областта на икономиката, управлението и администрацията, правото и политиката.

Мисия

1. Университетът за национално и световно стопанство е призван да формира високообразовани личности, които да водят обществото към един по-съвършен и хуманен свят.
2. Университетът за национално и световно стопанство е отговорен да поддържа и развива високо ерудиран академичен състав от изявени, национално и международно признати преподаватели и учени.
3. Университетът за национално и световно стопанство е призван да се утвърждава и развива като безспорна, уважавана и ценна територия на националното и европейското образователно и изследователско пространство.
4. Университетът, като се основава на своите добри дългогодишни традиции, е длъжен непрекъснато да обогатява и затвърждава своя облик на динамично развиваща се и модерна българска и европейска образователна и изследователска институция.

Допълнително предизвикателство пред анализа на мрежата от отношения на университета с отделните заинтересовани групи и лица е, че те могат да се проявяват на местно, регионално, национално, европейско, а защо не и на световно равнище.

4. Водещи перспективи

Класическият подход при изграждане на система от балансирани показатели предполага поставянето на първо място на финансовите показатели. Очевидно това не трябва да бъде водещ елемент при създаването на БСП за университетите поради тяхната специфична мисия, дискутирана вече в предходните параграфи. Финансовото състояние е естествен резултат от балансирането на други, по-важни за областта на висшето образование цели. Същевременно повечето големи университети в България получават основната част от финансирането си от бюджетна субсидия под формата на издръжка на един обучаван студент и формират по-малка част от приходите си на стопански принцип.

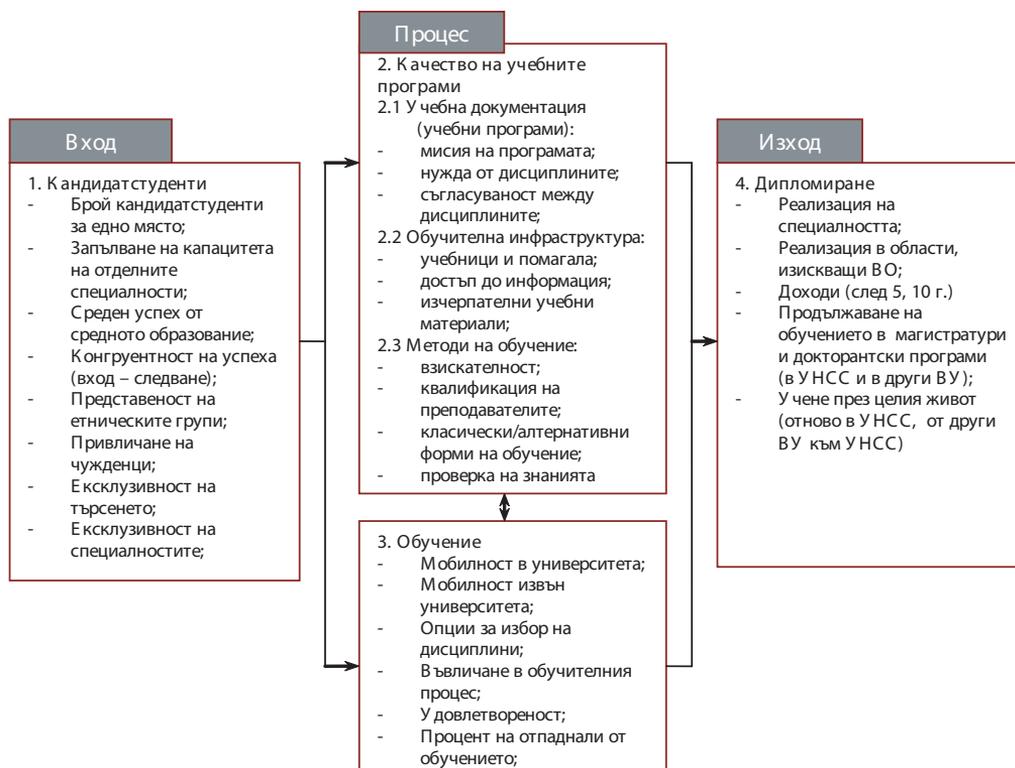
За да наблегне на факта, че основната причина за съществуването на всяка институция на висшето образование е създаването и преподаването на научни знания, предлаганият модел поставя като водещи перспективи студентите, научно-изследователската дейност (НИД) и едва на трето място – финансовото измерение (вж. Фигура 1).

Разгърнатият вид на перспективата **“Студенти”** може да бъде проследен на Фигура 4. Поради многоаспектния характер на опита, който натрупват

обучаваните през процеса на преминаване през различни образователни степени във висшето образование, този елемент е разгледан от процесна гледна точка и са предложени някои възможни конкретни индикатори на входа на системата (при анализ на кандидатстудентският интерес), по време на обучението (разделено на анализ на учебната документация, обучителната инфраструктура и използваните методи на обучение) и на изхода на системата (чрез последващо проследяване на реализацията и задоволството на завършилите).

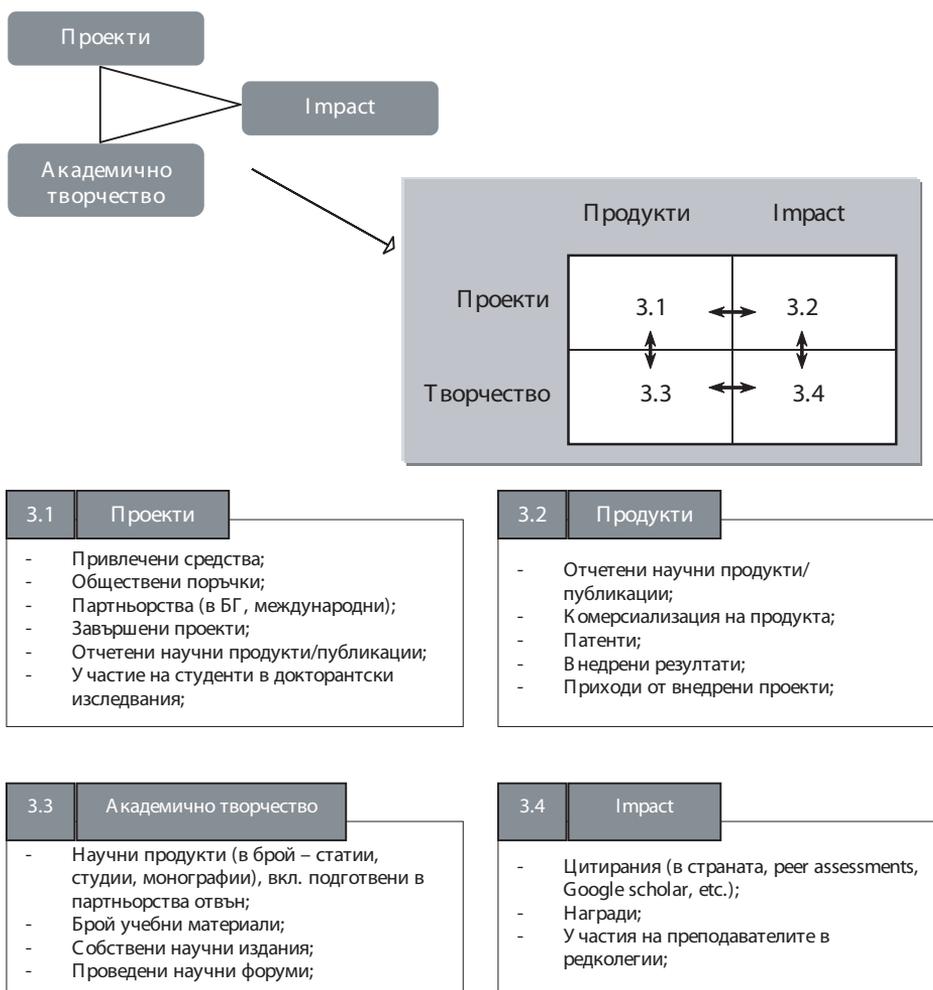
Оценяването по предложените индикатори може да се осъществи от преподаватели от собствената или други сходни институции (оценки на квалификацията; обхват, изчерпателност, съвременност на учебните програми); студентите на различни етапи на тяхното обучение (интеграция на учебното съдържание, приложимост на знанието, умения на преподавателя, ентузиазъм и интерес у студентите, достъпност); от абсолвенти, които да предложат ретроспективен анализ и от работодатели (с данни за работни места и заплати). Всяка от тези групи може да даде интересни и полезни мнения, които интегрирани създават изчерпателен и балансиран клъстер от измерители.

Фиг. 4. БСП: перспектива “Студенти”

Втора основна перспектива е тази на **научно изследователската и развойна дейност**, осъществявана от преподавателите в университета (вж. Фигура 5). Сложното взаимодействие между отделните сегменти е представено графично чрез матрицата проекти/ академично творчество – продукти/ impact. Взаимовръзката между кабинетните проучвания, работата по проекти, развойната практическа изследователска работа и създаването на ново учебно съдържание трудно се поддава на прецизно разписване, при което тези области да бъдат ясно отграничени. Очевидно значимостта на перспективата “НИД” се измерва основно с индикаторите за резултат – създадени научни и развойни продукти и тяхното въздействие чрез оборот (цитирание) в научната общност или внедряване в практиката.

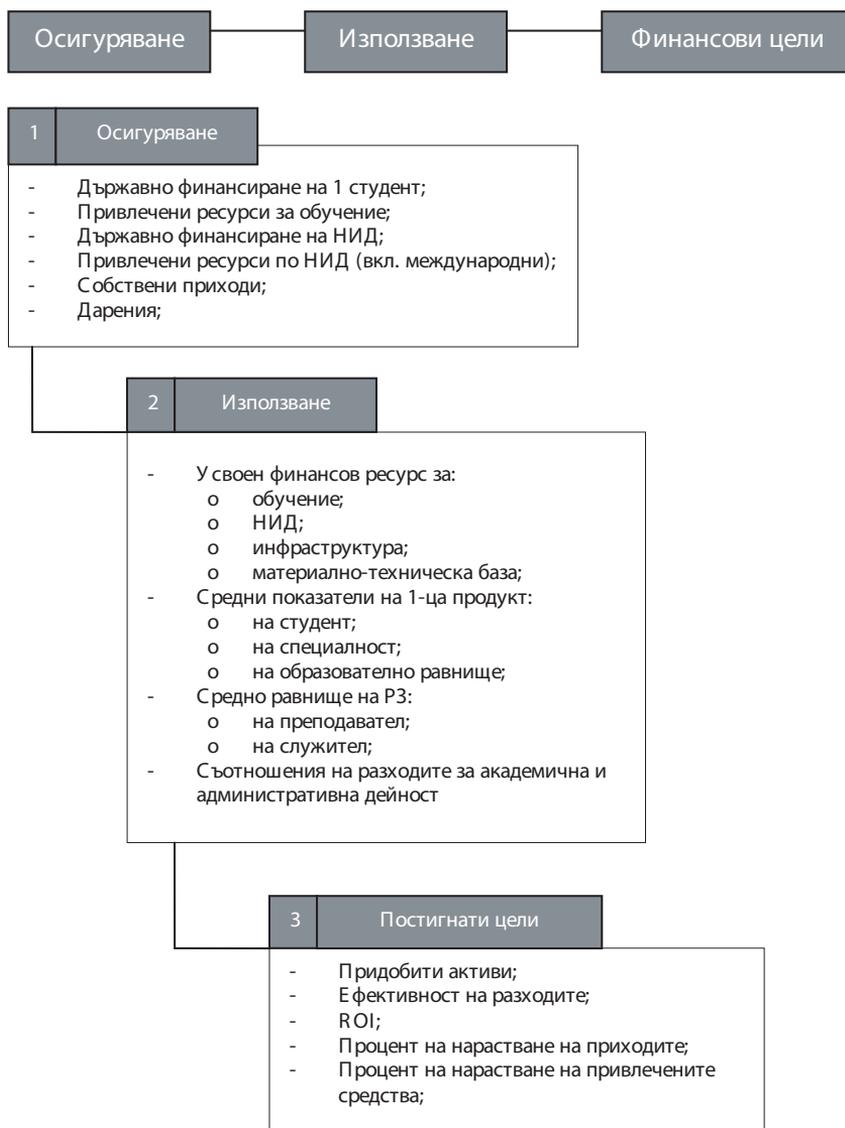
Фиг. 5. БСП: перспектива “НИД”

Въпреки водещата роля на преподаването и научните изследвания, **финансовото измерение** не може да бъде пренебрегвано. То остава във водещата група от индикатори в балансираната система от показатели за висшето училище, тъй като дава възможност за измерване на ефикасното и ефективно функциониране на цялата система. Финансирането има специфична роля и поради факта, че в България висшето образование се издържа основно чрез публични средства и това предполага още по-високи нива на прозрачност, отчетност, икономичност и ефективност на влягането и разходването им.

Операционализирането на перспективата “Финанси” отново може да бъде осъществено, следвайки логиката на финансовите потоци в университета (вж. Фигура 6). На входа на системата от значение са възможностите за диверсифициране на приходите, при оползотворяването на средствата водеща роля имат измерители за резултатност и средни показатели на единица продукт, а като резултат е важно да се следи постигането на поставените от ръководството на университета финансови цели.

Фиг. 6. БСП: перспектива “Финанси”

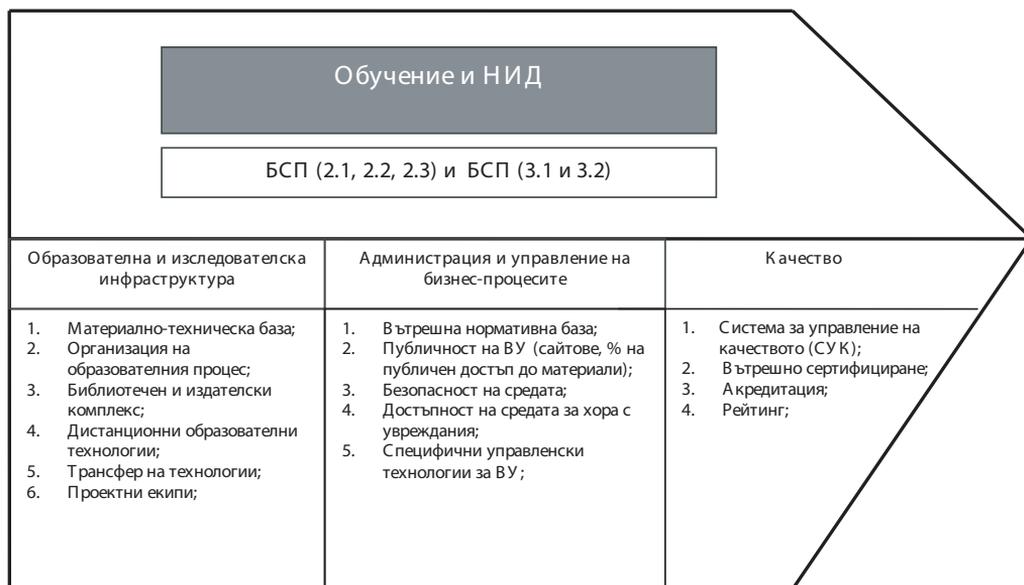

Взаимната обвързаност на перспективите “Студенти”, “Научно-изследователска дейност” и “Финанси” поставя основата за постигане на баланс при представянето и непрекъснато отчитане на заложените в мисията и визията дългосрочни цели, при отчитане на очакванията на различните групи от заинтересовани лица.

5. Допълнителни перспективи

Класическият модел на балансираната система от показатели включва четири измерения, част от които вече бяха анализирани и модифицирани в предходния параграф. Но цялостното представяне на университета не може да бъде оценено без отчитане на начините, по които протичат вътрешните процеси и без включване в модела на приноса на човешките ресурси.

Фиг. 7. БСП: перспектива “Вътрешни процеси”

Фигура 7 представя взаимната обвързаност на протичащите вътре в университета процеси по организация на учебната и научно-изследователска дейност, работата по администриране и управление на бизнес-процесите и качеството. Съвместно те образуват инфраструктурата за протичането на основната дейност на висшето училище и предопределят измеренията на качеството на процесите и постиганите резултати.

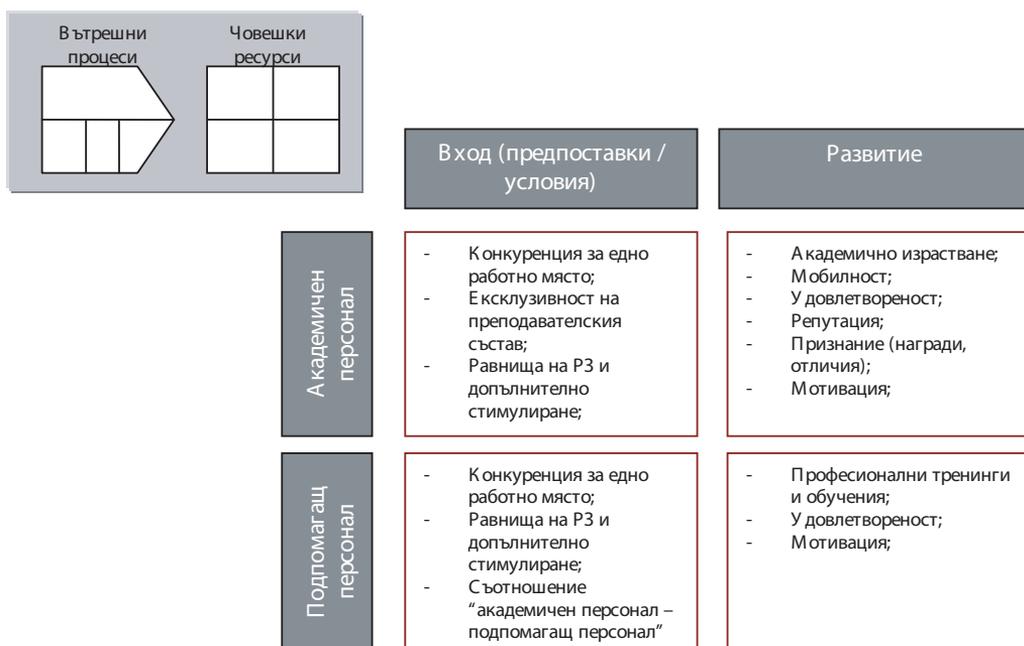
Включените в тази перспектива индикатори за бизнес-управление и качество в най-малка степен се отличават от използваните в класическата балансирана система от показатели, тъй като се отнасят до аспекти на дейността, които са общовалидни, независимо от типа на институцията, която ги прилага.

От друга страна вътрешните процеси са директно свързани със следващата перспектива – **“Човешки ресурси”** (вж. Фигура 8). Обучението и научно-изследователската дейност се предпоставят от качеството на академичния персонал, а поддържането на инфраструктурата и постигането на бизнес-

целите се осъществява от служителите на университета и се управлява от неговото ръководство.

В модела на Каплан и Нортън тази перспектива е наречена “обучение и развитие” и логиката за значението на инвестициите в човешките ресурси е запазена при модифицирания за нуждите на университета вариант. Неизбежното разделение на академичен и поддържащ персонал е допълнено с индикатори, които да отчитат състоянието на човешките ресурси на входа на системата и промените, които настъпват при полагането на усилия за задържане, академично развитие и израстване, мотивирането и постигнатите нива на удовлетвореност.

Фиг. 8. БСП: перспектива “Човешки ресурси”

Оценките по последната перспектива могат да бъдат **операционализирани** по редица начини – чрез интервюта на входа и изхода, социологически изследвания или фокус групи, при акредитация или чрез оценка от друга външна структура.

При дискусията за индикатори за човешките ресурси на университета отново е необходимо да се подчертае важната роля на цялостния процес по изработването и внедряването на балансираната система от показатели за повишаване нивото на представяне на университета. Интензифицираната комуникация, възможността отново да се погледне на организацията от различни гледни

точки, отразяването на мненията на хора, които са ангажирани на различни нива и в различни области от дейността на висшето училище – всичко това спомага за постигането на по-добро разбиране за връзката на всеки отделен човек с цялостните усилия за постигане на мисията и визията на университета.

От друга страна, добрите резултати по перспективата “човешки ресурси” имат директно позитивно въздействие върху индикатори от водещите сегменти “Студенти” (особено в частта кандидат-студенти) и “Научно-изследователска дейност”.

В заключение е важно да се изтъкнат няколко значими особености на предложения модел и процес:

1. Освен директната си приложимост към класически стопански дейности (като работата на книжарници в кампусите, паркинги, заведения за хранене, интернет клубове) балансираната система от показатели може да бъде модифицирана и за нуждите на **комплексна институция** като УНСС. Това се доказва не само от опита на подобни университети по света, а и от направения в настоящия доклад опит да се очертаят основите на един такъв модел.

2. Балансираната система от показатели е особено ценна поради възможността в разработването на дървото на целите и залагането на целеви стойности за ефективност и ефикасност да се отчитат гледните точки и очакванията на множество **заинтересовани групи** и лица.

3. Основната особеност на приложението на БСП в университета е ясното разграничаване на **академичната и административната дейности** при формирането на системата от индикатори, като успоредно с това е възможно синхронизирането на различните цели.

4. Напълно възможно е процесът по изграждане на БСП да стартира в **отделни структурни звена** на университета – катедри, факултети, изследователски центрове, общезития и т.н. За всяко от тях е необходимо намирането на адекватен набор от индикатори.

Независимо от крайния резултат, университетът винаги ще има полза от диалога, протичащ в процеса по изграждане на балансирана система от показатели. Това може да се превърне в инициатива, която фокусира, влива енергия и информира хората в университета, като същевременно разширява отговорността за резултатите. Наличието на обвързани измерители дава възможност представянето да се проследява във времето и осигурява ясен и честен отговор на въпроса: Как се справяме?

Вместо да изчаква пасивно измерителите за отчетност и резултати да му бъдат наложени отвън (обикновено от хора, които са с по-ограничена гледна точка, отколкото администраторите, преподавателите и служителите в университета), висшето училище би трябвало да е проактивната страна и да използва балансираната система от показатели, за да бъде по-продуктивно и да се наложи като динамична и иновативна образователна и изследователска институция.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вълков, А., Д. Горчилова 2011. Стъпка напред: от образователни стратегии и политики към резултати, "Висшето образование в България и стратегия Европа 2020", издателство на МВБУ, стр. 115-131.
2. Каплан, Р., Д. Нортън 2005. Балансирана система от показатели за ефективност. Как да превърнем стратегията в действие. С.: ИК "Класика и стил".
3. Каплан, Р., Д. Нортън. 2006а. Сбалансираната система показатели, измеряващи ефективността // Измерение резултативности на компанията. М.: "Альпина Бизнес Букс", 123-144.
4. Каплан, Р., Д. Нортън. 2006б. Използване на сбалансираната система показатели като системи стратегическо управление // Измерение резултативности на компанията. М.: "Альпина Бизнес Букс", 179-208.
5. Касърова, В. и кол. 2008. Приложение на сбалансираната система от показатели за управление на предприемаческия университет – аналитичен обзор, в: Финансови иновации: Изследвания и практики, НБУ, С., 2008, стр. 295 – 328, eprints.nbu.bg
6. Cribb, G., Ch. Hogan 2003. Balanced Scorecard: Linking strategic planning to measurement and communication, ePublications at Bond University, Jan 2003.
7. Hafner, K. 1998. Partnership for Performance: The Balanced Scorecard Put to the Test at the University of California, University of California Office of the President, 1-17.
8. Markham, R. 1998. University Strategic Planning: Application of the Balanced Scorecard to International Public Relations/Communications Programs, University PR/C Strategic Planning, fall 1998, 109-114.
9. Nayeri, M. et al. 2008. University Strategic Evaluation Using Balanced Scorecard, World Academy of Science, Engineering and Technology 37 2008, 316-321.
10. Ruben, B. 1999. Toward a Balanced Scorecard for Higher Education: Rethinking the College and University Excellence Indicators Framework, Higher Education Forum, fall 1999, 1-10.
11. Self J., D. Tolson 2008. Successfully Implementing the Balanced Scorecard, Library Assessment Conference, August 2008, Seattle.
12. Stewart, A., J. Carpenter-Hubin 2001. The Balanced Scorecard – Beyond Reports and Rankings, Planning for Higher Education, winter 2000-2001, 37-42.

ОБУЧЕНИЕ В ДУХА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ¹

доц. д-р Силвия Младенова
доц. д-р Людмила Чакърова
Медицински Университет, София
гл. ас. Ангелина Чешмеджиева
Медицински Университет, София

EDUCATION IN THE SPIRIT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Silviya Mladenova
Lyudmila Chakarova
Angelina Cheshmedgieva

ABSTRACT: One of the factors of sustainable development is health promotion. The good health status of the population contributes to the good economic development of the nation and the creation of material wealth. Especially important is health promotion to be included in education, because it brings to a raise of the quality of life of people.

KEYWORDS: sustainable development, education, health promotion

Здравето и обучението на населението са особено важни компоненти на устойчивото развитие. В концепцията за устойчиво развитие на обществото, здравно-промотивният аспект трябва да бъде поставен на първо място. Позитивните здравни показатели са фактор за добро здраве, което осигурява работоспособно население, повишен икономически ръст и по-висока производителност на труда.

В глобален контекст тези проблеми са централна, основна част на широко обществено движение с цел да се оптимизира използването и опазването на природата за достигане на устойчиво развитие на отделните страни и света като цяло. (Загоров, 2006)

Изисква се да се създадат подходи, които да се опитат да преодолеят някои от ограниченията и да ни приближат поне малко до желаните признаци за устойчивост. Тези признаци, според Agenda 21, приета в Рио де Жанейро през 1992 са 134 на брой, които ООН през 1996 г. ревизира до 58, разделени в три сфери – околна среда, социална и икономическа. (MacNeil. 1992.) В областта на устойчивото развитие има вече разработени принципи, които

¹ В изпълнение на Проект № 25/2011., финансиран от СМН, МУ – София.

могат да бъдат приети като основа за изготвянето на планове и подходи за устойчивост и съхранение на човечеството.

Вниманието трябва да се насочи и към формиране на отговорно, ценностно отношение към здравето, опазване на природата на планетата като ресурс за здраве, здравната промоция чрез “овластяване” на хората да поемат своя дял от здравно-промотивното поведение и др. (Горненски, 2010)

Здравното състояние на българската нация в голяма степен зависи от здравното поведение и стила на живот. Отчита се влошване на здравето и негативни тенденции на здравните показатели на българското население.

Целта на изследването е да се проучат здравните нагласи, поведение и да се очертят възможности за подобряване на здравето като фактор на устойчивото развитие.

Материал и методи

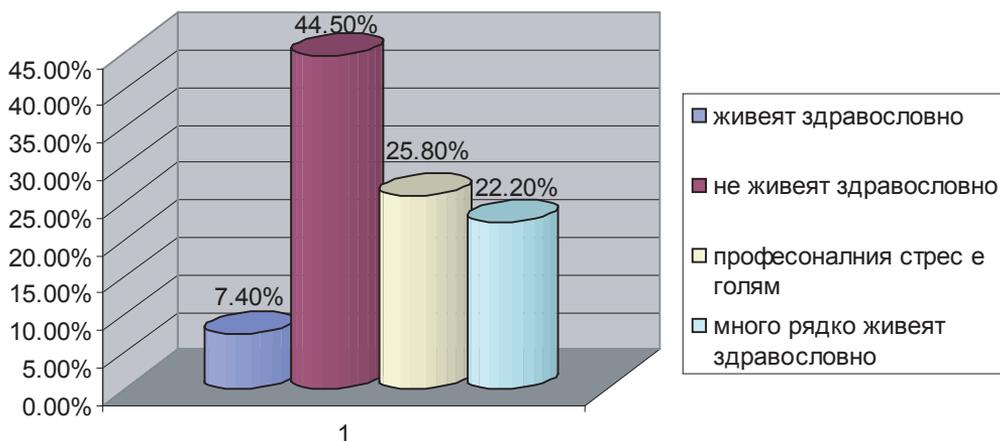
Проведена е анонимна анкета за здравното поведение на студентите от специалността “Управление на здравните грижи”, обучаващи се в редовна и задочна форма на обучение. Всички студентите са с базова медицинска специалност от Медицински колеж и са работили или в момента работят в здравната система на страна. В изследването са включени 73 студенти.

Резултати и обсъждане

Получените резултати показват, че изследваните студенти, които са и работещи здравни кадри нямат здравословен стил на живот.

На респондентите е зададен въпроса “Считате ли, че живеете здравословно?”. Отговорите показват ясно очертана негативната тенденция, посочена от мнозинството, 44,50 %, че не живеят здравословно. За ¼ от отговорилите, причина за това е професионалният стрес, който ежедневно съпътства работата на голяма част от медицинските специалисти. Положително е, че анкетираните имат реална оценка за собственото си здраве. Нисък е относителният дял 22,20 % от изследваните, които посочват, че много рядко живеят здравословно, което показва, че има осъзнато желание за подобряване на стила на живот. Най-нисък е дялът под 1/10 на тези, които считат, че живеят здравословно. Вероятно има стремеж за намаляване на факторите оказващи негативно въздействие на здравето, но поради обективни и субективни причини това не се осъществява на практика.

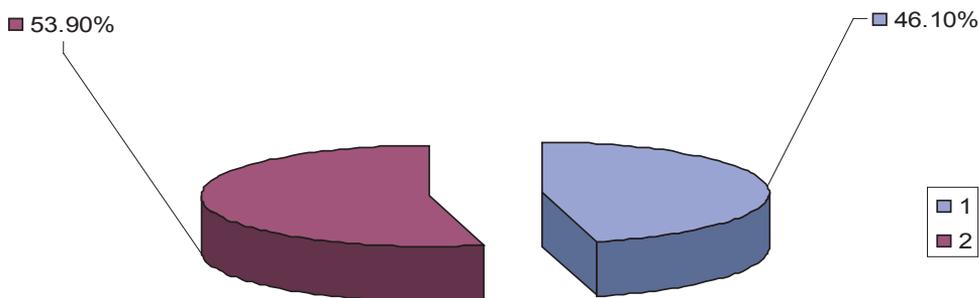
Фиг. 1. Стил на живот на студентите, работещи в здравната система

Употребата на тютюневи изделия от населението е една от основните доказани причини за много заболявания на дихателната система, сърдечно-съдовата система, поява на канцерогенни заболявания и др. Нашата страна е на едно от призовите места в Европа по относителен дял на пушачите сред населението.

За да се установи какъв е дялът на пушачите бе зададен въпроса “Пушите ли?”.

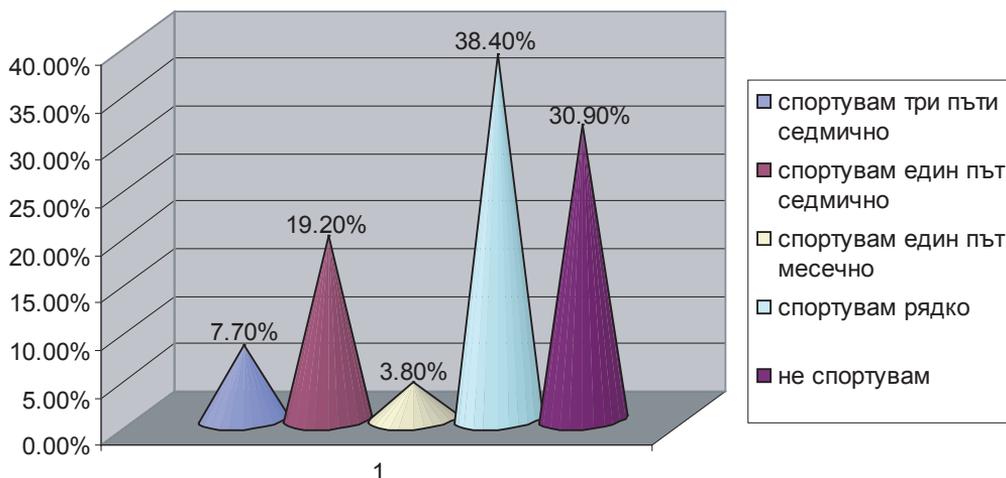
Фиг. 2. Употреба на тютюневи изделия

Отговорите показват, че почти половината от анкетираните /46,10 %/, са пушачи. Резултатите са близки до проведени сходни изследвания за употребяващи тютюневи изделия в нашата страна. Данните показват, че е значителен относителния дял на имащите нездравословно поведение. Този факт се подкрепя и от дълго отлаганите мерки за налагане на забрана за пушене на обществени места.

Изследван е и друг показател за позитивно здравно поведение – физическа активност и спорт.

Фиг. 3. Физическа активност и практикуване на спорт

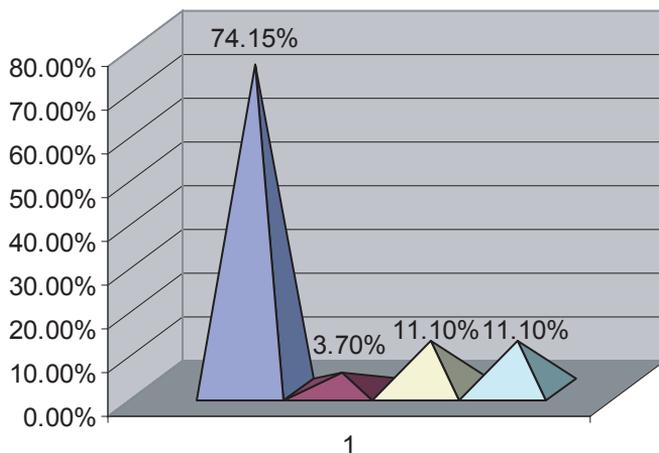
По-малко от 1/3 от изследваните редовно спортуват, като 19,20 % спортуват един път седмично, а 7,70 % спортуват три пъти седмично. Най-висок е относителния дял 38,40 % на тези, които спортуват рядко, което показва, че има желание за позитивен стил на живот, но той не се реализира редовно, а случайно. Групата на тези, които не спортуват е 1/3 от респондентите, което показва, че физическата активност и спорта не се практикуват системно и редовно.

За да се изследва какви са нагласите за промяна към позитивно здравно поведение и водещите мотивите на тази промяна бе зададен въпроса “Бихте ли променили начина си на живот и какъв е водещият мотив?”

Положителна е очертаната тенденцията посочена от 74,15 % от отговорилите, че биха променили стила си на живот, за да дадат положителен пример на децата си. Позитивният пример, които да формира у децата здравословно поведение е от най-силните мотиви за личностна промяна.

Според 11,10 % промяната е трудна и не планират да променят начина си на живот дори заради здравето на собствените им деца. Процента на тези, които не са отговорилите е 11,10 %, което показва, че анкетираните не желат да изразят позиция. Най-нисък е процента /3,7 %/ на тези, които имат желание, но това е само споделено намерение и не планират да го осъществят на практика.

Фиг. 4. Желание за положителна промяна в поведението

Проведеното проучване позволи да се направят следните изводи:

1. Значителна част от респондентите живеят нездравословно.
2. Почти половината от българското население употребява тютюневи изделия.
3. По-голяма част от населението не спортува и има ниска физическа активност, а тези които спортуват го правят нередовно и несистемно.
4. Положителният поведенчески пример на децата е водещ мотив за промяна на поведението към по-здравословно.
5. Позитивно е, че анкетираните ясно съзнават, че имат здравно негативен стил на живот и желание за промяна, но са необходими и конкретни стъпки за изпълнение на това намерение.

Здравното поведение и обучение са базова необходимост за устойчиво развитие на българското общество, то може да бъде постигнато с усилията на отговорните институции, които да наложат ефективна забрана за тютюнопушене на обществени места, да се осигурят повече възможности за спорт и физическа активност. Здравната и образователната сфера е необходимо да намерят най-ефективните мотиви, които да бъдат приложени, за да се промени поведението на населението към по-здравословно.

В изпълнение на Проект № 25/2011., финансиран от СМН, МУ – София

ЛИТЕРАТУРА

1. Балканска, П., Приложна психология, София, изд. "Булвест2000", 2009.
2. Балканска, П., Психологични подходи в здравния мениджмънт, София, изд. "Булвест2000", 2009.
3. Горненски, П. 2010. Устойчиво развитие и общесвено здраве София. ГорексПрес.
4. Загоров, О. 2006. Устойчивото развитие като цивилизационен избор на съвременното човечество. Сп. Понеделник. 3/4: 31-42.
5. Национална стратегия за устойчиво развитие на Република България Проект 2007 г.
6. http://www.moew.government.bg/recent_doc/strate
7. Попова, С., Социалноетични измерения на здравния мениджмънт, С, 2004 г. 142 с.
8. Чакърва, Л, Екологични подходи в здравните грижи, в сп. "Управление и образование", 2011 г., том. 7, кн. 3, vol.
9. Callahan, David, Callahan Daniel. False Hopes. Overcoming the Obstacles to a Sustainable, Affordable Medicine. Rutgers Univ Press, 1999, p. 334.
10. Callahan, D., Wasunna, A. A. Medicine and the Market: Equity v. Choice. The John Hopkins Univ. Press. 2006.
11. Finka, M, D.Grindlova. Operationalisierung des Leitbildes einer nachhaltigen Entwicklung in der SR. http://www.ioer.de/PLAIN/Pdf/sk_nachh.pdf. 09.06.2011.
12. MacNeil, J. 1992. Sustainable development: What is it?: In Kegley, Ch. W., E. R. Wittkopf. The Global Agenda. Issues and Perspectives. 3-rd Ed. McGRAW-HILL, INC.
13. Schoen R. Nachhaltige Gesundheitswesen fuer eine gesunde Zukunft, fuer eine zukunfftfaehiges Gesundheitswesen. Zentrum BATS.1/48, August 2004.

“ЗА” ИЛИ “ПРОТИВ” COPY-PASTE КУЛТУРАТА

гл. ас. д-р Станислав Марков Марков

Висше транспортно училище “Тодор Каблешков”, София

ARGUMENTS PRO AND CON REGARDING COPY-PASTE CULTURE

Stanislav Markov

ABSTRACT: Current paper studies the appearance of an exceptionally important and complex phenomenon among students which is related to uncritical perception of cyberspace information. This phenomenon's confirmation and deepening in education may later lead to irreparable consequences in young generation's training and upbringing.

KEYWORDS: Internet, education, information

ВЪВЕДЕНИЕ

Понижаването на качеството на образованието в настоящите условия е в резултат от негативното отражение на постоянно действащите успешно или не политико-икономически промени. Това мотивира експериментирането и прилагането на нови педагогически програми и технологии. За съжаление не винаги промените в различните социални сфери водят до качествени резултати, отговарящи на изискванията на времето.

В образованието всяка реформа действа до постигане на целите си, до развитие на потенциалните способности на обучаваните кадри съгласно новите изисквания. Действащата педагогическа система в настоящите условия може да е успешна само когато ясно са формулирани проблемите, като:

1. Поставените цели действат изпреварващо спрямо политико-икономическото състояние, за да подготвят новите кадри за бъдещите реформи.

2. Когато целите са в отговор на извършващите се или извършените вече промени и се подготвят висококвалифицирани специалисти.

И при двата случая е задължително подобряване на обучението, образованието и възпитанието на подрастващите, изработване на цялостна концепция, отразяваща промените и перспективите в обществото, както и преосмисляне на образователните програми, системи и подходи. Смислът е в предварителното конструиране на търсения социален образ, който трябва да е формиран посредством образователния процес и следствие еволюционната връзка между различните степени в обучението. Този образ всъщност представя развитието и прогресиращата връзка индивид-общество.

ство-свят, като човекът е активно действащата страна на съществуващото триединство.

Това триединство разкрива възхода, бъдещите проблеми и успехи при глобалната интеграция, а осъзнаване значимостта на връзката е осъществимо единствено чрез образованието и възпитанието на подрастващите.

Основен двигател на промените си остава човекът, който е възприел необходимостта от новото и представя вече идеята за търсения социален образ, който е осъзнал връзката в съществуващото триединство, притежаващ креативни способности и творчески подход при възприемане на променящата се обективност.

Образованието в реалност има да разрешава два основни проблема: развитие и усъвършенстване на педагогическите системи, от една страна, а от друга – изграждане на оригинални социални образи, променящи условията в интерес на глобалните изисквания. Образованието и възпитанието се оказват в същността на всяка фундаментална промяна в съвременното общество.

В нашата страна образователният процес винаги е бил приемник и продължител на добрия опит и идеи. Тенденция, възприета още през възрожденската епоха, защото искрено се вярва, че това, което не са постигнали предците, ще го постигнат потомците в бъдеще, тъй като образованието по стара традиция предлага не само знания, но и възпитание в приемственост и добродетели [1: 4].

СЪЩНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Образованието в сегашните условия има необходимостта от предварително изграден образец, парадигма, всеобхватна и оздравителна политика, за да са гарантирани утвърдените принципи и позиции, както и разбиранията за съществуващите социални истини [2: 208].

Наличието на много дидактически системи, проблематизиращи познанието, е в интерес на обществото при търсенето на актуални парадигми за опознаването и представянето на света. Светът, представен в своето глобално многообразие като постоянно изменящ се и развиващ се, има съответно и нуждата от нови парадигмални структури.

Търсенето на нови парадигмални структури е свързано с търсенето и на нови подходи и методики в обучението. Образованието за съжаление се оказва в по-тежка криза, отколкото е политико-икономическата сфера. Старото образователно наследство е отчасти приложимо за новите условия, а липсата на универсални механизми в тази сфера не позволява старите методики и практики да бъдат изпълнени успешно с ново съдържание. Тези ограничения принуждават обучаемите да нарушават логическата последователност, утвърдена като принцип в обучението, т.е. постъпателност и степенуване

при усвояване на сложната материя. Стремешът да бъде постигнат крайният образователен ефект при липсата на посочените условия води до пренебрегване логическите изисквания в обучението и приспособяване към крайния резултат, до сглобяване и имитация на знания, до една показност. Подобни знания при отсъствието на последователност, взети безкритично от обширния информационен масив на интернет пространството, могат да бъдат наречени или определени като *copy-paste* "култура". Тази информация представлява взети наготово формати, но без наличието на утвърдена логическа връзка в резултат на обучението и без да бъдат осмислени крайните резултати със сигурност демонстрират неразбиране сложността на образователния процес. Подобни похвати по-точно разкриват кризата на първо място в обучението и образованието, а на второ при възпитанието на бъдещите граждани.

Умелото използване на изобилието от информация в интернет от обучаемите, създаването на компилации и представяни за собствени мисловни конструкции, без да могат да бъдат интерпретирани, е в пълно противоречие с обучението. Това много добре проличава при хуманитарните дисциплини, като подобна култура за съжаление не позволява създаването на трайни и системни знания. Плъзгането по повърхността на знанието е само повод за упражняване в ненужна логорея и логомания, натрупване на фрази, наподобяващи много маниера, възприет от "*copy-paste* техниката". Другата страна на проблема е отсъствието на всякаква риторичност и култура в изказването.

Образованието трябва да съчетава в себе си идеята за относителното и постоянното, както и разбирането за прогресиращия свят, но това се постига, като се спазва последователността при усвояването на знанието. Познанието е всъщност единство на разум и интуиция, на обективното и субективното, на логичното и алогичното, обясняващи съществуващото многообразие. В настоящите условия отсъствието на хуманитарни и социални парадигми, имащи голяма социална тежест и действащи възпитателно, е следващата причина за ненамиране и прилагане на творческото начало, генериращо знание и прогрес. Човекът трябва да има възможността да издигне своето съществуване до всеобщата си природа, да се образова, т.е. да опознае връзката, зависимостта индивид-общество-свят [3: 28].

Осъзнаването на тази връзка означава, че човек, опознавайки себе си, опознава обществото и света, както и с опознаването на света той научава много неща изобщо за човека и самия себе си. Съществуващата диалектическа взаимозависимост е резултат от последователно усвояването знания и прецизно анализирани факти и събития.

Представянето на готови форми от интернет посредством *copy-paste* не е последователно усвояване на знанията, а имитация на знание за получаване на количествена оценка и е сериозно отклонение от образователния процес.

Действащото самозаблуждение е опасно първоначално за самия субект, за професионалните му качества, чрез имитацията на знания. Социалната опасност идва впоследствие при неговата социална реализация и подобното му отношение към съществуващите проблеми и желанието му чрез имитация и заблуждение да бъдат решавани.

Утвърждаването на подобно отношение унищожава всякакви възможности за опознаване на всеобщото и самия себе си, както и осъзнаване доминиращата роля на връзката между частното и общото [4: 29].

В процеса на обучението индивидът редовно “изминава” трудния път на исторически изработените културни форми, използвайки утвърдената логическа връзка на усвоените понятия, като постепенно изменя своето налично образователно съдържание. Това е процесът на овладяване от индивида на съществуващото културно богатство, същност на образованието и самообразованието, разкриващи логическата последователност на опознаваните ценности.

Индивидуалното образование е подреждане и селектиране на натрупаните знания в тяхната логическа зависимост според интересите, опита на индивида и неговия интелектуален потенциал. Действащата зависимост представя неговата лична култура, която е неизменна част от общата и световната. Механично усвоените знания или копираните и представени за собствени, както и неточното им преекспониране, не са признак за висока образованост, а само механично наизустяване на събития и факти в тяхната обективна или не последователност.

Образованието е постоянен процес с изразена самостоятелна активност на личността. Личността през целия си жизнен път е обречена на усъвършенстване, като с времето натрупаните знания се трансформират в интелектуален опит, поставящ началото на една индивидуална методика, селектираща отношението към новите знания. Образованието става съществен, екзистенциален признак за човека, смисъл на неговото социално битие, като винаги се запазва идеята за съзидателното и творческото начало, т. е. изграждането на определен интелектуален образ [5: 447]. Разгръщането на собствения потенциал, изграждането на собствена концепция за света е шанс за доближаване до идеалния образ на “човешката истина”.

Превръщането на човека в съзидателна и творческа личност чрез имитация на образование и самообразование, чрез копиране и представяне на чужди знания, е невъзможно да бъде постигнато. В този случай е пропуснат целият цикъл на усвояване и осмисляне на знанието, пряко свързан с духовното съвършенство на личността, имаща критично отношение към общото и глобалния свят. Превръщането в масово явление на “copy-paste” културата е възможно тя да унищожи с времето истинския характер на образованието, поставяйки него и обществото в една изключително проблемна ситуация.

Обучението всъщност е външното, функционалното, свързано с усвояване същността на предмета, постигнато по пътя на логиката. Това е натрупва-

не и осигуряване на знания, пряко свързани с учащия се, саморазвитие на потенциалните му възможности и усвояване на културни форми, за да бъде пълноценна неговата индивидуалност. Обучението в реалност е постоянно, а не моментно състояние развиващо, възпитаващо, социално пригодено за съвременните условия, като винаги гарантира по-добро образование и възпитание.

Утвърждаването на новата *sour-paste* култура може напълно да игнорира процеса на саморазвитие и изграждането на пълноценни индивиди, а по пътя на логиката образованието ще се превърне в етикет и раздаване на дипломи за висше образование. Смисълът е индивидът да изгради сам себе си, да съзрява посредством обучението, като изгради собствен културен образ, който е социално пригоден и адаптивен.

Обучението и образованието въздействат пряко върху възпитанието, като тяхната взаимовръзка е постоянна, както е тази между индивид-общество-свят. Отсъствието на подобна действаща връзка води до атомизирането на личността и до възможността за нейната по-лесна манипулация и асоциализация.

Съществуващото взаимодействие и креативното им противоречие със сигурност е най-добрият път за социална промяна на личността и обществото чрез обучение, самообучение и самообразование, обясняващо същността на глобалните промени. Новата личност не се затваря в националните проблеми, а търси връзка с другите културни общности. Ефективността на действащата връзка индивид-общество-свят е възможно да бъде постигната единствено чрез образованието и възпитанието, защото в противен случай всички опити ще носят субективен и волунтаристки характер, които няма да имат успех [6: 16].

Sour-paste културата при новите условия възниква и се утвърждава в резултат на обширния информационен масив в интернет пространството и естествено, че се явява като спомагателна част в обучението и при образователния процес, но дотолкова, доколкото се възприема като един от основните или допълнителни източници на информация. Тази информация не трябва да се копира, възприема и представя като собствена мисъл, тъй като тя играе ролята на помощно средство, на учебно помагало. Нейното значение е в разбирането, осмислянето и осъзнаването на конкретния източник, като по-важното е субективната и научната интерпретация, прилагането му за решаване на конкретен проблем или удовлетворяването на дадена научна потребност. Основният принос е в разширяване на информационните източници, обогатяване културата и светогледа на отделната личност, а с това се изчерпва и значението на допълнителната информация. Богатството от информация позволява по-задълбочени анализи и изводи в процеса на обучението, разширяване на образователния спектър, както и на схващанията за взаимовръзвания глобален свят на бъдещото поколение.

ИЗВОДИ

- Сорю-paste културата не трябва да бъде превръщана във водеща, в масово навлизаща и определяща отношенията обучаем-преподавател, формираща облика и характера на съвременния образователен процес, защото ще бъдат напълно заличени утвърдените традиции в образователната сфера.

- Този феномен е опасен дотолкова, че може да измести плоскостта и центъра на образованието, като се стигне до профанизиране на цялото обучение, унищожаване творческия дух на съвременния социален образ, превръщаш се в масов и еднотипен екземпляр без собствена индивидуалност.

- Последствията са изключително опасни за в бъдеще, тъй като унищожават всякакви възможности за развитие на мисълта и красноречието, за изграждане на яснота, точност и достоверност в изказването на обучаемите. Тези качества на изказа са необходими, за да бъде убеден слушателят и да не остава в него и нотка на съмнение или колебание от казаното [7: 54-60]. Достоверността на речта е изключително необходима, тъй като основно чрез образованието се формират тези качества, бъдещите граждани и лидери на демократичното ни общество.

- Обширната информация, предлагана в интернет пространството, е всъщност част от предлаганите учебни пособия, средства и материали, подпомагащи обучаемите и преподавателите. Информация, която трябва да е тълкувана, осмисляна, контролирана и възприемана като основна или допълнителна при обучението, но не и безкритично или безрезервно и дори представяна като собствени разсъждения. Същността на проблема е в изграждането на фундаментални знания в обучаемите по съответните области, за да се засили тяхното критично отношение към изобилието от информация.

- Водеща роля в случая трябва да има преподавателят, определящ значимостта, достоверността и до каква степен тази информация да бъде възприета в процеса на обучението. Постигането на реални успехи в образованието е възможно чрез постоянното актуализиране на учебните програми и изграждането на оригинални педагогически системи, изпреварващи във времето социално-политическите кризи. Образователният процес всъщност винаги трябва да е в стабилна позиция и прогресиращ в своето развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гегел, Г. Работы разных лет, Москва, 1971, 3: 28.
2. Гадамер, Х-Г. Истина и метод: Основни черти на една философска херменевтика, Плевен, 1997, 4: 29.
3. Димитров, Л. За по-хуманистично традиционно-иновационно образование и възпитание у нас през XXI век, Педагогика, 4/2011, 1: 4.

4. Курилова, А. Понятия и средства красноречия в интерпретации российских рукописных риторик XVIII века на латинском языке, *Философские науки*, 4/2011, 7: 54-60.
5. Пищулин, Н. Образование как философская проблема, *Философские науки*, 1/2005, 6: 16.
6. Хайдегер, М. Наука и осмисляне, В: *Идеи в културологията*, т. 2, София, 1993, 2: 208.
7. Хайдегер, М. Платоновото учение за истината, В: *Теории за истината*, т. 1, София, 1992, 5: 447.

НОВИ И ИНОВАТИВНИ ФОРМИ И ПОЛИТИКИ ЗА УЧЕНЕ ПРЕЗ ЦЕЛИЯ ЖИВОТ И ЗА ПОСТИГАНЕ НА ИНТЕЛИГЕНТЕН И УСТОЙЧИВ ИНДУСТРИАЛЕН РАСТЕЖ

преподавател Емилия Маркова
Колеж за работническо обучение

NEW AND INNOVATIVE FORMS OF STUDIES THROUGH THE ENTIRE LIFE AND SUSTAINABLE INDUSTRIAL GROWTH

Emilia Markova

ABSTRACT: The deep social changes are more often connected with successful career development by studies through the entire life. The orientation of the educational reforms to sustain and to improve the professional qualification and to increase the education of the staff is a right step in this direction and can be conducive for achievement of intelligent and sustainable industrial growth. In this relation, in the subject are examine two innovative decisions: the start of the professional training on the new profession in 2011 "A management collaborator of the industrial relations" as well as a course of study in the high schools and in the universities for fundamental labour and insurance rights on my first working place.

KEYWORDS: professional training, new profession, studies through the entire life, sustainable industrial growth

В съвременния преход към свръхмодерно общество, което е характерно с глобализацията и информационно комуникационните технологии, проблемите на образованието стават все по-актуални и намират допирни точки с все по-широки сфери.

В условията на продължаваща глобална финансово-икономическа и нова дългова криза, ефективното включване на представители на бизнеса и социални партньори в системата за повишаване на образованието и на професионалната подготовка и обучение е поле и възможност за предприемане на конкретни действия за преодоляване на несигурността и финансовите трудности и за ускоряване на развитието.

Прилагането на ефективни форми на сътрудничество между учебните институции от една страна и от друга страна бизнес средата в лицето на представителите на работодателите и на работниците и служителите, чрез

предлагане на различни идеи – главно в сферата на продължаващо професионално обучение, не само ще рефлектира осезаемо върху настоящите и бъдещи потребности на пазара на труда, но може да има принос в решаване на актуални проблеми на социално -икономическо развитие на всички нива: местно, браншово и национално. Това е предизвикателство за ефективна реализация на българските действия относно индикаторите от Стратегията за развитие на “Европа 2020”, в т.ч. по осъществяване на националната “пътека” за съчетаване на гъвкавостта и сигурността на труда, за развитие на икономика, основана на знанието, за разкриване на зелени работни места [Е. Маркова, 2010, с. 414].

Свързването на образованието с дълбоките обществени промени, в частност ориентирането на образователните реформи към учене през целия живот в неговите 4 стълба: да се научим да знаем, да се научим да правим, да се научим да живеем заедно, да се научим да бъдем, могат да дават по-пълнен отговор на очакванията избраното образование да дава добра професионална подготовка, като гаранция за успешно (кариерно) развитие.

В тази връзка ще изтъкна реализацията на две иновативни предложения:

Първо: През 2011 г. стартира професионално обучение по новата професия “Сътрудник по управление на индустриалните отношения”, специалност “Индустриални отношения” – трета степен на професионална квалификация, иницирана като дейност в рамките на проект “Сигурност чрез закона, гъвкавост чрез колективното трудово договаряне” по Оперативна програма “Развитие на човешките ресурси 2007 – 2013”.

Утвърденият учебен план за професионално обучение в 5 модула – всеки с по 8 теми с приложен единен подход при разработването им, с включени интерактивни форми и методи на обучение и завършващ с въпроси за самоподготовка, размисъл и дискусия – безспорно е предпоставка и гарантира високо качество на провеждания учебен процес. Изучаването на същността, принципите на изграждане и моделите на съвременните индустриални отношения в страните с развита индустриална демокрация и на сърцевината на европейския социален диалог, както и формите им на проявление у нас – това ще допринесе обучаващите се по дисциплината да придобият актуални знания, умения и компетенции по трите ключови и взаимосвързани компонента – практико – приложни проблеми на икономиката, социалната политика и мениджмънта.

Ако средните и висшите училища, подготвящи специалисти по човешки ресурси, трудовото и осигурително право, икономика на труда, социалните дейности и мениджмънт и корпоративната социална отговорност, ако гражданското общество, бизнес и синдикати се обърнат с лице към едно иновативно по своя характер и съдържание обучение, професионалната подготовка по тази нова професия и специалност ще намери достойно място в пазарната ниша и ще отговаря по-пълно на нарастващите потребности в

обществото от висококвалифицирани специалисти, които да способстват за повишаване на устойчивостта, качеството и ефективността на функциониране на дружествата и корпорациите в интерес на ускоряване на икономическото и социално развитие на страната/областта/територията и за реализиране на правата и интересите на българските граждани в сферата на труда.

Второ: За ефективното включване на пазара на труда и **реализация на първото работно място** в конкретна икономическа среда, за младия човек, който напуска ученическата или студентска скамейка е от значение придобиването в системата на средното и на висшето образование на основни, базови знания за неговите **трудова, социална и осигурителна права – кои са основните от тях, каква е законодателната им уредба и как те се прилагат.** Например: какво представлява трудовото правоотношение, какви са изискванията за безопасност и здраве при работа, как се формира възнаграждението за вложения труд, защо не и какви са правилата за работа в чужбина? С тези придобити знания и умения считам, че професионалната подготовка на завършващите горните курсове средно и висше образование, ще отговаря по-пълно на нарастващите потребности на трудовия пазар и ще способства за стабилитета на работната сила в съвременния свят. Конкретни примери от практиката го доказват.

Повишаване квалификацията на работниците и служителите и на образованието им трябва да получи акцент в секторните и фирмени политики и при разработването на вътрешните нормативни документи на дружеството. Нарасналият капацитет на голяма част от социалните партньори, по-широкото навлизане на някои от тях на сцената на европейския секторен социален диалог и в тази връзка активното изучаване и прилагане на добри европейски практики и стандарти в тази сфера, допринасят за развитието на този процес.

Обособяването на самостоятелни раздели за **обучение, квалификация, преквалификация и растеж на персонала в подписваните колективни трудови договори на всички нива и** явният стремеж на договарящите се страни за постигането в тях на качествени, съдържателни и нови договорености *инвестира от гледна точка на повишаване на браншовата и фирмена конкурентноспособност, производителност и устойчивост.*

Така например в бюджетния сектор се откроява общата работа на министерство, работодатели и синдикати в системата на средното образование, които си поставят няколко акцента в съвместната дейност:

- а) финансовото осигуряване на изпреварващата професионална квалификация на учителите, които ще преподават новото учебно съдържание,
- б) допълнителната квалификация на педагогическите специалисти за нуждите на чуждо езиковото и IT обучение,
- в) изграждането на нови умения у педагозите за работа по проекти и програми, финансирани от наши и чужди донори.

Не случайно, договорените в отрасловия колективен трудов договор средства за квалификация на учителите имат конкретен размер: не по-малко от 0,8 % от годишните средства за работна заплата.

Друг подход реализират в сектор "Селекция и репродукция на животновъдството, където органът по назначаването осигурява условия и средства за квалификация и преквалификация на държавните служители в размер до 2 % от планираните средства за работна заплата.

В сектор "Дървообработваща и мебелна промишленост" е въведена клауза за създаване от работодателите в дружествата на съвети по квалификация с участие на представителите на работниците и служителите, както и осигуряване до 5 работни дни допълнителен платен годишен отпуск на всеки член от персонала за поддържане или придобиване на нови професионалните знания и умения и/или ключови компетентности.

В сферата на металоиндустрията е договорено създаването на национални и регионални центрове за подготовка и повишаване на квалификацията по основни машиностроителни професии и дейности на основата на по-изчерпателното изясняване на проблемите и потребностите от кадри, на базата на резултатите от разработваната стратегия за развитие на машиностроенето.

В бранш "Пивопроизводство" декларират, че "в изпълнение на Лисабонската стратегия за равен достъп на персонала за обучение през целия трудов живот", работодателите се ангажират с разработването и реализирането във фирмите на:

а) дългосрочни концепции за подбор, подготовка и професионална оценка на персонала в зависимост от потребностите и развитието в техническата и икономическата области, с отчитане проблемите на заетостта и

б) програми за професионално развитие на кадрите с включване в учебни планове и мероприятия за първоначална подготовка; краткосрочно обучение без откъсване от работните места; дългосрочно обучение с откъсване от работа; преподготовка – при необходимост от пренасочване на работници на нови работни места; проверка на знанията.

В сектора на минния добив пък, предвиждат увеличение на трудовото възнаграждение, произтичащо от промени в образователния или професионален ценз.

Безспорно е, че тези решения, както и още редица други, свързани с поддържане и подобряване на професионалната квалификация и повишаване на образованието на персонала – като развитие на мрежата от стажантски програми, особено на примера на големите компании, в т.ч. и на филиали на многонационалните предприятия у нас – са правилна и вярна стъпка в реализирането на успешни политики за учене през целия живот и постигането на интелигентен и устойчив индустриален растеж.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркова Е., 2010, Социалният диалог: необходими предизвикателства за конкурентноспособно и иновативно развитие, в сб. Научни изследвания-висше образование-инновации: 413-416.

ПРИДОБИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕСА НА ОБУЧЕНИЕ

доц. д-р Лалка Борисова

Международно висше бизнес училище, Ботевград

ACQUIRED COMPETENCIES IN THE LEARNING PROCESS

Lalka Borisova

ABSTRACT: The myth of highly motivated young man who started as a mail carrier and through hard work and consistency rises to highest level in his career, is no longer current. Before today's professionals stand requirements which include, a university level education, competence, and skills that involve teamwork and leadership. Learning is a lengthy process that leads to the accumulation of knowledge and skills – competencies. Serious successes do not happen quickly and they require diligence and responsibility – to ourselves, to personal development, to work. The pursuit of higher order will allow them to reach new levels of personal growth and efficiency. This process should be subject of desire the gained knowledge and skills to be used after graduation at work and for communicating.

KEYWORDS: competencies, knowledge, skill, motivation

1. РОЛЯТА НА КОМПЕТЕНЦИИТЕ В ПРОЦЕСА НА ОБУЧЕНИЕ

Всяка институция има мисия, визия и стратегически цели, които са отразени в нейната програма. Всеки служител се запознава с тях и ги споделя. Програмата става ръководство за действие, определя се рамка и се приемат критерии, на основата на които се оценява работата на тази институция. В програмата за развитие на Международно висше бизнес училище е записано, че неговата мисия е: “да променя живота, икономиката и обществото чрез бизнес образование и научни изследвания”. За реализирането ѝ е необходимо усилията на целия персонал (ръководство, преподаватели, служители и студенти) да бъдат в една посока – качествено образование и компетентни студенти.

В процеса на обучение студентите придобиват знания по различни дисциплини, според предпочитаната специалност и собствената мотивация. Оказва се, че тези знания не са достатъчни за професията, която ще се упражнява. За практиката са необходими още умения и способности. Трите компонен-

та (*знания, умения, способности*) заедно формират *компетенциите* – нещото, което търсят работодателите. Това означава, че тези компетенции трябва да бъдат придобити в процеса на обучение. За целта във учебния план на всяка дисциплина те трябва да бъдат ясно формулирани – какви знания, умения и способности получават студентите след завършване на обучението си? В този смисъл, оценката не бива да отразява само нивото на знанията (да се повтори това, което е записано в учебника на преподавателя), а реално да отразява усвоените умения и способности. Какво трябва да се промени? Достатъчно ли е след завършване на съответната степен студентът да получи диплома?

От практиката знаем, че при назначаване на работа, кандидатът се явява на интервю, на което трябва да демонстрира наличие на определени компетенции. Ето защо, крайно време е, при завършване на образованието си, дипломантите да получават и сертификат за придобити компетенции. Какво означава това?

За внасяне на допълнителна яснота, ще разгледам тяхната природа. В речника на чуждите думи в българския език *компетентността* (от латински, *competence*) се определя като *“Осведоменост, опитност, знание; качество на компетентно лице; правоспособност (1)”* .

Според Томсън (2) концепцията за компетентността съдържа в себе си три компонента:

- *Знание за съответната професионална област;*
- *Умения, дефинирани като конкретната способност да се осъществи определена задача;*
- *Дарба или талант, който може да бъде добавен към осъществяване на дадена задача.*

Обобщените до тук определения на различни автори за компетентността се свеждат до набор от ключови умения и знания в определена функционална област. С намерение да се внесе по-голяма конкретност и пълнота *компетентността* може да се определи като: *“комбинация от знания, трудови умения и мотивация”*. Аргументите ми за това са следните:

1. Компетентност, основана на *знанията*. Пред днешните специалисти стои изискването за притежаване на университетско образование, професионална компетентност и умения за работа в екип. Ученето е продължителен във времето процес, който води до натрупване на знания и умения. Сериозните успехи не стават бързо и изискват усърдие и отговорност – към себе си, към личното развитие, към работата. Стремещт към по-висока цел ще им позволи да достигнат ново равнище на личностно израстване и ефективност. Този процес трябва да бъде подчинен на желанието натрупаните знания и умения да бъдат използвани впоследствие в общуването с персонала и клиентите.

2. Компетентност, свързана с *трудови умения*. Този вид компетентност се отнася до очакванията за изпълнение на работата, до стандартите и ре-

зултатите, които трябва да се постигнат при изпълнението ѝ. Тя е свързана с развитието на личността, израстването в кариерата и реализирането на целите и задачите на организацията. Този вид компетентност се отнася до това, което един бъдещ специалист наистина може да прави — по отношение на конкретни роли и функции. Това може да се постигне с въвеждането на практически семестри, в зависимост от специалността (особено важен за спец. “Туризъм”).

3. Личностна *мотивация*. Личностната мотивация е една от най-значимите области в развитието, тя е не толкова персонална характеристика, а по-скоро продукт на взаимодействията между личности и функции. За да се изгради като професионалист, студентът трябва да се мотивира да преследва високи цели, в съответствие с изискванията на упражняваната професия и нейното непрекъснато развитие и осъвременяване. Подобряването на професионалните умения в практиката чрез разширяване на професионалното образование става задължение. За да бъде компетентна една личност, трябва не само да е осъзнала потребността от професионално изпълнение на задълженията си, но и да бъде достатъчно мотивирана да се самоусъвършенства, повишавайки своето ниво на компетентност чрез обучение през целия живот.

От друга страна компетентностите са изградени от по-малки съставни части. Според Томсън, Стюарт и Линдсей, “елементите на компетентността (3)” се определят като съставни части на индивидуалната компетентност, което ще рече, че компетентностите се считат за изградени от по-малки съставни части – *компетенции*. Най-общо те се определят като личностни характеристики, определящи поведението на индивида в процеса на работа. В този смисъл трябва да се прави разлика между компетентност и компетенция (компетентността е целият комплекс от знания, умения и навици, а компетенциите са отделните съставни части на комплекса), т.е:

Компетентността = *компетенция* _1 + *компетенция* _2 +... *компетенция* _n (1)

Обучението на студентите по дисциплината “Писмени и устни комуникации” им дава познания за комуникирането на индивидуално ниво, за подобряване на уменията в писането, устните презентации и индивидуалното общуване с други хора. Практическите знания им помагат да подобрят редакторските си умения, да прилагат принципи, съобразно целта на комуникацията, съобразявайки се с аудиторията и нейните нужди, с посланието, което трябва да стигне до нея, както и с най-доброто средство и най-подходящото време за неговото предаване. Умеещите да комуникират добре ще имат сериозно предимство при упражняване на влияние и за бързо израстване в кариерата си.

След преминаването на курса по дисциплината се придобиват определени компетенции (знания, умения и способности), които ще помогнат на

студентите в бъдеще в тяхната практическа реализация. По конкретно, **те трябва да познават:**

- Закономерностите, принципите, механизмите и формите на реторическото общуване в съвременните условия;

- Основните (реторически, психологически, логически, отраслови и др.) закономерности, норми и правила, на които се подчиняват вътрешната и външната делова комуникация, да познава общите и специфичните процесуални и съдържателни изисквания към монологическите и полилогическите форми на общуване при деловите събирания в различните отрасли (политика, икономика, административно управление, правораздаване, дипломация, образование, масмедии и др.);

- Да познава законовата база, която легитимира деловото събиране и резултатите от него.

Премахвайки курса по делова комуникация **студентът трябва да може:**

- Да подготви съдържателно и организационно делова среща (конгрес, конференция, семинар, преговори, заседание и др.);

- Да може да ръководи и/или да участва самостоятелно или в екип в делова среща, да произнеса монологични изказвания (речи, доклади, съобщения и др.) и да участва в публичен диалог (преговори, разговори, дискусия, диспут и др.);

- Да изготвя и редактира в съответствие с държавните и ведомствени стандарти и изисквания всички видове писмени комуникативни документи;

- Да търси и обработва целенасочено информационен материал, да извлича проблем от този материал;

- Да формулира обществено значима теза и/или решение по дадения проблем и да документира резултатите от деловата среща.

2. НАСЪРЧАВАНЕ НА РАЗВИТИЕТО

Част от процеса на обучение и задължение на преподавателите е да развиват определени компетенции у студентите, така че те да са убедени, че трудните, нови, предизвикателни и различни задачи са полезни за тях. Нашата работа е да ги насърчаваме по пътя на развитието им, да им помагаме да приемат задачи, които те първоначално са счели за безполезни и безперспективни. За да сме сигурни, че ще се справят и ще се отнесат отговорно, чрез платформата за обучение им се осигурява постоянна обратна връзка – за допълнителни разяснения и проверка на написаното. Във всяко следващо задание задачите са все по-отговорни, нови и различни за тях, така че да могат да си дават самооценка в хода на работата. Демонстрирането на компетенции от студентите в процеса на обучение предполага или те да

ги усвоят и да приложат новите умения или да се провалят. Отговорност на преподавателя е да създаде обучаващ диалог със студентите. Оценката на решението на заданието показва, дали те са научили нещо, което да подобри уменията им и да ги направи по-добри професионалисти в бъдеще. Ударението се поставя върху конкретни изисквания, така че това да ги насърчи да положат повече усилия в съответната област. Развитието предполага учене по възможно най-различни начини.

На практика, студентите се справят различно при решаване на поставените задачи. На онези от тях, които имат потенциал, демонстрират по-добри умения, преподавателят може да възлага индивидуални задания, така че да им помогне да разширят кръгозора си. Има много начини, например, включване в реализиране на проекти или участие в научни форуми. Преподавателят по съответната дисциплина е длъжен да им покаже света, за да могат по-добре да преценят какво представлява той и каква част от него искат за себе си.

Какви **компетенции** най-общо трябва да притежава и да може да демонстрира студентът след преминаване на курса по “Писмени и устни комуникации”? Ето най-общо един примерен списък:

- Умения в писането, структурирането, редактирането и оформянето на различни писмени материали;
- Презентационни умения;
- Реторически умения;
- Емоционална компетентност – умение за управление и проявление на позитивни емоции;
- Трансформиране на емоционални състояния;
- Отлични комуникативни умения;
- Познания по бизнес етикет и фирмен протокол;
- Творческо и аналитично мислене;
- Ценностен потенциал и спазване на етични правила.

Всяка от тези категории има три нива – развитие, независимост и умение – всички те подкрепени от конкретни поведения, могат да се използват като платформа за по-нататъшното развитие и усъвършенстване на личността. Постигнатото ниво на компетентност се удостоверява със стандарти, които определят какво да може, да знае и да обяснява един бъдещ специалист в професионалната си област. Те биха могли да се използват по няколко начина:

- Като основа на програма за професионална квалификация;
- Като база за професионална оценка;
- Като комплекс от програми за придобиване на квалификация и сертификация в различни области: обучение и развитие; консултации и мениджмънт в различни области; професионално израстване и подбор.

Стандартите трябва да изразяват изисквания по следните показатели:

- Показатели за практически и технически умения, които определят какво трябва да може да прави бъдещият специалист;

- Показатели за знания, които определят какво трябва да знае специалистът в професионалната си област.

Сега в условията на динамичните бизнес процеси всеки е длъжен сам да планира развитието си, да работи за своята професионална подготовка, да решава въпросите за образованието и обучението си. При избора на професия влияние оказват два фактора. От една страна, това е представата за отлична кариера, за работа, която допада напълно и отговаря на личните интереси, а от друга страна – това е представата за собствените възможности (личностни и социални). Когато представите за два фактора се покрият и се изпълнят със съдържание от личностни умения и компетенции, тогава може да се говори за отлична кариера и професионална реализация.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Критериите за компетентност са валидни за всички, които искат да имат професионално присъствие на пазара на труда. За това се изискват много конкретни знания и умения, както и строги правила, които трябва да се знаят и спазват. Сертифицирането се налага като неотменно изискване на пазара, подобно на университетската диплома, което значи едно и също в цял свят и дава възможност за “кариера без граници и бариери”. Разбира се, само за онези, които са подготвени да приемат предизвикателствата и да се придържат към дисциплината на професията. Сертификатът е знак за доверие.

Развитието на компетенции (знания, умения, способности) у студентите е процес, свързан с много усилия и време. Днес, в динамично променящата се среда, за да бъдат конкурентноспособни, университетите, заедно и в партньорство с организациите, трябва да се превърнат в реално учещи се консорциуми, фокусиращи своите усилия към развитие на нови компетенции, знания и практически умения. В този смисъл краят на доклада е своеобразно начало за редица инициативи, свързани с процеса на сертифициране – начин да се постигне “организационно съвършенство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милев, Ал. и др. 1971. Речник на чуждите думи в българския език, 1: 348.
2. Thompson, A., 1998. Competences and Capabilities Unit 7 in Managing Human Resources, Milton Keynes, Open University, London, 2.
3. Thompson, J. E., Stuart, R. and Lindsay, P. R., 1996. The competence of top team members: a framework for successful performance. Journal of Managerial Psychology. v 11, n 3, 3: 50-52.

ОБУЧЕНИЕТО В ПОСТИНДУСТРИАЛНОТО ОБЩЕСТВО

Д-р Анета Маркова

Колеж за работническо обучение

THE EDUCATION IN POSTINDUSTRIAL SOCIETY

Aneta Markova

ABSTRACT: The postindustrial society is typical with increasing of the intellectual work and necessity of increasing spirituality. The problem for orientation of the education to self-education and self-regulation is being updated in the system of education in modern conditions. These are processes which are expressed in human's ability to build the strategy of his own life under the Bologna's requirements. The main role of my educational activity is to help the students to discover the human's world and the people's place in it, to raise the spirituality and the morality.

KEYWORDS: self-education and self-regulation, educational activity, postindustrial society

Промените в обществото, в технологиите и бизнеса засягат и сферата на образованието, която следва да отчита глобалните световни. Резултатите на изхода на обучението са основните изграждащи блокове на Болонския пакет от образователни реформи. Този нов методологически подход е в центъра на променения образователен модел, който измества фокуса на вниманието от преподавателя към образователните потребности на обучаваните. Целта е чрез посочената промяна в процеса на обучение да обучаемите да получават адекватна подготовка за бъдещата си професионална реализация, кариерно и личностно развитие. Затова крайните резултати на изхода от обучението придобиват нов смисъл и значение. Възниква необходимост от изясняване на заложеното в тях съдържание, което насочва вниманието върху конкретните постижения на обучаемия, а не върху предварителните намерения на преподавателя. Постиндустриалното общество е характерно с увеличаване на интелектуалния труд. В системата на образованието в съвременните условия се актуализира проблема за връзката с бизнеса и ориентирането на образованието към самообразование, саморегулация. Това са процеси, които се изразяват в умението на човека да строи стратегията на своя живот съгласно болонските изисквания. Обучаващите трябва да създават образователна среда, развиваща системното мислене, способстваща за хармонизиране на междупersonностните отношения и развитие на творческите способности. Бъдещият

специалист трябва да е в синхрон с изменящите се обстоятелства в постиндустриалното общество. Образователната дейност ще помогне за неговата самоорганизация и израстване чрез формално, неформално и информално образование.

Като отговор се формира нова парадигма в педагогическата наука, насочена към хуманизация на образователното пространство. Използват се различни технологични подходи и интерактивни методи. Утвърждава се личностно-ориентираният модел на образование, хуманизация на учебно-възпитателния процес. Този процес се съпровожда със съществени изменения, както в педагогическата теория, така и в практическата дейност.

В организационно-управленски план измененията са свързани с особеностите на постиндустриалното общество. Анализирайки ги, Е. Исаева посочва следните особености. [Е. Исаева, 2010]

Формирането на пазарни отношения в областта на образованието и развитието на инфраструктурата на пазара на образователни услуги има противоречив характер. Във връзка с големите икономически преобразования, които оказват влияние и на системата на висшето образование, интеграцията е ефективно средство за повишаване на конкурентноспособността му. Тя зависи от външните фактори на функциониране на организациите и от спецификата на отраслите.

По такъв начин се обезпечават междудисциплинарен характер на обучението и на научните изследвания. Обединеният университет има конкурентни преимущества на пазара на образователните услуги, както и оптимизирана система на управление. Като при по-тесното взаимодействие с бизнеса, вузовете ще подготвят кадри, търсени на пазара на труда, което увеличава конкурентноспособността им. Така интеграцията в сферата на висшето образование е нов етап в съвременното развитие. При обединяването на вузовете се изгражда по-добра организация, която е източник на иновации и развитие за цялата икономика. Синергетическият ефект може да се обуслави от повишаването на качеството на образованието, на единните за обединените вузове стандарти на качеството на образованието, от обединяването и по-ефективното използване на научно-изследователската база и провеждането на междудисциплинарни изследвания. Както и от по-ефективното сътрудничество с бизнеса. [Е. Исаева, 2010, 18-21 с.]

В теоретико-методологически план се анализират възможностите, които се съдържат в дейностния и личностния подход, в системно-структурния, компетентностния и интегративния подход и пр.

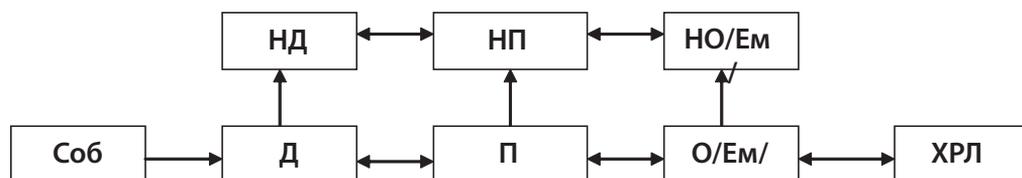
Какви са причините за засиления интерес към технологията на обучението, към педагогическите технологии? Това са необходимостта да се внедри в педагогиката дейностният подход, потребността да се реализира личностно-ориентирано обучение, възможността да се изключат малко ефективни вербални начини за предаване на знанията, за да се мотивира проектиране

на технологични процедури, подходи, форми на взаимодействие между обучаващи и обучавани, гарантиращи образователни резултати.

В отговор на тези предизвикателства в новата информационна среда се прилагат нови иновационни решения и технологии [Марев И., Ив. Иванов, 1985]. Според Ив.

Може да се обоснове иновационен модел на обучение по методика на обучението по техника и технологии, ръководейки се от концептуалния модел за съдържанието на образованието и обучението, разработен от Ив. Марев и П. Петров [Ив. Марев и П. Петров, 1983]. Според тези учени съдържанието на обучението (Соб) следва да се разглежда като система от следните функционални структурни компоненти: дейността на учащите се (Д) като съвкупност от определени обществено изработени способности и средства за отразяване и преобразуване на действителността, познанието (П) като процес и резултат от тази дейност, общуването (О) като средство за личностно формиране на учащите се за взаиморазбиране, самоопознаване и взаимодействие до степен на емпатия (Ем). В този модел знанията (З) са само средство, продукт, оръдие на дейността, на познанието, Марев и Ив. Иванов в съвременните условия основен проблем пред обучаващите е конкретно-практическо и технико-технологическо моделиране на образователната среда в училището, преминаване от обучение-усвояване към учене-изследванена общуването. И дейността, и познанието, и общуването циклично се възпроизвеждат в нова дейност (НД), ново познание (НП), ново общуване (НО). Върху тази основа се осъществява хармонично развитие на личността (ХРЛ), която притежава неизчерпаеми възможности за самоусъвършенствувание. Самият модел може схематично да се представи по следния начин:

Схема 1.

Това е опит за интегриране на дейностния и личностния подходи в психологията и педагогиката, както и на възможностите за обучение в интерактивен режим и формиране на метакогнитивните способности на учащите се. Той разкрива реални възможности функционирането на педагогическия процес, на цялата образователна система да се осъществява върху основата на субект-субектните отношения.

С основание може да се твърди, че опитите за декомпозиране на системата от основни дейности на преподавателите и студентите в процеса на обучението,

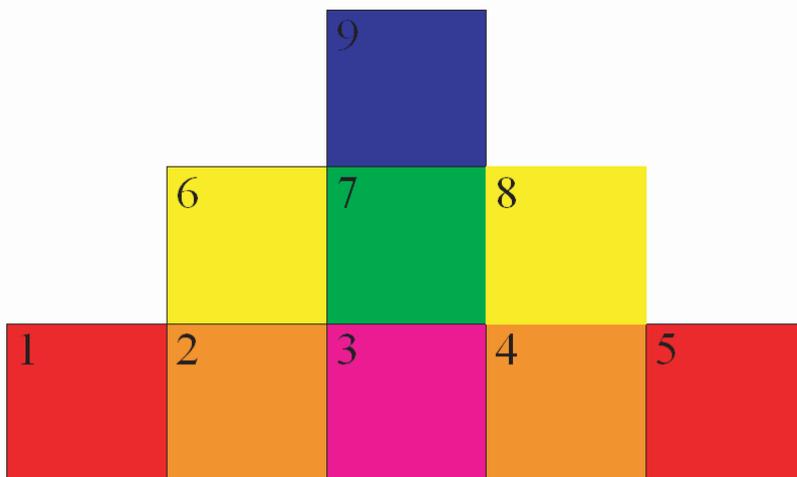
по своята същност претворяват на практика идеите на конструктивизма. На базата на своя опит обучавания изгражда собствено разбиране за света – избира и преобразува информация, строи хипотези и взема решения, основавайки се на когнитивни структури. При преподаването се предоставят големи възможности за изява главно на обучаващите се. Тяхното учене се подкрепя, насърчава, улеснява и тества в реални условия. Непрекъснато се създават условия за експресия на наученото, за да се поддържат интересът и мотивацията за учене. Прилагането на интерактивни методи значително повишава активността на учащите се, осигурява непрекъсната обратна връзка, повишава отговорността на всеки учащ се за резултатите от обучението, поощрява творческите решения, иновативното мислене, стимулира положителните чувства и емоции, намалява умората при ученето и др. Могат да се използват различни интерактивни методи. Трябва да се прилага проектно базираното обучение, обучението като изследване, ситуативно обучение, базирано на работа учене, проблемно обучение, базирано на игра обучение, дебати, съвместно (кооперативно) обучение и др.

Сега е важно и самостоятелното учене, съчетано с правене и емоционална съпричастност, преживяване.

В тази насока Таня Желязкова прави модел “образователна пирамида” за съотношението на образователната триада-формално, неформално и информално образование. [Таня Желязкова, сп. e-Obrazovanie, година VII] – сх. 2.

Дължините на хоризонталите илюстрират продължителността на всеки вид образование през човешкия живот. Цветовете се получават от наслагването съответно на трите основни цвята (червено – долу: информално образование; жълто – в средата: неформално образование; синьо – горе: формално образование), което илюстрира взаимната преплетеност на трите форми на образование.

Схема 2. Образователна пирамида между трите форми на обучение

“Информалното образование е неорганизирано, неструктурирано несистематизирано натрупване на знание, умения и навици в процеса на живеене... Протича извън рамките на “конвенционална” образователна среда като самоподготовка...

И въпреки, че част от базовите характеристики на информалното образование като начин на съществуване са свързани с индивидуалното, самостоятелно или своеволно учене, самообучението, самоподготовката, саморазвитието и самовъзпитанието, опитът то да се превежда на български език като “самостоятелно учене” съществено намалява обема на понятието и го прави дори заблуждаващ с езикова форма. Защото натрупването на информален образователен опит не е просто самостоятелно учене, а резултат от начина на съществуване и научаване чрез правене и преживяване.”

ЛИТЕРАТУРА

1. Исаева, Е. М. Интеграция как способ повишения конкурентоспособности высшей школы-<http://econ.vsu.ru/downloads/pub/seconomic/1/isaeva.pdf>, в сп. Современная экономика: проблемы и решения бр.1, 2010,:18-24, http://econ.vsu.ru/?page_id=315
2. Марев И., Ив. Иванов, От обучение-усвояване към учене-изследване, Педагогика, 1995, № 5.
3. Марев И., П. Петров, Методологически проблеми на общодидактическата теория за съдържанието на образованието и обучението, Народна просвета, 1983, № 9.
4. Желязкова Таня,Образованието на новия век- виртуално и информално, [www.ciela.net/pis/download/.../e-Obrazovanie %202010 %2011 %2039.pdf](http://www.ciela.net/pis/download/.../e-Obrazovanie%202010%2011%2039.pdf), година VII, бр. 39.

ОБУЧЕНИЕТО В СПЕЦИАЛНОСТ ИКОНОМИКА НА ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ ОТ ПОЗИЦИИТЕ НА СТУДЕНТА*

доц. д-р Корнелия Цонева

Шуменски университет "Еп.К. Преславски", Шумен

TRAINING IN SPECIALTY ECONOMICS AT SHUMEN UNIVERSITY FROM THE POSITION OF THE STUDENTS

Korneliya Tsoneva

ABSTRACT: This report analyzes, on the basis of a conducted empirical sociological survey, the evaluation of the students from specialty Economics of the training process at Konstantin Preslavsky University of Shumen. The students' opinion (assessment) is used as one of the instruments for measuring the quality of the training in the specialty. The data has been processed in the context of the general university data.

A subject of the survey is the situation and the functioning of the basic elements of the training process: students attitude towards training, their contact hours during the semester, training on the specialty, carrying out an internship, way of teaching, method of evaluation, material provision of the training process, information resources, library and administrative service, etc.

KEYWORDS: Quality of training, students' opinion (assessment)

Студентското становище е един от инструментите за измерване качеството на обучение във всяка специалност. То е от особена важност и за специалност Икономика в Шуменски университет (ШУ).

Целта на изследването се основава върху идеята за проучване на нагласата, мнението и оценките на студентите за равнището на университетските дейности, както и установяване на нивото на студентската удовлетвореност от качеството на обучение в специалност Икономика. Данните се разглеждат и анализират в контекста на резултатите на факултета, в който се намира специалността – Факултет по математика и информатика (ФМИ) – и на общоуниверситетските такива.

Предмет на проучването е състоянието и функционирането на основни елементи от учебния процес: нагласата на студентите за обучение, натовар-

* Материалът е подготвен с подкрепата на ФНИ на Шуменски университет „Епископ К. Преславски“ по Проект № РД-05-256/15.03.2012 г.

ването им по време на семестъра, обучението по специалността, провеждането на практика, начин на преподаване, начин на оценяване, материално осигуряване на учебния процес, информационни ресурси, библиотечно и административно обслужване и др.

В края на летния семестър на учебната 2010/2011 година, сред студентите е проведено поредното извадково общоуниверситетско изследване за качеството на обучение по специалността. Обект на емпиричното изследване от специалност Икономика са 30 студента от трети курс. Инструментариумът на изследването е полустандартизирана анкета. Анкетната карта се състои от 38 въпроса, съдържаща както затворени така и отворени отговори.

При анализа на качеството на обучение следва да се изхожда от тезата, че образованието във висшето училище е процес на учене – преподаване. Студентската общност е активна страна и пълноправен партньор в този процес. Колкото е важно качеството на академичния състав и неговите усилия за осъществяване на ефективно обучение, толкова е значима нагласата и поведението на студентите в него.

Първият индикатор за нагласата на обучаващите се, е тяхната мотивация за следване в ШУ по избраната специалност. Студентите от специалност Икономика са избрали да учат в университета поради факта, че е в близост до местоживеенето им и че предлага финансово достъпно обучение. Това са и двете основания, на които са присъдени най-много гласове. За разлика от резултатите в университетски и факултетен мащаб, доминиращият мотив, избран от повече от половината респонденти е “Близост до местоживеене” (55,17 %). Може да се каже, че студентите по икономика са по-мотивирани от останалите специалности. При ранжирането на мотивите на университетско ниво е видно, че преобладаващата част от студентите са водени от получаване на диплома за висше образование – 45,73 %. Сходни са резултатите и във факултетен разрез – 43,21 %.

На второ място студентите от специалност Икономика са поставили причината “Финансово достъпно обучение” с подкрепата на 37,93 % от анкетираниите. На трето място в мотивационната скала е изведен доводът “Получаване на диплома за висше образование” (31,03 %). Четвърто в класацията е съображението “Наличие на добра университетска база” (24,14 %), следвано от “Невъзможност за постъпване в друго висше училище” (17,24 %). Два мотива са поставени на шесто място в ранг листата: “Придобиване на качествено образование” и “Ориентация към реализация, кариера в региона” (10,34 %). В дъното на класацията са други две причини: “Специалността в ШУ се ползва с високия си рейтинг” и “Добра практическа подготовка” с 3,45 %. Мотивите “Наличие на добра информационна база по специалността в университета” и “Наличие на общжития и столове” въобще не фигурират в ценностната скала на студентите.

От изложеното е видно, че инструменталните ценности на студентите от изследваната специалност имат превест над съдържателните. Обучаващите са

ръководени от достъпността, удобството и прагматизма. На заден план остават качеството, конкурентноспособността, добрата практическа подготовка и успешната професионална реализация по специалността.

Мотивите за избор на специалност Икономика не се различават от доминиращите в университетски и факултетен план. На първо място сред тях е основанието “Отговаря на личните ми интереси”, подкрепяно от 63,33 % от анкетираните. Резултатът е много близък до общоуниверситетския – 62,30 % и около седем пункта над средния за ФМИ – 56,10 %. На второ място е доводът “Дава възможност за реализация” с 36,67 %. Относителният дял на неговата подкрепа е с девет пункта по-нисък от този в университетски мащаб (45,66 %) и с близо петнадесет пункта от онзи във факултетен разрез (51,22 %). За сметка на това, поддръжката за третия в рейтинговата скала мотив – “Дава възможност за добри доходи” – сред студентите на специалността е по-голяма. Тя се изразява от 33,33 % от анкетираните. Категорията студенти в университетски мащаб е 20,48 %, а във факултетен – 25,61 %. На четвърто място е поставена причината “Дава възможност за лесно намиране на работа” с 26,67 % от респондентите. Това е близо два пъти повече от гласувалите за този мотив в университетски (13,66 %) и във факултетен мащаб (13,41 %). Има резон в този избор, защото той отразява реалната ситуация на пазара на труда.

От изложеното може да се заключи, че при избора на специалност у бъдещите икономисти преобладават личностно-ценностни мотиви.

Пореден индикатор за нагласата на студентите за обучение е тяхното усърдие, изразено в посещенията на лекции, семинари и упражнения. Въпреки, че според чл. 28. на Правилника за структурата и организацията на учебния процес в Шуменския университет, посещението на всички учебни занятия (лекции, семинари, лабораторни упражнения) в редовна и задочна форма на обучение е задължително. Ориентировъчно занятията през семестъра включват около 120 часа лекции и около 180 часа семинари и упражнения за редовия студент.

Посещаемостта на лекции по време на семестъра в специалност Икономика е над средната за университета. Най-голяма е групата на студентите, които влизат от 90 до 120 часа – 60 %. Това в сравнение с останалите специалности е едно внушително присъствие, което е индикатор за системно посещение на лекционните курсове. Стойността на показателя е около 13 пункта над средната за университета (46,88 %) и около 4 пункта над средната за факултета (56,1 %).

Втора по относителен дял е групата на анкетираните, които посещават от 60 до 90 часа лекции – 23,33 %, при средно за университета 24,65 %, а за факултета 18,29 %. На трета позиция са тези, които присъстват от 30 до 60 часа – 13,33 %, при средно за университета 19,55 %, а за факултета 20,73 %.

Следва да се отбележи, че специалност Икономика е една от онези специалности, в които няма посочени отговори за посещения до 30 часа. За сравнение в университета като цяло влизашите до 30 часа през семестъра представляват 7,8 % от анкетираните, а във факултета – 3,66 %. Този факт, заедно с големия дял на редовно посещаващите лекции студенти е признак за активно включване в учебния процес.

Мотивацията на студентите по икономика за посещение на лекции се определя от два доминиращи фактора “За да се подготвя по-добре за изпита” и “Важността за по-нататъшната ми работа”. И двата мотива се подкрепят с равен относителен дял от 44,83 %. Първият от тях е водещ както в университетски мащаб с дял от 50 %, така и във факултетен разрез с 62,96 %. Вторият в университетската и факултетната класация мотив остава на трето място в рейтинга на специалността съответно с 33,19 % и 23,46 %. За студентите от специалността третият по важност довод е “Поради лична практическа полза”, подкрепян от 1/5 от респондентите (20,69 %). Този дял е близо с 8 пункта по-нисък от дялът във факултета и с близо 14 пункта под този на университета.

Следва да се отбележи, че мотиви, които не фигурират в мотивационния профил на студентите от специалността са “Защото темите от лекциите се разработват и на семинарни упражнения”, “Преподавателят изисква задължително присъствие” и “Поради личността на преподавателя”. Факт е, че студентите посещават лекции не по принуда за задължително присъствие. Смущаваща е липсата на избор за “Поради личността на преподавателя”. Това не е добър атестат за академичния състав имащ отношение към профилиращите дисциплини, защото не провокира интерес към материята, която преподава.

Поведението на студентите през семестъра се оформя и от посещаемостта на семинари и упражнения. Получените данни показват сходство в стойностите на показателя с тези за посещението на лекции. Тук обаче, за разлика от лекциите, упражненията и семинарите са 180 часа на семестър. И при посещението на семинари и упражнения с най-голям относителен дял са студентите, които имат посещения между 90 и 120 часа – 50 %. Този дял е много над средния за университета – близо с 23 пункта – 27,20 % и средния за факултета – близо 20 пункта – 30,49 %. На второ място е групата от 20 %, имащи посещения от 30 до 60 часа, при стойност на показателя 19,69 % за университета и 21,95 % за факултета. На трето място в специалността са анкетираните, посещаващи семинари и упражнения от 60 до 90 часа – 16,67 %, при 22,52 % за университета и 19,51 % за факултета. За съжаление, студентите които посещават упражнения над 120 часа в специалност Икономика са едва 6,67 %. По този показател има сериозно отстъпление – близо три пъти – от позициите на университета (18,13 %) и на факултета (19,51 %).

От анализа на данните може да се заключи, че студентите от специалността посещават лекциите, но пренебрегват семинарите и упражненията. Причините за това явление могат да се потърсят в основанията на студентите за посещаване на упражнения. Те са идентични с тези за лекциите. Преобладават студентите, чиято цел е да се подготвят по-добре за изпита (48,28 %), при дял за университета 40,17 % и за факултета 58,02 %. На второ място в рейтинговата скала е съображението "Важността за по-нататъшната ми работа". То се подкрепя от 27,59 % от анкетираните, при 24,93 % за университета и 18,52 % за факултета. На трето място е поставена причината "Защото темите от лекциите се разработват и на семинарни упражнения" с 24,14 %, при 14,39 % за университета и 18,52 % за факултета. Интерес представлява фактът, че вторият по значимост мотив в университетски и факултетен мащаб "Поради личната практическа полза", избран съответно с 33,05 % и 20,99 %, е поставен на шесто място в рейтинга на специалността с 13,79 %.

Друг щрих от участието на студентите в учебния процес, е поведението им по време на лекции. За преобладаващата част от респондентите в специалност Икономика то е свързано с водене на записки по основните въпроси – 63,33 %. Стойността на показателя е доста по-висок от тази за университета (49,29 %) и на факултета (52,44 %). Следват ги студентите, които правят опит да запишат всичко, с подкрепата на 20 % от гласовете, при 39,80 % за университета и 37,80 % за факултета. На трето място по относителен дял са анкетираните, които само слушат. Те представляват 10 % за специалността, при 7,22 % за университета и 7,32 % за факултета.

Въпреки опитите за въвеждане на нови технологии на обучението, поведението на студентите по време на лекции си остава стереотипно. Около 2/3 от тях водят записки по основните въпроси. Всеки пети се опитва да запише всичко. Данните отразяват усърдието и ангажираността на анкетираните лица в учебния процес.

За повечето учащи в специалност Икономика, отношението към изучаваните дисциплини се определя най-вече от важността на дисциплината за бъдещата работа. На тази позиция застават 46,67 % от анкетираните. Това обаче, е с пет пункта по-нисък относителен дял от този в университетски план (51,07 %) и с около 7 пункта под този на факултетно ниво. На второ място в рейтинга на специалността, с 33,33 % е поставена "Актуалността на материала и начина на преподаване". На този мотив му се отрежда трето място в университетски мащаб (с 30,67 %) и във факултетен също (29,27 %). Третото място в класацията на специалността е отсъдено от 30,00 % от респондентите на "От стила на преподавателя", при 40,51 % за университета като цяло и 32,93 % за факултета. На четвърта позиция в скалата попада подбудата "От личността на преподавателя" с 23,33 % от гласовете. За университета и факултета мястото се запазва съответно с 20,26 % и 21,95 %.

Регистрираното отношение е обвързано с убеждението на студентите за полезност на изучаваните дисциплини. Като цяло, категорични и не толкова категорични, студентите от специалността твърдят, че изучаваните дисциплини са свързани в една или друга степен с избраната специалност – 93,33 %. Делът на категоричните по този повод е доста по-малък от средния за университета и факултета. Стойността на показателя за специалност Икономика е 23,33 %, при 49,15 % за университета и 32,93 % за факултета. Съотношението се обръща при втората по големина група, която твърди, че има такава връзка, но отчасти. За специалността тя представлява 70 %, при 39,66 % за университета и 58,54 % за факултета. Студентите, които изказват мнение, че дисциплините по-скоро не съвпадат и категорично не съвпадат със специалността са едва 4 %, близо 2 пъти по-малко от средното за университета (7,79 %) и 4,88 % за факултета. Следва да се отбележи, че в специалността няма нито един отговор, който категорично да отрича такава връзка.

От данните е видно, че очакванията на студентите за учебния план са частично удовлетворени. Причини за тази палиативност могат да се търсят в липсата на реална представа за професионалната област в която се обучават. Обяснение може да се търси и в голямата вискателност на студентите към другата страна в образователния процес – академичната общност. Повод може да бъде и тяхната лоша информираност. Категорично трябва да бъде заявено на студентите кои от дисциплините в учебния план (общообразователни, професионални и практически от една страна, или задължителни и избираеми от друга) носят профилиращ характер и се допълват от други конкретни дисциплини за формирането на професионалната компетентност в дадената специалност.

Подобен коментар на студентите от специалност Икономика се наблюдава и към обучението по общообразователните дисциплини. По-малко от половината дават добра оценка за него – 40 %. Размерът на тази група в университетски мащаб е 53,82 %, а във факултетен – 41,46 %. Същата по размер е групата, която дава задоволителна оценка на това обучение – 40 %, при 39,66 % за университета и 46,34 % за факултета. Делът на недоволните също е по-висок от този в университета и факултета – 16,67 %, съответно при 4,53 % и 10,98 %. По този показател – оценка “Като незадоволително”, специалност Икономика се нарежда на първите места в университета след Труд и техника (50 %), Изобразително изкуство (25 %), Математика (25 %), Предучилищна педагогика и чужд език (23,53 %) и Българска филология (20 %). Може да се обобщи, че студентите от специалността оценяват като посредствено обучението по общообразователните дисциплини.

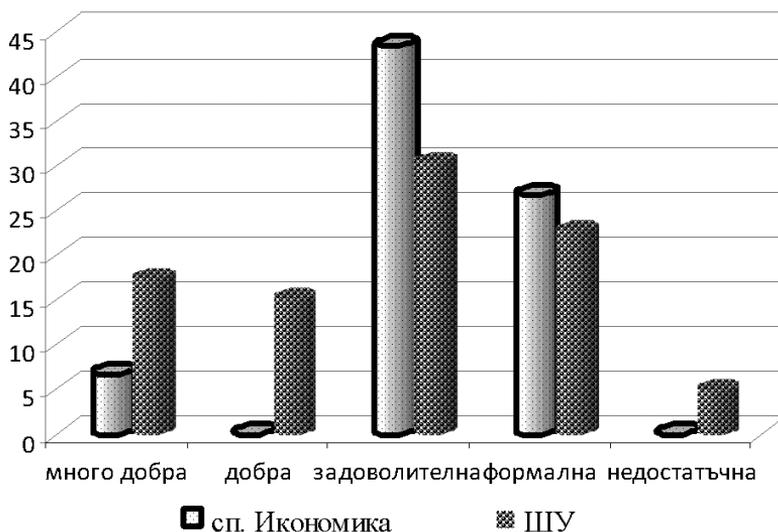
Критичното отношение се затвърждава и при оценяване на провежданата по специалността практика. На университетско ниво няма категорично оформено и еднозначно становище за практическото обучение. Въпреки това, преобладава оценката “Добра” с 32,53 % и “Много добра” с 24,43 %. На

трето място е “Задоволителна” с 14,35 %. На тази база оценката за провежданата практика в специалност Икономика е на сравнително ниско ниво. Едва 10 % от анкетираните дават за нея оценка “Много добра”. Стойността на показателя е близо с 15 пункта по-ниска от средната за университета. Размерът на тази категория студенти в университетски мащаб съставлява 24,43 %, а във факултетен разрез – 8,54 %. Явно има какво да се желани в практическото обучение на факултета като цяло.

Най-голяма по относителен дял в специалност Икономика е групата студенти, дали оценка “Добра” – 40 %. В сравнение със стойностите на показателя в университета (32,53 %) и факултета (24,39 %), тя е по-голяма. На второ място в рейтинга е групата с оценка “Задоволителна” – 26,67 %. Съпоставката със стойностите на университета и факултета е отново неблагоприятна за специалността. Показателят е над 12 пункта по-висок от средния за университета (14,35 %) и над 13 пункта от средния за факултета (13,41 %). Не е малък делът и на тези студенти, които я определят като “Формална” – 16,67 %, при символични стойности за университета и факултета – съответно 4,40 % и 6,10 %. Тук дистанцията е в пъти повече от общата за университета оценка. (фиг. 1)

Причините за тази не особено добро мнение са комплексни. Практическото обучение в специалност Икономика е организирано като вид самостоятелна работа. Преподавателят предварително планира дейностите, поставя на студентите заданието и след това осъществява контрол чрез провеждане на изпит под формата на защита на проведената практика. В този смисъл ефективността на провежданата практика е функция на активността, упоритостта и старанието на студента. Другият проблем при практическото обучение е, че много голяма част от студентите предпочитат провеждането на практиката да се реализира по местоживеене.

Фиг. 1. Оценка на провежданата практика по специалността

Водени от инструменталните ценности на удобство и ниски разходи, те по своя инициатива жертват съдържателните аспекти на дейността. Провеждането на практиката извън град Шумен затруднява оказването на методическа помощ и извършването на текущ контрол от страна на преподавателите. Като проблем може да се дефинира отношението на ръководителите на фирмите, които не подхождат към практиката на студентите с нужната социална отговорност. Освен това те имат свръхочаквания за професионалните компетенции на студентите, а не осъзната мисия за допълващо обучение.

По въпроса за възлаганите надежди от обучението по специализираните дисциплини няма силно изявено мнение както в специалността, така и на университетско, и на факултетно равнище. Може би това е така, защото предложените отговори са взаимнообвързани и допълващи се. Около $\frac{1}{4}$ от студентите очакват "Да усвоя специфични умения за работа по специалността" (26,67 %). На университетско ниво техният дял е 30,59 %, а на факултетно – 29,27 %. Друга $\frac{1}{4}$ посочват съждението "Да получи възможност за успешен старт в кариерата" (26,67 %). Тази теза не е особено поддържана на университетско и факултетно ниво, съответно с 15,86 % и 17,07 %. На трето място в рейтинга на очакванията на студентите от специалност Икономика са поставени два индикатора с относителен дял от 20 % – "Да получи необходимата теоретична подготовка" и "Да изгради повече компетентности (знания и умения в практиката)". С най-малка подкрепа е тезата "Да получи повече практически умения" – 6,67 %. Обяснение може да се търси във факта, че тя частично се припокрива с изграждането на компетентностите.

Независимо от голямото разнообразие в становищата, може да се обобщава, че студентите имат високи очаквания от обучението си по специалността, свързани с придобиване на професионални компетентности и конкурентноспособност при тяхната реализация. Това подсказва, че усилията на катедрата трябва да бъдат насочени към специализираните профилиращи системи, които позволяват изграждането на повече компетентности (знания и умения) приложени в практиката.

Индикатор за удовлетвореността на студентите са факторите, които провокират интереса на студентите по Икономика в обучението по специалността. По този въпрос има убедително единомислие както на ниво специалност, така и на университетско равнище, и на факултетно такова. При ранжиране на мотивите в специалност Икономика, най-голям относителен дял имат студентите, провокирани от възможността за практическо прилагане на получените знания – 46,67 %. Стойността е близка до тази на генералната съвкупност. В университетски мащаб е 47,59 %, а във факултетен разрез – 48,78 %. В рейтинга втората по големина група е от студентите, чиято подбуда е свързана с получаване на добри теоретични знания – 20 %, за университета – 21,81 %, а за факултета – 20,73 %. На трето място е поставено съображението “Личността на преподавателя”, избрано от 16,67 % от анкетираните от специалност Икономика, 17,85 % от тези за университета и 15,85 % от тези за факултета. Айтемите “Нищо” и “Провокира творческото ми мислене” имат символично присъствие в рейтинга с по 3,33 %.

Интерес е да се изведат и другият тип фактори, тези които затрудняват студентите в процеса на обучение по специалността. Студентите от Шуменски университет най-много са затруднени от липсата на време. Към тази теза се придържат 30,59 % от анкетираните. Така е и за респондентите от специалност Икономика – 30 %, и за ФМИ – 37,80 %. Втората по големина група твърдят, че това е “Силната необходимост от предварителни знания” – 23,33 %, при 9,49 % за университета и 17,07 % за факултета. Трета по относителен дял е общността, която нищо не я затруднява – 20 %. Стойността на показателя е близка до университетската – 21,25 %, но с близо 8 пункта по-висока от тази на факултета.

От изследването е видно, че част от очакванията на студентите за учебния процес не са изпълнени. Това обуславя и непълната им удовлетвореност. В тази връзка се търси тяхната визия за промяна. Като цяло студентите от специалност Икономика смятат, че учебният процес има нужда от такава. Едва 13,79 % твърдят, че не са необходими трансформации в учебния процес. Стойността на показателя за университета е 21,51 %, а за факултета – 13,58 %. Доминантата на реорганизацията е повишаване на дела и качеството на практическото обучение. В челото на класацията са “Да има повече практически занятия/тренинги” – 55,17 % от анкетираните, при 40,03 % за университета и 45,68 % за факултета. Следва становището “Обучението да

включва занимателни и алтернативни елементи, подкрепено от 31,03 % от гласовете, при 21,37 % за университета и 27,16 % за факултета. С одобрението на 20,69 % е предложението “Да се използват алтернативни практически методи”, при 20,09 % за университета и 17,28 % за факултета.

Прави впечатление разумното отношение на студентите към промените. Едва 10,34 % от анкетираните искат да няма лекции (за университета – 5,13 %, за факултета 6,17 %), 6,90 % – да няма упражнения (за университета – 5,98 %, за факултета – 6,17 %) и 10,34 % – да се увеличат лекциите (за университета – 6,84 %, за факултета – 8,64 %). Въпреки, че стойностите са практически малки, те са над средните за университета и факултета.

Стремейки се да се получи пълна оценка на всички елементи на обучението, се търси мнението на студентите за материалното, информационно и библиотечно осигуряване на учебния процес, както и качеството на административното обслужване.

Анализът на данните от изследването сочи, че студентите от специалност Икономика имат второстепенна оценка и за материалното осигуряване на учебния процес. Повече от половината анкетирани оценяват материалната база за обучение като “Добро” – 53,33 %. Този относителен дял е с близо 8 пункта по-голям от средния за университета (45,47 %) с 2 пункта – 51,22 % за факултета. Втората по големина група, съставляваща 30 % от анкетираните дават “Задоволителна” оценка, при 27,20 % за университета и 31,71 % за факултета. На трето място по мащаб в рейтинга на оценяването на материалното осигуряване е групата даваща степен “Незадоволително” – 16,67 %. Сравнителният анализ отново е неблагоприятен за специалността. При нея стойността на показателя е над шест пункта по-висока от средната за университета при (10,48 %) и малко под шест за факултета (10,98 %).

От данните е видно, че в по-голямата си част студентите от специалността са удовлетворени (в различна степен) от материалното осигуряване на учебния процес – 83,33 %. Следва да се отбележи обаче, че сред респондентите от тази специалност няма нито един, който присъжда оценка “Много добра”. Стойността на този показател в университетски мащаб е 15,01 %, а на факултетно ниво – 6,10 %.

Подобно на оценката на материалното осигуряване и при оценяването на информационното осигуряване на учебния процес, най-голяма по относителен дял е групата на студентите дали своя вот за оценка “Добра” – 46,67 %. В университетски мащаб тя се поддържа от 47,73 % от анкетираните, а на факултетно ниво – 42,68 %. Втората по големина група, съставляваща 23,33 %, подкрепя оценка “Задоволителна”. За университета този дял е 23,23 %, а за факултета – 30,49 %. Третата в ранг листата оценка в специалност Икономика е “Незадоволителна”, посочена от 20 % от респондентите. За пореден път съпоставката със стойностите на показателя за университета и факултета е неблагоприятна. Показателят е близо два пъти по-висок от средния за универ-

ситета (9,49 %) и с около пет пункта за факултета. За разлика от оценката на материалното осигуряване, където няма оценка “Много добро”, при информационното осигуряване има такава, макар и символична, от 6,67 %. Този дял е твърде нисък в сравнение с университетския (17,28 %) и факултетния (9,76 %).

Общата рекапитулация сочи, че 76,67 % от студентите в специалността са удовлетворени в различна степен – много добра, добра и задоволителна – от информационното осигуряване на учебния процес. В сравнение със стойността на показателя в университетски и факултетен мащаб, стойността в специалност Икономика е най-малък – с близо 12 пункта под университетския и около 6 пункта под факултетния. Удовлетворените от информационната база в университета като цяло съставляват 88,24 % от анкетираните, а във факултета – 82,93 %.

При оценяване на административното обслужване, ситуацията коренно се променя. Регистрира се доминиращо неудовлетворение – за работата на Деканата 56,67 % от анкетираните дават оценка “Незадоволително”. Тази стойност е твърде висока в сравнение с университета, където дялът на така мислещите е повече от два пъти по-нисък – 22,52 %. С 21 пункта стойността за специалността е по-висока и от тази за факултета. Втората по големина група с дял 26,67 % от респондентите дава оценка “Задоволително”. Дялът на тази категория студенти за университета е 21,25 %, а за факултета – 40 %. На трето място по относителен дял е групата с оценка “Добро” с 10 %. Сравнителният анализ със стойностите на показателя на университетско и факултетно равнище за пореден път е неблагоприятен. Студентите, дали добра оценка на административното обслужване в специалност Икономика са три пъти по-малко от средното за университета като цяло (30,88 %) и над един път и половина от средното за факултета (17,07 %). Едва 6,67 % в специалността са избрали най-високата оценка “Много добро”. По мащаб това е три пъти и половина по-малка група от средното за университета (24,79 %), но близка със средната стойност за факултета (7,32 %). Видно е, че ФМИ има реален проблем в организацията на административното обслужване.

От данните е видно, че оформената тенденция на недоволство от студентското обслужване в специалността е твърде различна от общоуниверситетската, но е близка с тази във факултета. Макар и близка, при нея сумарно негативизмът е по-интензивен – близо с 8 пункта. Безспорно е, че оценката на целия факултет за административното обслужване в Деканата е по-скоро задоволителна и незадоволителна. За ФМИ тя е съответно с 40,24 % и 35,37 % (сумарно 75,61 %). За специалност Икономика – 26,67 % и 56,67 % (сумарно 83,34 %). Данните недвусмислено подчертават необходимостта от анализ и предприемане на коригиращи действия на Деканското ръководство. Трябва да се обмисли, организира и проведе обучение на обслужващата сту-

дентите администрация, в областта на деловото общуване, организационното поведение и преодоляване на конфликти. Следва да се предприемат стъпки за продължаващо обучение.

Студентите от специалността са по-снизходителни в оценката си за работата на Учебен отдел. Като цяло тя е по-скоро много добра и добра – 56,67 % (съответно 10 % и 46,67 %) – но отново по-ниска от стойностите в университетски и факултетен мащаб. За университета стойността на показателя е 65,87 % (съответно 26,63 % и 39,24 %), а за факултета – 60,97 % (съответно 15,85 % и 45,12 %). В специалността 1/5 от анкетираните я определят като задоволителна (20 %). Близка до тази стойност е показателя за университета – 21,25 %. Не е драстична разликата и с показателя на факултета – 25,61 %. По-висок, с над пет пункта, от средния за университета и факултета е дялът на студентите, дали оценка “Незадоволително”. За специалността той е 16,67 %, за университета – 10,48 %, а за факултета – 10,98 %.

Предложеното обучение за персонала от деканата, би следвало да се отнесе и към кадрите на Учебен отдел. Освен него следва да се преосмислят критериите за атестиране на административния персонал, като се акцентира не само върху дейността свързана с документооборота, а и върху подобряване качеството на услугите.

Оценката за работата на Счетоводство и каса е идентична с тази за Учебен отдел. Като цяло тя е отново по-скоро много добра и добра – 56,67 % (съответно 10 % и 46,67 %) – но все пак по-ниска от стойностите в университетски и факултетен мащаб. За университета стойността на показателя е 72,80 % (съответно 32,86 % и 39,94 %), а за факултета – 64,63 % (съответно 18,29 % и 46,34 %). Разликата от 16 пункта може да се нарече драстична и навежда на мнението, че негативизмът на студентите от специалността клони към предубеждение или се дължи на настроение.

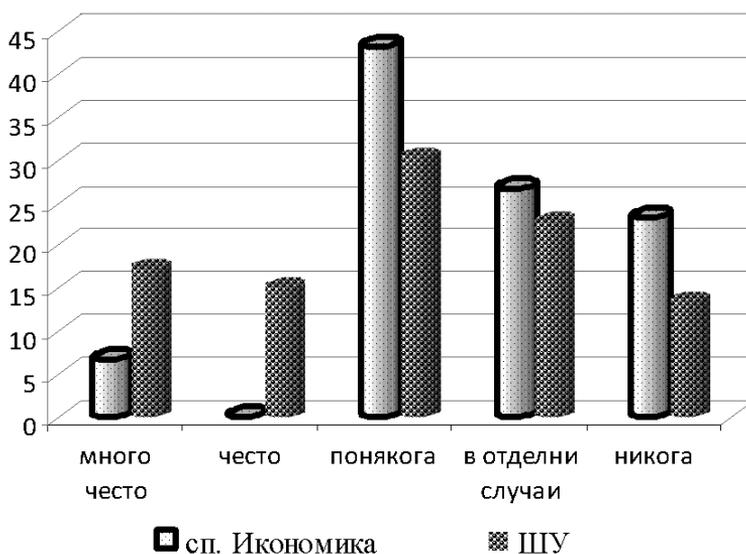
В по-голямата си част студентите от специалността са доволни от получаваната от администрацията информация. Малко повече от половината от тях я оценяват като добра – 53,33 %, при стойност на показателя 50,14 % за университета и 57,32 % за факултета. Относителният дял на присъдилите оценка “Много добра” е по-нисък при това сравнение. За специалността той е 6,67 %, за университета – 17,28 %, а за факултета – 7,32 %. Сумарният дял е показател за студентската удовлетвореност. За специалността той е 60 %, за университета – 67,42 %, а за факултета – 64,64 %. Отново стойността на студентското одобрение в специалността е най-ниска. Останалата част от изследваната съвкупност в специалността, която е повече от 1/3 – я оценява като незадоволителна и лоша. И тук стойността е по-висока в сравнителен план. Всеки пети студент по икономика я определя като “Незадоволителна” – 20 % – при 17,85 % за университета и 18,29 % за факултета. Всеки пети я определя и като “Лоша” – 20 %, при 12,89 % за университета и 15,85 % за факултета.

Анализът поставя въпроса за моралното стимулиране и мотивиране на служителите. Добре би било техният труд да се оценява по достойнство като се учредят съответни награди.

След коментираното недоволство от административното обслужване в университета е редно да се анализира и библиотечното обслужване. Студентската оценка за него, обаче трябва да е в друг ракурс. Посещението и използването на библиотечните услуги е индикатор за студентската активност в процеса учене – преподаване. Те са и показател за качеството на студентската самоподготовка.

Честотата на ползване на библиотечните услуги в университетски мащаб е на много ниско ниво – едва 1/3 от студентите посещават библиотеката “Често” и “Много често” (съответния дял е 15,16 % и 17,42 %). За разлика от студентите в хуманитарните и педагогическите специалности, студентите по Икономика не са сред тази категория. Само 6,67 % от тях са определили посещенията си с “Много често”. Няма нито един студент от специалността, посочил “Често”. Коментираният дял е нисък и спрямо факултетния, където 6,10 % са избрали “Много често”, а 4,88 % – “Често”. (фиг. 2)

Фиг. 2. Честота на ползване на университетската библиотека

Негативната тенденция се потвърждава и от факта, че по-малко от половината – 43,33 % – използват библиотеката “Понякога”. Това е най-голямата по относителен дял група в специалността. Тази общност е най-голяма по мащаб и в университета (30,45 %) и във факултета (40,24 %). Втора по голе-

мина група (26,67 %) ползва библиотека “В отделни случаи”, при стойност за университета 22,80 %, а за факултета – 30,49 %. Смущаващо висок е дялът на студентите, които никога не са ползвали библиотека. За специалността той е 23,33 %, за университета 13,60 % и за факултета 17,07 %. Сравнителният анализ е твърде неблагоприятен и сходен с други такива. Фактът, че всеки четвърти студент от специалност Икономика не е ползвал никога библиотека е много тревожен феномен. Ако към тази категория студенти се прибавят и онези, посещавали библиотека инцидентно, в отделни случаи, се получава обезпокоителна величина, отново най-висока в съпоставителен план. За специалността е 50 % (26,67 % “В отделни случаи” и 23,33 % “Никога”), за университета – 36,4 % (22,8 % “В отделни случаи” и 13,6 % “Никога”), а за ФМИ е 47,56 % (30,49 % “В отделни случаи” и 17,07 % “Никога”).

Необходимо е ръководствата на катедрата и на факултета да обърнат сериозно внимание на причините и факторите, които определят такова поведение на студентите.

Причините могат да се търсят в различни посоки. Довод може да бъде факта, че не всяка дисциплина позволява ползване на библиотечни услуги. Основание може да се намери в по-занижените изисквания към самостоятелната работа на студентите. Аргумент може да бъде и недобрата комуникация на преподавателите с университетската библиотека. Приоритетното ползване от страна на преподавателите на Регионалната библиотека води до недобро познаване на фонда на университетската. Същевременно факт е, че фонда по специалните дисциплини остарява бързо и трябва да се обновява. Не трябва да се пренебрегва и обстоятелството, че студентите влизат в университета без създадени в средното образование навици за четене. Добре е да се помисли за въвеждане им под някаква форма в ползването на библиотечните ресурси.

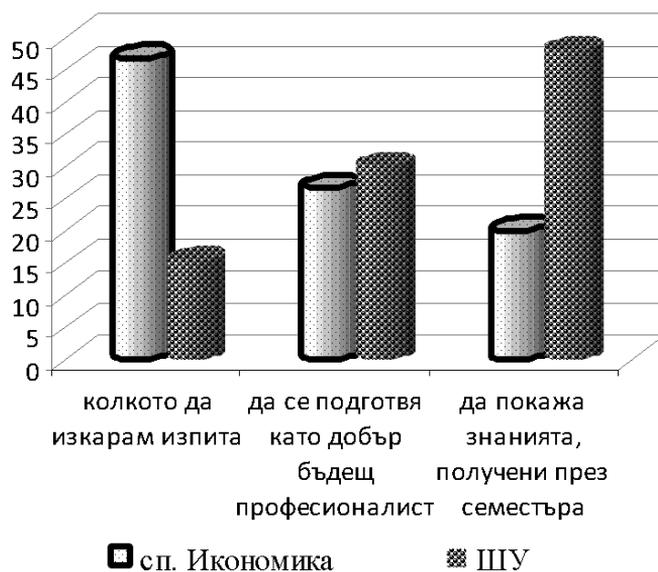
Въпреки, че половината студенти от специалността не са ползвали библиотеката, имат мнение за качеството на обслужването в нея. Парадоксално е, че 56,67 % от анкетираните дават оценка “Незадоволително”. В голямата си част те дори не познават визуално библиотекарките, камо ли да имат впечатления от обслужването. По този негативен вот специалността се поставя на първите места в университета. Стойността на показателя в университетски мащаб е 8,07 %, а във факултетен – 35,37 %. По-малката част от респондентите н специалност Икономика са удовлетворени в различна степен от обслужването в библиотеката – 43,33 %. Втората по големина група в специалността след неудовлетворените е тази на избралите оценка “Задоволително” – 26,67 %. За университета стойността на показателя е 17,28 %, а за факултета – 40,24 %. Едва 10 % от бъдещите икономисти изразяват своята оценка като “Добра”.

На фона на ниската посещаемост приемането на този негативен вот за библиотечното обслужване трябва да стане с голяма доза условност. Съще-

временно този комплексен показател е показател за студентската активност и отговорност при самоподготовката.

Пореден индикатор за нагласата за обучение е подготовката на студентите за изпит. За разлика от студентите в университета като цяло, тези от специалност Икономика нямат зряло отношение по този въпрос. Целта на почти половината от тях е “Колкото да изкарам изпита” – 46,67 %. Стойността на този показател е около три пъти по-голяма от тази на университета (15,44 %) и с около 14 пункта за факултета (32,93 %). Близко два пъти по-малко са студентите, които подкрепят тезата, че целта им е “Да се подготвя като добър бъдещ професионалист” – 26,67 %, при 30,17 % за университета и 23,17 % за факултета. Едва на трета позиция – с 20 % – в рейтинга на специалността е доминантната за университета и факултета “Да покажа знанията, получени през семестъра”. Стойността за университета е 48,02 %, а за факултета – 39,02 %. (фиг. 3)

Фиг. 3. Цел на студентите при подготовката им за изпит

Делът на студентите, чиято цел е да запазят стипендията си е малка величина – 6,67 %, но по-голяма от тази за университета и факултета (съответно 3,40 % и 3,66 %).

По отношение на текущия контрол, за разлика от поведението им при подготовка за изпит, студентите показват по-голяма зрялост. Почти половината от тях – 46,67 % – подкрепят тезата, че той помага за оформянето на по-обективни оценки. Стойността на показателя за университета е 25,21 %, а за

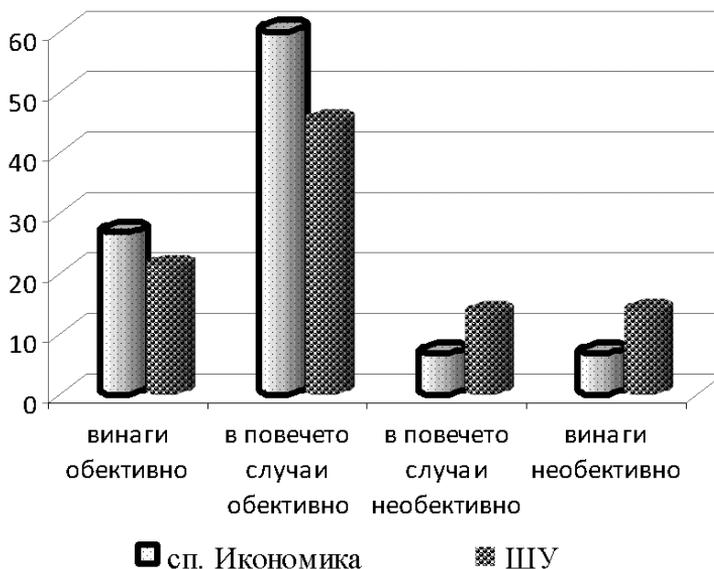
факултета – 40,24 %. Друга група, втора по относителен дял, представляващ 23,33 %, застават зад твърдението, че текущият контрол дава възможност за формиране на систематизирани знания и умения. Стойността за университета е 34,99 %, а за факултета – 29,27 %. На трета позиция е твърдението, че той стимулира системна подготовка – 16,67 %, при 26,35 % за университета и 20,73 % за факултета.

Негативно настроените към текущия контрол студенти от специалността, които заявяват, че той затормозява излишно студента, са 10 %, при 9,35 % за университета и 7,32 % за факултета. В изследването текущият контрол се оценява като цяло добре.

Оценяването на знанията през семестъра според повечето отговорили студенти от специалност Икономика е обективно – 70 % от анкетираните. Има нюанс в мненията им: 23,33 % от респондентите твърдят, че е винаги обективно, а 46,67 % от анкетираните, че в повечето случаи е обективно. Следва да се отбележи, че няма нито един студент с отговор “Винаги необективно”, докато в листата на университета и факултета макар и символично фигурира. Делът на анкетираните студенти с отговор “В повечето случаи необективно” е 3,33 %, при стойност за университета 8,07 % и за факултета 9,76 %.

Оценяването на знанията на студентите на изпит според повечето отговорили студенти е обективно. Мнозинството е по-убедително от това за оценяването в специалността през семестъра – 86,67 % – както и в сравнение със средните стойности за университета (около 20 пункта) и факултета (около 11 пункта). Има нюанс в мненията им: 26,67 % от респондентите твърдят, че е винаги обективно, а 60 % от анкетираните, че в повечето случаи е обективно. За университета стойността на показателя е 66,43 % (съответно 21,25 % и 45,18 %). За факултета той е 75,61 % (съответно 19,51 % и 56,10 %). (фиг. 4)

Фиг. 4. Начин на оценяване знанията на студентите по време на изпит

В университетски мащаб не е за подценяване дялът на студентите – над 1/4 – които смятат, че то е необективно (27,34 %). За “В повечето случаи необективно” са гласували 13,60 %, а за “Винаги необективно” – 13,74 %. За специалност Икономика този показател е с два пъти по-малка стойност – 13,34 % (съответно 6,67 % и 6,67 %).

Друг щрих в студентската оценка за качеството на обучение е възможността им за участие в научноизследователска работа. Критичното отношение на студентите от специалността се проявява и по този показател. Най-голяма по относителен дял е групата на студентите които твърдят, че възможността на студентите да участват в научноизследователска работа е “Незадоволителна” – 36,67 %, при 10,76 % за университета и 19,51 % за факултета. Втора по относителен дял е общността на студентите с оценка “Задоволителна” – 30 %, при 18,98 % за университета и 23,17 % за факултета. Всеки пети студент от специалността дава оценка “Добра”, при 37,54 % за университета и 34,15 % за факултета. Всеки десети – оценка “Няма такава”, при 12,46 % за университета и 14,63 % за факултета.

Въпреки, че оценката е сравнително ниска, факт е че едва 10 % смятат, че липсва възможност за научноизследователска работа. Основният проблем се състои в друго – в липсата на популяризиране на такова участие. Всяка учебна година в научноизследователските проекти се включват между шест и десет студента. Те обикновено са поканени персонално от преподавателския екип като добре изявени студенти. За тази реалност не

всички знаят, а участниците крият, за да нямат конкуренция при европейските стипендии.

Индикатор за студентската удовлетвореност са и отношенията с академичния състав. Повече от половината респонденти в специалността оценяват отношенията си с преподавателите като колегиални – 60 %. В сравнителния анализ стойността е благоприятна за специалността. За университета тя е 48,73 %, а за факултета 56,10 %. Втората по мащаб група е на онези, които ги окачествяват като строго официални – 26,67 %, при 18,56 % за университета и 19,51 % за факултета. Има паритет в броя на студентите, които твърдят, че отношенията са приятелски или “Те са водачи по пътя на знанието, а ние сме техни последователи” (6,67 %). В университетски мащаб групата, която залага на приятелските отношения съставлява 15,30 %, а във факултетен – 17,07 %. Защитниците на тезата “Те са водачи по пътя на знанието, а ние сме техни последователи” в университетски мащаб са 14,73 %, а във факултетен – 1,22 %.

Като цяло отношенията между преподаватели и студенти следва да се изведат като колегиални.

Таблица 1. Нагласа за преместване на студентите от специалността

Разрез	В друга специалност на ШУ (%)	В същата специалност на друго учебно заведение (%)	В друга специалност на друго учебно заведение (%)	Общо
Специалност Икономика	10	10	10	30
ФМИ	23,17	7,32	12,20	42,69
Университет	15,72	9,35	8,50	33,57

Ключов индикатор за удовлетвореността на студентите от учебния процес е стремежа за напускане на специалността. По-голямата част от анкетираните в специалност Икономика нямат нагласа за преместване от специалността в която се обучават – 63,33 %, при стойност за университета 61,61 % и за факултета 54,88 %. Близко 1/3 от анкетираните имат такава нагласа. 10 % желаят да се преместят в друга специалност на ШУ, при стойност за университета 15,72 %, а за факултета 23,17 %. Други 10 % искат да се преместят в същата специалност на друго учебно заведение, при 9,35 % за университета и 7,32 % за факултета. Отново 10 % са тези, които искат да се прехвърлят в друга специалност на друго учебно заведение. За университета цифрата е 8,50 %, а за факултета – 12,20 %. (Таблица 1)

Така в специалността се оформя група от 20 %, които биха напуснали университета (10 % в същата специалност и 10 % в друга специалност). В университетски мащаб относителният дял на тази категория студенти е 17,85 %, съответно 9,35 % в същата специалност и 8,50 % в друга специалност. За факултета цифрата е 19,52 %, съответно 7,32 % в същата специалност и 12,20 % в друга специалност. Оформя се и друга група, чийто относителен дял също е 20 %, която би сменила специалността – 10 % в ШУ и 10 % в друго учебно заведение. За университета стойността е 24,22 % – съответно 5,72 % в ШУ и 8,50 % в друго учебно заведение. За факултета – 35,37 %, съответно 23,17 % и 12,20 %. (Таблица 2)

Таблица 2. Нагласа на студентите за смяна на специалност и смяна на университет

Факултет	Желание за смяна на специалност (в %)	Желание за смяна на университет (%)
Специалност Икономика	20	20
ФМИ	35,37	19,52
Университет	24,22	17,85

От данните е видно, че ФМИ е сред факултетите с много потенциални желаещи са преместване. Стойността на показателите за специалност Икономика относно смяна на специалност са под средните за университета и за факултета. Що се отнася до тези, свързани със смяна на университет, сравнението е в полза на специалност Икономика. Самият факт, че дори в една от най-желаните специалности като Икономика има нагласа за напускане, поставя въпроса за професионалното ориентиране и диагностика на професионалната готовност на входа на висшето училище.

Очакванията на студентите от обучението в ШУ е пряка свързано с възможността за професионална реализация по специалността. Тяхната оценка е адекватна на икономическата конюнктура и отразява търсенето на специалисти на пазара на труда. Трябва да се направи уговорка, че в резултат на икономическата криза в страната продължава свиването на този пазар. Тя осезателно рефлектира върху търсенето на работна сила и продължава тенденцията на намаление на обявените работни места.

Студентите като цяло имат реална представа за възможностите да си намерят работа по специалността. 66,67 % от бъдещите икономисти дават положителна оценка. За университета дялът на тази категория студенти е 64,45 %, а за факултета – 63,42 %. Най-големите оптимисти твърдят, че шансовете им да започнат работа по специалността са много добри. В спе-

циалност Икономика техният дял е 20 %, при 14,87 % за университета и едва 9,76 % за факултета. Умерените оптимисти избират айтема “Сравнително добри”. Те съставляват 46,67 % в специалност Икономика, 49,58 % в университета и 53,66 % във факултета.

Не е малка частта на студентите, които имат резерви в това отношение. Повече от 1/5 от респондентите – 20 % твърдят, че възможностите им са незначителни. Стойността за университета е 21,53 %, а за факултета – 21,95 %. Сред анкетираните има и песимисти. Такива са студентите, които са на мнение, че не разчитат на специалността да си намерят работа. Техният относителен дял за специалност Икономика е 10 %, за университета 10,34 %, а за факултета – 10,98 %. Данните сочат, че около 1/3 от анкетираните бъдещи икономисти (30 %) не си създават напразни илюзии за професионалната реализация.

Основания за този песимизъм могат да се намерят. Продължава закономерното негативно отражение на кризата върху пазара на труда. По-ниското търсене на труд и ограниченото предлагане на нови работни места продължават да свиват пазара на труда. Заетите лица намаляват. Безработицата официално нараства, за региона още повече. Според Агенцията по заетостта равнището на безработица в национален мащаб през месец декември 2011 г. е 10,4 %. За област Разград то е 18,1 %, за област Търговище – 19,2 %, за област Шумен – 17,4 %.

Може да се обобщи, че студентите от специалност Икономика са постъпили в ШУ водени от инструменталните ценности: достъпността, удобството и прагматизма. Съдържателните аспекти на обучението остават на заден план. При избора на специалност у бъдещите икономисти преобладават личностно-ценностни мотиви.

От анализа прозира усърдието и ангажираността на студентите в учебния процес. Посещаемостта на лекции по време на семестъра в специалност Икономика е над средната за университета, но се констатира пренебрегване на семинарите и упражненията. Около 2/3 от студентите водят записки по основните въпроси. Всеки пети се опитва да запише всичко. За повечето студенти отношението към изучаваните дисциплини се определя най-вече от важността на дисциплината за бъдещата работа.

Същевременно има обстоятелства, които демонстрират пасивно отношение към учебния процес. Смущаващо висок е делът на студентите, които никога не са ползвали библиотека (23,33 %). Само 6,67 % от тях са определили посещенията си с “Много често”. Няма нито един студент от специалността, посочил “Често”. За разлика от студентите в университета като цяло, тези от специалност Икономика нямат зряло отношение към подготовката си за изпит. Целта на почти половината от тях е “Колкото да изкарам изпита” – 46,67 %.

На фона на тази апатия, критичните бележки на студентите от специалност Икономика изглеждат твърде взискателни и претенциозни. Оценяват

материалното, информационно, административно и библиотечно осигуряване на учебния процес като посредствено. Дават ниски оценки за обучението по общообразователните дисциплини, както и за провежданата практика по специалността. Като цяло те смятат, че учебният процес има нужда от промяна. Доминантата на промяната е повишаване на дела и качеството на практическото обучение.

Част от студентските становища са основателни, друга – не дотам. Въпреки това данните недвусмислено подчертават необходимостта от анализ и предприемане на коригиращи действия от Деканското ръководство.

Материалът е подготвен с подкрепата на ФНИ на Шуменски университет “Епископ К. Преславски” по Проект № РД-05-256/15.03.2012 г.

АНАЛИЗ НА МЕТОДИКАТА ЗА РАЗРАБОТКА И ЗАЩИТА НА МАГИСТЪРСКА ТЕЗА В ЮРИДИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА ВСУ “ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР”

доц. д-р Тодор Тодоров

доц. д-р Евгени Гавраилов

Варненски свободен университет “Черноризец Храбър”, Варна

AN ANALYSIS METHODOLOGY FOR DEVELOPMENT AND PROTECTION OF MASTER’S THESIS AT THE LAW FACULTY VFU “HRABUR”

Todor Todorov

Evgeni Gavrailov

ABSTRACT: The organization is inherent in mainstreamed human activity. It is this element that brings “the measure” in the interaction between the subject's activities, the object of its targeted impact, the use of meth-di, means and methods of their application environment that is implemented over the activity. As an activity is highly organized, the more effective and vice versa – the high cost of the finished products and its low competitiveness under the same other conditions resulting mainly from poor organization of work.

KEYWORDS: education, master's thesis, graduate, experimental work, supervisor, conceptual design, object, subject, hypothesis.

В наши дни, образованието като едно от динамичните обществени явления придобива все по-голяма значимост за икономическия растеж и духовния напредък на човечеството. Съвременното образование все повече се определя като “образование за развитие на човека”. Неговата нова мисия е да позволи на всеки човек, без изключение, максимално да оползотворява своите заложи и интелектуален потенциал, да реализира по най-достоеен начин свой собствен план не само за професионално, а и за личностно развитие. Личностната ориентация в съвременното образование се проявява като процес, съпътстващ либерализацията на целия обществен живот¹.

¹ Кларин, М.В., Личностната ориентация в непрекъснатото образование, Педагогика, 1996 № 10, с. 47-54.

Магистърската теза е самостоятелен учебно-изследователски труд на випусника. Тя дава възможност за комплексна изява на всички знания и умения, придобити през периода на обучение по решаване на конкретен проблем и е завършващ етап във формирането на студентите като специалисти от дадената специалност.

Една магистърска теза може да има както емпиричен, така също и теоретичен характер. Тя може да бъде посветена на проблемите от дадена област на сигурност в нашата страна или пък в отделни райони. Също така може да се направи сравнителен анализ на системите за сигурност от различни страни и те да се съпоставят с нашата. Много магистърски тези се разработват в областта на частните методики на отделните учебни дисциплини, които се изучават във висшето училище. Не са изключени също така и случаите, когато една дипломна работа има за предмет не една, а две и повече научни области, като например икономика на охранителния бизнес, превенция на престъпността и други. Кое обаче е основното, което трябва да знае всеки автор на магистърска теза, ако тя се разработва като теоретична, емпирична, историческа, сравнителна, смесена?

При магистърска теза от *теоретичен характер* на преден план излиза формулирането и доказването с научни методи на закономерности и закони, на определени научни теории и постановки. Те имат за цел формулирането и обосноваването на правила и закономерности по логически път от съждения, отразяващи същността на знания, които вече съществуват. Такъв вид изследване предполага висока научна подготовка, солидни познания в съответната съдържателна област, способност за критично и в същото време продуктивно творческо мислене, научна смелост и риск, задължително познаване на проблема не само в българската, но и в световната наука. Както показва досегашният опит у нас, това са твърде високи изисквания, които не могат да бъдат изпълнени от по-голямата част от студентите поради липса на достатъчен опит. Като възможност обаче не бива да се изключва допускане и на такива магистърска теза.

Магистърските тези с подчертан *емпиричен характер* могат да имат за цел получаването на изводи на основата на получените по пътя на специално организирани дейности емпирични знания (знания, получени чрез непосредствен допир с обекта), а обектът на изследване е самата действителност. Знанието е за отделни страни, връзки и отношения на обекта. При тях на преден план излизат събирането и анализът на информация за реално съществуващи явления и процеси. В такъв случай на магистърската теза най-напред се разработва концепция, план – програма. В нея се определят целите и задачите, хипотезите (ако има такива), конкретната методика на самото изследване (извадка и групи, критерии и показатели, инструментариум и други). След обсъждането и одобряването на концепцията от научния ръководител, следва самото провеждане на изследването, като основното внимание е насочено към непо-

средствено използване на отделните изследователски методи (наблюдение, анкета, тест др.) и редовно водене на документацията, протоколи, съхраняване на някои резултати и т.н. След завършване на тази част от изследването идва ред на количествения и качествения анализ на резултатите с оглед проверката на хипотезите и доказването на причините за получените резултати. Тук могат да се използват статистически и логически методи за доказване, респективно опровержение на формулираните в началото предложения или очаквани резултати. Накрая следва самото разработване на магистърската теза, нейното оформяне според определени изисквания и представянето ѝ за защита пред държавна комисия.

Подготовката на емпирична магистърска теза може да продължи месеци. Би могло също така да се използват резултати от проведена преди това опитна или изследователска работа. Сроктът обаче най-често е ограничен – от 3 до 6 месеца. Поради това се налага максимално уплътняване на това време, следване на един стегнат план, дори разработване и спазване на адекватен график.

Планирането е мисловна подготовка на бъдещата дейност, набелязване на пътя, маршрута, по който се постига целта. Планирането позволява да се оценят различните пътища преди началото на действието, дава увереност в работата, като не може да гарантира, че избраните средства и пътища са най-добрите.

Върху процеса на планиране влияние могат да окажат някои фактори, по съществени, от които са:

- Естествената последователност на работите;
- Съвместимостта на работите;
- Влияние на ресурсите;
- Влияние на специално оборудване, техника, природни условия;
- Влияние на личността – научен ръководител, началник, семейство и др.;
- Особени събития – доклади, събрания, празници и др., които могат да отклонят младия научен работник от целта.

При планирането е желателно да се спазват някои отправни точки: първо се планира цялото, а след това подробностите; отделните фази на плана трябва да се проникват взаимно; да се избягва сложността, планът да е разбираем; времето да се дели на необходимо и желано, като винаги се предвижда време за разтоварване.

Този етап е един от най-отговорните и важните за цялата работа, но често пъти бива подценяван. Не подлежи на оспорване, че ако една научна разработка (с приложен или експериментален характер) е подготвена по-добре, то и резултатите ще са по-добри. Какво трябва да се има предвид?

На *първо място* експерименталната работа по даден проблем не бива да се разглежда, а още по-малко и провежда, като нещо само за себе си, откъснато или недостатъчно свързано с цялостния живот в университета, с

подготовката и квалификацията на обучаемите, с повишаване на ефективността на учебно-възпитателния процес. Експерименталната работа трябва да се превърне в интегративен център на методическата и класификационната дейност, на ръководно-контролната дейност, на стремежа за творческа изява както на отделния студент, така на целия преподавателски състав.

На *второ място* би било добре, ако още в началото на работата се преодолее срещашото се становище, че добри резултати от опитна работа могат да се получат само от отлично подготвени студенти и изявен научен ръководител.

Трето, във всеки педагогически колектив е желателно да се създаде благоприятна социалнопсихологическа нагласа, положително отношение и убеденост в необходимостта да се води изследователска работа по даден проблем.

Темите на магистърските тези се формулират от членовете на академичния състав на катедрата. Същите могат да бъдат свързани с теоретични, теоретико-приложни, учебно-методични, обществени, стопански, охранителни, аварино-възстановителни и други актуални проблеми.

Формулировката на магистърската теза трябва да бъде достатъчно пълна и конкретна. Освен това тя трябва да се базира на теоретичен материал, изучен от студентите в процеса на обучението им в университета и да способства за по-нататъшната им подготовка и специализация в съответната област на висше образование.

За теми на магистърските тези се приемат и предложения на различни стопански или други организации, от преподаватели, работещи в други структури на ВСУ "Черноризец Храбър".

Допуска се темата да се формулира и от самия дипломант, ако това се извърши своевременно и след съгласуване със заявителя на проблема.

Темите и научните ръководители се обсъждат и административно се утвърждават от катедрения съвет.

Студентите-дипломанти се информират за темите на магистърската теза и за преподавателите – научни ръководители преди последния учебен семестър. Списъците с темите по специалности се обявява на общодостъпно място в катедрата и сайта на университета. Логично е броят на обявените теми да е по-голям от броя на дипломантите. По този начин се осъществява избор съобразно интересите и евентуално възможностите за работа в конкретна организация и на определена длъжност.

Допуска се в списъците на темите за магистърски тези да бъде отбелязано и името на дипломанта, който предварително е предложил, проявил интерес към конкретна тема или е работил върху нея по време на обучението си.

За разработването на магистърска теза на всеки дипломант се назначава научен ръководител от академичния състав на катедрата. По изключение за

осигуряване на компетентно ръководство с решение на катедрения съвет, след предварително съгласуване, за научни ръководители може да се назначават и лица от други ведомства и организации доказали своята компетентност в дадената област. В този случай за препоръчване е да бъде назначен научен консултант от академичния състав на катедрата.

Назначеният ръководител набелязва общата структура на разработката и съдържанието на заданието.

След избиране на темата, студентите се срещнат с научния си ръководител. На тази среща под формата на беседа ръководителят установява: равнището на знанията по дадената тема; общообразователната и професионалната подготовка на дипломанта; как той е разбрал темата и изходните данни; как си представя реда за разработване на магистърска теза; запознава се с окончателния вариант на заданието. Дипломантът се насочва към по-задълбочено и конкретно разясняване на изходните данни, посочва му се примерна литература, която задължително трябва да изучи, дават му се указания за съставяне на план за разработването и подготовката към защита на магистърската теза.

Календарния план може да приеме форма и на линеен график с определяне времето за работа както на дипломанта, така и на ръководителя. Съставя се по основни етапи на работа за целия период на разработване на магистърската теза, започвайки от получаването на заданието до нейната защита пред държавната изпитна комисия.

В зависимост от това как дипломантът е изпълнил дадените му насоки, на следващите срещи ръководителят дава указания за структурата на теоретичната и експериментална част.

След уточненията изборът за двете страни завършва с вписване на темата в студентската книжка, а след това студентът се регистрира при секретаря на съответната катедра.

Изборът "ръководител – дипломант" е двустранен процес. При подбора на дипломант, ръководителят може да се съобрази с резултатите от подготовката му в процеса на обучение и познанията му в дадената област.

След завършване на последната редовна и/или поправителна сесия дипломантите получават заверка за семестриално завършване на висшето образование. Тази заверка дава право за официално получаване на задание за магистърска теза.

Дипломантите, които не са завършили семестриално, са длъжни да анулират пред научния ръководител и секретаря на катедрата предварително уточнения ангажимент за разработване на уговорената тема. Тези студенти получават изложените документи след като положат успешно всички семестриални изпити.

Научният ръководител подготвя в оригинал посочените документи и ги подписва. Дипломантите задължително удостоверяват с подпис, че са за-

познати и приемат заданието и календарния план. Тези два документа се предоставят за подпис на секретаря и за утвърждаване от ръководителя на катедрата.

Заданието и календарният план трябва да бъдат заверени не по-късно от завършването на последната изпитна сесия.

При неспазване на календарния график научният ръководител има право да прекрати ръководството на дипломанта си.

При планиране разработването на магистърска теза обикновено се преминава и през етап на информационно осигуряване на изследването. То може да има две съдържателни страни – проучване на литературата и на практическия опит.

Разработването на идейния проект е следващ етап от работата на дипломанта.

Проектът съдържа методологическите, процедурни, методически и организационни предпоставки на изследването и отразява неговата логика. Той може да включва три взаимосвързани и взаимозависими дейности: разработване на концепция на изследването; разработване на процедура и методика на изследването; планиране и организация на изследването.

Разработването на концепцията включва уточняване на проблема, обекта, предмета, темата, целите, задачите, хипотезите и понятийно-терминологичната система на изследването.

Разработването на методиката е друг момент в изследването и включва отговор на въпросите къде, кога, какво, как ще се изследва? Определят се обектите, които ще се изследват (идеален – генералната съвкупност и реален – извадката); начинът на изследване и обработка на материалите (методите); техниката на всеки метод; инструментариумът (съвкупността от специални документи и апарати – анкетни карти, протоколи, въпросници, бланки, методически материали и др., с помощта на които се реализират технически методите на изследване и се осъществява сборът и обработката на информация).

Планирането на изследването (експеримента) може да включва следните основни етапа: постановка на проблема; избор на зависими и независими променливи (изменян от експериментиращия фактор); избор на нива (категории) на тези променливи; избор на фактори; уточняване на обема на извадката и необходимото количество наблюдения; разработване на експериментален план; разработване на модел за статистически анализ.

Организацията на едно изследване представлява комплекс от мероприятия за осигуряване на координацията на изследователския процес чрез правилното разполагане на отделните му структурни елементи във времето и пространството.

Организацията е присъща на целеположената човешка дейност. Тя е този елемент, който внася “мярата” във взаимодействието между субекта на дей-

ността, обекта на неговото целенасочено въздействие, използваните методи, средства и способите за тяхното прилагане, средата, в която се осъществява конкретната дейност. Колкото една дейност е по-високо организирана, толкова е по-ефективна и обратно – високата себестойност на крайния продукт и неговата ниска конкурентноспособност при еднакви други условия са резултат преди всичко от слаба организация на дейността².

Организацията включва два основни елемента – планиране и контрол (самоконтрол). Логиката, е че при формирането на целта на изследването са уточнени неговите ресурси – време и материални разходи. Задачата на организацията е при тези условия да се извърши планиране и след това да се оцени крайния резултат.

Оформянето на магистърската теза е следващия етап от разработването ѝ. Условно той може да се раздели на: оформяне на обяснителната записка и оформяне на илюстративната част.

Оформената магистърска теза се представя на научния ръководител за отзив. В хода на написване на отзива ръководителят още веднъж внимателно прочита съдържанието на представената разработка от дипломанта и дава указания за отстраняване на откритите неточности.

В отзива за работата на дипломанта се посочва: подготовката на обучаемия по въпросите, съставляващи съдържанието на магистърската теза; степента на самостоятелност и изчерпателност при разработването на поставените проблеми; умението на дипломанта да работи с литературни източници и да осъществява теоретични изследвания и практически разработки; равнището на достигнат професионализъм.

Отзивът завършва с извод за допускане или недопускане на дипломанта до защита.

След това магистърската теза се представя в два екземпляра (мека и твърда подвързия) за окончателен допуск. Ако съдържанието ѝ не съответства на изискванията, посочени в заданието, научният ръководител прави предложение пред ръководителя на катедрата за недопускане на дипломанта до защита.

Допуснатата до защита магистърска теза се депозира пред секретаря на катедрата. Срокът на депозирание е минимум един месец преди определената дата за защита пред държавната изпитна комисия.

За предварителна оценка на цялостната разработка на магистърската теза от ръководителя на катедрата се назначава рецензент. При необходимост, за рецензент може да се привлече и лице от външна организация.

Допуснатата до защита разработка се представя на рецензента от секретаря на катедрата.

² Христов, П. Метатеория на риска. Парадигми и подходи. Издателство „Албартрос“, С., 2010.

Успехът на защитата до голяма степен се предопределя от предварителната подготовка. Подготовката на дипломанта за защита на магистърската теза е процес, който протича през целия период на разработването ѝ. За целта научният ръководител дава указания за структурата на експозето (доклада, презентацията) и за продължителността им. Подпомага дипломанта в подбора на илюстративния материал, който най-добре може да подкрепи представянето на разработката.

В катедрата може да се проведе показна тренировъчна защита с присъствие и на други дипломанти. Демонстрира се методиката на защитата с отговори на предполагаеми въпроси, прави се разбор на експозето и др.

В навечерието на защитата научният ръководител дава препоръки на дипломанта относно подготовката на мястото за защита, разполагането на илюстративния материал.

Защитата на магистърската теза се провежда на открито заседание на държавната изпитна комисия. При защитата могат да присъстват лица от преподавателския състав и от обучаемите, представители на браншови организации, както и гости.

След доклада членовете на комисията, като правило, задават на дипломанта въпроси по разглежданата тема. Всички въпроси трябва добре да се разберат, осмислят и запишат. При наличието на неясен въпрос е желателно неговото уточняване с членовете на комисията. Не е целесъобразно да се пристъпва към отговор на поставените въпроси без предварителна подготовка.

Отговорите на всички поставени въпроси трябва да са конкретни, кратки, но достатъчно изчерпателни и по същество, без всякакъв предговор.

След отговора на допълнително зададените въпроси дипломантът се освобождава.

Оценката на магистърската теза се оформя на закрито заседание на държавната изпитна комисия. Особеното тук е, че магистърската теза е труд, който се защитава публично пред комисия и освен неговото качество се оценява и защитата на дипломанта. Тя се формира като се отчитат: критериите за оценка; мнението на ръководителя, отразено в отзива и неговите изказвания на защитата; оценката на рецензента; впечатления на комисията от демонстрацията, доклада и отговорите на поставените въпроси.

Общата оценка се определя в цели числа съгласно Закона за висшето образование и ECTS системата. След това се оформя протокол. Той се подписва от всички членове на държавната изпитна комисия. В протокола може да се отразят особените мнения на членовете на комисията, практическата ценност на магистърската теза, препоръки за внедряване на резултатите, за евентуална професионална специализация или тематика за научно развитие на випусника.

Оценката се вписва в студентската книжка на дипломанта, след което повторно се извиква дипломанта и председателят му съобщава крайната оценка от защитата на магистърската теза.

В заключение може да се каже, че превръщането на работата за подобряване качеството на обучение от епизодична в научнообоснована дейност, в системен учебен процес е основната хуманна задача, стояща за решаване пред преподавателския колектив, участващ в подготовката на студентите от Юридическия факултет на ВСУ “Черноризец Храбър”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ануфриев, А. Ф., Научное исследование – Курсовые, дипломные и диссертационны работы. М., 2005.
2. Бижков, Г., Методика на дипломната работа, УИ, Б., 1993.
3. Еко, У., Как се пише дипломна работа. ИК Александър Панов, 1999.
4. Загвязинский, В.И., Методология и методика дидактического исследования, М., 1982.
5. Иванов, И., Методология и методи на педагогическите изследвания, УИ, Ш., 1990.
6. Кларин, М.В., Личностната ориентация в непрекъснатото образование, Педагогика, 1996 № 10, с. 47-54.
7. Крутов, В.И. Основы научных исследований. М., Высшая школа, 1999.
8. Моррисей, Дж., Целевое управление организацией, М., 1989.
9. Сабитов, Р. Основы научных исследований. Учебное пособие. Владивосток, 2005.
10. Тасев, Г. Методични основи на научните изследвания. Как се разработва дисертация? Издателство “Авангард Прима”, С., 2004.
11. Фердов, С., С. Доспеевски. Теория и технология на емпиричното социологическо изследване в системата на Министерството на вътрешните работи. Министерство на вътрешните работи, С., 2005.
12. Христов, П., В. Томов, Е. Гавраилов, Ръководство за разработване на дипломни работи, ВСУ “Черноризец Храбър”, В., 2010.

АКТИВНИ МЕТОДИ ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО “ФИНАНСОВО-СТОПАНСКИ АНАЛИЗ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО” В СИСТЕМАТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

доц. д-р Марко Тимчев

Университет за национално и световно стопанство, София

AKTIVITY METHODS OF TRAINING OF “FINANCIAL BUSINESS ANALYSIS” IN THE UNIVERSITY EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

Marko Timchev

ABSTRACT: The Euro-integration of Bulgaria is a complex and multilayer process in which important role plays the adaptation of the Bulgarian educational system to the confirmed international standards widespread in the European Union (EU).

At the meeting of the countries-members of the EU in Lisbon in 2000 was adopted an economy development strategy based on knowledge. In order to be achieved the goals set in the Lisbon strategy the EU countries united their efforts to change the European economy and to adopt a program for modernization of the educational systems. They unified for the decision that in 2010 Europe will take up a leading position in respect of the competitiveness of the educational systems. The leading scopes in this responsible process are three. They are the elementary, secondary, university education, professional requalification, and the so called “Lifelong learning”.

At the meeting in Bologna in 1999 the ministers of education of 29 countries-members of the EU, including the Republic of Bulgaria, made the beginning of the formation of European educational space in the field of university education. Prerequisites were made for popularization of the European university education system. The adopted document of program – the “Bologna declaration” – systematizes the directions of development of the university education: adoption of systems with comprehensible and comparable educational degrees; introduction of a two-degree educational system; formation of a uniform and comparable with the European credit system mechanism for credits transfer (ECTS – European Credit Transfer System); creation of a general model of mobility stimulation by minimization of the factors having a negative effect; stimulation of the European collaboration in the field of provision of high quality of the university education; and introduction of European standard parameters in higher education.

The report makes a critical assessment of the education in "Financial and economic (business) analysis" from a point of view of observance of the principles of the Lisbon strategy and the Bologna Accords in the economic and the branch-oriented universities. A critical review is made of the processes passing in the degrees "Bachelor", "Master" and the distance learning. Indicated are a number of faults and possibilities of expedient decisions with the purpose of improvement of the training process and the training-research process in the spirit of the Lisbon strategy, the Bologna Accords and the observance of the European and world standards in the education in "Financial and economic (business) analysis".

KEYWORDS: education, methods, training, forms, development, mobility, unification

Финансово-стопанският анализ (ФСА) е наука, която непрекъснато усъвършенства своя предмет, обект, метод и методика. Като наука, която има най-тясна връзка със счетоводството, той е насочен към комплексно изучаване на микроикономическите явления, свързани с инвестиционната, производствената, търговската и финансовата дейност на предприятието. На практика се формира един процес от особена важност за фирменото управление. Съществуват предпоставки за интегриране на анализа, счетоводството, контрола, както и бизнес планирането. Въпреки обективните интеграционни предпоставки ФСА си остава със сигурност специфична методическа система. Съществуват предпоставки анализът да се третира като особена функция на управлението, производствения, финансовия мениджмънт и контролинг.

Системата на ФСА притежава редица функции, водещи между които са информационно- аргументиращата, приложно познавателната и социално психологическата.

Посредством, счетоводството, анализа, контрола и бизнес планирането се формират активна стратегия и тактика на фирмата в условия на конкуренция. Един по-разкрепостен поглед дава възможност да се аргументират както в теоритико-методологичен, така и в практико-приложен аспект водещите видове ФСА. По наше виждане, това са предварителния, оперативния, оперативно-прогностичния и последващ ФСА. Заставаме убедено зад тезата, че видовете ФСА не трябва да се разглеждат изолирано, а трябва да се търсят модерни методи за взаимното им преливане в системата за перманентен (следящ и предупредителен) анализ, както е непрекъснат и процесът на функциониране на стопанското предприятие в динамичната икономическа действителност на пазарната икономика. Икономика, която се характеризира със значителна степен на ентропия (неопределеност).

В същото време нараства ролята и на т.н. предупредителен финансов анализ на риска от несъстоятелност и банкрут (Financial Security Business Analysis"

По-съвременни и разкрепостени трябва да са вижданията относно мето да на ФСА.

Методите индукция и дедукция следва още по-широко да се интегрират с метода на икономическата интуиция. От усъвършенстване се нуждаят методите за факторен анализ, някои от които имат редица слабости, които позволяват в определена степен да се създават условия за субективна интерпретация на влиянието на факторите. В тази посока по-широко трябва да се търсят връзки с най-съвременните математически, икономико-статистически и имитационни методи. Разбира се, използването на такива методи не трябва да се превръща в самоцел.

Все по-съвременна и стандартизирана в съответствие с, МСФО, МСС и ССФОМСП следва да бъде счетоводно-информационна база за анализа. Тази база следва да осигурява възможност за по-широко използване на многопараметричен анализ и методи за приложно изследване на функции с последваща практико-приложна икономическа интерпретация.

Перманентно трябва да се усъвършенства методологическата схема на ФСА. Трябва да се развива една принципна и обща методическа схема, като на тази основа се развиват частни методически схеми, съобразени с отрасловите особености на предприятието. Методиките на анализ трябва решително да се откъснат от тяхната статичност и да се развиват в динамика. Нещо повече, те трябва да се усъвършенстват в хоризонтален, вертикален и естествено в интегрален аспект.

ФСА и като наука, и като практика трябва да се развива и взаимно да се допълва със счетоводството. Никога не сме поддържали тезата, че счетоводството създава само информационна база за анализ. Противопоставяли сме се и на другата крайна теза, че счетоводството едва ли не се покрива с анализа, като го обезличава като наука и практика. Трябва непрекъснато да се търсят пътища за допълване на двете науки и техните производни. Същата теза защитаваме и по отношение на връзките на анализа с контрола, одита и бизнес планирането.

Непрекъснато променящите се и усъвършенстващите се теория и практика на тези науки правят обучението на студентите във висшите икономически учебни заведения сложен, противоречив и много отговорен процес.

Считаме, че важно условие за успех в това направление е сполучливото усъвършенстване на учебните планове и учебните програми по съответните дисциплини.

От друга страна, следва да се усъвършенства и разширява спектърът от методи за преподаване, както и квалификацията на преподавателските кадри.

Формите на обучение е необходимо да се усъвършенстват в съответствие със съответните стандарти и изисквания.

Учебниците, учебните помагала и формите на контрол и комуникация със студентите също следва да се развиват адекватно на най-съвременните изисквания и реалности. Учебниците задължително трябва да се издават след широко обсъждане в катедрите.

В учебните планове на ФСА трябва да се намери подобаващо се място и все повече да се утвърждава. Явно е, че преди изучаването на анализа трябва да се изучавани такива науки, като висша математика, статистика, финансови изчисления, обща теория на финансите, респ. финанси на предприятието. Във фундаменталния блок студентите трябва да придобият задължителни знания по икономикс. Още в тази част на фундаменталното обучение следва по подходящ начин да се маркират ключови моменти и практики, които да улеснят бъдещото изучаване на ФСА. Нещо повече, подобен ефект трябва да се търси при изучаването на общата теория на счетоводството и стопанския и финансовия контрол. В учебното съдържание на тези науки трябва да се търсят и обективно да се моделират връзките с анализа.

Особено важно е да се изясни ясно и категорично мястото на анализа в учебното съдържание по теория на стопанското управление, респ. учебното съдържание по мениджмънт и маркетинг. Вън от всякакъв субективизъм, лични или групови интереси много точно трябва да се определи хорариумът на лекциите, упражненията, семинарите, и

Учебната програма по ФСА ясно трябва да отразява връзките с науките от фундаменталния блок. Отделните тези следва да се представят ясно и възможно най-задълбочено, за да се придобие представа за цялостния курс на обучение по дисциплината. Освен това възможно най-точно и ясно следва да се изяснят средствата и методите на обучение, както и схемата за разпределение на отделните видове занятия. По този начин при едно правилно съотношение биха се създали предпоставки за възможно най-ефективно обучение при получаването на системата от специални знания по ФСА.

Средствата и методиките на преподаване също трябва да бъдат добре изяснени в учебните планове и особено в учебните програми по ФСА. Лекцията трябва да бъде дълбоко теоритично обоснована. В същото време трябва да се избегне констативно-описателния стил, който е отблъскващ и дълбоко архаичен. Декларативност и излишен патос отблъскват, особено най-интелигентните студенти. Съвременната лекция по ФСА трябва добре да се дозира с примери от стопанската практика. Това предполага преподавателят, изнасящ лекцията, да има богат практически опит и солидна теоретична подготовка. Назидателните клишета са недопустими, те трябва да отстъпят за сметка на убедително и широко представяне на националния и световен опит. Ситуационният подход също би бил приет много добре от аудиторията. Много добре се приемат примери, макро и микроикономическите параметри многократно се променят.

Традиционната беседа-изложение би следвало малко или повече да отстъпи място на широко използване на технически средства. Трябва да се търсят средства за установяване на тясна връзка между лекциите и упражненията. Интерес представляват подходящи задания от страна на титуляра на дисциплината по ФСА, които с помощта на водещия упражненията да бъдат реализирани.

Много добър ефект би дало разделянето на студентите на групи, имитиращи управленски екипи на различни равнища в предприятието. Тези екипи би могло да се поставят в режим на непрекъснато променящи се условия под формата на казуси и различни задачи. Така методологическият инструментариум на ФСА се прилага много близо до практиката. Ако дадена ситуация се работи с помощта на компютърна техника, свързана с мрежа, директно могат да се следят и оценяват знанията и решенията на съответния студент или група, в която участва той.

Работата със студентите трябва да им осигурява реални възможности за самооценка на участието в семинарите, деловите игри и ситуации. Според **Джон Хирон** ключовите параметри, дефиниращи самооценката са :

- 1. Пряк (директен) или Непряк.**
- 2. Интерпретиращ или Неинтерпретиращ.**
- 3. Противопоставящ се или Непротивопоставящ се.**
- 4. Катарзис (възривяване) или Некатарзис (невъзривяване).**
- 5. Конструктивен или Деструктивен.**
- 6. Откритост или Неоткритост.**

Лидерът в деловата игра трябва да се оценява и подбира от преподавателя по: интелект, инициативност, самоувереност, "хеликоптерни качества" (способност да се издигне над ситуацията) и "професионализъм.

При едно разумно разпределение на хорариума, съответстващо с капацитета на титуляра и асистента по ФСА, би било добре посредством мрежа или на място двамата пряко да следят решаването на съответната практическа ситуация или казус.

Независимо от трудностите правилно би било научно-преподавателските кадри по ФСА да се командироваат временно в предприятия от стопанската практика, а така също и на подходящи места в чужбина. Така, като им се възлагат съответни задания, те биха могли реално да повишат своята квалификация и преквалификация. В резултат би се повишило нивото на преподавателската и научно-преподавателската работа.

Като сравнително нова форма бихме предложили в рамките на семестъра студентите да реализират курсови работи по задание на преподавателя по ФСА, като периодично изпращат за проверка своите резултати по компютърна връзка. Така биха се създали условия за непрекъснато следене на развитието на процеса на подготовка на всеки студент от преподавателския екип.

По време на лекции, а и по време на упражнения студентите по ФСА трябва да решават подходящи тестови комплекти. Тестовите логично и последователно трябва да са синхронизирани с учебното съдържание. Наред с казусите, курсовите работи и деловите игри тестовите трябва да имат допълваща функция. Трябва да се създадат условия студента аргументирано да изказва своето становище. Нещо повече, ние трябва да му осигурим условия

за убедителна защита на това становище публично. Всеки, който се обучава за мениджър, трябва да умее да се изказва, да формулира и защитава определени тези, произтичащи от реализирания ФСА.

Много отговорно следва да се организира дистанционната форма на обучение по ФСА. Преди всичко тази форма трябва да бъде подходящо осигурена с учебници, учебни помагала и дидактически материали. ВУЗ трябва да изберат много качествени преподаватели, които да провеждат дистанционно обучение. Консултациите със студентите трябва да са особено прецизни и на високо ниво. И при дистанционната форма следва да се залага много на казусите, на практическите примери на базата на една солидна теоретична обосновка. Разпространено е схващането, че учебниците при дистанционната форма трябва едва ли не да са максимално олекотени, кратки, съдържащи най-важното. Позволяваме си да не се съгласим. Липсата с постоянен контакт с преподавателя налага по-голяма дълбочина на изложението в учебника и помагалото. Разбира се, учебното съдържание да е максимално привлекателно и достъпно. Консултациите трябва да са поне на две фази. При първата да се обърне повече внимание на изясняването на трудни и по-сложни моменти. При втората фаза трябва да се реализират казуси, делови игри и практикуми, на по-малко сложни от тези при редовната форма на обучение по ФСА. Само при такъв подход би се уеднаквило до голяма степен качеството на подготовката по ФСА както при редовната, ката и при дистанционната форма.

Мултимедийното обучение е подходящо при подготовката на специалисти по бизнес анализ поради възможността да се стимулира тяхното аналитично мислене. С

Съвременен начин за поднасяне на лекционния материал е особено подходящ в следните случаи:

- илюстриране етапите на различните алгоритми за факторен анализ
- визуализиране на подходящи схеми за структуриране, за класификация, за взаимозависимости между различните показатели, фактори и тн.
- представяне на информационното обезпечение на анализа – оригиналния, съкратен или преструктуриран вид на различни документи с възможност за многократно връщане назад по време на лекцията
- Съставяне на функционални аналитични зависимости с акцентиране върху: а) вида, характера и последователността на въздействие, срока на проявление, йерархичния ранг на измеримите фактори; б) изписване на технологичния модел за изследване на определена факторна система; в) алгоритамата за метрифициране влиянието на изследваните фактори
- Осъществяването на плавен преход от теоретичен към прекаточно-приложен материал, от представения абстрактен формулен апарат през практическото му проиграване с реални данни до формулиране на крайните изводи

- Концентрирано изобразяване на входящата информация, преданалитичната и същинската аналитична обработка на синтезираната изходна информация, подготвящи вземането на ефективни решения за управление на изследваните процеси, явления или показатели

- подходящо оформяне на крайните резултати, изводи и оценки от аналитичното проучване

По дисциплината “Финансово-стопански анализ” се експериментира провеждане на семинарни занятия в компютърни кабинети. Аналитичните розчители могат да се извършват с помощта на “**MS Excel**” и заедно с аналитичен доклад да се изпращат на електронен адрес на катедрата “Счетоводство и анализ”. Това дава възможност за контрол върху уменията на студентите за реализация на обратна връзка с преподавателя.

Друг подход при обучението позволява всички стадии на учебния процес да се осъществяват чрез интернет връзка – от поднасянето на материала през поетапно тестиране на степента на усвояването му, постоянни консултации с преподавателя до дистанционно провеждане чрез конферентна връзка.

През последните години се работи интензивно по внедряването на автоматизирани информационни технологии в анализа на стопанската дейност. Подготвени са програмни продукти за бизнес анализ, една част от които вече са залежали в специализирани магистърски курсове и се експериментират в учебния процес.

Целта на изследванията и провеждащите се в катедра “Счетоводство и анализ” разработки по отношение приложението на съвременните бази от данни по “Бизнес анализ” е да повиши равнището на автоматизация до нивото на счетоводните компютърни технологии. Очаквания положителен се очаква в няколко направления:

- Интензифициране на учебния процес, тъй като една огромна част от формулния апарат се реализира с помощта на програмни продукти

- Доразвиване на практико-приложните аспекти на анализа

- **Създаване на условия за построяването на интегрирани системи за обучение по “Финансово-стопански анализ”**

Обучението по ФСА във ВУЗ трябва да се базира на задълбочена теоритико-методологична подготовка. Същевременно студентите следва да придобият устойчиви навици за решаване на различни практически задачи. Отличната реализация на обучението по ФСА предполага подготвени преподаватели и сериозно мотивирани студенти. И двете страни са длъжни да умеят или да се научават да работят в екип.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ И ПОДОБРЯВАНЕ НА КАЧЕСТВОТО НА МОРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

гл. ас. д-р Валентина Грънчарова
ВВМУ "Н. Й. Вапцаров", Варна

PERSPECTIVES FOR DEVELOPMENT AND QUALITY IMPROVMENT OF MARITIME BUILDING

Valentina Grancharova

ABSTRACT: The introducing of new modern technique in maritime sphere put continuous learning level growth on the maritime personnel. The employment of properly trained and competent maritime crew and conversant port specialists is very important for the development and competitive power of European fleet. In this paper are presented some analysis, connected with the progress perspectives of the maritime building and learning of specialists with high qualification under review of European normative documents for developing and creating of integrated European maritime politic.

KEYWORDS: maritime building, seafarers, port specialists

I. ОСОБЕНОСТИ НА МОРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Специфичният характер на морската индустрия изисква подготовката на морски специалисти да бъде насочена към овладяване на нужните теоретични познания и практически умения. Обучението по морски науки се състои от две взаимно свързани части – теоретична подготовка и работа на тренажори и практика на корабите и в пристанищата.

Съвременното управление и експлоатация на водния транспорт изисква от специалистите, намиращи се на борда на кораба и пристанищните специалисти висока степен на овладяване на теоретичните знания и практичните умения, както и увереност за тяхното правилно приложение в реална работна обстановка.

С бързото навлизане на новите технологии за производство и управление в средата, в която съществува и се развива морският транспорт, непрекъснато се наблюдава увеличаване на изискванията за подобряване качеството на транспортната услуга. Световното развитие на пазара на стоки е насочено към създаването на интегрирани транспортни вериги. Това поражда и необ-

ходимостта от широк кръг технологични, търговски, икономически и правни познания, даващи възможност на морските специалисти да реагират на бързо на настъпващите промени в морския сектор.

В пристанищата осъществяват голяма част от външнотърговския обмен. В този смисъл морският специалист трябва да притежава солидна фундаментална и широка професионална подготовка. Специфичните особености на морската индустрия изискват от специалистите да притежават многостранни управленски, организационни и технически познания, умения и навици, свързани с ръководството на работни колективи, както и експлоатация на корабите, организация и управление на пристанищата и пристанищните дейности, развитие на пристанищата и повишаване на конкурентноспособността им. От тяхното умение да ръководят поверения им човешки ресурс на различните нива на управление, да проявяват творчески подход и да вземат правилни управленски решения при големи натоварвания и сложни условия на работа, зависи изпълнението на поставените задачи. Разнообразието от корабна и пристанищна техника, големината на интензивност и капацитет на товаро-разтоварните процеси, денонощния режим на работа в частни екстремални ситуации изискват голяма физическа и психическа издръжливост и висока работоспособност, за да може специалистът да изпълнява задълженията си в тези тежки условия на работа.

Основна част от необходимите професионални познания, умения и навици трябва да бъдат изградени в процеса на обучение до ниво, което осигурява безпроблемен преход от учебната към производствената дейност. След завършване на своето образование, при постъпване на работа, младият специалист трябва да продължи своето развитие и придобиване на нови познания. В този смисъл обучението трябва да е насочено не само към усвояване на определен пакет от знания и практически умения, но и да предизвиква интерес към самостоятелно развитие чрез търсене и следене на промените. Материално-техническата база трябва да бъде съобразена с международните изисквания за обучение и тренировка на морски кадри.

За подготовката на морски корабоводители особено внимание трябва да се обърне на обучението в тренажорна обстановка, където на обучаемите се дава възможност да придобият максимално близка до реалността представа за работата в корабни условия, да отработват многократно отделни елементи от ежедневната дейност на кораба. Подготовката на корабни механици е свързана с провеждането на практически упражнения в специализирани лаборатории със стендове и техника.

Съществен принос за качеството на обучение има и извършването на практически упражнения във различни водещи компании от морския бранш. С това се дава възможност за незабавна реализация на обучаемите след завършване на образованието при показване на добри умения и ниво на подготовка от тяхна страна.

Важна е ролята на обучаващия преподавателски персонал, който трябва да дава теоретичната основа и същевременно да отразява актуалните промени в морския сектор. Академичното ръководство във ВУЗ трябва да се стреми към привличането на специалисти с дългогодишен практически опит в сферата на корабоплаването като палубни офицери и механици и специалисти в пристанищната дейност.

Целите на обучението при провеждане на тренировки на морските лица съгласно Международната конвенция за вахтената служба и нормите за подготовка и освидетелстване на моряците (STCW) е стимулиране на непосредствената практическа работа, извършвана на море, която е в зависимост от изискванията за конкретно заеманата длъжност и включва:

- Наблюдение на товарене, подреждане, осигуряване и разтоварване на товарите и грижа за тях по време на рейса;
- Гарантиране на безопасност съгласно изискванията за предпазване от замърсяване;
- Поддържане на мореходността на корабите;
- Предотвратяване контрол и борба с възникнал на борда пожар;
- Действия с спасителните средства.

Относно обучението на пристанищни кадри симулирането може да включва спазване на изискванията на мениджърите, описания на създадената организация, моделиране и симулация на теория и случаи от практиката, описания на техническото оборудване. В зависимост от операционното ниво на симулация процесът на обучения да трябва цели представяне на широк спектър от операции и действия.

II. РОЛЯ НА ЕС В МОРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

Морското образование и обучение трябва да е насочено към предоставянето на необходимите знания и умения, които могат да предоставят многостранни възможности за реализация. Новите членове от ЕС трябва да подготвят морски специалисти по интернационални стандарти, като тези предписани в стандартите за обучение, сертифициране и контрол (STCW Конвенция) и да гарантират получаването на широк спектър от допълнителни умения, които да съответстват на нуждите на индустрията и да помагат за увеличаване на възможностите за наемане на работа на обучените вече кадри. Създаването на мрежа от европейски морски училища за професионално обучение е насочено към подобряване на обучението и подготовката на морските лица. То ще формализира пътеките за професионално развитие като инструмент гарантиращ, че Европа разполага с професионална и квалифицирана работна сила. Този начин на образование и провеждане на обучение трябва да се извършва през целия трудов стаж във всички морски сектори, не само тези, свързани с корабоплаването.

Съвременният пазар за транспортни услуги налага динамично развитие, постоянно внедряване на нови технологии за превоз, съхранение и доставка на товарите в пристанищните комплекси, модернизация на пристанищата и предоставяне на услуги, гарантиращи бързо и сигурно обслужване, увеличаване на транзитните превози през територията на ЕС и повишаване на конкурентноспособността на европейските пристанища. Освен това европейската морска политика трябва да осигурява ефективно и устойчивото експлоатиране и опазване на морската и океанска среда.

Зелената книга е основа на интегрираната морска политика на ЕС, която има за цел да гарантира стабилна основа за управление на моретата и океаните, позволявайки развитието на уравнивесени и съгласувани политика и действия свързани с морето. Основните принципи на зелената книга са: Обединяване на различни интереси на морска територия с цел създаване на по-добри условия за инвестиране и развитие на икономиката; Развитие на морското стопанство по начин, гарантиращ защита на околната среда; Развитие на научните изследвания, иновациите и технологиите; Увеличаване на броя на работните места в ЕС, чрез инвестиране в знания и умения; Предоставяне на нови продукти и услуги с по-високо качество; Подобряване състоянието на моретата (Грънчарова В., 2011).

Наемането на добре обучен и компетентен морски екипаж и други професионалисти е много важно за оцеляването на морската индустрия, особено за безопасността и за запазването на конкурентноспособността на Европа. В много области като например властите за пристанищен контрол и класификационните общности се наблюдава постоянен приток от бивши мореплаватели, особено офицери, пилоти, инженери, корабостроителни мениджъри, инспектори по безопасността на корабите и инструктори.

Морското образование и учебните планове за подготовка на кадри за корабоплаването и свързаните с него сектори, а също така и за морското инженерство и за рибарството, трябва периодично да се преразглеждат. В тази връзка е и разработеното през 2005 г. от Европейската комисия *“структурно изследване на мотивацията на кадрите във времето”*, чиято цел е да открие причините за незавършване на обучението от страна на обучаващите се (Европейска комисия, 2007). Действията на ЕС трябва също така да идентифицират и насърчат прилагането на най-добрите практики, като същевременно се разгледат минималните изисквания за обучение, работните условия и принудителното изпълнение. Проектът по Координираното академично изследване и образование за подкрепа на иновациите в европейските морски индустрии (CAREMAR) е пример за такъв подход.

Много важно е да се предоставят адекватни условия на живот и работа за мореплавателите, както мъже, така и жени, които да са в съответствие със справедливо очакваните от европейците стандарти. Ратифицирането на Конвенцията за консолидиран морски труд, която бе приета от Международната

организация по труда (ILO) през февруари 2006 г. е от изключително значение в това отношение.

Една от сферите, които все повече придобива популярност е опазването на морската среда от замърсявания. Тя е свързана и с осигуряване на безопасност на корабоплаването и осигуряване на надеждна система за непрекъсната комуникация между бреговите служби и корабите. Това налага и подготовката на специалисти, които трябва да придобият умения и знания, свързани с извършването на координационни действия при търсене и спасяване на бедстващи плавателни съдове, носене по оперативно дежурство, работа по следене и оценка на обстановката, както и ефективно структуриране и обработка на събраната информация и предоставянето ѝ на отделни звена и институции, свързани с осигуряването на безопасността на корабоплаването и опазването на морето и брега от замърсяване.

В стратегическите си цели за 2005-2009 г. Европейската Комисия заявява *“конкретната нужда от всеобхватна морска политика, целяща развиването на процъфтяваща морска икономика по екологичен начин. Такава политика трябва да се подкрепя от морски научни изследвания, технология и иновация”*.

III. ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ НА МОРСКАТА ПОДГОТОВКА

Подготовката на морски специалисти отдавна е надхвърлила границите на отделните държави и принципите на работа в нея са валидни за целия свят. Тя трябва да е съобразена с особеността на дейностите в сферата на световната морската индустрия. Процесът на обучение може да бъде отнесен в компетенциите на морските институции, които са подложени на образователни реформи с ясно очертана насоченост към интернационализация. Степените на важност на интернационализацията, осъществена благодарение на международно сътрудничество са: мобилност на студентите; въвеждане на единни международни критерии в програмата на обучение; предлагане на атрактивни международни програми с участието на международни партньори; мобилност на членовете на факултетите;

организиране на допълнителни дейности за обучение на международните студенти; засилване на сътрудничеството в международните изследвания; и комерсиален внос и износ на образователни програми. Насърчаването на действия, свързани с морското образование и изследващи морското образование само по себе си е силно изразено в света с глобални задачи и цели. Интересен е фактът колко бързо международните студенти се адаптират и навлизат изцяло в морското образование и тренировъчните системи в други държави (МРНЕС, 2012).

Препоръчително за морските институции е разработването и изграждането на сътрудничество и планови, свързани със студентската мобилност,

съставяне на атрактивни програми и в други взаимно и настоящи интереси, като например цялостно подобряване на качеството на морското образование по света.

IV. ПОДБОР, ОБУЧЕНИЕ И ТРЕНИРОВКА НА МОРСКИТЕ КАДРИ

Задачата за намиране на персонал, който едновременно да притежава или да има потенциал за развитие на знания, умения и навици ще позволи на морския бизнес да извършва задачите, необходими за постигането на неговите цели и действия, и очевидно е от голямо значение. Въпреки това изборът на пристанищен персонал обикновено е насочен към намирането на най-подготвените личности към момента, от които не може да се очаква да останат компетентни през целия период на тяхното професионално развитие. Промените, които стават в технологиите, инфраструктурите, процедурите, конкуренцията, допирните точки с други видове транспорт, познанията и нововъведенията, ще поставят нови изисквания за специфичните работи в пристанищната индустрия.

Целият процес на тренировка за извършване на подобрения от започването до завършването е сложен и за да бъде ефективно изпълнен се изисква разбиране на естеството и същината (основните предпоставки) на процеса. Привличането, наемането и задържането на подходящия пристанищен персонал, който ще допринесе за ефективността (изпълнение на подробни и пълни задачи) и експедитивността (възможно най-доброто приложение на ресурсите) на пристанището и в същото време пристанищните работници да бъдат доволни от своята работа и условия на труд, е ценно и изисква много усилия. Затова в пристанището има силно изявени интереси към осигуряването на човешки ресурс, използван възможно най-ефективно. Пристанищните организации трябва да приемат, че хората са техния най-ценен актив и те не са само един фактор на производство за постигането на краткосрочни цели. Пристанищният персонал трябва да получи база от знания и умения, които трябва да бъдат предадени и развити за приспособяване и бъдещо развитие в пристанищен бизнес при непрекъснато нарастване на сложността на средата на пристанищната индустрия. Познанията и опитът на някои европейски и международни пристанищни организации навежда на мисълта, че инвестицията в хора има резултат за значителния напредък и по-нататъшното постигане на целите на пристанищната стратегия. Няма нужда да се подчертава важността на концепциите "получаване на подходящите хора" и "даване на права на хората" ("Getting the right people" и "Getting the people right"), но определено тези две концепции са стъпка за по-нататъшното постигане и увеличаване на работата в пристанището. "Getting the right people"

означава процес на набиране и подбор, който осигурява пристанищният бизнес с възможно най-добрите и способни хора, отговарящи на нуждите на бизнеса в тази сфера и нейните възможности да се възползва максимално от това. "Getting the people right" означава последователна и целенасочена политика и практика към тренировка, преквалификация, образование и развитие на пристанищния състав и включването им като "участници" в пристанищния бизнес по скоро като служители, чиято роля е ограничена до подчинение на инструкциите. "Getting the people right" съдържа две категории на политика и практика на човешкия ресурс. Първата категория се отнася към процентът на обучение, а втората е свързана с мотивацията на пристанищния персонал. Мотивацията на пристанищния персонал е много важна за подобряване на изпълнението в пристанището. Осигуряването на възможност за подходяща тренировка, обучение и развитие е една от доказаните стратегии за мотивиране.

Тренировката, обучението и личното развитие са основните дейности, обозначени като "развитие на човешкия ресурс". Често термините "тренировка" и "обучение" се използват като синоними и това води до известно объркване какво се разбира под "лично развитие". Понятието "развитие на човешкия ресурс" за първи път е използвано от проф. Леонард Недлер от Университета "George Washington" преди около 40 год. Той дефинира понятието "развитие на човешкия ресурс" като осигуряване на организирано образователно обучение за определен период от време, с цел подобряване на постиженията или значително израстване на личностите. В този смисъл няма ясно разграничение между трите термина, обхващащи "развитие на човешкия ресурс". Те целят качествено изпълнение чрез подобряване на знанията уменията и навиците (Meletiou M., 2006). Тренировката е свързана с настоящата работа на обучаемите, а обучението е свързано с бъдеща работа. Личното развитие не е свързано с работа и разчита повече на личната инициатива. Тренировката е процес на обучение, при който възможността за обучение и опита се оформят и допълват, което е целта при развитието на знанията, уменията и навиците, отнасящи се до настоящата работа на обучаемия. Тя е необходима за подобряване на работните постижения, особено в пристанищата, където е инвестирано в ново оборудване, въведени са се нови технологии на работа или се реструктурират работни места. Обучението е процес на образование, който подготвя хората за бъдеща работа, която може да възникне. То е продължителен процес, водещ до квалификация и като резултат води и до професионално развитие в друга насока. От доста мениджъри образованието се счита за важна инвестиция в бъдещето за кратък или дълъг период от време, която очертава компонентите за оценка на пристанищната индустрия и системата за развитие на човешкия ресурс на национално и международно ниво. В много случаи обучението на пристанищния персонал е подкрепено на пристанищно ниво и е на системна основа.

Личното развитие се иницира от личността и представлява дългосрочен процес на обучение на придобиване, оформяне и подобряване на личностните умения, интерес към осигуряване на максимална ефективност и адаптивност, намаляване на остарелите и неприложими умения и тяхната възможност за изхвърляне на ненужната информация. Развитието не е пряко свързано с производителността, но позволява на личността да подобри и използва целия си потенциал на всяко професионално ниво.

В процеса на обучение са застъпени следните основни принципи:

1. Обучението винаги зависи от мотивацията.

Хората трябва да видят значителна полза от него и как тренировката ще им помогне за изпълняват по-качествено своята работа. Тук ролята на пристанищното управление и на обучаващите е да създадат благоприятни условия за тази мотивация.

2. Обучението зависи от обратната връзка – тя е важна за да има успех едно обучение.

3. Придобитите познания от обучението трябва да са значими и подходящи.

4. Обучението да може да се базира само на човешки усет и обучителите/инструкторите да бъдат активни.

5. Задачите трябва да се поставят.

Активното участие, свързано със специфичните задачи за обучение се създава в ситуация, която някои обучители са активни. Употребата на ясно поставени цели и задачи много помага в тази насока. Някои от тези задачи могат да са свързани с познание, а други да провокират развитие на уменията.

6. Обучението зависи от капацитета на учене – трябва да бъде намерена подходяща форма за провеждане на тренировката във всеки един частен случай.

Една тренировка може да се счита за ефективна, когато целта за помагане на хората да изпълняват работата си съгласно наложените стандарти е постигната и в същото време тя е достъпна и не се налага голям разход на финансови средства при положение, че по-обикновените и по-евтините форми биха могли да постигнат същите цели и предмети на тренировка. Ефективността се постига чрез прилагането на набор на основни принципи по системен подбор, или т. нар. системни методи на тренировка. При тях серия от независими модули/подсистеми са взаимно свързани по между си и се интегрират в цялата тренировъчна система. Тази система може да се основава и на самокорегиращ модел на осигуряване на тренировка, чиято структура да е:

- 1) анализиране на нуждите от тренировка;
- 2) определяне на целите на тренировка;
- 3) определяне на предметите на тренировка;
- 4) избиране на стратегия и онагледяване;

- 5) извършване на тренировка;
- 6) оценка на ефективността;
- 7) подобряване, ако е необходимо.

Изпълнението на всеки един етап е свързано с практическото приложение на едни много важни елементи от теорията на тренировката. Определянето на необходимостта на от провеждане на тренировка е основно изискване за осъществяване на ефективна тренировка. Тя от своя страна зависи от конкретните нужди на пристанищната организация и може да бъде масова, групова или индивидуална. Целите на тренировката представляват основното изложение или намерение, което описва общата характеристика на темите за изучаване, но не дават определение на уменията, които трябва да се придобият по време на тренировката. Предметът на тренировка е описване на уменията, които обучаемият трябва да придобие след завършване на тренировъчната програма. Тези нови умения съдържат промени в характеристиките на един или повече от трите типа на поведение, които са свързани с процеса на обучение (познание, умение и навици). Поради това предметите на действие могат да се класифицират по следния начин:

– познавателен предмет на обучение – свързан е с изучаването на факти, принципи, процедури, анализиране на данни, оценяване на проблема, предприемане на прогнозиране и т.н. След завършване обучаемият трябва да може да оцени правилно получената информация, свързана с приложението на различни пристанищни съоръжения и средства и да вземе съответните мерки за прилагане.

– психомоторен предмет на обучение – отнася се до практическите процеси, свързани с координирането на ръка-мозък, например карането на електрокар високоповдигач т.е. след завършване на курса обучаемият да може да работи безопасно и ефективно с контейнери.

– сетивен предмет на обучение – правилна преценка на работниците от мениджърите, колеги, клиенти и т.н. Пример за такава преценка е състоянието, при което пристанищен работник да знае как да разпознава опасните товари, намиращи се на територията на пристанищата; какъв е риска, свързан с тях и какви са действията, осигуряващи неговата безопасност.

Използването на т. нар. “SMART” (Specific, Measurable, Attainable, Realistic, Time-scheduled) система за пристанищно обучение, която е разработена от пристанищните власти в Сингапур има няколко предимства (Meletiou M., 2006):

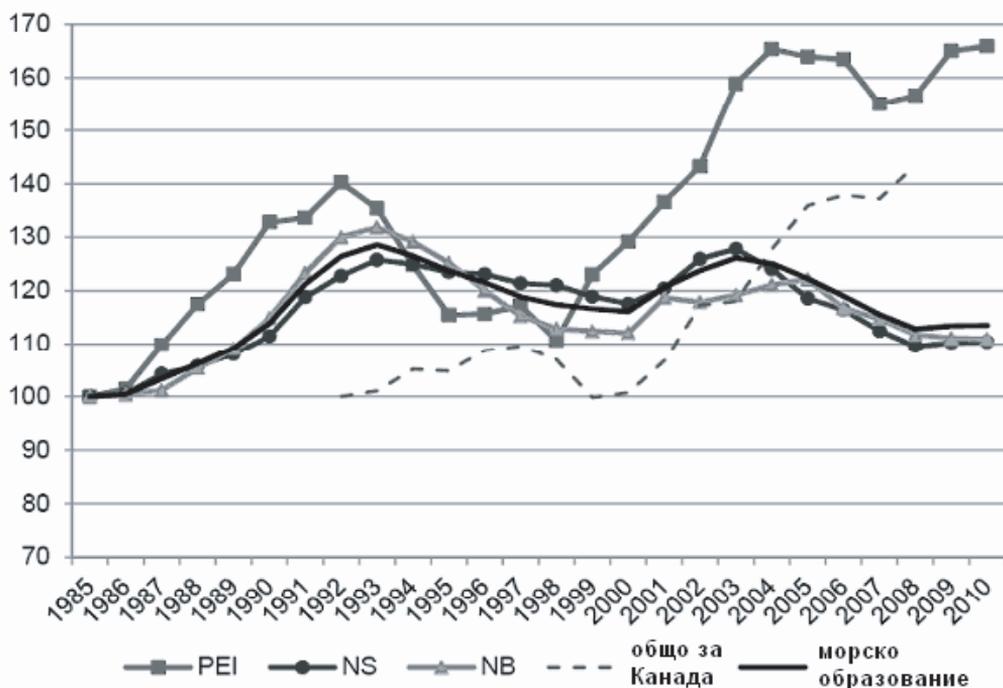
- 1) обучаемият знае точно какво се изисква от него;
- 2) различните инструктори знаят какво точно всеки един от тях обучава;
- 3) лесно може да се състави тест за оценка на действителните знания;
- 4) може да се оцени дали съществената част от материята е забравена.

Програмите във Великобритания са разработени според изискванията на корабособствениците и целят привличане към морската сфера и увели-

чаване на броя на командния персонал. Маркетинговата концепция залага на нарастваща осведоменост относно особеностите на морската професия, предоставяне на възможно по-достъпна информация, както и увеличаване на възможността на квалифицирания команден състав да се приспособи към работа на брега. Специалните мерки в тази насока включват разработване на материали, постери и информация относно областите на приложение на морското образование, която да бъде разпространявана в средно образователните училища. За увеличаване броя на кадетите във Великобритания е създадена организацията Maritime Training Trust, чиято концепция е доброволно да допринесе за увеличаване на качеството на обучаващите корабоводители чрез кредитиране или извършване на обучение, което да бъде инвестиция за самите тях. Тази схема е предназначена за бреговите морски компании, които наемат доказали се корабни офицери, а също и за корабните компании, които нямат своя програма за тренировка на кадети (Pourzanjani M, A. Asghar, 2008).

Навсякъде икономическите и работните условия оказват влияние върху желанието за обучение във ВУЗ. Непрекъснато се правят изследвания, свързани с интереса и тенденциите за развитие на морското образование по света. Въпреки това един от най-важните фактори за стремежа към образование си остава възможността за инвестиране в дълъг период от време в образование, която е свързана и с отделянето на значителни финансови средства. Анализите на Maritime Provinces Higher Education Commission, Canada, направени за периода 1985 – 2010 година показват, че интересът и необходимостта от висше образование на морските лица се характеризира със силно нарастване от 1985 година до първите години на 90-те и застой през средата на 90-те. После следва период на умерено нарастване и в сегашни дни се наблюдава лек спад. Тази тенденция се наблюдава и при общия прием на студенти в Канадските висши учебни заведения и е отразена на фиг. 1. Там са представени резултатите от изследванията, проведени в три области New Brunswick (NB) Nova Scotian (NS) Prince Edward Island (PEI). (За основна база, равна на 100 % са взети данните от 1985 година.)

Фиг. 1.

Успехът в морския сектор зависи от способната висококвалифицирана и мотивирана работна ръка. Морското образование и обучение трябва да се разработва с цел снабдяване с потенциални попълнения с умения, които са от най-високо естество и които могат да предоставят многостранни възможности за заетост. Законодателните бариери като липсата на взаимно признаване на квалификациите или националните изисквания за офицери трябва да бъдат елиминирани. Прилагането на Директивата на ЕС относно взаимното признаване на сертификатите на мореплавателите, издадени от държавите-членки, трябва да премахне всички останали пречки. Общностните средства трябва да се използват за подкрепа на управлението на промените, за улесняване на преквалификацията и професионалната преориентация, включително случаите на реструктуриране и съкращения на работни места. Трябва да се обърне внимание на дискусиите в морския сектор за създаване на системи, позволяващи на другите сектори да подпомагат финансово обучението/стажовите в корабоплаването. Това ще улесни потенциалните бъдещи служители в получаването на опита по море, необходим за последващото наемане на работа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Една от основните насоки за подобряване на морското образование е помощта и съдействието на университетите при разработването на чуждестранни програми за обучение на студенти с помощта на международното сътрудничество. Промените и предизвикателствата, които стоят пред висшето морско образование могат да бъдат обобщени в изискването за актуалност т.е. много е важно да се следят промените и новите изменения, свързани с международните стандарти. От нарастващо значение са следните области, които привличат вниманието за ново развитие на сътрудничествата между институциите посредством интернационализацията:

- важност на създаденото сътрудничество;
- обединяване на морската общност;
- гарантиране на качество, академични стандарти и акредитация на морското образование;
- набиране на международни студенти;
- атрактивни програми за различните степени;
- средства за финансиране;
- дистанционно обучение;

За да бъде направен добър сценарий за тренировка на морски специалисти инструкторите трябва да бъдат: преподаватели, които да притежават много добри теоретични познания; сертифициран команден състав с дългогодишен плавателен стаж, познаващ отлично практическите изисквания и отговорности, които трябва да се изпълняват по време на навигационна вахта; или да са персонал, притежаващ задълбочени познания за техническите възможности на симулатора и на инструментите, предлагани от неговия софтуер и работата им в условия на точно определен сценарий или наблюдение на упражнение. Идеалното решение е да има обучители, които да съчетават в себе си и трите описани критерия. Основните дейности, свързани с обучаването от страна на инструктора, са: организиране на обучение за активна учебна работа, поставяне на учебни цели и задачи; представяне на определена система от знания и ръководене на формирането на навици и умения; проверка и оценка на знанията, навиците и уменията на обучаемите; активизиране на познавателната дейност на обучение.

Под ефективност на едно пристанище трябва да се подразбира нарастването на производителността при наличие или дори намаляване на ресурсите. Намаляването на ефективността с помощта на хората не трябва да е причина те да работят повече. Развитие на работа в екип и отстраняването на ненужните операции са едни от основните начини за увеличаване на ефективността. В този смисъл много е важно осигуряването на социален диалог, в които работниците да кажат своите проблеми и да се намери тяхното решение на управленско ниво. Така ще се увеличи не само професионалното

изпълнение на поставените задачи, но и тяхната мотивация за производство и качествено изпълнение на услугата.

Необходимо внимание трябва да се отдели и на извършването на подобрения в пристанищния сектор чрез организирането на тренировки. Разбирането и точното приложение на конкретно разработената тренировката осигурява нейното ефективно капитализиране в пристанищната индустрия. Тя трябва да предлага широка област от познания. Извършването на тренировки в пристанищния сектор трябва да цели подобряване на изпълнението в пристанището; работните условия, практиката и безопасността; и финансовото състояние на работещите в пристанищния сектор.

Лисабонската стратегия стимулира растежа и увеличаването на броя и качеството на работните места в рамките на Евросъюза. Трайните инвестиции в познанието и уменията са ключови фактори за запазването на конкурентноспособността и гарантирането на качествени работни места. Целта за Европейската Комисия е да има качествени кораби, които имат на борда си висококвалифициран екипаж, работещ при най-добрите условия.

За да се подкрепи установяването на по-тесни връзки между съществуващите европейски научноизследователски институти е създадена мрежа от "Европейски институти за изследване на океаните" с оглед да продължаване и насърчаване на участието в общеевропейски проекти в областта на морските изследвания. Това ще гарантира високо качество при извършването и на морските изследвания, а Европа ще се превърне в световен лидер в морската област.

ЛИТЕРАТУРА

1. Maritime Provinces higher Education Commission (MPHEC), 2012, Trends in maritime higher education: Is demand for university education shrinking among maritimers?, Volume 9, Number 1, February 2012.
2. BIMCO & ITF, 2010 Manpower Update.
3. Sun Y., 2005, Internationalization of higher Education in China.
4. Meletiou M., 2006, Improved port performance through training: The contribution of the International Labour Organization, 22nd Port Conference "Human resources and sea port performance", Alexandria.
5. Barsan E., 2009, Sea service equivalency for full mission simulators training, Maritime Transport & navigation journal, Vol. 1 (2009), No. 1, 15-23.
6. Pourzanjani M, A. Asghar, 2008, Latest trends in maritime education and training, 2nd International maritime Conference, Karachi.
7. Грънчарова В., 2011, Перспективи за развитие на пристанищната инфраструктура в Република България като част от европейската транспортно-логистична мрежа, сп. Известия (2011), 46-55.

8. Европейска комисия, 2007, Зелена книга към бъдещата морска политика на Евросъюза, Брюксел.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА БАКАЛАВЪРСКИТЕ ПРОГРАМИ ПО СЧЕТОВОДСТВО

доц. д-р Станислава Георгиева
Нов български университет, София

POSSIBILITIES FOR INCREASING THE QUALITY AND COMPETITIVENESS OF ACCOUNTING BACHELOR'S PROGRAMS

Stanislava Georgieva

ABSTRACT: In the scientific work it is analysed the conditions of accounting bachelor's programs in the country and the possibilities for increasing the quality and competitiveness.

KEYWORDS: programs, accounting, quality, competitiveness

Конкуренцията между висшите училища в условията на криза става все по-силна. Това за едни от тях е заплаха, а за други мощен стимул за развитие. Ето защо през последните години усилията на всички висши училища в страната са насочени към повишаване качеството и конкурентоспособността на предлаганите от тях образователни услуги, с цел привличането на по-голям брой студенти. Този стремеж личи не само при частните, но и при държавните висши училища и обхваща обучението във всички предлагани образователни степени: бакалавър, магистър и доктор.

Практическите проучвания показват, че голяма част от кандидат-студентите проявяват интерес към професионалното направление Икономика и в частност към специалностите, подготвящи специалисти по счетоводство. По тази причина все повече висши училища разкриват специалности, обучаващи кадри в областта на счетоводството, респ. търсят начини за повишаване на качеството на обучението във вече съществуващи такива.

Обект на изследване в настоящата научна разработка са бакалавърските програми по счетоводство, а предмет е тяхното качество и конкурентоспособност в съвременните икономически условия в страната. Целта е на базата на анализ и оценка на състоянието на бакалавърските програми по счетоводство да се разкрият възможности за повишаване на тяхното качество и конкурентоспособност.

За информационна база на доклада са използвани различни източници: официална информацията на НАОА за рейтинга на висшите училища, сведения за действащи бакалавърски програми по счетоводство, становища на преподаватели по счетоводство и на студенти, обучавани в програми по счетоводство в различни висши училища, изследвания за качеството и конкурентоспособността на висшето образование, публикувани в периодични издания и в интернет [1].

* * *

Нарастващите потребности на бизнеса от добре подготвени специалисти, наличието на конкуренция между съществуващите висши училища и намаляващия брой студенти в страната са основните предпоставки, налагащи повишаване на качеството и конкурентоспособността на предлаганите образователни услуги. Затова голяма част от висшите училища у нас насочват усилията си към разкриването и развиването на по-масови и предпочитани специалности, каквато е и специалността “Счетоводство”*.

От бакалавърските програми по счетоводство се очаква да подготвят добри професионалисти в областта на счетоводството, притежаващи задълбочени теоретични знания и конкретни практически умения, а това може да се постигне при наличието на добра организация и ефективно управление на учебния процес. Ето защо е важно всяко висше училище, предлагащо обучение по счетоводство да анализира и оцени състоянието на учебния процес в няколко насоки [2]:

- структура, организация и съдържание на учебните планове и програми;
- профил и квалификация на преподавателския състав;
- материално-техническа осигуреност на образованието;
- методи на преподаване и оценяване постиженията на студентите;
- управление на качеството на образованието;
- научноизследователска дейност на академичния състав и участие на студентите в нея.

При анализа на структурата на бакалавърските програми по счетоводство във висшите училища в страната се установява, че като цяло счетоводните курсове са логически подредени по семестри и предполагат надграждане и задълбочаване на придобиваните знания и умения. Сравнително рядко се

* Много често обучението по счетоводство се обвързва с контрола на база съществуващата взаимна връзка и обусловеност между тях. Това е и причината във повечето висши училища счетоводството да се изучава паралелно с контрола в специалността “Счетоводство и контрол”. Такъв подход е възпрет в Университета за национално и световно стопанство, гр. София, в Икономическия университет, гр. Варна, в Стопанската академия, гр. Свищов, в Международното висше бизнес училище, гр. Ботевград и др.

разкриват синонимни курсове или курсове с еднакво съдържание, както и курсове, при които последователността на изучаването е нарушена**.

В преобладаващата част от висшите училища у нас изучаването на счетоводната материя в степен “бакалавър” започва през втората, а на места и през първата година на обучението, като основният минимум от знания се осигурява чрез курсовете: Основи на счетоводството, Финансово счетоводство, Управленско счетоводство, Счетоводни стандарти, а разширяването и задълбочаването на подготовката по счетоводство се постига чрез курсове като Банково счетоводство, Бюджетно счетоводство, Отчитане на външнотърговските сделки, Информационни технологии в счетоводството и др.

Проучвания сред студенти и преподаватели по счетоводство показват, че за да се усвои успешно материалът от курсът Основи на счетоводството са необходими базови икономически знания по микро и макро икономика, управление, финанси и др. Затова е най-добре въвеждането в счетоводната материя да започне най-рано през четвъртия семестър, след получаването на необходимата общоикономическа подготовка. Така през първите две години ще се акцентира върху придобиването на общоикономически знания и умения, в т.ч. и по основи на счетоводството, а през третата и четвъртата година ще се развива и задълбочава специализираната подготовка по счетоводство.

Качеството на обучението в бакалавърските програми по счетоводство зависи и от подбора и поредността на изучавания материал. Важно е в процеса на обучението да осигури последователно създаване, надграждане и доразвиване на счетоводните знания и умения. Това може да се постигне само чрез постепенното усвояване на знанията и уменията, предложени в курсовете: Основи на счетоводството, Финансово счетоводство, Управленско счетоводство, Счетоводни стандарти, Банково счетоводство, Бюджетно счетоводство, Информационни технологии в счетоводството. Същевременно допълване, обогатяване и профилиране на знанията по счетоводство е добре да се предложи чак през последната (четвъртата) година от обучението на студентите, като за целта в учебната програма се включат курсовете: Счетоводно отчитане на външнотърговските сделки, Финансови отчети, Анализ на финансови отчети, Счетоводство на юридически лица с нестопанска цел,

** Обикновено синонимни курсове, респ. курсове със сходно съдържание се откриват при съпоставянето на бакалавърските с магистърските програми по счетоводство. Такива например могат да бъдат курсовете: Основи на счетоводството, Теория на счетоводството и Въведение в счетоводството; Стандартизация в счетоводството, Стандарти за представяне на финансови отчети, Счетоводни стандарти за бизнеса, Международни стандарти за финансови отчети и Счетоводни стандарти; Счетоводство на предприятието и Счетоводство на стопанската организация, Бюджетно счетоводство и Счетоводство на публичния сектор и т.н. Що се отнася до последователността на изучаването не е подходящо например курса Счетоводни стандарти да се изучава паралелно с курса Основи на счетоводството или преди него.

Счетоводство на осигурителните предприятия, Счетоводство на застрахователните предприятия, Счетоводство на инвестиционните предприятия, Оценка на бизнеса и др.

За всеки от предвидените в учебната програма по счетоводство курсове е необходимо да се подберат актуални и важни за професионалното реализиране на студентите тематични единици. Подредени в логическа последователност те следва да бъдат отразени в паспорта на курса, който се актуализира и представя на студентите ежегодно.

Анализът на учебния процес в бакалавърските програми по счетоводство показва още, че в повечето висши училища (преобладаващо държавните) се предлагат малко на брой избираеми курсове по счетоводство, а това ограничава възможностите за развитие на студентите в желана от тях насока. Същевременно недостатъчната практическа насоченост на изучавания учебен материал и липсата на практически умения у завършилите програмата студенти им създават редица трудности при тяхното професионално реализиране на пазара на труда. Ето защо при подготовката на специалисти в областта на счетоводството в степен “бакалавър” следва да се поставят няколко по-важни акцента:

- практически насочено обучение в курсовете по счетоводство;
- по-широка правна подготовка и по-детайлното изучаване на приложението на счетоводните стандарти в счетоводната работа;
- възлагане на голям брой самостоятелни разработки и проекти в областта на счетоводството;
- осигуряване на възможности за прилагане на придобитите в процеса на обучението знания в близки до реалните условия, респ. участие в учебно-тренировъчни фирми.

Динамично променящите се финансово-икономически условия в страната са предпоставка за все по-чести промени в учебните планове и програми с оглед тяхното адаптиране към желанията на студентите, потребностите на бизнеса и измененията в действащото законодателство. Проучванията показват, че по-лесно и бързо тези промени се осъществяват в частните висши училища. Тяхната гъвкава управленска структура им помага своевременно да отговорят на потребностите на кандидатите, бизнеса и на законодателството, а това, от своя страна, ги прави и по-привлекателни и желани [3]. .

Бързината при адаптирането на учебната документация към променящата се икономическа среда е важно, но не и единствено условие за повишаване на конкурентоспособността и качеството на обучението във висшите училища. Необходимо е също да се прецени необходимостта и последствията от всяка промяна, както и възможностите за нейното прецизно и лесно реализиране. Освен това при всяка промяна трябва да се потърси баланса между иновациите и традициите, между теорията и практиката, както и между фундаменталното и специализираното знание.

Направените проучвания в бакалавърските програми по счетоводство, предлагани от висшите училища в стратата показват, че в учебната документация често се извършват промени без да е завършил цикъла на обучение на съответен випуск. Наред с това липсват паспорти на предвидените в програмата курсове или се изготвят такива формално. Установява се също, че наименованието на отделни курсове не е не подходящо подбрано, а и не е направена експертна оценка за научната съобразност на преподавания в тях учебен материал. Ето защо се предлага всяко висше училище, целящо постигане на високо качество и конкурентоспособност на предлаганото обучение по счетоводство да извърши проверка и своевременно отстраняване на допуснатите пропуски в учебната си документация. За целта то трябва да обърне внимание на няколко неща:

- направена ли е експертна оценка за всеки от курсовете, изучавани в програмата по счетоводство;
- прецизно ли са подбрани наименованието и съдържанието на всеки от предвидените в програмата курсове;
- налице ли са актуализирани паспорти на изучаваните в програмата курсовете, съдържащи информация за знанията и уменията, придобивани от студентите, за тематичното разпределение на лекционния материал и формите на обучение, за препоръчителната литература към курса, за формите на проверка и оценка на компетенциите, за датите за провеждане на текущия контрол, както и за допълнителните обяснения за изпитните материали и критериите за оценяване.

За да се постигне ефективност от промените в учебната документация по счетоводство е необходимо висшите училища да съблюдават и други съществени изисквания:

- промяна в учебната документация да се извършва само след обсъждане от органите за ръководство и в съответствие със стратегията за развитие на висшето училище;
- при обсъждане на учебната документация да се взема предвид мнението на студентите и на представители от бизнеса;
- при промяна в учебната документация да се привличат изявени учени, педагози и методисти;
- да се осигури виртуален достъп до учебната документация, респ. до извадки от нея;
- да се въведе кредитната система, ако тя все още не е въведена;
- да се спазват изискванията на националното законодателство.

Друг показател за качество на обучението по счетоводство е профилът и квалификацията на преподавателския състав. Водещи по този показател са най-често държавните висши училища. Така например Университетът за национално и световно стопанство притежава професорския състав, позволяващ му да прави наука и да осъществява елитно обучение по счетоводство. По-

добна ситуация се установява и в Стопанска академия “Д. А. Ценов”, където работят седем доцента и шест професора по счетоводство.

По-задълбоченото изследване на академичния състав в държавните висши училища и по-конкретно в Университета за национално и световно стопанство, гр. София и в Стопанска академия “Д. А. Ценов”, гр. Свищов показва още, че средната възраст на хабилитираните преподаватели по счетоводство е около и над 55 г., а съотношението между хабилитирани преподаватели в пенсионна и в непенсионна възраст е в полза на работещите доценти и професори в пенсионна възраст. Това показва, че в тези училища е на лице тенденция на застаряване на академичния състав, което може да доведе до недостиг на хабилитирани преподаватели по счетоводство през следващите няколко години. Ето защо тези, а и всички останали висши училища трябва да подготвят своевременно млади преподаватели, които да могат да заместят доцентите и професорите, освобождавани от работа поради пенсиониране.

За осигуряването на висококачествено обучение по счетоводство са необходими и подходящи материално-техническите условия, в т.ч. поддържана и обновявана материална база, оборудвани зали с мултимедия и компютри, подходяща информационна система за студентите, осигуряване на учебници и учебни пособия в книжен и в електронен вид и др. Това предполага наличието на достатъчно финансови ресурси във висшите училища, каквито в условията на криза трудно се осигуряват.

Известно е, че голяма част от висшите училища разчитат преобладаващо на държавната субсидия. Тя обаче не покрива изцяло дори реалните разходи за обучение на студентите [4]. По тази причина и инвестициите в подобряване на материално-техническата база в тях остават на заден план.

По отношение на средствата за обучение, отпускани от държавата, ректорът на Университета за национално и световно стопанство в свое изказване съвсем основателно подчертава, че: “Преди години някой чиновник е решил, че за обучението на икономистите са нужни само гъба, тебешир и покрив над главата, и така е до днес. Ама това – делови игри, информационни системи, маркетингови проучвания, финансови изчисления, инвестиционен и застрахователен риск и още десетки дейности, които изискват много сериозни средства за софтуер, компютърна техника, достъп до библиотеки и бази данни и информационно осигуряване – няма значение!” [5].

Проблемът с осигуряването на средства за развитие на материално-техническата база частично е намерил решение в някои от частните висши училища, където административните разходи са съкратени, а част от административната работа е възложена на преподаватели. Това, обаче не е най-подходящото решение, защото забавя научното развитие на академичния състав.

Проучванията показват още, че едни от най-добрите материално-технически условия са осигурени във Варненския свободен университет “Ч. Хра-

бър”, гр. Варна, Бургаския свободен университет, гр. Бургас, Международното висше бизнес училище, гр. Ботевград и др. В тях залите са поддържани и оборудвани с необходимата техника за нормално протичане на процеса на обучение, а това е предпоставка за създаването на счетоводители, притежаващи необходимата подготовка и конкурентоспособни на трудовия пазар.

За осигуряването на подходящи материално-технически условия преобладаващата част от висшите училища използват главно част от приходите, получени от: държавата, осигуряваща държавна субсидия, обучаемите, заплащащи такси за обучение и макар и по-рядко от спонсори, предоставящи дарения. Не са популярни и широко разпространени у нас начините за набавяне средства чрез образователна, научна и експертна дейност. Не се използват достатъчно и инвестициите, като източник на финансови ресурси, каквата е практиката в университетите “Харвард” и “Йеил”. Ето защо може да се направи извода, че висшите училища в страната не използват рационално и пълноценно възможностите за осигуряване на собствени приходи, с които да обновяват материално-техническата си база и да създават по-добри условия за обучение на студентите.

Качеството на обучението в курсовете по счетоводство е пряко свързано и зависи още от качествата на самите преподаватели и от уменията им да представят пред студентите сложната счетоводна материя по увлекателен начин. Затова, наред с професионалните си качества, лекторите трябва да притежават и уменията за владеене на аудиторията и за провокиране и поддържане на нейния интерес.

Добрият преподавател по счетоводство трябва да бъде не само добър професионалист, притежаващ задълбочени знания и умения в областта на счетоводството, но и да може да поднася по интересен начин лекционния си материал. За целта той трябва:

- да създава приятна работна атмосфера по време на лекциите и семинарните занятия, без напращане, страх или изкуствено създадена дистанция [6];
- да поддържа интереса на студентите, като адаптира и поднася материала в съответствие с очакванията на студентите;
- да подбира и структурира лекционния материал по интересен и увлекателен начин, провокиращ разсъждения, въпроси и дискусии;
- да онагледява лекционния материал с подходящи практически казуси и задачи;
- да мотивира студентите чрез загриженост към тях и техните проблеми и нужди, като им дава втори шанс при неизпълнение на възложена работа поради болест, личен проблем или конфликтни ситуации;
- да постига баланс между положителното настроение и нагласа към студентите и строгостта и стриктността в работата;
- да избира и прилага подходящи и навременни стимули за студентите;

- да споделя техните успехи с групата и да предоставя публично резултатите от работа им;
- да делигира отговорности, свързани с осъществяването на контрола върху поставените задачи и с изготвянето на самостоятелни работи, касаеща проучване на проблеми, решаване на казуси и др., показвайки на студентите, че им има доверие;
- да използва съвременни методи за проверка и оценка на придобитите в процеса на обучението знания.

Качеството на обучението по счетоводство е пряко свързано и с някои действия или бездействия от страна на преподавателите и студентите. Такива например могат да бъдат: незаинтересоваността от страна на преподавателите за нивото на усвояване на учебния материал и липсата на обратна връзка; занижения контрол върху системността на обучението и предлаганите знания; занижения контрол върху знанията и подготовката на обучаваните; ниската посещаемост на часовете; липсата на интерес и желание за усвояване на лекционния материал; недостатъчно добрата подготовка в системата на средното образование и др. Ето защо е важно да се търсят начини за разкриване и своевременно отстраняване на причините за подобни действия или бездействия, негативно влияещи върху процеса на обучението.

За проследяване и повишаване на качеството на образованието висшите училища разработват и прилагат система за управление на качеството. Такава система успешно функционира в Университета за национално и световно стопанство, гр. София, в Международното висше бизнес училище, гр. Ботевград, в Стопанската академия "Д.А.Ценов", гр. Свищов и др. В тези, а и в другите висши училища системата за качество се базира на съвкупност от прецизно подбрани критерии, въз основа на които се оценява качеството на обучението и на академичния състав. Получените при използването ѝ резултати служат като индикатор за състоянието на институцията, за прилаганите от нея стратегически политики, за осъществяването на организационно-управленската ѝ дейност и контрола, а в определени висши училища и за атестиране на преподавателите и за формиране на тяхното трудово възнаграждение.

При ефективното функциониране на системата за управление на качеството се осигурява възможност на висшите училища, на базата на определени показатели да извършват:

- оценяване и поддържане на качеството на обучение на студентите;
- оценяване и поддържане на качеството на академичния състав;
- самооценяване като често от изискванията за външна институционална и програмна акредитация;
- проследяване на трудовата дейност и на реализацията на завършилите обучение;
- проучване, анализ и оценка на мнението на обучаемите студенти.

Проучванията показват, че в някои от висшите училища създадените системи за качество не изпълняват в достатъчна степен своето предназначение. Това се дължи на: формално отношение към тяхното създаване и функциониране; формално използване на инструментариума им; неефективно използване на резултатите от тях и липса на периодичност и пълнота на оценяваните обекти.

За да се постигне рационално използване на системите за качество е необходимо не само да се използва ефективно техния инструментариум, съобразно установената методология, но и да се анализират получените резултати в търсенето на възможности за повишаване качеството на учебния процес.

Качеството на обучението по счетоводство е пряко свързано още с научноизследователската дейност на академичния състав и с участието на студентите в нея. Практическите проучвания сочат, че сравнително рядко преподаватели включват студенти в разработването на проекти, а ориентацията на научните изследвания към фундаментални икономически и счетоводни проблеми е слаба. Тази тенденция е изразена по-ясно във висши училища, поддържащи малко на брой хабилитирани преподаватели.

Някои от причините за незадоволителното оценяване на научноизследователската дейност във висшите училища са следните:

- натовареност на преподавателите с голям брой часове;
- ангажиране на преподавателите с административна работа;
- допълнителна заетост на преподавателите по трудови и граждански договори;
- липсата на достатъчно и актуална информация за съществуващите проекти и трудности с нейното осигуряване;
- липсата на умения за разработване на проекти.

Известно е, че за научното развитие на академичния състав са необходими достатъчно време, подходящи условия за извършване на задълбочени фундаментални изследвания, респ. за разработване на проекти и подходящо стимулиране. Затова във висшите училища, в които тези условия са осигурени се наблюдава и по-бързо развитие на академичния състав и по-задълбочена и ефективна научноизследователска работа.

Факт е, че във училища като Софийския университет, Университета за национално и световно стопанство и др. проблемите, свързани с развитието на академичния състав и с включването на студенти в научноизследователските проекти се анализират текущо в търсенето на начини за тяхното решаване. Затова тези университети разполагат с високо квалифицирани хабилитирани преподаватели, които осигуряват качествено обучение и достъп на студентите до научноизследователски проекти.

При проучванията се установява също, че има и такива висши училища, в които хабилитирани преподаватели по счетоводство трудно работят с компютърна техника, вкл. с мултимедия, непознават възможностите за раз-

работване на проекти и никога не са участвали в такива. Ето защо е важно периодично да се организират семинари за повишаване квалификацията на академичния състав по важни за обучението въпроси. Теми за такива семинари например могат да бъдат: работа с компютърни системи и програми, работа с мултимедия проектор, възможности за структуриране и поднасяне на лекционния материал по счетоводство, възможности за разработване на проекти, методика на преподаване и оценяване на студентите и т.н.

Показател за качеството на обучението по счетоводство е и успешната професионална реализация на студентите. По тази причина е важно във висшите училища да се развива и разширява дейността на кариерните центрове, представляващи средище за проследяване на реализацията на завършилите студенти.

Високото качество на обучението, добре подготвения академичен състав и прилагането на кредитната система в обучението са необходими условия и за осигуряването на възможности за обмен на преподаватели и студенти между висшите училища в страна и в чужбина [7], както и за разработването на съвместни научно-изследователски проекти с различни изследователски организации и с бизнеса. Те са от съществено значение още за създаването на междууниверситетски и международни програми, каквито се предлагат от Университета за национално и световно стопанство, гр. София и от Международното висше бизнес училище, гр. Ботевград.

За постигането на високо качество, привлекателност и конкурентоспособност на висшето образование в областта на счетоводството е важно да се търси оптималният баланс между българските и европейските добри образователни практики, а също и да се засили изследователската дейност в обучението за сметка на възпроизводството на знания.

В заключение може да се обобщи, че в бакалавърските програми по счетоводство съществуват много и различни проблеми. Затова въпреки желанието за всеобхватност и изчерпателност в научната разработка не са изследвани всички насоки за подобряване тяхното качество и конкурентоспособност. Така например не са проучени възможностите за постигане на баланс между желанията на кандидат-студентите и предлагането от страна на висшите училища, за усъвършенстване на съдържанието на конкретните счетоводни курсове и на подходите и методите за тяхното представяне на обучаваните и др. Освен това част от проблемите не са анализирани в достатъчна дълбочина. Такива например са въпросите, свързани с методите на преподаване и оценяване постиженията на студентите, с преподавателската и студентската мобилност и др. Ето защо настоящата разработка следва да се приема по-скоро като основа за разгръщане на едно по-задълбочено и всеобхватно изследване в областта на обучението по счетоводство във висшите училища в страната.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рийч, Р. 1992. Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на XXI век), 1: 151-159, 198-199.
2. Стоянова В. 2009. Колко дълбока е финансовата криза във висшето образование. Cera, 4,5: 1. в <http://www.segabg.com/article.php?sid=2009103000040001201>
3. Du Toit, A.S.A. 2000, Knowledge management: an indispensable component of the Strategic plan of South African universities. South African Journal of Education, 6: 187-191.
4. Rowley, J. 2000, Is higher education ready for knowledge management? The international journal of education management, 6: 325-333.
5. Santo, S. A. 2005. Knowledge management: An imperative for schools of education. TechTrends, 3: 42-49.
6. European students' union, 7:1. In: <http://www.esib.org/index.php/issues/Mobility/95-student-mobility.html>
7. <http://www.eurochicago.com/2011/06/gotova-e-nova-sistema-za-otsenka-na-visshite-utchilishta-klasatsiya-na-visshite-utchilishta-v-r-balgariya/>, 1:1
8. <http://news.expert.bg/n349180>, 1:1
9. <http://www.starting-a-smallbusiness.com>, 1:1
10. <http://biznews.bg>, 1:1
11. <http://www.lawsbg.com/proceduri/642-akreditacia-vuz.html>, 2:1

УЧЕБНА ТЕХНОЛОГИЯ ЗА ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЕ ПО АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

доц. д-р Тодор Шопов

ас. Росица Иванова

ас. Геновева Атанасова

ас. Ирен Ненова

Международно висше бизнес училище, Ботевград

гл. ас. д-р Екатерина Софрониева

Софийски университет "Св. Кл. Охридски", София

ONLINE ENGLISH LEARNING TECHNOLOGY

Todor Shopov

Rosica Ivnova

Genoveva Atanasova

Iren Nenova

Ekterina Sofronieva

ABSTRACT: This paper describes a project aiming at drafting and implementing an online teaching course book in English for distance learning at IBS. The instruction technology, adopted in the course book, corresponds to the CEFR and the specific competences of the degree programme in business administration. It describes the objectives, stages, scope and results expected of developing and implementing this on-line teaching object.

KEYWORDS: distance learning, online learning, online learning technology, levels of achievements

УВОД

В днешния бърз и динамичен свят дистанционната форма на обучение все по-често е алтернатива на традиционното обучение. За да отговори на предизвикателствата на новото време, МВБУ откри такава форма на обучение, като създаде единна платформа за публикуване на учебни и изпитващи обекти за съответните дисциплини.

Настоящият доклад представя учебна технология за онлайн обучение по английски език на студенти – дистанционно обучение – в МВБУ. Това е иновационна възможност – перспектива пред висшите училища през 21 век, която ще улесни студентите от дистанционно обучение в самоподготовката им по езика, тъй като е по-гъвкава и ефективна по време, пространство и

достъп. Едно от основните преимущества на такава учебна онлайн технология е да представи прагматично учебното съдържание чрез автономни учебни дейности, комуникативно ориентирани и в съответствие с Общата европейска рамка (ОЕР).

Поради спецификата на обучението по чужди езици, изследователски екип от ЦЕО при МВБУ разработи проект за учебна технология за онлайн обучение по английски език. Този доклад описва целите, стъпките, обхвата и очакваните резултати от разработването и внедряването на онлайн учебник по английски език.

I. ОПИСАНИЕ НА ПРОЕКТА

1. Цел на проекта

Да се разработи и внедри онлайн учебник по английски език.

2. Етапи

- Първи етап: проучване на съществуващи онлайн учебници; проучване на информационна и комуникационна платформа на МВБУ.
- Втори етап: създаване на концептуален модел.
- Трети етап: разработване на учебните единици на "I'm OK"; пилотно прилагане в учебната практика.
- Четвърти етап: внедряване на учебника в дистанционната форма на обучение в МВБУ.

3. Изисквания: дефиниция на мярка за успех

Критериите за оценка на проекта са:

- Съответствие с Обща европейска рамка, например комуникативна методика, прагматично учебно съдържание, автономни учебни дейности.
- Изпълнение на изискванията за онлайн материали в информационната и комуникационна платформа на МВБУ.

4. Обхват

Кратко описание на очаквания продукт: Проект за онлайн учебник по английски език със заглавие "I'm OK"

A) Учебен метод

Методът, с който е съобразен дизайнът на учебника "I'm OK", е "комуникативно ориентирано езиково обучение със задачи" (TBLT). Този подход е приложен в ОЕР, http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/Framework_EN.pdf.

Б) Очаквано равнище на владеење след завършване на обучението (по ОЕР)

• Вход:	A1
• Изход I (първо равнище на владеење, 4 кредита):	A2+
• Изход II (второ равнище на владеење, 4 кредита):	B1+

Всички възможни равнища на владеење на изучавания език са дадени в ОЕР като прагматични формулировки от типа “мога да” (табл. 1). Определенето на целевите равнища в проекта “I’m OK” като A2+ и B1+ означава по-висока степен от съответно посочената. Обхванати са всичките пет разновидности на речевото поведение: монологично говорене, диалог, слушане, четене и писане.

Седем равнища на развитие (от A1 до B1+) на четирите разновидности на речево поведение на учещите

Рецептивно поведение: слушане

Равнище 1

Students able to:

- distinguish between English and other languages
- listen to short aural texts and indicate (e.g. by putting up hand) when core vocabulary items are heard
- identify the number and gender of interlocutors
- comprehend and carry out the following instructions: point to, touch, stand up, sit down, go to _____, pick up, put down
- comprehend requests for personal details (name, age, address)
- comprehend requests for the identification of people and things
- listen to simple descriptions of common objects (e.g. those found in the classroom and/or immediate environment) and identify these non-verbally (e.g. by drawing a picture)
- identify letters of the alphabet and numbers to fifty including ten/teen contrasts
- listen to and identify the time

Равнище 2

Students able to:

- identify core vocabulary items when encountered in a variety of aural texts
- comprehend and carry out a sequence of two to three instructions
- comprehend requests for details about family and friends
- comprehend requests for identification of people and things
- listen to simple descriptions of actions and scenes and identify these

nonverbally (e.g. by finding a picture, numbering pictures in the order in which they described)

- given contextual/pictorial support, can comprehend simple descriptions
- identify ordinal numbers 1–10
- listen to and identify days of the week, months and dates

Равнище 3

Students able to:

- identify core vocabulary items when encountered in a variety of aural texts
- comprehend and carry out a sequence of four to five instructions
- develop factual discrimination skills by listening to a passage and identifying true/false statements relating to the passage
- comprehend requests for factual information relating to topic areas
- listen to a short aural text and transform the information by presenting it in a different form (e.g. by completing a table or diagram)

Равнище 4

Students able to:

- identify core vocabulary items when encountered in a variety of aural texts
- develop inferencing skills by listening to a passage and identifying true/false inferences relating to the passage
- comprehend requests for factual and attitudinal information relating to topic areas
- listen to a short aural text and transform the information by presenting it in a different form (e.g. by completing a table or diagram)
- comprehend and carry out a linked set of instructions
- grasp the gist of a short narrative
- identify emotional state of speaker from tone and intonation

Равнище 5

Students able to:

- identify core vocabulary items when encountered in a variety of aural texts
- develop inferencing skills by listening to a passage and identifying true/false inferences relating to the passage
- comprehend requests for factual and attitudinal information relating to topic areas
- listen to a short aural text and transform the information by presenting it in a different form (e.g. by completing a table or diagram)

Равнище 6

Students able to:

- identify core vocabulary items when encountered in a variety of aural texts

- develop inferencing skills by listening to a passage and suggesting an appropriate conclusion
- comprehend requests for factual and attitudinal information relating to topic areas
- listen to a short aural text and transform the information by presenting it in a different form (e.g. by completing a table or diagram)
- comprehend a short narrative when events are reported out of sequence

Равнище 7

Students able to:

- extract detailed information from a text
 - grasp the gist of an extended text
 - follow an extended set of instructions
 - differentiate between fact and opinion
 - identify the genre and register of a text
 - recognize differences in intonation
 - identify relationships between participants in aural interactions
 - identify the emotional tone of an utterance
- comprehend the details of short conversations on unfamiliar topics

Продуктивно поведение: говорене

Равнище 1

Students able to:

- name common objects
- give personal details, such as name, age and address
- memorize and recite songs and rhymes in chorus
- take part in short, contextualized dialogues
- give simple (single clause) descriptions of common objects
- request goods and objects
- make statements of ability about self and others

Равнище 2

Students should be able to:

- describe family and friends (e.g. refer to age, relationship, size, weight, hair and eye colouring)
- recite songs and rhymes in chorus and individually
- ask and make statements about the likes of self and others
- spell out words from core vocabulary list, and say words when they are spelled out
- answer questions/give details of simple descriptions following an aural presentation

- request details about the family and friends of others using cue words
- make short (one to two sentence) statements on familiar topics using cue words
- talk about regularly occurring activities
- compute quantities and money in English
- tell the time in hours and half hours

Равнище 3

Students should be able to:

- answer questions/give details following an aural presentation
- make short (three to four sentence) statements on familiar topics
- following a model, make a series of linked statements about a picture, map, chart or diagram
- work in pairs/small groups to share information and solve a problem
- tell the time using fractions of an hour
- describe a short sequence of past events using sentence cues
- make complete statements from sentence cues when given appropriate contextual support
- make comparisons between physical objects and entities
- use conversational formulae for greeting and leave-taking

Равнище 4

Students should be able to:

- answer questions and give details of descriptions following an aural presentation
- describe a picture related to a specific topic area
- narrate a linked sequence of past events shown in a picture sequence or cartoon strip
- work in groups to solve problems which require making inferences and establishing causality
- give opinions about specified issues and topics
- use conversational and discourse strategies e.g. to change subject, provide additional information, invite another person to speak
- give a sequence of directions
- make requests and offers
- talk about future events

Равнище 5

Students should be able to:

- give a short summary of the main points of an aural presentation
- give a detailed description of a picture relating to a familiar scene
- describe a simple process

- describe a linked sequence of actions
- work in groups to solve problems requiring the integration of information from a variety of aural and written sources
- give opinions about specified issues and topics
- use conversational and discourse strategies e.g. of holding the floor, disagreeing, qualifying what has been said

Равнище 6

Students should be able to:

- give a detailed summary of the main points and supporting details of an aural presentation
- give a prepared oral presentation on a familiar topic
- give a short aural presentation relating to information presented nontextually (e.g. as a chart, map, diagram or graph)
- describe complex processes with the aid of a diagram
- describe a sequence of events in a variety of tenses
- work in groups to solve problems requiring the resolution of conflicting information
- comprehend and convey messages by telephone
- qualify one's opinion through the use of modality
- use appropriate non-verbal behaviour

Равнище 7

Students should be able to:

- give an unprepared oral presentation on a familiar topic
- use a range of conversational styles from formal to informal
- work in groups to solve problems involving hypothesizing and relating to abstract topics
- initiate and respond to questions of abstract topics
- use a range of conversational and discourse strategies

Рецептивно поведение: четене

Равнище 1

Students should be able to:

- sight read all the words in the core vocabulary list when encountered in context
- read the names of class members
- read the written equivalent of numbers 1-60
- read short contextualized lists, e.g. shopping lists
- decode regular sound-symbol correspondences
- read single-sentence descriptions of familiar objects

Равнище 2

Students should be able to:

- sight read all the words in the core vocabulary list when encountered in and out of context
- read short (two to three sentence) passages on familiar topics and answer yes/no and true/false questions relating to factual details
- read the written equivalent of numbers 1–100
- read prices and quantities
- decode consonant clusters
- read sentences which have been mastered orally

Равнище 3

Students should be able to:

- read short (three to five sentence) passages and answer yes/no and wh questions relating to factual detail
- read short (three to five sentence) passages and identify correct inferential statements relating to the passage
- read and interpret information presented as a chart or timetable
- dictate a story to the teacher and then read it

Равнище 4

Students should be able to:

- read two to three paragraph story on a familiar topic and select the main idea from a list of alternatives
- arrange scrambled sentences and paragraphs into the correct order
- develop dictionary skills (alphabetical order and indexes)
- follow a linked series of written instructions
- read a short passage and predict what will happen next by selecting from a list of alternatives
- scan a three to five paragraph text for given key words
- identify antecedents of anaphoric reference items

Равнище 5

Students should be able to:

- read three to five paragraph text and state the main idea
- scan a five to ten paragraph text for given key words
- identify logical relationships marked by conjunctions in three to five paragraph texts on familiar topics
- scan large texts (e.g. dictionary, telephone book) for specific information
- read a short story on a familiar topic and give a short oral summary

Равнище 6

Students should be able to:

- read a five to ten paragraph text on a familiar topic and state the main ideas
- read a five to ten paragraph text and present the key information in a non-textual form (e.g. by completing a table or graph)
- identify logical relationships marked by conjunctions in five to ten paragraph texts on unfamiliar topics
- follow a narrative or description when the ideas and events are presented in sequence
- differentiate between fact and opinion

Равнище 7

Students should be able to:

- read a five to ten paragraph text on an unfamiliar topic and state the main ideas and supporting details
- identify unmarked logical relationships in five to ten paragraph texts on unfamiliar topics
- follow a narrative or description when the ideas and events are presented out of sequence
- identify instances of bias in a written text
- understand the underlying purpose/function of text
- differentiate between relevant and irrelevant information

Продуктивно поведение: писане

Равнище 1

Students should be able to:

- write letters of the alphabet in upper and lower case
- write numbers 1–60
- write own name and names of other students and family members
- copy legibly words in the core vocabulary list
- copy legibly short messages and lists (e.g. shopping lists)
- complete a short contextualized description of a person or object

Равнище 2

Students should be able to:

- write numbers 1-100
- use capital letters and full stops appropriately
- write legibly and accurately words in the core vocabulary list
- write short, familiar sentences when dictated

Равнище 3

Students should be able to:

- complete short contextualized description of a person or object
- write short, familiar sentences when dictated
- write words and clauses in legible cursive script
- rewrite scrambled sentences as a coherent paragraph

Равнище 4

Students should be able to:

- write short, personal note on a familiar topic to a friend (e.g. a postcard)
- write short (one sentence) answers to comprehension questions
- take a short (single paragraph) dictation from a familiar text
- create a paragraph from individual sentences using cohesion to link sentences

Равнище 5

Students should be able to:

- write a short description of a familiar object or scene
- write short (two to three sentence) answers to comprehension questions
- write a single paragraph conclusion to a narrative
- take a short (single paragraph) dictation from an unfamiliar text
- develop fluency through free-writing activities

Равнище 6

Students should be able to:

- write a summary in point form/précis of a short aural or written text
- produce a text from data provided in non-text form (e.g. as a table, graph or chart)
- write a single paragraph conclusion to a passage presenting an argument
- take a three to five paragraph dictation from a familiar text

Равнище 7

Students should be able to:

- use appropriate punctuation conventions
- write a short essay using paragraphs to indicate main information units
- write quickly without pausing, erasing or correcting as part of the process of drafting or composing
- use pre-writing strategies as a preparation for writing
- use revision strategies to polish one's initial efforts

В) Учебно съдържание

Учебното съдържание в проекта "I'm OK" обхваща езиков материал за двете целеви равнища (A2+ и B1+), подбран в европейските образователни програми "Waystage" и "Threshold Level". Последните са препоръчани в ОЕР. Извършен е прагматичен подбор, градация и представяне на необходими и достатъчни лексични и морфосинтактични единици.

Езиковият материал е представен в подходящ лингвистичен и социо-културен контекст. Това осигурява необходимите езикови взаимодействия и межкултурна осъзнатост. Създава се оптимална психолингвистична среда за онлайн обучение.

Тематиката е съобразена с ОЕР и със спецификата на специалността на студентите (бизнесадминистрация).

Учебното съдържание е разпределено в две части, съответстващи на двете целеви равнища.

Г) Структура на учебника

Онлайн учебникът "I'm OK" се състои от две части, съответстващи на двете целеви равнища. Всяка част съдържа учебни единици за 120 учебни часа (4 кредита).

Учебните единици са свързани с хипертекстови връзки.

Една учебна единица съдържа пет раздела, предназначени за развиване на петте речеви умения. Изучаването на структурата на езика-цел е компонент на учебната работа за развиване на речевите умения, поради което е интегрирана в петте раздела на учебната единица.

Примерна учебна единица, развита в 6 стъпки

Стъпка 1. Активиране на познавателна схема

Първата стъпка е да се разработи броя на упражнения, разработващи схема, които ще служат за въвеждане на темата, определят контекста на изпълнение на задачата и за въвеждане на някои от ключовите думи и изрази, които са необходими на студентите за да изпълнят задачата. Например, на студентите може да се дадат няколко обяви от вестници отдаване под наем на различни видове жилища, като например къща, двустаен апартамент, студио и т.н., списък на ключови думи и поредица от снимки на семейства, двойки и самотните хора. Те трябва да разпознаят ключови думи, някои написани като съкращения, и след това да свържат хората на снимките с най-подходящо място за живеене за тях.

Стъпка 2. Контролирана практика

Следващата стъпка е да даде на студентите контролирана практика в използването на целевия езиков речник, структури и функции. Един от начините да се направи ще бъде да представи на учащите кратък разговор между двама души, обсъждащи възможности за настаняване, отнасящи се до една

от обявите, с които те се запознаха в стъпка 1. Те могат да бъдат помолени да слушат и да прочетат разговора, а после да го практикуват по двойки. По този начин, в началото на цикъла с инструкции, те ще могат да видят, чуят и практикуват на целевата лексика за работа в този урок. Този вид на контролирана практика разширява схемата на обучение, която бе стратирана в стъпка 1. Те ще могат да бъдат помолени след това да упражняват вариации на този модел на разговор, като използват други обяви от стъпка 1 като ориентир. Накрая, те могат да бъдат помолени за закрит модел на разговора и го практикуват отново, като се използват само ключовите указания от стъпка 1 и без да се изисква от тях да следват разговорния модел дума по дума. В този момент, урокът може да се различава от по-традиционния аудио или ситуационен урок. Разликата, обаче, е, че учащите са били запознати с лексиката в рамките на комуникативното съдържание. В заключителната част на тази стъпка, те също започват да развиват степен на комуникативни гъвкавост.

Стъпка 3. Автентично упражняване на слушането

Следващата стъпка включва обучаемите в интензивни упражнения за слушане. Текстовете за слушане биха могли да включат определен брой говорещи, с майчин език – английски, интересувани се от възможности за настаняване. Задачата на учащите е да свърже разговорите (диалозите) с обявите от стъпка 1. Тази стъпка ги излага на автентичен или симулиран разговор, като по този начин включва и разширява езика от показания модел на разговор в стъпка 2.

Стъпка 4. Фокус върху езиковата структура

При нея студентите вземат участие в поредица упражнения, при които фокусът е върху един или повече езикови елементи. Те могат да чуят отново разговорите от стъпка 3 или да отбележат интонационните контури за различните типове въпроси. След това, могат да използват ключовите думи за да напишат въпроси и отговори, включвайки сравнителна и превъзходна степен: “The two-bedroom apartment is cheaper than the three-bedroom apartment”, “Which house is closer to public transport?”, “This flat is the most spacious”, etc. Трябва да се отбележи, че в по-традиционния, синтетичен подход, работата върху езиковия фокус би се появила като стъпка 1. В базираната върху задача процедура, която се представя тук, фокусът върху езиковата структура идва сравнително късно в последователността от инструкции.

Стъпка 5. Даване на възможност за упражняване с други учещи

Досега студентите участват в така наречените “репродуктивни” езикови дейности, т.е. те работят в ограничените рамки на езиковите модели, определени от преподавателя или учебните материали. На този етап вече е време студентите да се включат в по-свободна езикова практика, за да излязат от обикновената манипулация. Работейки по двойки, например, те биха могли да участват в ролева игра за допълване на информация, при която Студент А е потенциален наемател, а Студент Б играе ролята на брокер. Студент А описва

нуждите и изискванията си, а Студент Б му предлага подходящата квартира от набора обяви във вестници, с които разполага.

Стъпка 6. Въвеждане на учебна задача

Последната стъпка от последователността от инструкции е самата педагогическа задача – в този случай това е групова задача, при която участниците трябва да разгледат набор от обяви във вестници и да изберат най-подходящото място за отдаване под наем.

ПРИМЕР

Стъпка 1

Create a number of schema- Look at newspaper advertisements building tasks that introduce initial for renting accommodation. vocabulary, language and context Identify key words (some written for the task. as abbreviations), and match people with accommodation.

Стъпка 2

Give learners controlled practice Listen to a model conversation in the target language vocabulary, between two people discussing structures and functions. accommodation options and practise the conversation. Practise again using the same conversation model but information from the advertisements in step 1. In the final practise, try to move away from following the conversation model word for word.

Стъпка 3

Give learners authentic listening Listen to several native speakers practice. inquiring about accommodation and match the conversations with newspaper ads.

Стъпка 4

Focus learners on linguistic Listen again to conversations and elements, e.g. grammar and note intonation contours. Use cue vocabulary. words to write complete questions and answers involving comparatives and superlatives (cheaper, closer, most spacious, etc.).

Стъпка 5

Provide freer practice. Pair work: information gap role play. Student A plays the part of a potential tenant. Make a note of needs and then call rental agent. Student B plays the part of a rental agent. Use ads to offer partner suitable accommodation.

Стъпка 6

Pedagogical task Group work discussion and decision making task. Look at a set of advertisements and decide on the most suitable place to rent.

Таблица 1. Обобщени дефиниции на равнищата на владеене по ОЕР

	A1	A2	B1	B2	C1	C2
Разбиране Слушане	Мога да разбирам познати думи и основни изрази, свързани с мен, моето семейство и не посредственото ми обкръжение, когато се говори бавно и ясно.	Мога да разбирам най-често употребявани думи и изрази от области, които най-пряко се отнасят до мене (напр. основна информация за мен и моето семейство, пазаруване, работа, непосредственото ми обкръжение). Мога да схващам същественото от кратки и ясни послания и съобщения.	Мога да разбирам същественото, по познати теми като работа, учение, свободно време и т.н., когато се използва ясен книжовен език. Мога да схвана основната информация от радио- и телевизионни предавания на актуални теми или при въпроси от личен и професионален характер, когато се говори сравнително бавно и ясно.	Мога да разбирам сравнително дълги устни изложения и лекции и да следя дори сложна аргументация, при условие че темата ми е позната. Мога да разбирам повечето телевизионни информационни предавания и актуални репортажи. Мога да разбирам и повечето филми, когато се говори на книжовен език.	Мога да разбирам сравнително дълги изказвания дори и когато не са ясно структурирани, а логическите връзки само се подразбират. Мога да разбирам телевизионни предавания и филми без особени усилия.	Мога да разбирам с лекота всякаква реч както при непосредствено общуване, така и по радиото или телевизията дори когато се говори бързо от носители на езика, при условие че имам известно време да свикна с особеностите на произношението.
Четене	Мога да разбирам познати имена, думи и прости изречения, например надписи върху табели, плакати и каталози.	Мога да чета кратки, елементарни текстове. Мога да откривам конкретна, предвидима информация в обяви, реклами, проспекти, менюта, разписания и други. Мога да разбирам кратки лични писма.	Мога да разбирам текстове, съдържащи предимно често употребявана всекидневна и професионална лексика. Мога да разбирам описания на събития, чувства и желания в лична кореспонденция.	Мога да разбирам статии и доклади със съвременна проблематика, в които авторите отстояват определени позиции. Мога да разбира съвременна литературна проза.	Мога да разбирам дълги и сложни специализирани и литературни текстове, както и да долавям стилистични нюанси. Мога да разбирам специализирани статии и дълги технически инструкции дори когато не са свързани с моята професионална област.	Мога да чета с лекота всякаква текстове дори когато са абстрактни или сложни по форма и съдържание, например учебници, научни статии и литературни творби.
Говорене Диалогична реч	Мога да общувам с елементарни изрази, при условие че събеседникът е готов да повтори казаното по-бавно или да го изрази по друг начин и да ми помогне в намирането на точните думи. Мога да задавам и да отговарям на най-прости въпроси при необходимост или позната тематика.	Мога да общувам във всекидневни рутинни ситуации, изискващи обикновен, пряк обмен на информация по познати теми и дейности. Мога да водя кратък разговор, въпреки че обикновено не разбирам достатъчно, за да мога да го поддържам.	Мога да се справям с повечето ситуации, възникнали при пътуване в страни, където се говори съответният език. Мога да участвам без предварителна подготовка в разговори на позната тематика, от личен характер или свързани с ежедневието (напр. семейство, хоби, работа, пътуване, актуални събития).	Мога да общувам сравнително леко и непринудено, което прави контакта ми с носители на езика напълно възможен. Мога да участвам активно в дискусии на познати теми, да излагам и да отстоявам становищата си.	Мога да се изразявам гладко и непринудено, без видимо затруднение. Мога да използвам езика гъвкаво и ефикасно за социални и професионални контакти. Мога точно да изразявам мислите и мнението си, както и да свързвам умело своя принос в разговора с приноса на другите.	Мога да участвам с лекота във всякаква разговор или дискусия. Владея свободно разговорни и идиоматични изрази. Мога да говоря гладко и ясно, както и точно да изразявам всички нюанси на мисълта си. Ако все пак се затрудня, мога да намеря друга формулировка и да се измъкна с лекота от затруднението, без това да бъде забелязано.

	A1	A2	B1	B2	C1	C2
Моно-логична реч	Мога да използвам прости изрази и изречения, за да опиша мястото, където живея, и хората, които познавам.	Мога да опиша накратко с определен набор от изрази и изречения семейството си и околните, дома си и условията на живот, образованието, настоящата или предишната си професионална дейност.	Мога да свързвам изрази по елементарен начин, за да описвам преживявания и събития, своите планове, надежди и цели. Мога кратко да изразявам и аргументирам мнението си. Мога да разказвам случки и събития, сюжета на книги и филми, както и да описвам своите впечатления.	Мога да давам ясни и подробно описания по широк кръг от теми, които ме интересуват. Мога да изразявам становище по актуален проблем и да изтъквам предимствата и недостатъците на различни възможности.	Мога ясно и подробно да говоря по сложни въпроси, като включвам свързани с тях под теми, да развивам определени аспекти и да завършвам изказването по подобаващ начин.	Мога да направя ясно и гладко описание в подходящ за ситуацията стил. Мога да построя логично изказването си, така че слушателят бързо да долови и запомни важните моменти.
Писане	Мога да напиша кратък текст за поощенска картичка (например от почивка или екскурзия). Мога да попълня името, националността, адреса си или други лични данни във формуляри (например в хотел).	Мога да напиша кратки бележки и съобщения. Мога да водя обикновена лична кореспонденция, например да изразя благодарност писмено.	Мога да съставям несложен свързан текст на теми, които са ми познати или ме интересуват. Мога да водя лична кореспонденция, като описвам събития и впечатления.	Мога да напиша ясен, подробен текст по широк кръг от теми, които ме интересуват. Мога да напиша есе или доклад, които представят информация за или против определено становище. Мога да водя лична кореспонденция, като подчертавам в нея значимите за мен събития и преживявания.	Мога да съставям добре структурирани писмени текстове, като ясно изразявам мнението си. Мога да пиша писма, есета и доклади по различни теми, като наблюдавам на същественото. Мога да избира подходящ за адресата стил.	Мога да съставям ясен, добре структуриран текст в подходящ стил. Мога да напиша сложни и обстойни писма, доклади и статии, в които да изразя становището си логично, така че читателят да схване и да запомни същественото. Мога да пиша резюмета и рецензии на специализирани и художествени текстове.

Всяка учебна единица има връзка с онлайн курсове, свободно предлагани от световни обучаващи организации (например "Babelnet", <http://babelnet.sbg.ac.at/themepark/>). Препоръчаните връзки са съобразени с общия и специализирания езиков регистър, изучаван от студентите. Други примери са общи езикови портали като:

- gallery.uunet.be/internetpress,
- www.travlang.com,
- www.fodors.com/language.

Съществуващите в Интернет онлайн учебници се категоризират като разговорници, речници, преводачески софтуер, справочна граматика, автентично видео, автентични текстове (напр. литература), тестове.

Всяка учебна единица съдържа и учебни задачи за превеждане. Препоръчва се работа с превеждащи машини като "Babelfish translator", <http://babelfish.yahoo.com/> и със специализирани онлайн сайтове като например:

- eurodic.ip.lu (текстове),
- www.FreeTranslation.com (текстове),
- www.wideweb.com/diction.htm (речник),
- www.travlang.com (текстове),
- www.altavista.com (текстове).

Д) Педагогически процедури, препоръчани в проекта “I’m OK”

Учебникът съдържа методически насоки за потребителя, които произтичат от възприетия комуникативен учебен метод. Онлайн обучението предлага най-добри възможности за осъществяване на принципите на комуникативно ориентираното учене. Ученият участва в автентичен дискурс във виртуална реалност и използва неограничени средства за общуване, предоставени от Интернет. Ефективността на работата на студента се повишава, тъй като той или тя влага съобразено количество усилия и работи със собствена бързина.

Педагогическите процедури са разработени на основата на седемте принципа на комуниктивното обучение и TBLT:

- “Учене чрез правене”,
- “Индивидуализирано обучение”,
- “Даване на достатъчно разбираема входяща информация”,
- “Фокусиране върху учещия, а не върху учителя”,
- “Използване на задача, а не на текст”,
- “Поощряване обучение чрез сътрудничество, а не чрез конкуренция”
- “Уважаване на “вътрешната учебна програма на учещия”.

Структурните единици в онлайн учебника съдържат необходимите и достатъчни насоки за учебна работа на студента. Примери за това са дадени с учебните задачи, представени в Процедура 1 и Процедура 2.

Процедура 1: Структурна учебна задача с примерни методически насоки за студента

Задача: Фокус върху формата.

Насоки: Прочетете отново текста, като имате предвид следната информация за съдържащата се в четивото лексика – дума, част на речта, значение, примерна употреба.

Таблица 2. Структурна учебна задача

Word or phrase	Word class (as used here)	Meaning	Example of use
Comic	Adjective	Funny or amusing	Mickey Mouse, Mr. Bean and Homer Simpson are all comiccharacters.
Galaxy	Noun	Group of stars	The Milky Way is the galaxyin which we all live.
Improve	Verb	Make or become better	Stop smoking and you willimprove your health.
Mother tongue	Noun phrase	Language learned first or native language	Augustus Caesar's mother tongue was Latin.
Novel	Noun	Long work of fiction	At the airport I bought a novelto read.
Official	Adjective	Approved or authorized by those in power	The official symbol of the European Union is a circle of stars.
Resources	Noun (plural)	Things you use or exploit	If you cut down the forests, you destroy naturalresources.
Science-fiction	Noun (used as attributive adjective)	Imaginary stories based on science (often with setting in space or the future).	Star Wars, E.T. and Alien are all science-fiction films.
Translate	Verb	Change from one language to another	Scholars have managed totranslate the Bible into all the world's major languages.
Universe	Noun	Everything that exists or the material cosmos	The universe contains countless galaxies.

Процедура 2: Комуникативна учебна задача с примерни методически насоки за студента

Задача: Следване на упътвания.

Насоки:

- *Listen to numerous examples of target discourse surrounding target-task completion, i.e., genuine examples of Екжвсг NSs giving directions.*
- *Listen to fragments of elaborated directions while tracing them on a very simple, 2-D map. Within this task, the fragments increase in complexity.*
- *3. Listen to ever more complex fragments while tracing them on a more complex, 3-D map, periodically answering questions like "Where are you now?"*
- *In collaborative pairs, read scripted (first pair) and follow (second pair, collaboratively) directions on a simple map.*
- *Using real maps of Seoul, listen to elaborated target discourse samples and follow routes already marked on the map with colored lines.*
- *Given a starting point, follow an unknown route, with periodic comprehension checks like "Where are you now?" along the way, and at the end.*
- *Complete in one "go," i.e., without breaks or comprehension checks along the way, but labeling the building/space/etc. on the maps at the end of each route as evidence of having successfully reached the destinations.*
- *Virtual reality map task. Using video from the target location and audio of the target discourse, complete a simulation of the target task. (This can be used as the exit test if the physical location of the learners is not in the target community).*

Е) Връзки на онлайн учебника "I'm OK" с официални образователни средства за дистанционно обучение по съвременни езици в Европа

Учебникът "I'm OK" е свързан с официални образователни инструменти на европейско равнище:

- DIALANG (европейски езиков тест с диагностичен характер). Тестът е от "компютърно адаптивен" тип и се изпълнява многократно от потребителите. Достъпен е онлайн безплатно на адрес <http://www.lancs.ac.uk/researchenterprise/dialang/about>.
- eELP (европейско езиково портфолио). Портфолио е електронно. То е форма за индивидуална самооценка на уещия. Достъпно е онлайн безплатно на адрес <http://eelp.gap.it/>.

ЛИТЕРАТУРА

1. Doughty, C., & Pica, T. (1986). "Information gap tasks": Do they facilitate second language acquisition? *TESOL Quarterly*, 20(2), 305.
2. Ellis, Rod (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford, New York: Oxford University Press. 156-157.
3. Frost, Richard. "A Task-based Approach." *British Council Teaching English*. http://www.teachingenglish.org.uk/think/methodology/task_based.shtml, 4/12/2006.
4. Harmer, Jeremy. *The Practice of English Language Teaching*. 3rd Edition. 86. Essex: Pearson Education Ltd., 2001.
5. Harmer, Jeremy. *The Practice of English Language Teaching*. 3rd Edition. 79-80. Essex: Pearson Education Ltd., 2001.
6. Loschky, L., & Bley-Vroman, R. *Grammar and Task-Based Methodology*. In G. Crookes & S. Gass (Eds.), *Tasks and Language Learning: Integrating Theory and Practice*. Philadelphia: Multilingual Matters, 1993.
7. Pica, T., Kang, H.-S., & Sauro, S. (2006). Information gap tasks: Their multiple roles and contributions to interaction research methodology. *Studies in Second Language Acquisition*, 28, 301-338.
8. Willis, Jane. *A Framework for Task-Based Learning*. 135-136. Longman, 1996.

НЕОБХОДИМОСТ ОТ ОБУЧЕНИЕТО ПО ИКОНОМИКА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

гл. ас. д-р Цветелина Петрова-Готова
Медицински университет, София

THE NECESSITY FOR TEACHING ECONOMICS OF PUBLIC HEALTH

Tsvetelina Petrova-Gotova

ABSTRACT: The importance of the Economics of public health was especially growing in recent years to transition of Public health on market economy relations.

The successful working of public health system is determined in decisive degree on its funding and how the available financial resources are spending. This is one reason why public health needs of health policy makers, professionals and managers worth high competence in the health economics' field.

KEYWORDS: Public health, teaching, Economics of public health.

Здравеопазването, чиято основна цел е съхраняване и подобряване на здравето състояние на населението, като неделима част от националното стопанство функционира в изключително трудни условия. Основен проблем на здравеопазването в световен мащаб е конфликтът между ограничените ресурси и постоянно увеличаващите се разходи.

Успешното функциониране на здравеопазната система се определя в решаваща степен от нейното финансиране и начина за разходване на предоставените финансови ресурси. Това е и една от причините, поради които здравеопазването се нуждае от здравни политици, специалисти и мениджъри с висока компетентност в областта на здравната икономика.

Познаването на икономическата същност на здравеопазването и здравното осигуряване е от значителна важност, за да бъде разбрана организацията и финансирането на здравните системи в различните страни и целенасочените усилия на различните здравни политики за подобряване функционирането на системите.

Преминаването на здравеопазването към пазарно-стопански отношения и извършваната реформа в системата изисква да се прилага нов подход в управлението на здравните организации, който да е ориентиран към непрекъснато подобряване на качеството и повишаване на ефективността на здравните услуги. Системата на здравеопазване се нуждае от добре обмислени и

основани на доказателства промени, реално приложими в конкретната икономическа, социална и културна среда в България.

Както е известно Икономиката на здравеопазването е относително млада наука. Тя води началото си от 1965 г., когато в САЩ излиза от печат книгата на Херберт Кларман "Икономикс на здравето". В нея авторът обобщава резултатите от едно проучване, имащо за цел да изясни какви са разходите на отделния американски гражданин за здравеопазване. Проучването е поръчано и финансирано от фондация "ФОРД".

Науката обаче бележи бърз растеж поради обстоятелството, че средствата за здравеопазването в развитите страни много бързо нарастват в абсолютен обем и в относителен дял от разходите на обществото.

Значението на Икономиката на здравеопазването нараства особено през последните години, тъй като в значителна степен се увеличи използването на икономическия анализ и прилагането на икономически методи в здравния мениджмънт.

Все повече ръководители на фирми и лечебни заведения, решават да инвестират в обучението на своите служители именно в тази област. Интересът към дисциплината е голям на всички нива на обучение.

Това е така, защото Икономиката на здравеопазването има за предмет както здравната служба като институция, така и въздействието, което здравеопазването оказва върху икономиката на дадена страна, запазвайки здравето и трудоспособността на населението.

Докато икономическото положение на дадена страна не се подобри, докато социалното и културното състояние на населението не напредне, усилията за подобряване на здравното състояние няма да бъдат увенчани с успех. Следователно нивото на общественото здраве е силно социално и икономически обусловено.

Състоянието на стопанската система и системата на здравеопазването са тясно свързани. Зависимостта е преди всичко икономическа, защото става дума за обмяна на стоки, финансови средства и услуги. От нивото на производството зависи и качеството на диагностично-лечебно-рехабилитационния процес. Зависимостта също така е пряка и двупосочна. Както другите системи влияят на здравеопазването, така и то влияе на опазването и укрепването на здравето и трудоспособността на работната сила във всички останали отрасли на икономиката и социалната сфера.

Един от основните показатели за здравни резултати – очакваната продължителност на живота, в голяма степен се влияе от дохода на глава от населението (например Брутния вътрешен продукт на човек), което ни показва зависимостта на здравето от икономическия растеж. Наблюдава се общо нарастване на продължителността на живота от 1900 година до 2000 г. с около 30 години в резултат на развитието на технологиите, медицинската наука, здравеопазването и подобренията в начина на живот,

както и намаляващата пределна полезност на общите икономически ресурси.

Проучването на връзките между здравеопазване и икономически растеж както посочва проф. Евгения Делчева в своята разработка “Конкурентоспособност на здравеопазването” е изследване на зависимостите между здравеопазване и конкурентоспособност. Само конкурентоспособно здравеопазване е в състояние да допринесе за националната конкурентоспособност и за икономическия растеж.

Начините за въздействие на здравето върху икономическия растеж, а следователно и върху конкурентоспособността, най-често се свеждат до два – чрез производителността на труда и пазара на труда (предлагането на работна сила). Здравният сектор влияе върху икономическия растеж преди всичко чрез основните резултати от своето функциониране – здравните подобрения. Здравеопазването и свързаните с него дейности (като здравното осигуряване) въздействат върху пазара на труда – например задължителните здравни осигуровки на работодателите увеличават себестойността на продукцията и снижават конкурентоспособността. Стабилната здравна осигуреност е фактор за конкуренция между фирмите за привличане на квалифицирани работници, както и фактор за мобилност на трудовите ресурси в рамките на един глобален пазар.

Здравето и здравеопазването влияят и положително, и отрицателно върху икономическия растеж. Проф. Е. Делчева посочва основните позитивни ефекти за икономическия растеж, а именно:

- Нарастване на количеството на настоящата и бъдещата работна сила вследствие на повишаване заетостта в здравеопазването, намаляване на случаите на преждевременна смърт, инвалидност и временна неработоспособност, по-висока раждаемост и предотвратена детска смъртност и заболяемост;
- Инвестициите в здравеопазването активизират икономиката на свързани отрасли, някои от които могат да бъдат структуроопределящи – например фармацевтичната индустрия;
- Спестяване на бъдещи разходи на обществото за лечение на предотвратими болести;
- Нарастване на производителността на труда чрез удължаване на творческия потенциал и увеличение на работоспособността на човека;
- Увеличаване на времето и способността за участие в образователния процес (например чрез намаляване на отсъствията на учениците от училище, активност в образователни дейности), който е признат за генератор на икономически растеж;
- Нарастване на спестяванията и инвестициите при удължаване на активния трудов живот и по-късно пенсиониране.

Ефектите на здравето и здравеопазването върху икономическия растеж могат да бъдат обаче не само положителни, но и отрицателни. Болестите са

тежко икономическо бреме. В цитираната по-горе разработка се посочва, че 50 % от разликите в икономическия растеж между бедните и богатите страни се дължат на разликите в здравето и продължителността на живота. Европа страда най-вече от превантивни болести, свързани с начина на живот – тютюнопушене, наднормено тегло.

Изброените зависимости на здравеопазването от икономиката ни показват колко е важно да имаме добре подготвени специалисти на различните йерархически нива на професионална изява, свързани с икономическото и управленското обслужване на организационните структури в здравеопазването и обяснява големия интерес към дисциплината.

“Икономика на здравеопазването” е основна задължителна дисциплина в обучението на студентите – бакалаври и магистри от специалностите по “Здравни грижи” и “Обществено здраве и здравен мениджмънт”. В Катедрата по Икономика на здравеопазването на Факултета по обществено здраве при МУ – София се провежда и следдипломно обучение на специализанти по тази дисциплина.

Преподавателите от Катедрата се стараят да поднесат на студентите и специализантите в достъпна форма, адекватни икономически знания и подготовка, отговарящи на изискванията на пазара на труда и потребни в тяхната управленска дейност. Като един от най-големите икономически браншове, здравеопазването се нуждае от компетентни специалисти с нагласа и готовност за постоянно повишаване на квалификацията, за актуализиране и разширяване на знанията и уменията, които да съумеят да използват по-оптимално финансовите средства и да намалят неефективните разходи.

Целта на обучението по Икономика на здравеопазването е да изгради база от основни познания за същността, задачите, категориите, актуалните проблеми, инструментите и методите на общата икономическа наука и нейното приложение в здравеопазването. В структурата на преподаваната дисциплина се обособяват два основни раздела: обща икономическа теория (въведение, микроикономика, макроикономическа политика, измерители на макроикономическата активност, икономическа динамика и др.) и икономика на здравеопазването (здравно-икономически проблеми, свързани с търсене и предлагане на медицинска помощ; финансиране на здравеопазването в България; здравноосигурителни системи и отношения; ресурси и ефективност в здравеопазването; функции и системи на заплащане на труда в здравеопазването; задачи и показатели за икономически анализ в здравното заведение; икономически приоритети и стратегия в здравеопазването и др.). Тяхното последователно изучаване е необходимо за придобиване на по-високо ниво на икономическите знания и умения в професионалната характеристика на обучаващите се.

За големият интерес и заинтересованост на обучаващите се, сочат и резултатите от проведено проучване сред студентите във Факултета по об-

ществено здраве към Медицински университет – София относно мотивите им за обучение по учебната дисциплина “Икономика на здравеопазването”. Причината за това се крие в същността на сравнително младата наука и необходимостта от подготовка на кадри в тази област.

Интересът към дадена професия, специалност, възможност за професионална реализация и социален просперитет играят голяма роля в мотивацията за учене. Също така, и положителното отношение към учебната дейност и учебните задължения. Те провокират и активно, целенасочено поведение, инициативност, любознателност, стремеж за висок успех и търсене на допълнителна информация по изучавания материал. 68,2 % от изследваните студенти са със силна академична мотивация. Твърдението за необходимост от трайни знания по учебната дисциплина приемат 80,68 % от всички студенти, а 60,23 % от всички анкетирани посещават редовно лекциите. Допълнителна литература по изучаваната дисциплина търсят 40,91 % от всички изследвани. От теоретичните подробности в учебната дисциплина се интересуват 46,59 %.

В заключение бихме могли да кажем, че необходимостта от обучението по здравна икономика е очевидна и безспорна в условията на непрекъснато променяща се социална, икономическа и здравна среда. След успешното завършване на курса по Икономика на здравеопазването студентите придобиват важни и актуални знания и умения, които дават пряко отражение към оптимизиране управлението на здравеопазването, а именно:

- Знаят основната терминология на икономическата наука и нейната специфика в здравеопазването;
- Владяят методите на икономически анализ в здравеопазването, тъй като той е неразделна част от управленския процес на отделната структурна единица (например дадено работно място или медицинска практика), на организацията (болница, поликлиника, диспансер), на здравеопазваната дейност и здравните структури на регионално или национално равнище. Освен това той е необходим и за целите на планирането и прогнозирането;
- Могат да разработват стратегически, оперативни и бизнес планове; проекти и програми в здравеопазването; да правят адекватна оценка на съответната институция или лечебно заведение чрез разработване на SWOT анализ и Portfolio анализ;
- Могат да създават организация, необходима за тяхното успешно изпълнение;
- Могат да осъществяват контрол и оценка за изпълнението на плановете, проектите и програмите в здравеопазването и др.

Това спомага за формирането на здравни политици, мениджъри и специалисти с висока управленска компетентност и знания, свързани главно с пазарните принципи на функциониране на здравеопазването; съвременните методи за управление на отрасловите структури; нормативната база, регла-

ментираща отношенията между компонентите на системата на здравеопазването; преодоляване на конфликтите в отрасъла и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гладилев, Ст., Е. Делчева, 2003, Икономика на здравеопазването, Princeps, С., с. 398.
2. Гладилев, Ст., Ж. Павлова, Цв. Петрова, 2005, Превантивни аспекти на обучението по икономика на здравеопазването, Сб. доклади "Превантивната педагогика – теория и практика", с. 162-165, изд. "ЕКС-ПРЕС", ISBN 954-9442-12-8.
3. Гладилев, Ст., 2006, Първата катедра по икономика на здравеопазването у нас – създаване и развитие. Научен сб. "Asklepios".
4. Делчева, Е., Конкурентоспособност на здравеопазването, www.unwe.acad.bg/yearbook/2007/7
5. Петрова-Готова, Ц., 2011, Конкурентоспособност на висшето образование по обществено здраве, Осма международна научно-практическа конференция "Преподаване, учене и качество във висшето образование – 2011", Сб. доклади, София, електронно издание – с. 204-211.
6. Янева, Р., 2010, Академичната мотивация на студентите от Факултета по обществено здраве към МУ-София за изучаването на дисциплината "Икономика на здравеопазването", в сб. Съвременното обучение между теорията и практиката, Унив. изд. "Св. Климент Охридски", С., 119-124 с.
7. www.minfin.bg/document/2891:1, Финансиране и управление на здравеопазването – теоретични основи, модели, проблеми и тенденции, Министерство на финансите, Дирекция "Бюджет", отдел "Микроикономически анализи".

ПРОФЕСИОНАЛНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ НА СПЕЦИАЛИСТА ПО ОБЩА МЕДИЦИНА

гл. ас. д-р Ралица Златанова-Великова

д-р Стефан Великов

Лъчезар Иванов

Добринна Лалева

Медицински университет, София

PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE GENERAL MEDICINE SPECIALIST

Ralitsa Zlatanova-Velikova

Stefan Velikov

Lachezar Ivanov

Dobrina Laleva

ABSTRACT: The conduct of continuing medical education is an important element in the implementation of national health policy. The acquisition of the specialty of general medicine is one of the elements of this training. The aim is that the doctors receive professional competence, a specific combination of knowledge, skills and style of behavior that give opportunities for quality, effective and efficient work in primary care. The six basic types of competencies of doctors working in a modern general medical practice are presented and analyzed in the article.

KEYWORDS: general medicine, professional competence, continuing medical education, GP

Провеждането на продължаващо медицинско обучение е важен елемент при осъществяване на националната здравна политика. Придобиването на специалност по обща медицина е един от елементите на това обучение. Целта е лекарят да получи професионална компетентност, т.е. специфична съвкупност от знания, умения и стил на поведение, която създава възможности за извършване на качествена, ефективна и ефикасна дейност в първичната медицинска помощ. Програмата за специализация по Обща медицина е съобразена със съвременните схващания за мястото, ролята и значението на общата медицинска практика и модерните технологии на обучение, изпитване и оценяване, като е взет под внимание и близо 10-годишния опит на нашата страна [Иванов 2010]. Непрекъснатото обучение на общопрактикуващите лекари е необходимо, за да се осигури качествена, многоаспектна и удовлетворяваща исикванията на пациентите медицинска помощ [Воденичаров 2011, Златанова 2008, Попов 2008].

Общопрактикуващите лекари придобиват правото да практикуват като “специалисти по ОМ /обща медицина/” след завършване на специализацията според действащото в страна законодателство и успешно полагане на изпит пред държавна изпитна комисия, определена от министъра на Здравеопазването на РБългария [Иванов 2010].

Според европейските стандарти, ОПЛ трябва да притежават следните 6 основни вида компетентности [EURACT Educational Agenda]:

1. Управление на първичната медицинска помощ
2. Насоченост към индивида (човека) при предоставяне на грижи
3. Прилагане на специфични умения за решаване на проблеми в първичната медицинска помощ
4. Използване на всестранен подход в практическата си дейност
5. Ориентираност към общността
6. Използване на холистичен подход към пациента

Същността на всяка компетентност се формира от конкретните способности, които трябва да притежава лекарят придобил специалност Обща медицина.

Управлението на първичната медицинска помощ е първата основна компетентност, която трябва да притежава специалиста по обща медицина. В съдържанието и се включват възможности [EURACT Educational Agenda]:

- за установяване и поддържане на първичния контакт с пациентите, както и справянето с разнообразни проблеми. Това налага необходимостта от наличието на знания за епидемиологията на проблемите и оплакванията проявяващи се в първичната помощ. Познания за типичното проявление на симптомите и оплакванията, по начина по който се срещат в първичната помощ особено в ранните стадии, и техните признаци и симптоми, диагностицирането и терапевтичните възможности. Прилагане на подходи, които позволяват лесна достъпност на пациентите без оглед на здравните проблеми. Организационен подход за управление на хроничните заболявания.

- да се обхваща пълния набор от здравни проблеми. Това изисква познания за превантивните дейности в първичната помощ. Медицински умения за справяне с остри, хронични, превантивни, палиативни и спешни състояния. Клинични умения за снемане на анамнеза, физикални прегледи и използване на допълнителни изследвания за диагностициране. Терапевтични умения, вкл. лекарствена и немедикаментозна терапия. И не на последно място способност за определяне на приоритетите.

- да координира дейностите на изпълнителите в първичната помощ с други специалисти. Това налага познаване на организацията на първичната медицинска помощ, умения за комуникация с други членове на екипа, умения за работа в екип и умения за ефективна работа с други специалисти.

- да предостави достъпни за пациента подходящи здравни услуги в рамките на здравната система, което изисква познаване на структурата на

здравната система и функциите на нейните компоненти по отношение на първичната медицинска помощ.

- да се овладее осигуряването на адекватни грижи и ефективно потребление на здравни услуги. Изискват се комуникационни умения за консултации, обучение, лечение на пациенти и техните семейства. Организационни умения за поддържане на записи, работа с информационни носители, работа в екип, управление на практиката, оценка на качеството на извършваните медицинските услуги.

- да се защитават интересите на пациента, което налага създаване и поддържане на взаимоотношения и комуникация в дух на партньорство с пациентите, умения за ефективно лидерство, водене на преговори и компромиси.

Втората основна компетентност е центрираност върху личността. ОПЛ трябва да поставя в центъра на дейността си личността на здравия и болния човек, което включва способности за [EURACT Educational Agenda]:

- усвояване на личностно-центриран подход при решаване на здравни проблеми на пациентите в контекста на средата. За това са необходими базови научни познания за разбиране на личността, нейната динамика, цели и очаквания. Разбиране на социалните и културни измерения в индивидуалните нагласи, ценности и убеждения, изработване на референтна рамка за работа в семейната среда и общността. Справяне със заболяванията на пациентите и техните представи за болестите.

- провеждане и използване на медицинската консултация за изграждане на ефективни взаимоотношения “лекар-пациент” при проява на уважение към автономността на пациента. Способност за спазване на пациент-центрирания модел на консултация, което започва с установяване на съвкупността от проблеми на пациентите (т.е. идеи, тревоги, очаквания). На тази основа се формира съвкупността от проблеми, които ще се решават, откриват се общи допирни точки и се изготвя план за съвместна работа. Умения за излагане в подходящ и разбираем вид на това, които е установено, вкл. информиране на пациентите за собствените представи, откриване на общи споделени основания при взимане на решения. Уважаване на автономността на пациента при взимането на решения. Разбиране за субективността в медицинските взаимоотношения както от страна на пациентите (чувства, ценности, предпочитания) така и от гледна точка на лекаря (самооценка на ценностите, отношението, чувствата и др.).

- умения и нагласи за ефективно общуване, определяне на приоритети и установяване взаимоотношения на партньорство с пациентите.

- осигуряване на продължителни и постоянни грижи за пациента съобразно неговите потребности. Това изисква разбиране и овладяване на 3-те аспекта на продължителността:

- 1) индивидуална продължителност – като доживотен съветник за здравно обучение (нагласи за дълготрайни взаимоотношения с даден пациент).

2) информационна непрекъснатост – осигуряване наличността на подходяща медицинска информация във всеки момент с всеки пациент, когато е необходимо.

3) продължителност на грижите във времето, през деня и нощта (медицински услуги извънработно време).

Третата основна компетентност е познаване и прилагане на специфични умения за решаване на проблеми в първичната медицинска помощ. Тази компетентност включва следните способности [EURACT Educational Agenda]:

- използване на специфични методи за взимане на решения съобразно разпространението и заболяемостта в общността, което изисква познания за заболяванията и здравните проблеми в общата практика, вкл. специфичната болестност и заболяемост, познаване на населението (пациентите) – разпределение по пол, възраст, здравно състояние, умения за прилагане на специфични подходи за взимане на решения (с използване на инструментариум и правила за клиничните решения).

- селективно събиране на информация и интерпретиране от анамнези, физикални прегледи, други изследвания и тяхното прилагане за създаване на подходящ план за терапевтично поведение съвместно с пациента.

- прилагане на подходящи работни принципи напр. последователно използване на по-високо технологични изследвания, използване на времето като средство за справяне с несигурността. Това налага създаването на подходящи нагласи и характеристика на общо медицинския подход вкл. любознателност, усърдие и загриженост, усвояването на поэтапна процедура при взимане на решения, използване на времето за диагностично и терапевтично средство, разбирането за неизбежността и несигурността в първичната помощ при решаване на проблеми и изграждане на стратегии за справяне с несигурността.

- спешна намеса при необходимост – специфични умения за взимане на решения при спешни ситуации, за прилагане на процедури за спешни случаи в общата практика.

- справяне със състояния, които са в ранен стадий или се проявяват недиференцирано, за което са необходими познания за правилна оценка кога да се изчака и потвърди дадено предположение и кога да се започнат диагностични дейности.

- ефективно и ефикасно използване на диагностичните и терапевтични средства с познания за позитивната и негативна предсказваща сила на симптоми, признаци и находки от допълнителни изследвания, получени при събиране на клинична информация и тяхната обвързаност със заболяемостта от конкретни заболявания. Разбиране за съотношението ползичена и цена-ефективност, от прилагането на изследвания, видове лечение, както и за “необходимия брой при лечение” за постигане на ефект или вреда.

Четвъртата компетентност е прилагането изчерпателен подход при оказване на медицинската помощ. Състои се от следните способности [EURACT Educational Agenda]:

- решаване едновременно на множество проблеми и заболявания – както остри, така и хронични у един и същ индивид. За това е необходимо разбиране на концепцията и съвкупното проявление на множество заболявания у един пациент, умения за справяне едновременно със здравните проблеми на пациента от първоначалното идентифициране през изследване, изграждането на общ план, приемане и приоритизиране, умения за подходящо използване на медицинските записи и друга информация, както и способност за намиране и използване на най-подходящата доказателствена информация в практиката.

- извършване на здравна промоция и подходяща здравна профилактика включващо разбиране на концепцията за здравето във всичките му аспекти, интегриране на здравната промоция на индивидуално ниво като част от ежедневната работа, промоция на здравето чрез планиране на дейности в практиката за първична помощ. Разбиране за ролята на фамилия лекар за промоционните дейности в общността и признаване на значението на етичните проблеми при балансиране между потребностите на индивида и общността и предприемане на адекватни действия.

- координиране и управляване на дейностите по здравна промоция, профилактика, лечение, палиативни грижи и рехабилитация, което включва познаване на различните възможности и приноса на всеки член от екипа, способности за използване на различни подходи при един и същ пациент и умения за координиране на дейността на екипа в практиката.

Петата компетентност е ориентираност към общността. Включва способности за [EURACT Educational Agenda]:

- съгласуване на потребностите на индивидуалните пациенти и потребностите на общността, в която живеят и намиране на баланс при използване на наличните ресурси. Това налага познаване на здравните потребности на общността чрез епидемиологичните характеристики за населението, връзките между здравето и социалните грижи, влиянието на бедността, етническата принадлежност и местоживеенето върху здравното състояние, неравнопоставеността в здравеопазването, структурата на здравната система и икономическите ограничения. Изисква се съвместна работа в общността с други професионалисти в областта на общественото здраве и познаване на техните роли, разбиране на значението на практиката и информацията получавана в общността за осигуряване на качеството, познаване на функционирането на здравната система и как може да служи на пациента и лекаря (процедури за насочване, ко-пеймънт, отпуски по нетрудоспособност, законови изисквания и др.) в контекста на здравните дейности, съгласуване на потребностите на индивидите и на общността, в която живеят.

Шестата компетентност е използването на холистичния подход във всички видове дейности, изхождайки от био-психо-социалната същност на човека като като се вземат предвид културни и екзистенциални измерения. Това изисква познаване на холистичния подход и неговото приложение в медицинската помощ, способност за възприемане на пациента като би-психологична цялост, умение за трансформиране на холистичните разбирания в практически действия, познаване на културния и житейски произход на пациента, във връзка със здравните грижи и проявяване на разбиране и търпимост към преживяванията на пациента, неговите убеждения, ценности, очаквания и др., които имат отражение при оказването на медицинска помощ [EURACT Educational Agenda].

Усвоявайки представените шест вида компетентности и способностите включени в тях специалистите по обща медицина ще бъдат адекватно подготвени за работата в условията на общата медицинска практика и ще предоставят качествени здравни грижи на своите пациенти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воденичаров Ц., А. Янакиева, Д. Сиджимова: Потребност от професионално обучение на специалисти за “медицински патронаж в домашни условия“, Осма международна научно-практическа конференция “Преподаване, учене и качество във висшето образование – 2011“, Бояна, 17 – 18 юни 2011 г, стр. 666-672.
2. Златанова Т., Р. Златанова-Великова, Д. Тодорова, Продължаващо медицинско обучение при общопрактикуващите лекари – гаранция за качество, Пета международна научно-практическа конференция “Преподаване, учене и качество във висшето образование“, Национална стратегия за висше образование и пазарът на труда в България, 13-14 юни, Правец, София, Издателство на МВБУ, 2008, с. 417-423.
3. Иванов Г., Програма за специализация по Обща медицина, 2010, с. 48.
4. Попов Н., В. Петков, Т. Златанова, Новите технологии (ИКТ) при обучението на студентите по здравен мениджмънт, Управление и образование, академично списание, Университет “Проф. д-р Асен Златарев“, Бургас, Факултет по обществени науки, 2008, кн. 3, том 4, стр. 68-72.
5. EURACT Educational Agenda /www.euract.eu/

МЕТОДИ ЗА ИНДИВИДУАЛНА СОЦИАЛНА РАБОТА

гл. ас. д-р Пламен Иванов

Шуменски университет "Еп.К. Преславски", Шумен

METHODS FOR SOCIAL WORK PERSONAL

Plamen Ivanov

ABSTRACT: Methods for individual social work or social work with an individual case be carried out in interaction "one on one" when the social worker with the client solve personal and social problems of the client. Typical individual problems in social work practice are emotional issues, family and personal crises, family conflict, problems in production and the school, job loss and others.

KEYWORDS: emotional issues,, family and personal crises, family conflict.

Методите за индивидуална социална работа или социална работа с индивидуален случай се осъществяват при взаимодействието "един на един", когато социалния работник заедно с клиента решават личностните и социалните проблеми на клиента. Типични индивидуални проблеми в практическата социална работа са емоционалните проблеми, семейните и личностните кризи, семейните конфликти, проблемите в производството и училището, загубата на работа и др.

Взаимодействието "един на един" предполага определени отношения между социалните работници и техните клиенти. В процеса на индивидуална помощ не само се планира съответната процедура на взаимодействието, но и се поставят специфични изисквания към ролята на социалния работник, необходими са знания за клиента, които осигуряват условия за работа при взаимодействието "един на един".

Според концепцията на Л. Джонсън способстващия успеха контекст на работата може да се представи под формата на активна система съставена от социалния работник и клиента като всеки от тях притежава своите специфични качества и свойства. На схемата са представени условията за субект-субектно взаимодействие в процеса на индивидуалната работа с определен случай.

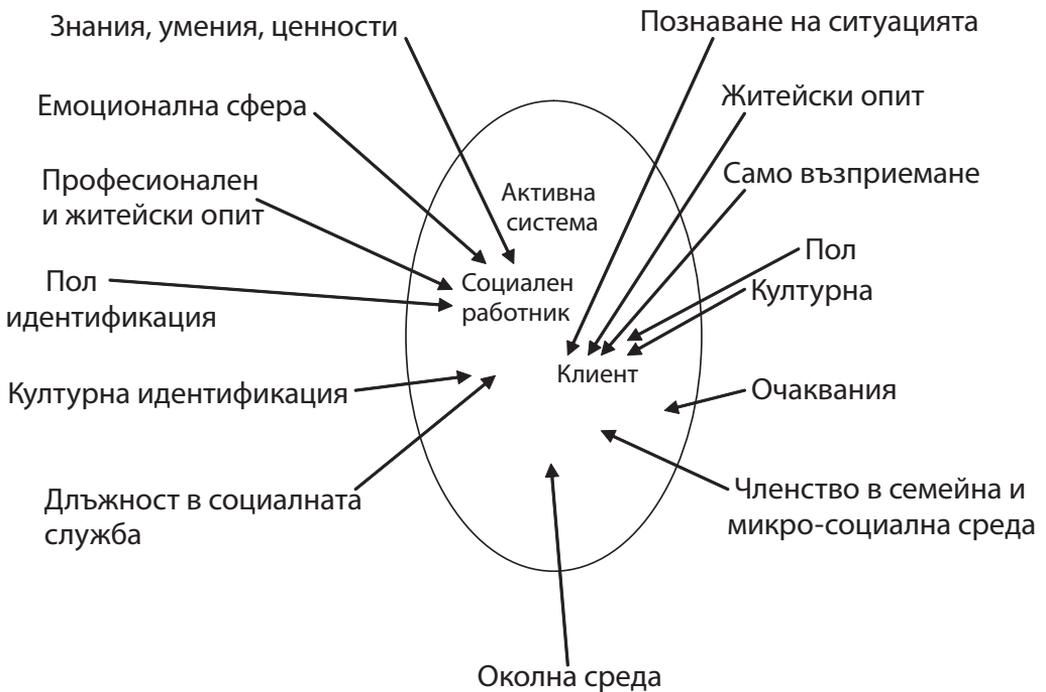
При взаимодействието в индивидуалната работа със случай се извършва система от последователни действия. Преди всичко между социалния работник и клиента трябва да се осъществи контакт.

Общия модел за действие на социалния работник в индивидуалната работа със случай може да се представи по следния начин:

Установяване на начален контакт и потребност на клиента от промяна.

През този етап социалния работник може да се сблъска с това, че клиентът не осъзнава в какво се състои неговия проблем и няма желание да полага усилия, за да се извършат необходимите промени. Социалния работник може да обърне внимание на клиента върху това, че той отрича съществуването на проблема и в хода на обсъждането да демонстрира наличието на такъв. На клиента трябва да бъдат представени доказателства за проблема му. Ако клиента не осъзнава необходимостта от промяна социалния работник трябва да остави възможност на клиента да се върне към собствения си проблем в бъдеще, когато клиента ще сметне за необходимо да го обсъди със социалния работник.

Система от взаимоотношения в индивидуалния помагач процес

1. Изследване и изясняване на проблема. Следващият стадий от процеса започва, когато клиента разбере, че социалния работник действително може да му е полезен в сложната ситуация, в която се намира. През този етап се извършва установяването на такива отношения между социалния работник и клиента, които да позволят да се определят подходите за решаването на проблема.

2. *Мотивация.* Социалния работник и клиента оценяват ситуацията, в която се намира клиента. Прави се социална диагноза. Работи се върху мотивирането на клиента, за да разбере клиента какъв е смисълът от промяната на ситуацията, в която се намира. Защото, ако клиента не разбере смисълът от промяната конструктивни изменения не могат да се направят.

3. *Съгласуване на действията.* Социалния работник и клиента определят и съгласуват целите, които трябва да постигнат, договарят методите, които трябва да използват и задачите, които предстои да решат за постигането на целите. Те заедно оценяват различните варианти за решаването на проблема като определят обективно необходимите изменения и намеси. Често клиентът е склонен първоначално да вижда в своя проблем проява на своята собствена непълноценност поради тази причина клиента може да бъде обезпокоен и емоционален. В такава ситуация той не може да види, че неговия проблем съдържа редица компоненти, които може да се променят.

4. *Изследване на стратегиите за решаване на проблема на клиента.* Привличане на клиента към определена дейност, за да му се помогне да оформи обективни въздействия, които са насочени към желаните изменения. В процеса на обсъждането на проблема между клиента и социалния работник се изработват съвместни стратегии за решаването на проблема. Всеки клиент е по своему уникален както е уникален и неговия проблем. Това, което има значение за клиента може да не представлява интерес за другите.

5. *Избор на стратегиите.* Оценяването на процеса и резултатите от съвместната работа на социалния работник с клиента, обобщават се ставащите промени и стабилизирането на ситуацията. Ако клиентът е нерешителен или не е убеден и се противопоставя на промяната на ситуацията като имитира действия тогава до конструктивни промени няма да се стигне.

6. *Реализиране на стратегиите.* Взаимодействието между социалния работник и клиента ще бъде успешно, ако клиента изпълнява своите задължения.

7. *Еволюция.* При конструктивните изменения, които трябва да бъдат продължителни и постоянни, клиента трябва да постигне до необходимата промяна тогава отношенията между него и социалния работник да бъдат прекратени.

В процеса на индивидуалната работа социалния работник трябва да се съобразява с това, че клиента има не само собствени потребности, но и права. Като се опира върху професионалната етика на социалния работник в процеса на взаимодействие с клиента професионалистът се ръководи от следните принципи:

- Клиента притежава собствена индивидуалност.
- Клиента има право да изразява своите чувства.
- Социалния работник е длъжен да проявява контролируемо емоционално участие.

- Клиентът не трябва да чувства от страна на социалния работник отхвърляне, той трябва да бъде приет.
- Клиентът не трябва да чувства, че е оценяван от социалния работник.
- Клиента има право на самостоятелен избор и да взема самостоятелни решения.
- Клиента има право на конфиденциалност. Необходимо е да се посочи, че освен принципните положения, които бяха изброени до тук в практическата индивидуална социална работа се формират допълнителни принципи като – забранява се на социалния работник при определени случаи да върви след клиента, защото тези му действия ще ограничават степента на самостоятелност на самия социален работник. Сред тези принципи можем да посочим следните:
 - Никога не трябва да се помага на трето лице – такова, което социалния работник не е виждал и с което не е обсъждал ситуацията.
 - Никога не вярвайте, че човек е напълно безпомощен (освен в случаите, когато той не е в съзнание).
 - Не се опитвайте да накарате другия човек по всякакъв начин да се чувства добре.
 - Не вземайте решения за другия човек и не се опитвайте да го убедите да направи правилния избор според вас¹.

Основни модели за социална работа със случай

Социална индивидуална работа

Социалната индивидуална работа със случай (social casework) в процеса на своята еволюция е претърпяла редица промени. Днес под това общо наименование съществуват различни модели социална работа. Социалната индивидуална работа представлява оказване помощ с професионални методи на хора и семейства за разрешаването на техните социални проблеми и постигането от тях на адекватно ниво на социално функциониране.

Методът за решаване на проблеми е разработен от Хелън Пърлман. Той се базира върху базовия постулат на психо-динамичната концепция, според който целия живот на човек е “проблемно-решаем процес”. Личността не е способна да се справи с проблемите си поради следните причини:

- Недостатъчна мотивация.
- Поради неспособност или невъзможност да работи над решаването на проблема.
- Неумение да разрешава проблемите си с правилните методи.

¹ *Забадькина Е. В.* Памятка социальному работнику // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 1999. – С. 142.

Задачата на социалния работник е да помогне на клиента да се справи с тези обстоятелства.

Психо-социален метод предложен от Ф. Холис (F. Hollis). Негова теоретична база са следващите разработки на диагностичните и психоаналитичните школи. Приложен към индивидуалната работа съществена страна в метода представлява проникването в причините за девиационното или дезадаптивно поведение на субекта, пресъздаване “историята на болестта на клиента”. Психо-социалния метод предполага сложна диагностика на “личността в ситуацията” при активното участие на самия клиент. В допълнение към метода за пряко непосредствено лечение Ф. Холис разработва такива модели за намеса, където значително внимание се отделя на обкръжението на клиента. Психо-социалния метод интензивно се използва от Ф. Холис в случаите, когато е необходимо клиента да разбере своите индивидуални и социални проблеми, например проблеми свързани със здравето.

Подход насочен към задачата или намеса, която е насочена към задачата – това е сбор от процедури за облекчаването на възприятията на клиента за целевите проблеми. Проблемът според този метод се формулира от клиента с помощта на социалния работник, а също се определя то целите и възможностите на социалната служба. Този модел е съставен от елементи на кризисната интервенция, проблемно – ориентираните и функционалните подходи. Взаимодействието е точно, структурирано, директивно и ограничено във времето. Последователните стъпки на взаимодействието между социалния работник и клиента предполагат следните действия: изследване спецификата на проблема на клиента, сключване на договореност, планиране на задачите и тяхното изпълнение, постигане на целевите постановки и регулиране на проблема. Определянето състоянието на проблема и точното изпълнение на задачите са основните съставляващи за успешното разрешаване на проблемите на клиента. Този метод е предложен от Рид и Епщайн (Ried, Epstein) и е проверен в резултат на широка емпирична практика в социалните служби.

Поведенчески подход. Първите практически школи в областта на индивидуалната социална работа са били свързани с теоретичните постановки на бихевиористичната психология, докато тя не е била притеснена от практическата психоанализа. Но през 60-70 те години на ХХ век интересът към бихевиоризма отново се съживява и върху неговата основа в социалната работа се създават нови технологии за помагане.

Е. Й. Томас през 60-те години на ХХ век въвежда поведенческите методи в практическата социална работа в областта на образованието. Практиците социални работници като използват бихевиористичните концепции получават емпирична информация откривайки възможности за управление и оперативна оценка на интервенцията (намесата). Поведенческият подход е съвместим с подходите за социална работа в системата “личност – среда” той се съсредо-

точава върху личностните ресурси на околната среда, които могат да се мобилизират, за да се стимулира и запази промененото поведение на клиента.

В процеса на помощта клиента модифицира поведението си, което се осъществява в две направления: оперантно изменение на поведението и респондентско изменение на поведението.

Техниките за оперантно² изменение на поведението включват такива видове интервенции като позитивно и негативно изменение на поведението, диференциално изменение, корекция на негативните последици, формиране на положителни стереотипи за поведение и блокиране на неблагоприятните стимули.

Техниките за респондентно изменение на поведението включват рационална дискусия (вербални инструкции), поведенчески ролеви игри, обучение за позитивно структуриране и модели за поведенческо представяне.

Поведенческият метод има много широко приложение при решаването на проблемите на клиента. В центъра на вниманието на този метод могат да бъдат въпроси от различни сфери на социалната работа – от училищни до геронтологични. В случаите, когато не съществуват изследвания по редица въпроси за социална поддръжка, теоретичните подходи на бихевиоризма помагат на социалните работници да се ориентират в новата проблематика.

Екологичният подход предполага подобряване на взаимодействието на човека и околната среда върху основата на позитивния взаимен обмен. “Човекът – околна среда” се разглежда като взаимно допълващи се системи, където човек има такава околна среда, която той формира със съответните методи. При използването на методите на екологичния подход за намеса се поставят изисквания за повишено внимание:

- За повишаване на компетентността на клиента относно околното житейско пространство, за обучение в “умения за житейска дейност”.
- Към формиране на благоприятна околна среда чрез различни форми за помощ и защита.

Методът на екологичния модел се разпространява върху индивидуума, групата и обществото, където централна е темата за “жизненото пространство”.

Функционална индивидуална работа.

В основата на функционалната индивидуална работа е положен психологическият подход на Ото Ранк. Отдалечавайки се от идеите на З. Фройд той счита, че кризисните състояния, които възникват в процеса на развитие на всяка личност са породени от родови травми (получени при раждането).

² Оперантно кондициониране (стимулиране, поощряване на желаното поведение). За поощряване на поведението се използват т.нар положително подкрепление (стимул) и отрицателно подкрепление (наказание).

Затова срещата на индивида и социалния работник става неизбежна, независимо от различните социални условия.

Представителите на това направление концентрират своето внимание върху процеса на оказване на помощ като проявяват значително по-малък интерес, отколкото психоаналитиците към детските преживявания на клиента. Волята и способността за промяна са онези доминанти, които са в основата на теорията и практиката на този подход. Съществен момент в дейността на представителите на тази школа се явяват отношенията, които се установяват в резултат от взаимодействието между социалния работник и клиента, които определят процесът на помощта.

Процесът става водещо понятие, база на научната рефлексия, около която се формира понятийното поле на даденото направление за индивидуална работа³. В центъра на вниманието е поставена не определено изискване на личността, а процесът на взаимодействие, който възниква между социалния работник и клиента. Наличието на позитивни доминанти позволява да се насочва самия процес към помагане. Тези доминанти са в качеството на аксиоми, които не изискват доказване, тогава като проблемно поле и “места за теоретични битки” излиза процесът на интер-акцията.

Кризисно ориентирания краткосрочен метод за индивидуална работа, представлява комбиниран метод, който използва елементи от психотерапията, практическата психология и рационалните дискусии в социалната работа. Той се използва в случаите на такива кризисни състояния като тревожност, чувство на срам, вина, враждебност и др. социалния работник намалява психическото и социалното напрежение на клиента като му помага да вземе съответните решения, търси адекватна роля в безпокоящата го ситуация.

Рационален метод за индивидуална работа. Този метод е предложен от Вернер и М. Кинди като алтернатива на психологическите модели за индивидуална работа. В неговата основа са поставени положения от когнитивната теория и предположението, че интензивността на действията по промяната зависят от силата на волята. Създадена на принципа “тук и сега” оценката на състоянието на клиента се фокусира върху мисленето, чувствата, поведението в реално време. Целта на метода се състои в промяната на съзнанието на клиента, което се разбира като съвкупност от проява на емоции, представи и поведение на клиента. Взаимодействието се фокусира върху решаването на проблема, на клиента се предлагат модели за анализ и начини за модифициране на поведението в реална ситуация. Дадения метод се използва в случаите, когато клиента търси помощ, за да разбере своята проблемна ситуация.

Терапия на реалността. Този метод за индивидуална работа е предложен от Уйлям Гласер. В неговата основа е положението, че хората трябва да бъдат

³ Smalley R. Social Casework: The Functional Approach // Encyclopedia of Social Work. – 1992.

обичани и да чувстват своята ценност, а за това е необходимо съответното поведение. Целта на метода се състои в това да се помогне на клиента да разбере и поеме отговорност за собственото си поведение. Стратегиите за взаимодействие са насочени към идентифицирането на поведението на клиента, обучаване на клиента в продуктивно общуване без конфронтация и агресия като не се накърняват интересите на другите хора.

Тази подход в практическата социална работа условно се нарича “социално лечение”. Но в практическата социална работа се използват и други методи за индивидуална работа, когато имаме налице агресивно поведение, сексуални разстройства, наркозависими и др. към тези методи за индивидуална работа можем да отнесем игровата терапия, сексуалната терапия, психодрамата и др. В таблицата са показани основните подходи за индивидуална работа със случай.

Модел за индивидуална работа със случай	Основател на подхода	Метод
Психосоциален модел	Гордън Хамилтън	Модификация на поведението
Функционален модел	Джеси Тафт	Провокационна терапия
Проблемно-ориентиран модел	Хелън Пърлман	Радикална терапия
Центриран върху задачата модел	Уилям Рид	Терапия с индивидуалната психология на А. Адлер
Психоаналитичен модел	Зигмунд Фройд	Екзистенциална терапия
Клиенто центриран модел	Карл Роджърс	Терапия на срещите
Рационално-емотивен модел	Албърт Елис	Системен метод
Кризисно-ориентиран модел		Нейро-лингвистично програмиране

ЛИТЕРАТУРА

1. Забадыкина Е. В. Памятка социальному работнику // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 1999.
2. Smalley R. Social Casework: The Functional Approach // Encyclopedia of Social Work. – 1992.

АНАЛИЗ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ДИДАКТИЧЕСКИ ТЕСТОВЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА ОБУЧЕНИЕ В МЕДИЦИНСКИ КОЛЕЖ – СОФИЯ¹

Д-р Стефан Великов

гл. ас. Д-р Ралица Златанова-Великова

Медицински Колеж София, М У- София

доц. Д-р Вихрен Петков

МК "Йорданка Филаретова", София

ANALYSIS OF THE USE OF ELECTRONIC TEST AS A TOOL FOR EDUCATION AT THE MEDICAL COLLEGE – SOFIA

Stefan Velikov

Ralitsa Zlatanova-Velikova

Vihren Petkov

ABSTRACT: Technical training facilities are based on technical progress of education. The electronic test tool allows management of the learning process with precisely defined objectives, that leads to operationalizing of activities. Their application in the education allows self-organization and self-control by the students, but also able to determine the rates of absorption of the material. The article presents and analyzes results from the use of tests in Informatics, Sociology, Anatomy and Orthodontics at the Medical College – Sofia.

KEYWORDS: e-learning, test systems

Техническите средства за обучение са в основата на техническия напредък на образованието. Електронните тестове като инструмент позволяват управление на учебния процес с точно зададени цели, поставянето на които води до операциониране на дейностите. Прилагането им в процеса на обучение позволява самоорганизация и самоконтрол от страна на обучаемите, а също така и възможност за определяне на темпове на усвояване на материала.

¹ Статията е част от проучване, финансирано от Съвета по медицинска наука при Медицински университет – София, Договор N37/2011 от конкурс "ГРАНТ 2011".

ВЪВЕДЕНИЕ

Структурата на един електронен тест, включително навигационен интерфейс, визуален дизайн, структура и вид на проблемите, наличието или липсата на допълнителна информация за осъществяване не само на контрол, но и възможност за обучение, може да повлияе на обучаемите, преподаватели, учебните програми и образователни организации по различни начини. Статията представя някои проблеми, произтичащи от предишни научни изследвания и от използването на тестовете като средство за обучение в Медицински колеж. Представени са основни ключови компоненти за разработването и организирането на електронно обучение въз основа на установени принципи за проектиране.

Структурата и дизайнът на електронните курсове оказват влияние върху резултатите показани от обучаемите, оценките на преподавателите, протичането на процеса на обучение и развитието на учебната организация. Традиционно имаме трансформиране на формата на общуване между преподавател – обучаем в електронна форма компютър – обучаем. Това изисква от преподавателите да вложат много време и усилия за разработване на електронно учебно съдържание. Тъй като има непрекъснато разрастване на онлайн общуването, за образователните организации и преподавателите в частност е важно да се помисли как цялостната структура и дизайн на електронно обучение и в частност на електронните тестове може да повлияе на заинтересованите страни в този процес.

Разработването на ефективна процедура било за традиционно обучение или за електронно, изисква сериозна теоретична основа относно дизайна. Предполага се, че преподавателите разполагат с основни умения за организиране на учебно съдържание от позицията, която заемат. На практика това не е така по отношение на електронното обучение и електронните материали за контрол и оценка на знанията. Повечето от преподавателите никога не са обучавани как да организират и използват електронни форми за обучение, освен това като студенти не са ползвали и такива обучителни форми. Проблем е и липсата на достатъчно опит с онлайн системи за управление на обучението (LMS).

Разбира се, планирането и организирането на електронни форми за обучение и контрол е процес, който изисква време, енергия и ангажимент, а също така знания и умения за това независимо дали курса е лице в лице, онлайн, или има хибридна формата. По отношение на планирането, логически разумната организация може да спомогне за насърчаване на положителни нагласи на студента по време на обучението и да подобри резултатите. Планиране е особено смислено при електронните форми, поради наличието на необходимост от самоорганизация от страна на обучаемите и естествено непознаване и/или неопитността им в електронна обучителна среда. Форму-

лирането на ясни цели позволява по добро структуриране на учебното съдържание и организирането му от единици или модули, и след това разделяне на още по-малки субединици.

Информационни технологии и дистанционно обучение е повлияло на работата на педагозите, технологични специалисти, както и дизайнери на учебно съдържание, и често се налага бързо адаптиране на учебни ресурси и развитие на нови стратегии за използване на технологии за подобряване на преподаването и ученето. Непрекъснатия растеж на информационните технологии налага по-висока ангажираност от страна на преподавателите по отношение на нови методи и теории за проектиране и предоставяне на учебно съдържание, тъй като някои теории, методи и техники при традиционното обучение “лице в лице” са ограничени или неефективни при използване на електронни формати [Златанова 2009].

Е-обучение и дистанционно обучение е допринесло за увеличаване на необходимостта преподавателите да използват техники и средства за бързо и ефективно създаване на учебни материали

ОРГАНИЗАЦИОННИ ФИЛОСОФИИ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ЕЛЕКТРОННИ СРЕДСТВА ЗА ОБУЧЕНИЕ

За съжаление от преподавателите се иска да ползват електронни средства за обучение и контрол, без да се дефинират ясно целите и без да се определи ясна норма за “добро” от гледна точка на ползвателите. Понякога това е така, защото има разминаване между очаквания и реално достижими резултати. Материала има за цел да провокира преподаватели и администратори да формулират цели и желани резултати и формиране на методика за структурен дизайн и електронни учебни средства. Организационната философия е в основата на дизайна. Съществуват три основни форми [Rivera, 2002]:

Автономна – цялата дейност по разработването е в ръцете на преподавателите. Обучаващата организация може да съдейства, но не задава норми и критерии, които трябва да се следват. Характеризират се с висока популярност, защото осигуряват пълен контрол и независимост на преподавателите, няма нужда от допълнителен персонал за контрол и управление. Като недостатък може да се посочи възможността студентите да се сблъскват с различни по тип и форма модели, което води до затруднение и объркване. Оценката от колегите и надзорните органи е субективна, затруднения при външна акредитация поради разнотипния характер на електронните материали, по трудно управление на риска от страна на обучаващата организация;

Базова – обучаващата организация предлага общи насоки, минимални изисквания за визия и функционалност. При този модел има компоненти характерни за всички курсове, и обучаемия може да открие тези общи елемен-

ти. Като предимства може да се посочи наличието на обща рамка, шаблон при все още голямата автономност от страна на преподавателя, по-висока ефективност при запознаване на обучаемите с функционалност и интерфейс на системата и намаляване на технически въпроси и поддръжка. Приликите в структурата позволяват формирането на очаквания както в обучаемия, така и в преподавателя. Като недостатък може да се посочи, че има възражения от преподаватели от липсата на автономност, необходим персонал за организационни и контролни функции;

Специализирана – твърдо зададени критерии, поредица от компоненти и стандарти, които всеки курс трябва да спазва. Този подход може да включва по-строги спецификации, като използването на специфични инструменти за синхронни комуникации, виртуална интеграция, времево ограничени отговори на ученика, качеството и/или количеството рубрики за дискуссионни постове, множество техники за оценка и т.н. Този подход обикновено включва и подкрепа на допълнителен персонал за разработването на курсове и управление. Осигурява високо ниво на структура и съгласуваност във всички курсове, добра репутация за качество, яснота и взаимодействие с обучаемите.

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА СИСТЕМАТА

Просто публикуване на лекции, записки, презентации, както и учебна програма в интернет, не представя системния подход към организиране на електронно обучение. То трябва да бъде добре структурирано, да осигурява добра навигация, за да се избегне претоварване от страна на студентите. Изисква се целенасочен екранен дизайн за ефективно взаимодействие между учащите, инструктор и компютър. Визията на системата може значително да повлияе върху ефективността чрез фокусиране на вниманието, поддържане на интерес и насърчаване на ангажираността.

Изградената в Медицински колеж система за контрол и оценка се доближава най-много до третата форма. От страна на технически персонал е осигурена единна система за обработка на информацията, като към преподавателите са поставени определени изисквания за структуриране на информацията и формулиране на проблемите и казусите. Има изграден информационен модел, които е приложим към всяка една от дисциплините. На преподавателите предоставен алгоритъм и последователност от действия позволяващи въвеждането на проблеми в единна база данни.

Предложената система позволява конструирането на различни по-вид и форма проблеми, което увеличава интереса от страна на обучаеми при позване на системата. Реализирани са основните форми въпроси, като е предвидена възможност за задаване на степен на важност/тегло/ на всеки проблем при формулиране на крайната оценка на обучаемия.

Информационната система предоставя инструменти за организиране на процеса на обучение в Медицински колеж, покриване на свои функции: структурата на учебното съдържание, учебни ресурси, изграждане на проблеми и задачи, организация на сесии и групи, преглед на съдържанието, решаване на тестови задачи, оценка и контрол на учениците.

Предоставя се възможност за въвеждане на основна информация за:

- дисциплини;
- структуриране на учебните програми в съответствие с техниката на големите и таксономия на Блум;
- проектиране на проблемни ситуации и задачи;
- въвеждане и редактиране на съдържанието на курса;
- динамично определяне на теста;
- съхраняване на резултатите от тестовете;

Системата дава възможност за анализ на постигнатите резултати от студенти. Наблюдават се следните показатели:

- Развитие на студент в една дисциплина – тази оценка показва как се променя успеха с течение на времето. Съхранява и обработва информация за решаване на проблеми / тестове / дисциплина и вида на контрол, познавателни структури и проблеми, отговори на проблемите, резултатите, дата и продължителността на ситуации, за решаване на проблеми. Наблюдава се промяната в успеваемостта на студента по дадена дисциплина.

- Проблемните познавателни структури – Този анализ определя степента на трудност на учебния план. По този начин учителят може динамично да се определи съдържанието и да се фокусират върху определени участъци, а също и за коригиране на учебните програми, ако е необходимо;

Честота на възникване на проблем или група проблеми – може да се направи за следните позиции в системата на студент за група клас за дисциплина;

- Откриване на вида грешки – Зависи от вида на грешен отговор. В системата имаме предполагаем грешен отговор ПГО и непредполагаем грешен отговор НГО. Ако има честа поява на ПГО това означава, че има пропуски в обучението. Следователно може да се подаде коригираща информация;

- Адаптивни тестове – дизайн на тестовете, които зависят от резултатите, получени досега. За да се фокусира върху превозното средство, където има повече грешки. Ако се въвежда тежест или сложността на проблема може динамично да се определя сложността на задачите, които да се решават.

Системата дава възможност за обогатяване на преподаването, проведено в Медицинския колеж: Йорданка Филаретова “- София. Той гарантира обективна и напълно безпристрастна оценка на знанията на учениците и човешкия фактор в оценката на учителя е изключен напълно. Системата предоставя възможности за:

- повишаване ефективността и качеството на обучение (придобитите знания – критерий за доброто преподаване);
- повишаване на ефективността на учители и ученици – те ще имат достъп до системата, както в интранет и интернет (по всяко време и без ограничения);
- Web-базирана система води до икономии на ресурсите – финансови и време.

Липсата на опит при работа с електронни платформи за контрол и оценка на знанията, значително затрудни преподавателите включени в изследването. Независимо от това, възможността за многократно използване на вече въведената информация, възможността за нейното по-бързо коригиране и за конфигуриране на извършвания контрол са причина повече от 80 % от преподавателите да изберат електронната форма за контрол и оценка.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА ПОСТАНОВКА

В наблюдението са включени студенти от специалности “Зъботехник”, “Медицински лаборант”, “Помощник фармацевт” и “Рентгенов лаборант”, като общия брой на включените студенти е 120 и обхваща обучението по базови дисциплини за специалността. Всички включени в изследването участници участват както в традиционна, така и в електронна форма на обучение и контрол.

В проучването се използват тестови проблеми с множествен избор, разработени от преподавателски колектив и заложили в база данни. Изпитите съдържат различна комбинация от проблеми обхващащи целия учебен материал, което ни позволява да правим сравнение на резултатите от заключителния контрол.

Удовлетвореност на студентите е основен показател за налагането на електронни форми за контрол и оценка на знанията. За нейното определяне студентите попълват въпросник във връзка с цялостната удовлетвореност на студентите, мотивацията на студентите за избор на определен форма на обучение, както и дали студентите са склонни да използват подобни форми в бъдеще. По аналогичен начин е изследвано отношението на преподавателите към електронните форми за обучение и контрол на занятията.

РЕЗУЛТАТИ

Постигнати резултати от обучаемите – Постиженията на учениците се оценяват чрез сравняване на резултати от тест между двете групи, като се използват тестове от системата. Целта бе да се определи дали са налице

значителни различия в постиженията на учениците в отделните групи. В таблицата са представени средни стойности от проведените изпити.

Курс	Резултати
Традиционна форма	73,8 %
Електронна форма	73,2 %

Резултатите показват, че няма значителна разлика от използването на едната или другата форма на контрол. По-ниския резултат може да се обясни с факта, че въпросите генерирани от електронната форма имат случаен характер/няма повторение в конфигурацията от проблеми/, освен това разположението на отговорите също е динамично, което намалява значително възможността за преписване и подсказване

Удовлетвореност на студентите – Въпреки че постиженията на обучаемите са важна мярка за успеха, удовлетвореност на студентите също има значение за внедряването на електронните средства за обучение и контрол. Затова е важно да се преценят и чувствата на обучаемите. Това става като се питат обучаемите как се чувстват и дали са склонни да използват съответната обучителна форма. Интерес представлява и причината.

Курс	1	2	3	4	5
Традиционна форма	12	26	50	15	17
Електронна форма	36	18	18	36	12

Учениците бяха попитани дали са доволни от курса. Използва се пет точкова скала, за да се измери удовлетвореността на студент /от 'против' определената форма до твърдо 'за/'. Таблица 2 показва данните, събрани от този въпрос. Проблемите, срещани от учениците може да са оказали влияние върху нивото на тяхната удовлетвореност. Влияние за големия брой негативни отговори по отношение на електронните форми за обучение може да окаже и невъзможността за манипулиране на резултатите при използване на електронните форми за контрол и оценка. Масовото използване на традиционна форма на обучение както в средните, така и във висшите училища е предпоставка за приемането на традиционната форма на обучение от голяма част от обучаемите /на практика те познават само нея/.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В последните години, електронните тестове се налагат като основен инструмент за сертифициране в различни научни области. Възможността тестовете да се използват и като средство за обучение определя и нова тенденция и насока в използването му в обучението. Предоставянето на възможност обучаемите сами да проверяват отговорите на своите състуденти открива нова насока и възможност за обучение от методична гледна точка. Използването на електронните тестове стимулира умения за самоорганизиране от страна на обучаемия, което има и възпитателен ефект в общество в което достъпът до информация и информационни средства нараства с всеки изминат ден.

Статията е част от проучване, финансирано от Съвета по медицинска наука при Медицински университет – София, Договор N37/2011 от конкурс “ГРАНТ 2011”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Т. Златанова, Р. Златанова-Великова, Стефан Великов, 2009, “Използване на тстови системи като средство за реализиране на продължаващо медицинско обучение”, Двадесет и трета научно-технологична сесия, Контакт 2009, “Гражданската идея в действие”, София, стр. 106-111.
2. J. Rivera, M. McAllister, M. L. Rice, 2002, A Comparison of student outcomes and satisfaction between traditional and web based course offerings, Journal of Distance Learning Administration, Volume V, Number III, Fall 2002.
3. Laura S. Hamilton, Brian M. Stecher, Stephen P. Klein, 2002, “Making Sense of Test-Based Accountability in Education”, RAND, 2002.

КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИКА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА СТУДЕНТИТЕ

доц. д-р Тихомира Златанова

Медицински Университет, София

д-р Ася Гладилова

Университетска Национална кардиологична болница, София

QUALITY OF EDUCATION IN ECONOMICS OF HEALTH CARE IN SIGHT OF STUDENTS

Tihomira Zlatanova

Asya Gladilova

ABSTRACT: Measuring quality is a complex of measures aimed at collecting information to confirm whether the objectives of a program or activity. Each evaluation is aimed at establishing the degree of achievement of the objectives of the system. In the curriculum vary components: information/knowledge/practical skills, work habits, way of knowledge, experience of creative activity. Curriculum requirements to include: scientific quality, versatility, functionality, rational structuring, accessibility and ideologisation.

This survey was conducted among students in bachelor programs at the Faculty of Public Health for their evaluation in terms of content in its various aspects and methods of training in health economics.

KEYWORDS: quality of teaching, learning content, teaching methods, economics of health

Бързите темпове на развитие на науките и технологиите и внедряването им в практиката поставят пред възможностите на хората все по-големи изисквания. Важен компонент на учебната дейност са методите, чрез които се реализират педагогически, образователни, дидактически и възпитателни цели и задачи, поради техният всеобхватен характер и функции. Методите играят роля за събуждане и поддържане на интерес и активност у обучаваните по време на обучителния процес [1]. Съдействат за по-лесното и по-трайно усвояване на информацията. Провокират също така критично и асоциативно мислене при обучаваните се [2,3]. Същото се отнася и за формите и средствата на обучението. Ето защо, представлява интерес да се проучи отношението на учащите се към използваните от преподавателите методи и средства за преподаване.

Измерването на качеството е комплекс от мероприятия, насочени към събиране на информация, която да потвърди дали са постигнати целите на дадена програма или дейност.

Всяка оценка е насочена към установяване степента на постигане на целите на системата. В учебното съдържание се различават компонентите: информация /знания/, практически умения, дейности, навици начин на научно познание, опит за творческа дейност [4,5,6]. Изискванията към учебното съдържание включват: научност, универсалност, функционалност, рационална структурираност, достъпност и деидеологизация.

Целта на настоящото анкетно проучване е да представи оценката на студентите по отношение на качеството на обучение по Икономика на здравеопазването във Факултета по обществено здраве при Медицински Университет – София по отношение на:

- методите на обучение, най-ефективни за лесното усвояване на учебният материал;
- най-значимата за качеството на обучението форма на преподаване;
- наличието на ефективно общуване между студенти и преподаватели и
- причините ограничаващи пълноценното общуване между тях.

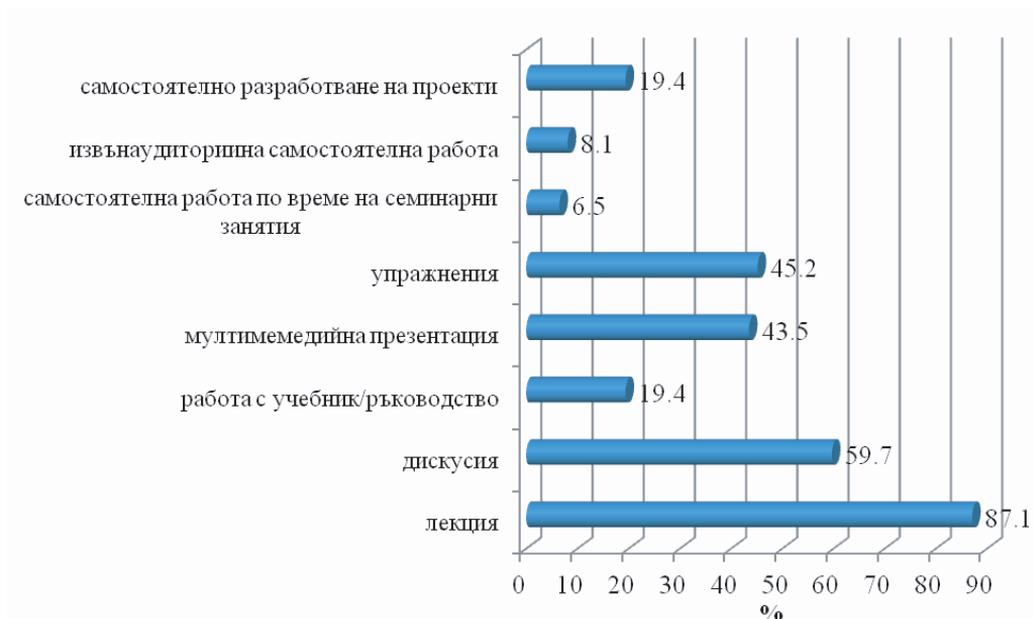
Анкетното проучване е проведено сред 124 студенти в бакалавърски програми от Факултета по обществено здраве редовна и задочна форма през месец януари 2012г. От взелите участие в анкетата 24.2 % са мъже и 75.8 % са жени, като 48.4 % са редовна и 51.6 % са задочна форма на обучение.

Според най-голяма част от анкетиранияте студенти – 87.1 % най-ефективният метод за лесно усвояване на учебния материал по Икономика на здравеопазването е лекцията, последвана от дискусия – 59.7 %, а на трето място поставят упражненията – 45.2 %. /Фигура 1./. Студентите приемат за най-ефективни такива методи като лекцията и упражненията, които имат утвърдено място в нашата образователна практика. Това са методи, които имат дълбоки корени в българското образование и се приемат за “класически”. Във все повече образователни институции у нас обаче се налага становището, че “лекцията и упражненията” са “пасивни” методи на обучение и поставят студентите в неблагоприятна и неравностойна позиция в образователния процес. Счита се, че тези методи превръщат студентите в пасивни потребители на информация, а не в активни личности, участващи в образователния процес със своите преподаватели.

Използването на методи стимулиращи извършването на самостоятелни дейности и активност от страна на обучаваните като самостоятелна работа по време на семинарни занятия, извънаудиторна самостоятелна работа и самостоятелно разработване на проекти са определени от най-малко студенти като ефективни са лесното усвояване на учебния материал по Икономика на здравеопазването. А при съвременния образователен процес студентите трябва да се чувстват дълбоко ангажирани с усъвършенстването и задълбоча-

ването на своите знания именно чрез извършване на повече самостоятелни дейности.

Фиг. 1. Методи на обучение най-ефективни за лесното усвояване на учебния материал по Икономика на здравеопазването според студентите

Според студентите най-значимата форма на преподаване за качеството на обучението по Икономика на здравеопазването е лекционната – 46.9 %, на втора място поставят упражненията – 30.6 %, а на трето консултациите – 16.1 %.

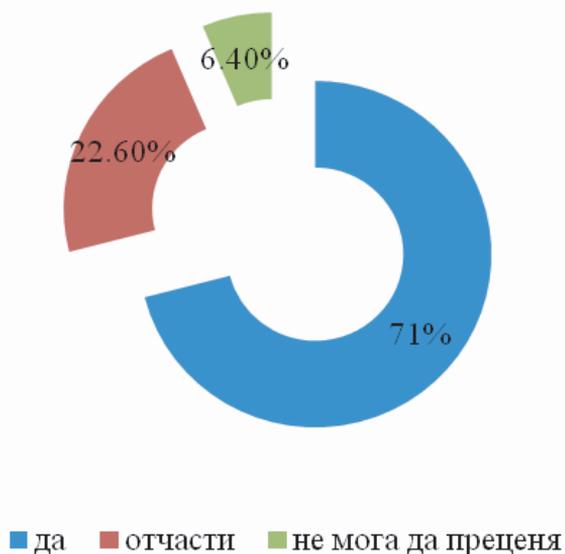
Таблица 1. Мнение на студентите за най-значимата форма за качеството на обучението по Икономика на здравеопазването

форма на преподаване	Брой	%
лекция	58	46.9
упражнение	38	30.6
семинар	20	16.1
консултация	4	3.2
самостоятелна работа	4	3.2
общо	124	100

Показателен е факта, че студентите в сферата на общественото здраве определено демонстрират пасивна нагласа към образователния процес, което най-вероятно е свързано с със зрелостта на студентите, с нарастването на техния опит в усвояването на информацията и с развитието на техните умения как да учат.

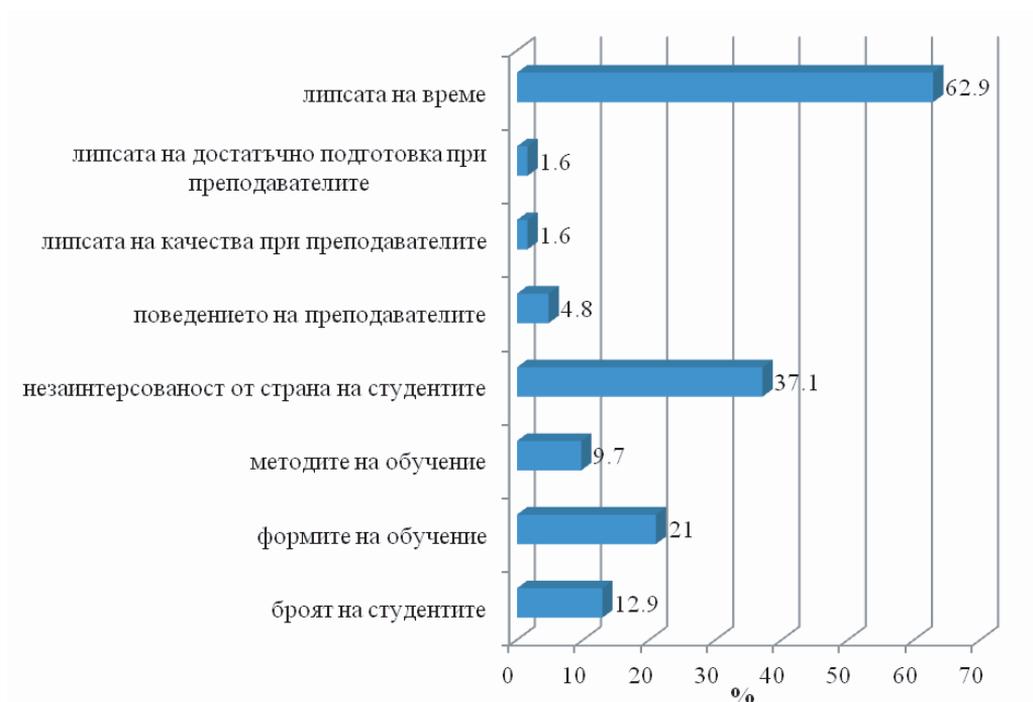
За да изясним какво според студентите е нивото на комуникация между преподавателите и тях зададохме въпроса: “Съществува ли ефективно общуване между Вас и преподавателите в процеса на обучението по Икономика на здравеопазването?”. Отговорите са представени на фигура 2.

Фиг. 2. Ефективност на общуването между преподавателите по Икономика на здравеопазването и студентите

За 71 % от анкетираните студенти общуването между преподавателите по Икономика на здравеопазването и тях е ефективно, което показва, че студентите оценяват положително комуникацията между тях и преподавателите. Не са малко и тези 22.6 %, които считат че общуването не е ефективно. Ето защо потърсихме мнението на студентите кои според тях са причините ограничаващи ефективното им общуване с преподавателите /Фигура 3/.

Фиг. 3. Причини ограничаващи пълноценното общуване между преподаватели и студенти по Икономика на здравеопазването

Най-голяма част от анкетираните студенти посочват, че липсата на време /62.9 %/ е основната причина, която ограничава пълноценното общуване между преподаватели и студенти. На второ място – 37.1 % е поставена незаинтересоваността от страна на студентите. Следователно наличието на проблеми в комуникацията между студенти и преподаватели се дължи в най-голяма степен на фактори, които не са свързани с преподавателите и тяхната работа, а по-скоро се отнасят към организационните недостатъци.

Формите и методите на обучение /30.7 %/ също са сред основните причини, които затрудняват комуникацията между преподаватели и студенти. Действително класическите форми на обучение, особено лекцията /доминираща форма/, не предполагат диалогичен, а монологичен тип обучение. Това най-вероятно поставя своя отпечатък върху начина на общуване между преподаватели и студенти в по-широк аспект, а не само в рамките на задължителните лекционни занятия.

Изводи:

1. Студентите определят като най-ефективни за лесното усвояване на материала по Икономика на здравеопазването “класическите” методи на обучение – лекции и упражнения, които не предполагат активност от тяхна страна.

2. Студентите демонстрират пасивна нагласа към образователния процес.

3. Основните причини за проблеми в комуникацията между преподаватели и студенти според анкетираните са организационни и субективни – липсата на време и незаинтересованост от страна на студентите и не са свързани с преподавателите и тяхната работа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Златанова Т., Р. Златанова, А. Чешмеджиева, Необходимост от икономическо обучение на медицинските специалисти, Здравен мениджмънт, С., 5, 2005, с. 25-29.
2. Попов Т., Студентът като субект на обучението, С., 2006, ИИК “Везни”, с. 171.
3. Попов Т., Р. Янева. Участието на студенти в извънаудиторна самостоятелна работа, в сб. материали от XXV Научно-технологична сесия “Контакт 2010” на ИНГА, С., 2010 г., изд. ТЕМТО, 77-82 с.
4. Попов Т., П. Балканска, Р. Янева, К. Попова, Н. Георгиев, С. Младенова, П. Трендафилова. Отново за педагогическото общуване в процеса на обучение във ФОЗ, в сб. материали от XXV Научно-технологична сесия “Контакт 2010” на ИНГА, С., 2010 г., изд. ТЕМТО, 88-95 с.
5. Попов Т., В. Гюрова, К. Герджиков, съант., Педагогика, втора част: Дидактика, учебник за студенти от Факултета по обществено здраве, Медицински университет, София, 2005, изд. “Типографика”, с. 526.
6. Янева Р., Академичната мотивация на студентите от Факултета по обществено здраве към МУ-София за изучаването на дисциплината “Икономика на здравеопазването”, в сб. Съвременното обучение между теорията и практиката, Унив. изд. “Св. Климент Охридски”, С., 2010, 119-124 с.

ПРАКТИЧЕСКИТЕ УПРАЖНЕНИЯ ПО АНАТОМИЯ В КОНТЕКСТА НА ФОРМИРАНЕ НА МЕДИЦИНСКИ ПРОФЕСИОНАЛИЗЪМ

гл. ас. д-р Румяна Давидова

д-р Стилянка Йочкова

д-р Петя Мушатова

ас. Саша Йотова

Медицински Университет, Плевен

ANATOMY PRACTICAL EXERCISES IN THE CONTEXT OF INTRODUCTION OF THE MEDICAL PROFESSIONALISM

Rumyana Davidova

Stilyanka Yochkova

Petya Mushatova

Sasha Yotova

ABSTRACT: Medical training requires not only excellent theoretical preparation but also obligatory minimum of practical and communication skills. The human anatomy is a fundamental discipline in medical education comprising an enormous content of complicated information mainly in Latin. Recently the focus of the practical exercises has changed from pure memorizing of the objects and terms to early introduction of the medical professionalism. During the practicles (220 academic hours) students accustom to team work, management with high level of complexity, commitment to scholarship, advancing the field, following certain ethic and moral standards.

The shift of the practical exercises' aims requires readjustment of the teachers. From the main source of information the faculty members are transformed in facilitators and models for introduction of medical professionalism.

KEYWORDS: medical professionalism, anatomy practicles, education

УВОД

Курсът по анатомия в първи и втори курс от обучението по медицина е мястото и времето, в което студентите научават основния медицински език, усвояват навиците за разбиране чрез експериментиране и развиват уменията си в разрешаване на диагностични проблеми базирани се на органната синтопия в триизмерното пространство. Въпреки съзнаването на ценността на този опит, експлозията от открития и нововъведения в медицинското познание повишава натиска за редуциране на курса за обучение по анатомия (Rizzolo, L., 2002).

В Медицински университет – Плевен обучението по анатомия е сведено до 330 академични часа, от които 96 часа лекции и 234 часа практически упражнения. Лекциите се провеждат по класическия способ центриран към преподавателя – в голяма зала лекторът запознава целия поток студенти с определена част от анатомията на човека – вътрешни органи, нервна система, сетивни органи и т.н. Практическите упражнения се провеждат в малки групи от по максимум 10 човека в обурудвани за целта зали. Това са упражнения за изучаване на двигателния апарат (кости, стави, мускули, дисекции на крайници), макроскопска и микроскопска анатомия на вътрешните органи, топографска анатомия включваща дисекции на труп, дисекции на мозък с изучаване на нервната и кръвоносната система.

Тъй като усвояването на анатомичните познания е свързано с механично наизустяване на огромна теоретична информация, отнема много време и изисква особено трудолюбие и усърдие, както и немалко технически ресурси, дисекционния курс се контролира особено внимателно и критично. В много развити страни съблазнително става прилагането на различни виртуални алтернативи на дисекциите като Visible Human Project (www.nlm.gov/research/visible/visible_human.html). Води се спор между привържениците и противниците на класическите дисекции за ползата от тях (Heuyns, M., 2007).

Водещи експерти в теорията на медицинското образование застъпват тезата, че обучението по анатомия е изключително подходящо място и период за въвеждане на бъдещите лекари в проблемите на професионализма, наричан от някои от тях протопрофесионализъм (Slotnick, HB., 2006)

ЩО Е ТО МЕДИЦИНСКИ ПРОФЕСИОНАЛИЗЪМ

Не съществува единна формулировка на термина професионализъм в медицинската литература. Класическото разбиране на професионализма включва висока степен на интелектуална и класическа експертиза, самостоятелност в практикуването и управлението на дисциплината и посвещаване на обществените интереси (ACGME, 1999, Stephenson A, 2001).

Приема се, че професионализмът трябва да се разпростира върху всички дейности в медицината. В основата трябва да бъдат такива качества и поведение, които поставят интересите на пациента над тези на лекаря. Включват се също отношенията между лекарите и другите здравни специалисти и здравни организации, както и медицинските изследвания (ABP, 2000). Медицинският професионализъм може да се представи като предписания от ценности и идеали, призоваващи лекаря да служи на индивида и обществото, които се уповават на грижите му, като поставя техния интерес над своя (AMSA, 2005). Според Epstein и Hundert професионализмът включва обичайната и благоразумна употреба на общуването, знанията, техническите умения, клиничното разбиране, емоциите, ценностите и отражението на ежедневната практика в полза на индивида и обществото, на което служим (Epstein, RM, 2002).

Професионалните ценности се придобиват по подразбиране в неформалното общуване и наблюдаването на ролевите модели. Но с усложняването на медицинската практика, както и със смяната на моделите на здравеопазване, много медицински училища осъзнават нуждата от нарочно обучение в професионализъм (Crues SR, 2006). Основни въпроси за обучението в професионализъм са: *Как* да се въведат и наложат професионалните стандарти и по-важното *Къде* и *Кога* да се въведат (Hilton, S., 2004).

Около 50 % от обучението на студентите-медици преминава в основните дисциплини. Поддържа се мнението, че като едно продължаващо пътуване, професионализмът трябва да се включва във всеки курс и дейност на медицинското образование. Обучението в професионализъм се разглежда като работа в развитие, за което в САЩ е разработена програма в шест стъпки. Съгласно нея през първите две години на обучение се въвеждат основите на етиката и професионализма необходими за по-нататъшното обучение. Например идеалното време за обучение относно мозъчната смърт и вегетативното състояние би бил курса по невроанатомия и неврофизиология. Така общата анатомия и дисекционния курс представя уникална възможност за въвеждане на темите за смъртта, умирането и уважението към мъртвото тяло (Horlick, M., 2006, Horlick, M., 2006).

ПРАКТИЧЕСКИ УПРАЖНЕНИЯ И ОБУЧЕНИЕ В ПРОФЕСИОНАЛИЗЪМ

Преподавателите по анатомия са първите представители на медицинското съсловие, с които новопостъпилите студенти се срещат. Тези преподаватели придобиват отговорната роля на Учителя, както в тясната си специалност, така и в областта на професионализма. Продължителният им контакт със студентите дава възможност за оценка на представата и изявите на професионални ценности, с които студентите постъпват в университета (Arnold, L.,

2002). Дисекциите и другите практически упражнения по анатомия предлагат безусловно най-подходящите условия за развитие на основните елементи на професионализма, които могат да се оценят по време на клиничното обучение (Heyns, M., 2007, Lamdin, RJ, 2006, Slotnick, HB., 2006).

Основни елементи на професионализма, които могат да се възпитават по време на обучението по анатомия са: подчиняване на собствените интереси на интересите на другите, придържане към етични и морални стандарти, отговорност за действията си, работа в екип, уважение към пациента, отговорност към обществото, изява на основни човешки ценности, стремеж към съвършенство, демонстриране на ерудиция и напредване в областта, справяне с високото ниво на трудност и несигурност, реакция към действия и решения (Slotnick, HB., 2006, Swick, 2006, Wojciech P., 2006).

Non sibi sed omnibus – не за себе си, а за другите (всички). Обучението по анатомия предлага идеални условия за преминаване от състезателна към колегиална среда на учене, която впоследствие ще прерасне в колегиална работна среда. По време на дисекции студентите трябва изрично да осъзнаят своя дълг както пред трупа, който дисецират така и пред колегите и себе си – **подчиняване на собствените интереси на интересите на другите.**

Упражненията по анатомия изискват работа, която трябва да се свърши за определено време и студентите не могат да избягат от нея и някой друг да я свърши вместо тях. Типичен пример са практическите упражнения по остеология. Те са с продължителност от 3 академични часа, през които студентите трябва да се справят с поставена задача. На студентите в началото на упражнението се дава рентгенограма на определени кости, които са тема на занятието. Студентите, разделени на подгрупи от по 3-4 души, трябва с помощта на атлас и учебник и като използват предоставените им кости да ги изучат. Обикновено в подгрупата един участник чете текста от учебник, друг намира обекта в атласа, а трети намира обекта на костта. В края на занятието подгрупите представят своето обяснение на рентгенограмата базирайки се на новопридобитите знания. Състезателният елемент на този активиращ метод на учене стимулира студентите, възпитава **отговорност за действията** и още в началните етапи на обучението показва нагледно клиничното приложение на базичните знания.

Дисекциите изискват във висока степен **екипна работа**. Отговорността да свършиш работата си успешно и навреме е от решаващо значение за успешния край на задачата. Така че, ако в средното училище студентът е бил заинтересован само от собствения си успех, сега трябва да пренареди ценностите си и да подпомага колегите си в името на общия успех. Всеки член от дисекционния екип трябва да работи в хармония и съгласие с останалите и да се нагоди към другите. Продължителността на упражненията по анатомия налага да се намери обща основа за съвместна работа. Налага се съвместно да учат и да си помагат за успешния край на задачата. Работата в

екип понякога не е лесна. Хората от една група са обикновено напълно непознати, имат различна предварителна подготовка и навици за учене, различна академична и културна основа, имат различни силни и слаби страни. Със сигурност е по-лесно да обсъждаш материала с приятели, но през трудовата си кариера лекарят не винаги работи с приятели. По време на клиничното си обучение и субординатурата студентът трябва да разчита в различна степен на помощ в представянето на клиничния случай, правенето на лабораторни изследвания и т.н. Вече като практикуващ лекар младият специалист ще работи с различни други специалисти във връзка с нуждите на пациента си. Затова е добре дисекционните екипи да се правят на случаен принцип. Това дава възможност да се изучат навиците на повече личности. Работата с непознати активира създаването на нови работни взаимоотношения. В този смисъл дисекционният екип е едно микроскопично общество.

Работейки в екип с цел успешно полагане на колоквиум или изпит, членовете на групата споделят информация, която може би другите нямат, изработват чувствителност към нуждите на колегите си. Първото правило в медицината – да помагаш на другите, не значи само грижи за пациента, но също и помощ на колегата.

Уважението към пациента трябва да залегне в съзнанието на студентите от първия им учебен ден. Първият “пациент” за студентите-първокурсници е дисекционния труп. Не случайно в дисекционните зали виси надписа “*Nis mortui vivos docent*” – “Тук мъртвите учат живите”. Трябва да се оценява по достойнство и да се уважава последният “жест” на починалия – върху неговото тяло да се учат бъдещите лекари. Дълговременното пребиваване на студентите в дисекционните зали трябва да бъде занимателно и забавно, но **НИКОГА** за сметка на трупа.

Извършването на дисекции на човешки труп трябва да се осъзнава като *привилегия* и дар не само от починалия човек, но и от обществото. Обучението по анатомия въвежда студентите в едно дълго пътуване по пътя на посрещане нуждите на обществото и приетите задължения. Първокурсниците имат възможността да демонстрират своята **отговорност към обществото** като участват в организацията на възпоминателна служба за своите “пациенти” в началото или в края на дисекционния курс.

Честността, чувството за принадлежност и доверието са сред **основните ценности**, характеризиращи практикуването на медицина. Студентът трябва да демонстрира високи стандарти на *честност* в учебната работа, *колективна принадлежност* в общуването с колеги и преподаватели и да бъдат *достойни* за доверието да са приети да учат в медицинското училище. Интензивната същност на обучението по анатомия предлага възможност на преподавателите да покажат други човешки ценности като *емпатия* и *съчувствие* към студентите в старанието им да се пригодят към учебните и емоционални изисквания на медицинското образование.

Професионалната дейност на лекаря изисква наличието на *обширни знания и експертност*, затова **стремежът към съвършенство** е стремеж за посрещане на бързите промени в биомедицинската наука и практика. В обучението по анатомия стремежът трябва да бъде изграждане на здрава основа за натрупване на по-нататъшни знания в клиничното обучение и по време на лекарската практика.

Напредънки в усвояването на знания по анатомия студентите *се научават как да надграждат* последващи знания в медицината. Участието в научни разработки е въвеждане в стремежа към **ерудия и напредване в областта** и трябва да се насърчава и подкрепя. Практическите упражнения са идеалното време и място за формиране на нагласа за научни разработки и навлизане в научна тема. Студентите се насърчават към задълбочени наблюдения, систематизиране на обектите, откриване на вариации и осъзнаване на клиничното им значение.

В обучението по анатомия студентите за първи път се сблъскват с *огромно количество информация*, която е трудна за разбиране и възприемане. Това е *плашещо*, защото те разбират важността на информацията и се страхуват, че ако не запомнят всяка подробност, това може да доведе до пропуск в разпознаване на критични за бъдещите им пациенти симптоми. Научаването да се справяш в ситуация, в която пълното запаметяване и усвояване на информацията е невъзможно, помага за по-нататъшното **справяне с несигурността и трудностите** впоследствие в практиката.

Способността за безпристрастна **реакция към действия и решения** е важна черта на професионализма. Адекватното реагиране е механизъм за натрупване на знания, дава възможност за учене от собствените грешки и изостря дедуктивните способности. Анализът на допуснатите грешки при дисециране на реално човешко тяло дават неоценим опит и са превенция срещу евентуални грешки при истински хирургични интервенции. Детайлно е обсъждат последиците от увреждането или неволното прерязване на дадена анатомична структура, каква е степента на спешност и какви адекватни мерки трябва да се предприемат в подобен случай.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обучението по анатомия провеждано през първите години на медицинското образование, особено практическите упражнения и вчастност дисекционния курс, са идеалното време за въвеждане на елементи на медицинския професионализъм. Работата с трупния материал, разглеждан като “първи пациент”, отношенията в студентската група, сблъскването с трудностите в усвояването на огромното количество учебна материя, възможността за общуване с преподавателите са незаменим опит, който не може да се по-

лучи в клиниката, а само би подпомогнал бъдещия лекар в неговата нелека практика.

От особена важност е навременното обучение в професионализъм и най-вече получаването на обратна информация – оценяването, за коригиране на някои слабости. Изработването и въвеждането на програми за обучение в професионализъм, включващи и оценяването му, биха подпомогнали в голяма степен дейността на бъдещия лекар.

Осъзнавайки важността на професионалното поведение на лекаря, спазването на високи етични и морални норми, ние подготвяме програма за въвеждане на студентите по медицина в проблемите на професионализма, както и адекватни механизми за получаване на обратна връзка – периодична оценка на елементите на професионализъм.

ЛИТЕРАТУРА

1. American Council for Graduate Medical Education (ACGME), 1999, Outcome Project. General Competences. URL: <http://www.acgme.org/outcome/compFull.asp> [Accessed in March 2008].
2. American Board of Pediatrics (ABP), 2000, Evaluation of professionalism, URL: <http://www.abp.org/> [Accessed in February 2008].
3. American Medical Student Association (AMSA), 2005, Revitalizing professionalism, URL: <http://www.amsa.org/prof/index.sfm> [Accessed in February 2008].
4. Arnold, L., 2002, Assessing professional behavior: yesterday, today and tomorrow, *Acad Med*, Jun, 77, pp. 502-515.
5. Cruess SR, 2006, Teaching professionalism: Theory, Principals and Practices, *Med Educ*, 40, pp. 607-617.
6. Epstein, RM, EM Hundert, 2002, Defining and assessing professional competence, *JAMA* 287, pp. 226-235.
7. Heyns, M., 2007, A strategy towards professionalism in the dissection room, *Eur J Anat*, 11(1), pp. 85-89.
8. Hilton, S., 2004, Medical professionalism: How can we encourage it in our students?, *Clean Teach*, 1, pp. 69-73.
9. Horlick, M., D. Masterton, A. Kalet, 2006, Learning skills of professionalism: a student-led professionalism curriculum, *Med Educ*, 11, pp. 11-26.
10. Horlick, M., D. Masterton, A. Kalet, 2006, Training doctors for professionalism: Some lessons from teaching clinical medical ethics, *Mt Sinai J Med*, 69, pp. 404-409.
11. Lamdin, RJ, 2006, The professional socialization of medical students through the preclinical to clinical transition, *ResearchCspace at University of Auckland*, <http://researchspace.auckland.ac.nz/handle/2292/349> [Accessed in May 2008].
12. Rizzolo, L. Human Dissection: an approach to interweaving the traditional and humanistic goals of medical education. *The Anatomical record (New Anat)* 2002; 269:242-248.

13. Slotnick, HB., SR Hilton, 2006, Proto-Professionalism and the Dissecting Laboratory, *Clin Anat*, 19, pp. 429-436.
14. Stephenson A, R. Higgs, J. Sugarman, 2001, Teaching professional development in medical schools, *Lancet* 357, p. 867-870.
15. Swick, Herbert M., Medical professionalism and the clinical anatomist, *Med Edu*, 2006, 19, pp. 393-402.
16. Visible Human Project, www.nlm.gov/research/visible/visible_human.html[Accessed in May 2010].
17. Wojciech P. et al, 2006, Leadership and professionalism curriculum in the gross anatomy course, *Annals Academy of medicine*, 35 (9), pp. 609-913.

ОБУЧЕНИЕТО НА МЕДИЦИНСКИТЕ СЕСТРИ КАТО ГАРАНЦИЯ ЗА КАЧЕСТВО НА ТЯХНАТА ДЕЙНОСТ

ас. Павлинка Добрилова

Филиал Враца към Медицински университет, София

доц. д-р Тихомира Златанова

Медицински Университет, София

THE TRAINING OF NURSES A GUARANTEE OF THEIR ACTIVITIES

Pavlinka Dobrilova

Tihomira Zlatanova

ABSTRACT: In recent years significantly increased interest in the development of rehabilitation and the medical section of the growing number of disability and risk of disability persons. But it is impossible to carry out a modern and effective rehabilitation activities, if no new qualified and specialized personnel in the field of rehabilitation. This reinforces the need for strengthening and expanding the responsibilities and functions of nurses as part of the rehabilitation team. This requires that they receive appropriate training relevant to the needs of society.

This poll was conducted among students in "nurse" at their graduation experience to assess their preparedness and readiness to work in rehabilitation hospitals.

KEYWORDS: quality of education, nurse, rehabilitation hospital

ВЪВЕДЕНИЕ

Измерването на качеството е комплекс от мероприятия, насочени към събиране на информация, която да потвърди дали са постигнати целите на дадена програма или дейност. Всяка оценка е насочена към установяване степента на постигане на целите на системата. Оценката на качеството в обучението на медицинските сестри трябва да покаже как и доколко се получават необходимите теоретични и практически знания за подобряване на резултатите от здравното обслужване, отразени в здравния статус, функционалната дееспособност на населението, психосоциалното благополучие и удовлетвореността на пациентите.

През последните години в нашата страна настъпиха съществени промени в нормативната уредба, регламентираща обучението на медицинските сестри.

С наредба бяха определени професионалните дейности, които сестрите могат да изпълняват самостоятелно или по назначение на лекаря. Едни от тези дейности са в областта на рехабилитацията.

Задачите на медицинските сестри в рехабилитационните болници се различават от тези в останалите лечебни заведения. Това налага те да получат съответна подготовка и в процеса на работа да усвояват основните принципни положения в цялата организация на рехабилитацията. За да упражняват компетентно своята дейност сестрите се нуждаят от висококачествено базово и следдипломно образование и от обучение, продължаващо през целия живот.

Цел: Проучване мнението на студентите от специалност “медицинска сестра”, за оценката им по отношение на тяхната теоретична и практическа подготовка за работа в рехабилитационните болници.

Материали и методи: Проучването е проведено сред студенти-дипломанти, специалност “медицинска сестра”, обучаващи се в структурите на Медицински Университет София – Филиал Враца и Факултет по обществено здраве, гр.София. Анкетното проучване е проведено през м.декември и м.януари на учебната 2011/2012 година. Използваните методи са:

– Социологически: пряка индивидуална анкета.

Информационен източник е мнението на студентите, което е изследвано чрез пряка индивидуална анкета по време на преддипломния им стаж. Участието е доброволно и анонимно. Анкетата съдържа 28 въпроса, съобразени с образователното и културното ниво на студентите, обучаващи се в медицинските учебни заведения.

– Документален: проучване на документи.

Извършен е ретроспективен анализ на нормативни документи, учебни планове и програми, регламентиращи обучението на медицинските сестри за периода 2008 до 2011 г. включително.

– Статистически методи – Данните от проучването са обработени със статистическа компютърна програма STATGRAPHICS PLUS и EXCEL. Резултатите са описани чрез графики и числови величини (относителен дял, средна аритметична със стандартно отклонение, корелационни коефициенти и др.). Значимостта на резултатите е определена при $p < 0,05$.

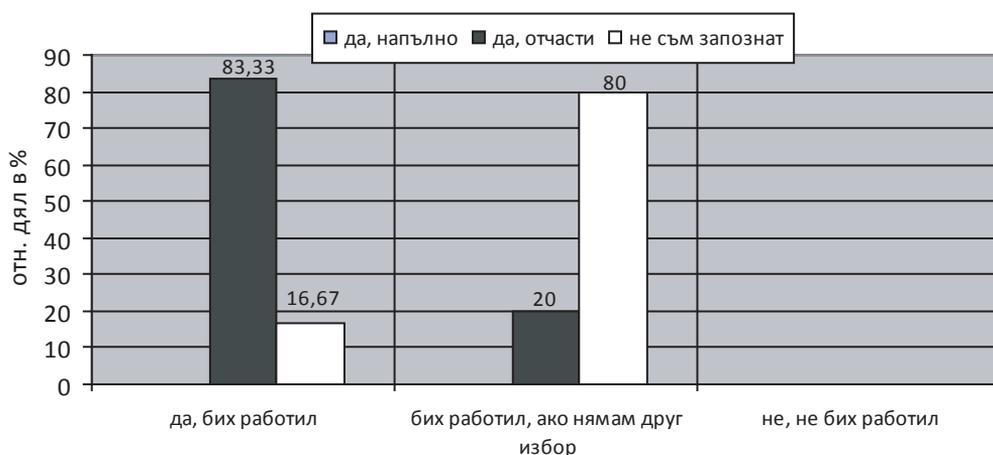
Резултати и обсъждане: От анкетиранияте 107 студенти преобладава относителният дял на жените – 84,1 % (98), а мъжете са 15,9 % (9), което е традиционно за сестринската професия в нашата страна. Средна възраст е $23,86 \pm 5,65$ (от 21 год. до 30 год.).

Анкетирахме дипломантите относно тяхното желание за избор на рехабилитационна болница за месторабота. След завършване на образованието си всички биха постъпили на работа в рехабилитационна болница, като от тях 55 % са напълно съгласни, а 45 % биха работили в такъв вид лечебно заведение, само ако нямат друг избор. Респондентите не изказват мнение, че

не биха работили в специализирана болница за рехабилитация, въпреки че на въпроса: “Запознати ли сте с организацията на работа на медицинската сестра в рехабилитационните болници?” нито един от тях не съобщава, че е напълно запознат. Стажантите, които отчасти са запознати са 54,6 %, а делът на тези, които съобщават, че не познават организацията на работа на мед. сестра в болниците за рехабилитация е 45,4 %.

Установи се силна статистическа зависимост ($p < 0,01$ при $X^2 = 8,82$) между желанието на студентите за работа в рехабилитационна болница и тяхната информираност относно организацията на работа на медицинската сестра в тези лечебни заведения. От студентите, които биха постъпили на работа в рехабилитационна болница без колебание, 16,67 % не познават изобщо работата на сестрите в тези лечебни заведения, а 83,3 % са частично запознати. Дипломантите, които биха започнали работа в рехабилитационна болница само ако нямат друг избор, 80 % от тях не познават организацията на работа, а 20 % са запознати частично. Прави впечатление, че липсват студенти, които познават напълно сестринската дейност в рехабилитационните заведения и такива, които не биха работили в тях (фиг. 1).

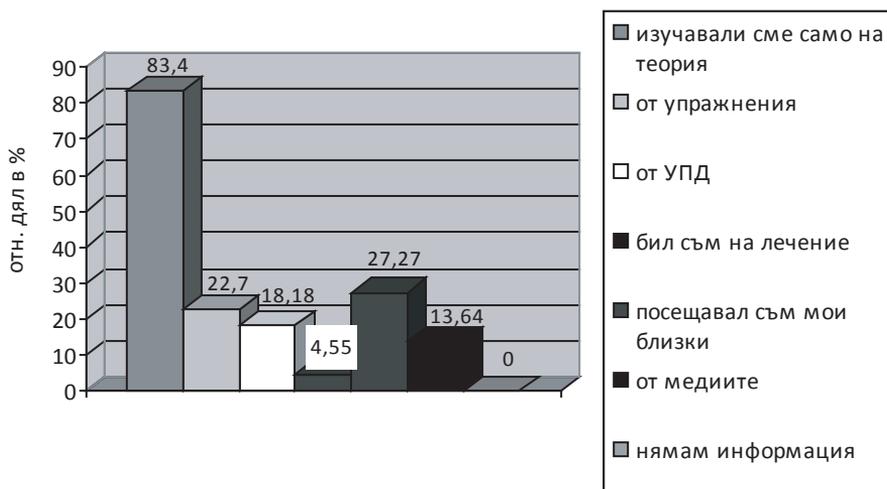
Фиг. 1. Връзка между мнението на студентите за готовността им за работа в рехабилитационна болница и информираността им по отношение организацията на работа на мед. сестра

Частичната информация, която студентите имат за сестринската дейност в рехабилитационните болници е от различни източници. От тях 83,4 % съобщават, че са изучавали сестринската дейност в рехабилитационните болници, но само на теория, 22,7 % имат информация от упражнения, 18,18 % са посещавали рехабилитационна болница/отделение по време на учебно-

практическата дейност. Информация за сестринската дейност в рехабилитационните болници студентите са получили и при други посещения в тези заведения – 4,55 % лично са били на такова лечение, 27,27 % са посещавали свои близки, а 13,64 % имат информация от медиите (фиг. 2). Сборът на процента надхвърля 100, тъй като част от респондентите имат повече от един отговора.

Фиг. 2. Източници на информация за сестринската дейност в рехабилитационните болници

Работата на медицинската сестра в рехабилитационните заведения се характеризира с редица специфични особености, които я отличават значително от тази на другите медицински специалисти. Добрата професионална подготовка и квалификация са предпоставка за осигуряване по-високо ниво на качеството на грижите у нас и повишаване престижа на сестринската професия.

Съгласно ЕДИ за специалността “мед.сестра” в общия хорариум часове са включени 15 часа “Физикална терапия и рехабилитация”. Учебният предмет се изучава само като теоретична дисциплина и в учебните планове по “Практически основи на сестринските грижи” не са включени за изучаване сестринските рехабилитационни грижи. Затова всички анкетирани (100 %) са на мнение, че е необходимо по време на учебно-практическата дейност да се посещават и рехабилитационни болници. Това е и основната причина студентите (100 %) да смятат, че не са напълно подготвени за работа в тази част на здравеопазната система.

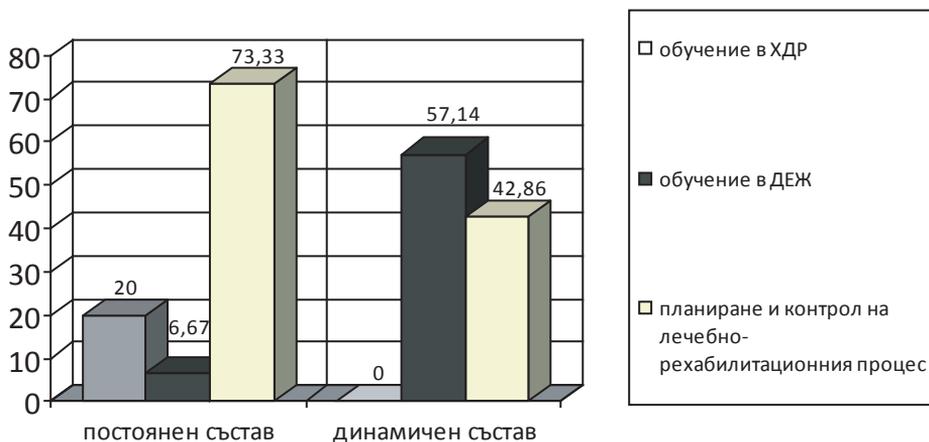
Сестринската професия се базира на основните нужди и потребности на човека, но с развитието на медицинската наука тя придобива ново изме-

рение. В рехабилитационния екип мед.сестра заема важно място. Тя е не само лицето, което управлява здравните грижи при всеки отделен случай на заболяване, но и до голяма степен от нея зависи правилното и навременно изпълнение на рехабилитационната програма. Това я определя като член на постоянния състав на рехабилитационния екип. Липсата на добра практическа подготовка на студентите относно сестринските рехабилитационни грижи са причина те да омаловажават ролята на сестрата в рехабилитационния екип. Не малка част от тях (31,8 %) определят медицинската сестра като член на динамичния състав, а 68,2 % от анкетираните са на мнение, че тя е член от постоянния състав на рехабилитационния екип.

Значителна част от респондентите (63,6 %), смятат, че основната роля на сестрата в рехабилитационния екип е свързана с планиране и контрол на лечебно-рехабилитационния процес, 22,7 % с обучение в дейности от ежедневиия живот и 13,6 % – обучение в хигиенно-диетичен режим.

Групата студенти, определящи сестрата като член на динамичния екип, смятат за най-важно участието ѝ в обучението на пациентите в дейности от ежедневиия живот (57,14 %), докато при студентите, за които сестрата е член на постоянния екип, тя трябва да планира и контролира протичането на лечебно-рехабилитационния процес – 73,33 % (разликата е статистически значима $p < 0,03$) – фиг. 3.

Фиг. 3. Мнение на студентите относно мястото и ролята на мед. сестра в рехабилитационния екип

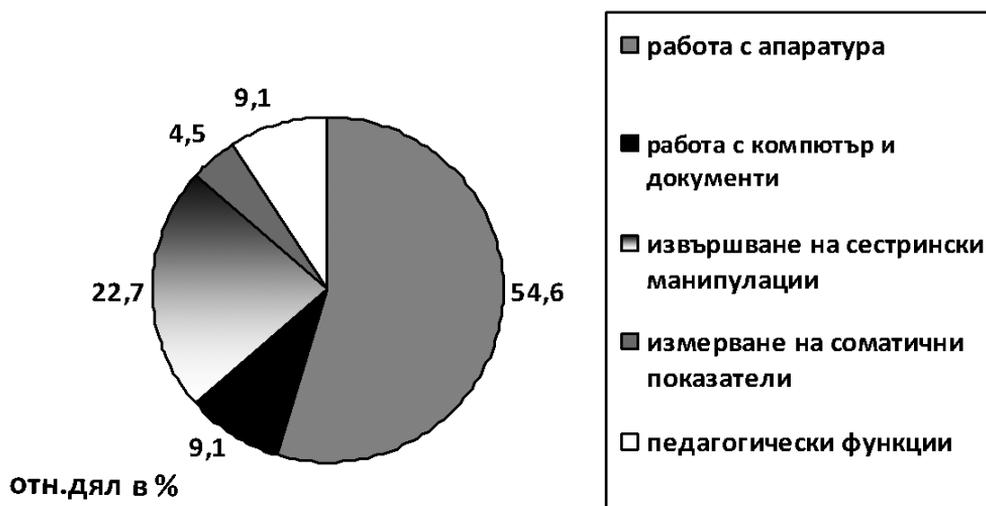

отн. дял в %

Относно обема дейности, които медицинските сестри извършват в специализираните болници за рехабилитация, 40,9 % от анкетираните смятат, че те са напълно достатъчни по обем, 31,8 % – частично, 4,6 % са на мнение, че не са достатъчни, а 22,7 % от студентите не могат да преценят.

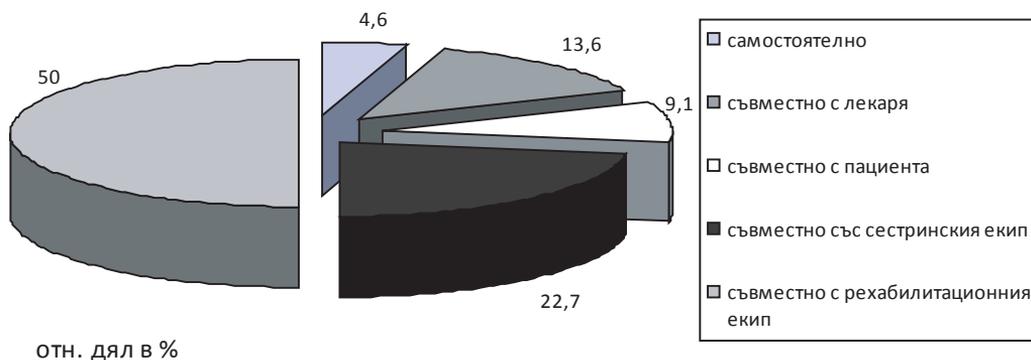
Като основни дейности на мед.сестра при лечението на пациентите в рехабилитационните болници 54,6 % посочват работата с апаратура, 22,7 % – извършване на сестрински манипулации, 9,1 % работа с компютър и документи, 9,1 % смятат, че най-важни са педагогическите функции на сестрата и 4,5 % смятат, че най-важно е следенето на соматичните показатели (фиг. 4).

Фиг. 4. Основни сестрински дейности в рехабилитационните болници според мнението на студентите

Рехабилитационните проблеми на болните са разнообразни: медицински, педагогически, професионални, социално-икономически и др., което изисква рехабилитационният екип да включва група от различни специалисти, работещи в тясна връзка и сътрудничество. Това изисква от сестрите специални умения и подходи за работа в екип. По време на обучението студентите получават специална подготовка за работа в екип, затова 95,4 % са на мнение, че потребностите от сестрински грижи в болниците трябва да се определят съвместно в екип и само 4,6 % смятат самостоятелно да определят грижите, от които се нуждае пациента. От респондентите, които смятат, че потребностите от сестрински грижи е необходимо да се определят в екип, половината (50 %) са на мнение, че те трябва да се определят съвместно с целия рехабилитационния екип, 22,7 % само със сестринския екип, 13,6 % – съвместно с лекаря, а 9,1 % смятат, че е необходимо само мнението на пациента (фиг. 5).

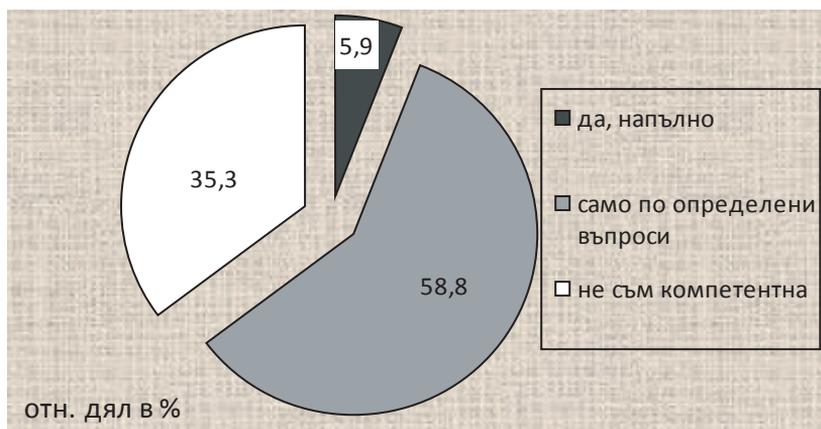
Фиг. 5. Разпределение на изследваните лица относно мнението им за екипната работа при определяне потребностите от сестрински грижи

Относно дейностите, с които сестрата би била най-полезна в лечебно-рехабилитационния процес, значителен дял от респондентите определят като основно обучението на пациентите и техните близки (77,3 %), според 13,6 % – това са сестринските грижи, а само 9,1 % смятат, че сестрата трябва да извърша консултиране по здравословни проблеми.

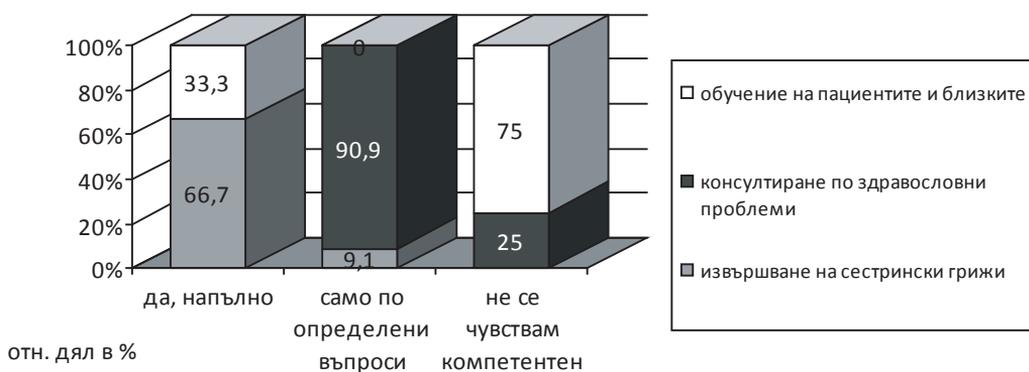
Въпреки, че на първо място е обучителната функция на сестрата само 5,9 % смятат, че притежават съответна подготовка и компетентност да обучават болните, 58,8 % могат да извършват обучение, но само по определени въпроси и 35,3 % не се чувстват компетентни (фиг. 6).

Фиг. 6. Разпределение на анкетираните относно компетентността им да осъществяват обучение на пациентите

Установи се статистическа зависимост между мнението на студентите за тяхната компетентност и основните дейности, с които сестрата би била най-полезна в лечебно-рехабилитационния процес ($\chi^2=11,96$; $p<0,02$). Студентите се чувстват най-добре подготвени за извършване на сестрински манипулации (66,7 %). Не са напълно подготвени, но могат да консултират пациентите само по определени въпроси, свързани с тяхното здравословно състояние (90,9 %). Най-голям е дялът на анкетираните, които не се чувстват компетентни да обучават пациентите и техните близки (75 %) – фиг. 7.

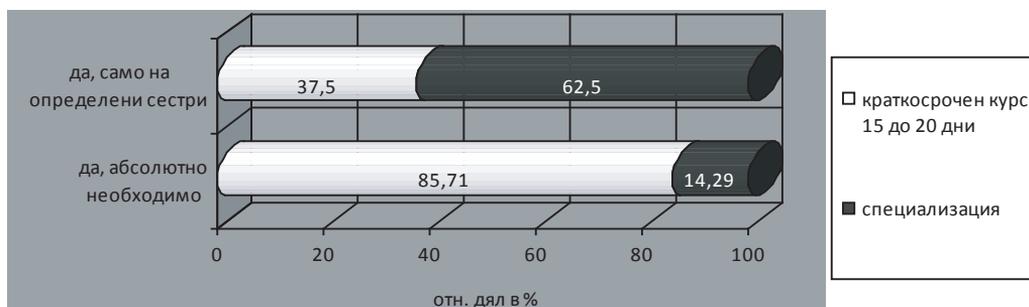
Фиг. 7. Връзка между компетентността на студентите да осъществяват основни сестрински дейности в болниците за рехабилитация

За да могат да упражняват компетентно своята дейност всички студенти смятат, че е необходимо допълнително обучение на сестрите за работа в рехабилитационни заведения, като 63,6 % от тях смятат, че то е абсолютно необходимо, а 36,4 % – само на определени сестри. Значителен дял от анкетираните (68,2 %) определят, че специализираната подготовка на медицинските сестри за работа в рехабилитационните болници трябва да се извърши под формата на краткосрочен курс за 15 до 20 дни, а според 31,8 % е необходима сериозна подготовка – специализация.

Броя на стажантите, според които допълнителното обучение е абсолютно необходимо за всички и тези, които смятат, че е необходимо допълнително обучение само на определени сестри, съпоставихме с формата за подготовка, необходима за повишаване квалификацията на медицинската сестра за работа в болници за рехабилитация. Съществува изразена статистическа зависимост ($p<0,02$). Според студентите, които смятат, че е абсолютно необходимо допълнително обучение, то може да се осъществи под формата на краткосрочен курс (85,7 %), а тези, които смятат, че е необходимо допълнително обучение само на определени сестри, то трябва да е под формата на специализация (фиг. 8).

Фиг. 8. Връзка между необходимостта от допълнително обучение и формата на специализирана подготовка на мед.сестри за работа в рехабилитационните болници

По-нататъшното развитие и кариера на бъдещите медицински сестри в значителна степен зависи от успешния процес на тяхната адаптация към сестринската професия изобщо и по-специално към конкретната месторабота. Професионалната кариера е свързана с тяхната представа и личната им оценка за професионалните перспективи в болниците за рехабилитация. Значителен е дялът на анкетираните студенти (86,36 %), които смятат, че съществува перспектива за професионална кариера в рехабилитационните болници, което ни дава основание да смятаме, че те са наясно със своите професионални интереси, ценности и очаквания.

Изводи:

1. Въпреки увеличеният срок на обучение, общ хорариум и хорариум за учебна практика, провеждащата се практическа подготовка на студентите от специалност “медицинска сестра” е недостатъчно ефективна по отношение на подготовката им за работа в рехабилитационна болница/отделение. Необходими са организационни промени, включващи като база за обучение и болниците/отделенията за физикална и рехабилитационна медицина.

2. Липсата на достатъчно теоретични знания и практически умения относно дейността на медицинската сестра в болниците за рехабилитация създават чувства на несигурност в студентите – мед.сестри за работа в рехабилитационните болници.

3. Недостатъчната практическа подготовка на студентите относно сестринските рехабилитационни грижи са причина те да омаловажават ролята на сестрата в рехабилитационния екип – близо 1/3 от анкетираните (31,8 %) определят медицинската сестра като член на динамичния състав.

4. Специална подготовка за работа в екип по време на обучението на студентите – мед. сестри, е причина по-голямата част от анкетираните

(95,4 %) да са осъзнали факта, че потребностите от сестрински грижи в болниците е необходимо да се определят съвместно в екип.

5. Студентите се чувстват най-добре подготвени за извършване на сестрински манипулации (66,7 %), но не са подготвени за една от най-важните сестрински дейности в рехабилитационните болници – обучение на болните и техните близки за осъществяване на дейности, подобряващи качеството им на живот (75)

6. Студентите са наясно със своите професионални интереси, ценности и очаквания, което дава основание на 86,36 % от тях да смятат, че в рехабилитационните болници съществува перспектива за професионална кариера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисов, В. 2005. Мениджмънт на персонала – мениджмънт на кариерата. Здравен мениджмънт, Азбука на здравния мениджмънт, 148-154.
2. Василев, С. 2010. Професионална адаптация и професионална кариера на младите лекари. Здравен мениджмънт, 1, 3, 18-22.
3. Златанова Т., Р. Великова. 2011. Подходи за повишаване на качеството на управление в болницата, ИНГА, Двадесет и седма научно-технологична сесия КОНТАКТ, 114-120.
4. Грънчарова, Г. 2005. Управление на здравните грижи, 240.
5. Маринова, П. 2002. Конфликти в здравеопазването, 70.
6. Чанева, Г. 2008. Качеството на сестринските грижи като приоритет, 50-56.

ДЕМОНСТРАТОРИТЕ ПО АНАТОМИЯ – ПРАКТИЧЕН ИНТЕРЕС ИЛИ РАЦИОНАЛЕН КОНКУРЕНТЕН ПЪТ ЗА БЪДЕЩАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ЕДИН МЕДИК

гл. ас. д-р Румяна Давидова

д-р Стилянка Йочкова

д-р Петя Мушатова

ас. Саша Йотова

Медицински Университет, Плевен

ANATOMY DEMONSTRATORS – PRACTICAL INTEREST OR RATIONAL CONCURENT WAY FOR FUTURE REALIZATION OF A DOCTOR

Rumyana Davidova

Stilyanka Yochgkova

Petya Mushatova

Sasha Yotova

ABSTRACT: The anatomy demonstrators are medical students who have passed the final anatomy exam with an excellent mark and serve as assistants of the faculty and students in dissection. They are highly motivated to expend their knowledge in anatomy because usually they aim to practice in specialties like surgery, orthopedics, urology, neurosurgery etc. that require perfect surgery technique.

During their work in the dissection room they not only improve their practical skills but acquire experience in teaching and leadership which are very useful in their future practice. Quite often the researches started during the study are transformed in dissertations through which the demonstrators become prominent lecturer. We intend to enrich the demonstrators' training with implementing the clinical anatomy courses and include them in preparing the training aids.

KEYWORDS: learning, anatomy, clinical practice, demonstrators

Въведение

Задълбочените познания по анатомия са основополагащи за обучението на лекарите и впоследствие за тяхната практика. Класическото обучение се провежда върху трупен материал – дисекции. Техниката на дисециране се приближава до голяма степен до уменията необходими в хирургичните специ-

алности. Традиция в преподаването на анатомия, специално в дисекциите, е участието на студенти, демонстратори, като помощници на преподавателите.

Демонстраторите са студенти с отлични знания по анатомия и с особено силен интерес към дисекционните упражнения (Willan PLT, 1999, Gossage JA, 2004). Те са силно мотивирани да подобряват дисекционната си техника и да разширяват познанията си за строежа на човешкото тяло, което могат да правят в продължение на 9 семестъра (от II до VI курс). В какво се състои работата на демонстратора? Той трябва да отдели 70 учебни часа годишно от времето си за да участва в провеждането на дисекционния цикъл – 7 седмици на семестър, двукратно седмично по 5 учебни часа. По време на упражненията демонстратора помага в дисецирането на трупния материал, което се извършва послойно и по области като демонстрира откритите анатомични обекти – кръвоносни съдове, нерви, мускули и др. (Reidengenberg JS, 2002, Jones, OM, 1999). Едновременно с това той подпомага студентите в процеса на учене – анализ, синтез, схематизиране, за по-лесно усвояване на изучавания материал.

За своя труд като демонстратори те получават определено заплащане (макар и сумата да е символична). Този паричен стимул има не само материален аспект, но и носи морално удовлетворение за добре свършена работа. Хонорарите за демонстраторски труд за повечето от студентите са първата “заплата” изкарана от практикуване в областта на медицината.

Изводът от дългогодишните ни наблюдения е, че не материалната изгода е водеща за избора на студентите да станат демонстратори. Основно е чувството за удовлетворение от добре свършената работа и новопридобитите умения. По време на дисекциите демонстраторите усвояват и подобряват дисекционната техника. Незаменим е тактилният опит, който те придобиват от досега с реална човешка тъкан (Marks SC, 2000). Това са предпоставки за формиране на отлична бъдеща хирургична техника. Не по-малко ценни са познанията за вариации в анатомичното устройство, с които демонстраторите се сблъскват по време на дисекциите. Обикновено тези вариации се систематизират и представят от студентите на научни форуми. Така тези студенти правят първите си стъпки в науката. Знанията за анатомичните вариетети са особено важни за бъдещата работа на хирурзите.

Работейки в продължение на 9 семестъра като демонстратори студентите натрупват безценен опит и придобиват редица умения:

Практични умения

Продължителната работа в дисекционната зала позволявана демонстраторите да придобият незаменим опит в оперативната техника. Отработват се редица хирургични достъпи, похвати, тренира се точността и прецизността на ръката – все умения от особена важност за хирурга (McGarvey MA, 2001).

Общуване и работа в екип

Работейки като помощник на преподавателя по анатомия, демонстраторът общува както с него, така и със студентите (Garrett M., 1996). Така демонстраторът се оказва едновременно в ролята на подчинен (спрямо преподавателя) и лидер (спрямо студентите). Общуването с българските и чуждестранни студенти носи незаменим опит във взаимоотношенията между различни характери и култури, при различни ситуации – умения необходими на практикуващия лекар, който в бъдещата си работа ще трябва да работи в екип с различни хора (Nieder G, 2005).

Лидерски

Вземането на решения в различни ситуации, организирането и ръководенето на малки или по-големи екипи за справянето с определен клиничен случай е част от практическата дейност на всеки лекар. Демонстраторите отработват на практика редица лидерски дейности като организират групи от студенти и ги насърчават за откриване на определени обекти, тяхното проследяване, изучаване, сравняване, класифициране и т.н (Каменов, 2000). Нерядко за стимулиране на активността на студентите демонстраторите ги провокират към конкуренция и истинско състезание. Формираните лидерски умения се демонстрират на практика от демонстраторите още в периода на обучението им. Те обикновено са активисти и ръководители в организирането и провеждането на редица събития в студентската общност извън прекия учебен процес – научни конференции, тържества, чествания. Така те стават фактор в неформалния студентски живот, завоюват уважение и са пример за по-младите студенти.

Преподавателски

Дейността на демонстраторите може да бъде класифицирана като взаимно обучение (peer tutoring) – демонстраторите (студенти) обучават други студенти (Johnson JH, 2002, Gosser DG&Roth V., 1998).

В работата си демонстраторите трябва да се справят с разнообразни предизвикателства. Те се срещат с начинаещи студенти без опит в ученето, без необходимия набор от медицински термини, сякаш потъващи в морето от знания, които трябва да усвоят. Изисква се специфичен подход към понякога напълно разнородни групи от студенти, като целта е те да бъдат мотивирани за упорито, непрекъснато и задълбочено учене. Някои от анатомичните демонстратори толкова харесват работата със студенти и удовлетворението, което тя носи, че след дипломирането си стават преподаватели по анатомия или други медицински дисциплини.

Формиране на медицински професионализъм

Трупът се определя като “първия пациент” за обучаващите се медици. Работата с трупен материал, както и общуването с различни по характер студенти, с различен предшестваш опит, религия, нрави и обичаи подпомага формирането на етични и морални норми на поведение и отношение, които са част от медицинския професионализъм (Rizzoio L. 2002). Елементите му включват: подчиняване на собствените интереси на интересите на другите, придържане към етични и морални стандарти, отговорност за действията си, работа в екип, уважение към пациента, чувствителност към нуждите на обществото, изява на основни човешки ценности, стремеж към съвършенство, демонстриране на ерудиция и напредване в областта, справяне с високото ниво на трудност и несигурност (Грънчарова, 2001, Larkin GL, 2010).

Опит в научни изследвания

Част от работата на демонстратора е, въз основа на наблюденията и работата която извършва, да описва, обобщава и систематизира някои отклоняващи се от нормалното находки – вариации – и да ги представя във вид на научни публикации или на различни научни форуми. Това е изключително интересно на демонстраторите, защото те пречупват работата си в дисекционната зала през призмата на клиниката (Ellis H, 2001, von Ledinghausen, M, 1992). Нерядко научни разработки започнали по време на следването пре-растват впоследствие в доктурантури, които завършват успешно и водят до хабилитации. Например през последните 10 години бяха успешно защитени дисертационни трудове по клинични специалности в областта на хирургията на малкия таз, горния отдел на коремната кухина и др.

Продължителността на един дисекционен цикъл от около 7 седмици, дава възможност за един относително кратък период демонстраторите да видят в буквалния и преносния смисъл на думата резултата от своя труд. Това е силно мотивиращо и носи удовлетворение и гордост от положените усилия.

Практиката на лекаря е изключително отговорна, сложна и нерядко буквално свързана със запазването на човешкия живот. Грешките, пропуските и неточностите, които са напълно възможни могат да доведат до фатален край. Студентите осъзнават огромната си отговорност още в самото начало на образованието си. Затова за демонстраторите е изключително важна е непрекъснатата оценка, която получават от водещия асистент, както и възможността да коригират някои допуснати грешки, слабости или неточности в работата (Madill A, 2005). Това им дава допълнителна увереност и самочувствие.

Изводи

Демонстраторите по анатомия са отлични, силно мотивирани студенти, които доброволно стават помощници на преподавателите за поне 3-4 години. През този период те участват главно в дисекционните упражнения, за което получават съответното заплащане.

Нашите наблюдения и опит обаче показват, че не заплащането е основният стимул за тяхната дейност. Работейки в академична среда и като изпълняват специфични дейности, те придобиват незаменим опит. Дисекционната техника им носи познания и опит за редица оперативни техники. Позицията им между преподавателя и студента им дава уникалната възможност да придобият умения в общуването, преподаването, лидерството. Те започват да навлизат в медицинския професионализъм, както и да насочат работата, знанията и практиката си към научни изследвания, които обикновено преливат в докторантури.

Очевидно демонстраторството носи удовлетворение и задоволство от резултата от положения труд, което е силно мотивиращо за продължаващо учене и самоусъвършенстване.

Гореспоменатото мотивира студентите да станат част от институцията демонстратор. Да бъдеш демонстратор е чест, но и голяма отговорност, както и един добър старт за бъдещата медицинска практика и научна кариера.

От друга страна работата на преподавателите с демонстраторите носи много позитиви. Общуването ни с тях дава обратна връзка за нагласите на студентите спрямо преподаваната дисциплина, очакванията им и евентуалните ползи, които тя ще им донесе в бъдеще. Демонстраторите са студенти от горни курсове, които учат клинични специалности. За нас е полезен техния специфичен поглед върху анатомията (една базична дисциплина) от клинична гледна точка. Така ние напасваме контекста и подхода на преподаване и смеем да мислим, че сме по-полезни за студентите, подготвяйки ги за бъдещата им практическа дейност като лекари, което е най-важно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грънчарова Г. С. Александрова, А. Велкова. Медицинска етика, Издателски комплекс МУ-Плевен, 2001, 284 стр.
2. Каменов К., А. Асенов, К. Хаджиев. Човек, екипи, лидери. ИК "Люрен", София, 2000.
3. Ellis H. Teaching in the dissection room. Clin Anat 2001; 14:149-151.
4. Garrett M., Schoener L. Debate: A teaching strategy to improve verbal communication and critical-thinking skills. Nurse Educator. 1996. 21(4):37-40.
5. Gossage JA, Horner B, Halsey T., Ellis H. How will the loss of the anatomy demonstrating

- posts affect medical student and surgical trainee. *Clin Anat* 2004; 63:443-448.
6. Gosser, DG., Roth V. The workshop chemistry project: Peer-led team learning. 1998. *75(2)*: 185-187.
 7. Jones OM., Parkin IG. Consultants opinions of anatomy demonstrating. *Ann R Coll Surg Eng; (Suppl)* 1999; 81:10-12.
 8. Johnson JH. Importance of dissection in learning anatomy: personal versus peer teaching. *Clin Anat.* 2002; 15:38-44.
 9. Larkin G.L., M.J. Mello. Doctors without boundaries: The ethics of teacher-student relationships in academic medicine. *Academic Medicine.* 2010; 85:752-755.
 10. Madill A., G. Latchford. Identity change and human dissection experience over the first year of medical training. *Social Science&Medicine.* 2005. 60:1637-1647.
 11. Marks SCJnr. The role of three dimensional information in health care and medical education. The implications for anatomy and dissection. *Clin Anat.* 2000; 13:448-452.
 12. McGarvey, M.A.Farrell, T., Conroy R.M. et al. Dissection: a positive experience. 2001. 14:227-230.
 13. Nieder, G.L., D.X. Parmelee, A. Stolfi, P.D. Hudes. Team-based learning in a medical gross anatomy and embryology course. *Clin Anat.* 2005; 18:56-63.
 14. Race Phil. How to study. Practical tips for students. Blackwell Publishing. Carlton. Australia. 2003. 248 pp.
 15. Reidenberg JS, Laitman JT. The new face of gross anatomy. *Anatomical Record* 2002; 269:81-88.
 16. Rizzioio L. Human dissection: an approach to interweaving the traditional and humanistic goals of medical education. *The Anatomical Record (New Anat)* 2002; 269:242-248.
 17. Von Ledindhousen m. The goal of dissection in clinically oriented teaching. *Clin Anat* 1992; 5:488-489.
 18. Willan PLT. Humpherson JR. Profiles of applicants for junior faculty posts to teach anatomy. *Clin Anat.* 1999 12;(4):272-276.

ЕТНОЦЕНТИЗЪМ И ПРОБЛЕМИ НА СОЦИАЛНАТА ПОДДРЪЖКА НА НУЖДАЕЩИТЕ СЕ

гл. ас. д-р Пламен Иванов

Шуменски университет "Еп. К. Преславски", Шумен

ETNOTSENTIZAM AND PROBLEMS OF SOCIAL SUPPORT THE NEEDY

Plamen Ivanov

ABSTRACT: Under ethnocentrism means that a system of views according to which the values, culture, lifestyle and traditions of one group are the main criterion for acceptance and evaluation of other ethnic communities. Ethnic groups in the process of ontogenesis to have developed mechanisms for economic, cultural and socio-psychological self-defense. But ethnic group identification can form the mechanisms of discrimination in a postindustrial society on the principle: "We and they".

KEYWORDS: ethnocentrism, ethnic group identification, culture, lifestyle and traditions

Под етноцентризм се разбира такава система от възгледи, според която ценностите, културата, начина на живот, традициите на една етническа група са основен критерий за възприемането и оценката на другите етнически общности. Етническите групи в процеса на онтогенезата си са изработили механизми за икономическа, културна и социалнопсихологическа самозащита. Но груповата етническа идентификация може да формира механизми на дискриминация в условията на постиндустриалното общество върху принципа:

"Ние и те". Предубеждения и абсолютизиране на социо-културната идентичност на една етническа група над друга предизвикват определени стереотипи на поведение на хората според концепцията на Р. Мъртън. Той определя следните четири типа стереотипи:

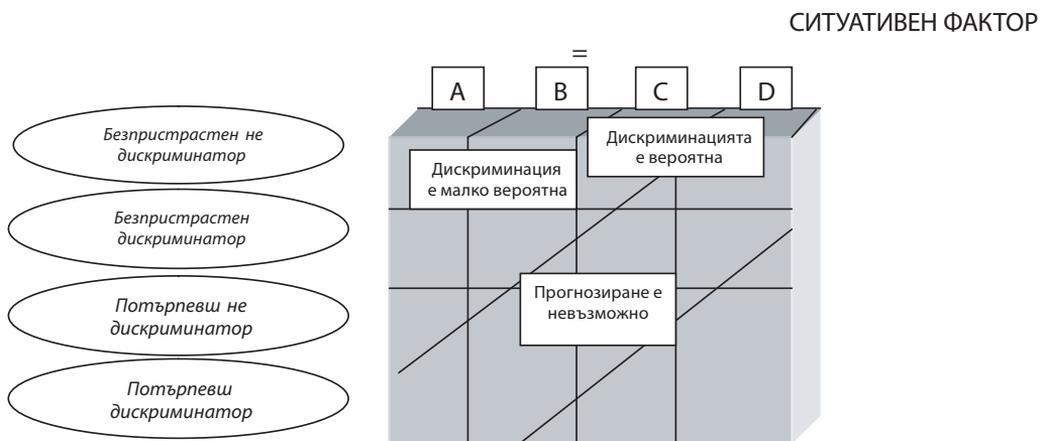
1. *Безпристрастен не дискриминатор* – човек, който не причинява щети, не вреди, не пречи и не му пречат лица от други етнически групи. В основата на такова поведение лежат хуманни принципи, обществени идеали и ценности.

2. *Безпристрастен дискриминатор* – човек, който не понася щети от страна на други етнически групи, но проявява дискриминация по отношение към други групи така както му е социално и емоционално изгодно така постъпва.

3. *Потърпевш не дискриминатор* – човек понасящ щети от други етнически групи и изпитващ враждебност към тях, но признаващ закона, социалните норми и ценности, които не му позволяват да насочва към тези етнически групи своята агресия.

4. *Потърпевш дискриминатор* – човек понасящ щети от други етнически групи и не вярващ в идеалите за свобода и равенство като последователно осъществява дискриминация върху други етнически групи.

Върху основата на тази типология в зависимост от житейските ситуации е разработена следната схема за влияние върху ситуацията при проява на дискриминационно поведение на субекта¹.

Ситуация А – силен не дискриминационен социален натиск.

Ситуация В – слаб не дискриминационен социален натиск.

Ситуация С – слаб дискриминационен социален натиск.

Ситуация D – силен дискриминационен социален натиск.

На практика във всички демократични страни по света дискриминацията де-юре е забранена. Ако дискриминацията отсъства де-юре, то де-факто съществува широк спектър неформални и социални нагласи, които водят до дискриминация на едни или други групи, което на свой ред предизвиква у тях чувство на тревога, агресия и фрустрация.

Основни причини за етническа дискриминация и тормоз

Етнически национализъм

Етническият национализъм е вид национализъм, който се основава на рода, етноса или расата с техните специфични бит, традиции, обичаи и култура

¹ Tischler H. Introduction to sociology. - N.-Y.1990. - P. 276.

След Наполеоновите войни Европа се е сблъсква с нов въпрос, а именно за “националността принадлежност”. Това води до промяна на конфигурацията на европейската карта, на която границите между държавите са прекроени през 1648 г. със сключването на Вестфалски мирен договор. За първи път национализмът се проявява при Бунта на масите по време на Френската революция, като така се създава задължителната военна повинност с цел защитата на младата република от стария ред, представен от европейските монархии. Това повлича след себе си Революционните войни (1792 – 1802), а след тях и Наполеоновите завоевания и следващите Европейски дебати по отношение на концепциите и реалностите на народите, и по-специално на националните държави. Вестфалският договор разделя Европа на различни империи и царства като това повлича след себе си продължителни междуособици между отделните управници.

В модерните национални държави, появили се в навечерието на Френската революция се формират патриотични чувства, които за пръв път се проявяват в Испания по време на Полуостровната война (1808 – 1813). Въпреки че с Виенския конгрес от 1815 г. е възстановен досегашният ред, то националният въпрос се превръща в основен проблем на Европа по време на Индустриалната революция. Това води до Революциите от 1848 година, обединението на Италия, завършено по време на Френско-пруската война, която сама по себе си кулминира в обявяването на Германската империя и по този начин се постига обединението на Германия.

Междувременно Османската империя, която се оказва “болният човек на Европа”, се сблъсква с безкрайни националистически движения, които заедно с разпада на Австро-Унгарската империя води до създаването след Първата световна война на различни национални държави на Балканите, с национални малцинства в своите граници. Така етническият национализъм, който проповядва вярата в чистите нации и появата му в исторически контекст води до създаването на модерни национални държави.

В световната история нееднократно са се случвали такива ситуации, когато господстващият етнос доминира над другите етноси. В световната история са известни примери на расизъм и апартейд, дори и водещи до изчезването на цели народи.

Расизъм

Расизмът е предразсъдък, основан на вярата, че човешките раси имат физиологични особености и ярко изразени характеристики, които предопределят тяхната култура и способности. Обикновено расизмът включва идеята, че една раса е по-висша и има правото да управлява и доминира над другите.²

² Речник Macquarie.

Според друго речниково определение расизъм е вярата, че расата е основно определяща за човешките черти, способности и че расовите различия произвеждат наследимо превъзходство на дадена раса.³

Расизмът според ООН, е расова дискриминация спрямо личности, обществени групи, части от населението или групи хора, политика на преследване, унижаване, опозоряване, насилие, подстрекаване към вражда и омраза, разпространяване на опорочаващи сведения и нанасяне на вреди според цвета на кожата, етническата, религиозната или националната принадлежност.

За расизма външните различия са основна причина за липса на еднакво (равнопоставено) отношение към членовете на другата група, като това се основава на предположението, че нейните “научни”, “биологически” или “морални” характеристики са различни от тези на собствената група и поначало по-низши. Такива расистки доводи често се използват за обосноваване специалното отношение към една група. Тази група се ползва с предимство. Обикновено предоставянето на привилегированото положение се съпровожда със заявления, че тази група е под заплаха (по правило — според нейната субективна преценка) от друга група, която трябва “да бъде поставена на място” – в социален и териториален смисъл.

В съвременния свят расизмът е смятан за нежелан възглед. В много страни от закона се преследват не само проявите на расизъм, но и пропагандата му. Расистите смятат, че децата с родители от различни раси са с лоша, дефектна наследственост и затова са против междурасовите бракове. Въпреки многобройните опити за разширяване обхвата на понятието расизъм, не се е възприело понятието да се отнася за професионални, полови или възрастови групи, за сексуални малцинства и т.н.

Определението за расизъм не обхваща историческите феномени. Например, великоруският държавен шовинизъм, сталинската национална политика или фашизмът не са расизъм, тъй като не разграничават хората по расов признак.

Съвременното определение на расизма не е свързано с понятието “раса” поради липсата на строго научно определение за раса в биологията. Оригиналното значение на *расизъм* е отношението към негрите в САЩ в продължение на три века.

Американските негри (афроамериканците) често не са съгласни да се разширява определението за расизъм, понеже се опасяват, че така те ще си загубят привилегиите, които са спечелили в борбите си за граждански права. Особено те са против определението за расизъм да се разпространява на т.нар. позитивна дискриминация.

³ Речник Мириам Уебстър, 2009.

Институционален расизъм

Институционален расизъм (известен още като структурен расизъм, държавен расизъм) е расова дискриминация от страна на правителства, корпорации, религии, образователни институции или други големи влиятелни организации, способни да оказват влияние върху живота на много хора. Терминът е въведен от чернокожият активист Стоукли Кармайкъл в края на 1960-те. Той се дефинира по следния начин: “Колективен провал на организация, да осигури подходящо и професионално обслужване на хора заради техния цвят на кожата, култура или етническа принадлежност”.⁴

Апартейд

Апартейд (от африканс: apartheid, “разделяне”, правилно произношение на африканс: апартхейд от apart-разделен и heid-субстантивираща частица) е политиката и правната система, въведена и поддържана от правителствата на бялото малцинство в ЮАР от 1948 до 1990 година.

Понятието се появява за първи път в реч на Ян С്മьотс през 1917 година, който две години по-късно става министър-председател на ЮАР. Превръща се в употребяван термин едва по време на изборната борба за изборите през 1948 година.

Възникване на апартейда в Южна Африка

Първите следи на южноафрикански расизъм се забелязват след покоряването на Капската колония от членове на Холандската източноиндийска компания през втората половина на 17 век. Търговската общност прави разлика между членовете на компанията, така наречените свободни граждани, роби и чужденци (“бушмени и хотентоти”). До този момент не е съществувала групата на белите или европейците. Тенденцията на компанията през 18 век, да взима на служба само бели служители, подсилва груповото съзнание на белите и сгъстява редиците на служителите в компанията и свободните граждани. В течение на времето се утвърждава една социална йерархия, на чиито връх са били служителите на компанията и свободните граждани, а черните и робите са били накрая.

Груповата идентичност на белите се е подхранвала от религиозни корени. Като признаци на цивилизация за белите важали християнството и основното образование. Като следствие на това един бял човек, съответно християнин, се е възприемал като по-ценен от един “кафер”, съответно езичник.

⁴ Richard W. Race, Critics have replied that Carmichael’s definition glosses over individual responsibility and leaves no room to question whether the members of a group are failing or not meeting standards due not to discrimination but due to their own dysfunctional behaviour and bad choices. Analysing ethnic education policy-making in England and Wales PDF (47.2 KB), *Sheffield Online Papers in Social Research*, University of Sheffield, p.12. Retrieved 20 June 2006. September 23, 2006 at the Wayback Machine.

Предизвикани от робското освобождение, нахлуването на новите британски господари в Кейптаун и появата на черни банди, при преселението през периода 1837 – 1846, около 10 000 души се отправят на север, североизток и там основават Африканската република Трансваал (1952) и Оранжевата свободна република (1954), в която непосредствено отражение намира чувството за превъзходство на белите при изборителното законодателство (“Само белите притежават изборителни права!”).

Още по времето на Британската империя на чернокожите бива забранявано да се заселват в колониите Натал и Капската колония, които са били предназначени за бели и цветнокожи. На чернокожите африканци е забранено не само да се заселват в тези земи, но и да се придвижват от една област в друга без необходимото разрешително, което са длъжни винаги да носят. В Кейптаун и градовете в Натал им е забранено да излизат след залез слънце. Така понякога се твърди, че политиката на апартейд е продължение и разширение на политиката на сегрегация, практикувана от белите правителства в Южна Африка. Като примери за тази политика може да се посочат Земленият акт от 1912 година и ограниченията върху наемането на чернокожите африканци за работа, които са свързани със споразуменията на бурските републики Трансваал и Оранжевата свободна държава и Британската империя, постигнати след края на Англо-бурската война от 1899 – 1902 г. От друга страна, съществува мнение, че първоначално под апартейд се разбира само политическо разделение, но не и битова сегрегация. Например, по време на Втората световна война, правителството на Обединената партия на Съмътс не съблюдава много стриктно сегрегационните закони.

В повлияния от британците район Натал, шотландецът Теофилус Шепстоун, в качеството си на държавен секретар по въпросите на местното население, предвижда едно ясно териториално разделяне на чернокожото и бяло население, за да може по този начин да се противодейства на унищожаването на културата на чернокожите под влиянието на култура на белите.

Военните спорове между потомци на европейците и чернокожите племена, както и законодателното развитие в повлияния от британците Натал и в двете Африкански държави Трансваал и Оранжевата свободна република, поставят основите на една водена от радикално разделяне на расите политика на белите в Южна Африка от началото на 20 век.

В края на 19 век във върховете на района Witwatersrand (в околностите на днешен Градски окръг Йоханесбург) се откриват първите златни залежи, които заедно с диамантите предизвикват огромен стопански процес на трансформация. До средата на 20 век Южна Африка се превръща от чисто аграрна страна в аграрна и минно-добивна страна, докато накрая се оформя като страна, белязана изцяло от индустриалното стопанство. В търсене на работа безимотни бели, преди всичко потомци на първите европейци в Южна Африка, и чернокожа работна ръка, нахлуват в района около днешен Йоханесбург.

За установяването на политика на сегрегация от съществено значение е южноафриканския процес на индустриализация и урбанизация. Защото в индустриалните райони “на ръба” младият потомък на първите европейци в Южна Африка, характеризиращ се със селския си манталитет и расисткото си чувство на превъзходство, е бил внезапно принуден, да продава своята работна сила в безпощадна конкуренция с масите на най-слабо платените чернокожи. В южноафриканския стопански живот никога не се стига до класово сливане на черни и бели работници в индустриалните райони. Потомците на първите европейци са отказвали да предлагат своята работна ръка на същата цена като чернокожите, и се опитвали, вместо да се борят заедно за повишаване на заплащането, да достигнат до гарантирането на преимуществата за белите при профсъюзите и парламентарните решения.

През 1910 година с основаването на Южноафриканския съюз само бели мъже получават избиращо право. Период през който се изясняват основните представи по отношение на расистката политика на разделение, и когато южноафриканският парламент започва да кодифицира законово расовото разделяне.

Развитие на апартейда в Южна Африка

Политиката на апартейд в Южна Африка се прилага, след вземането на властта на Националната партия през 1948 година. Тя печели изборите с малка разлика, побеждавайки Обединената партия, и сформира коалиционно правителство с Партията на африканерите, чиито лидер е протестантският свещеник Даниел Малан. Правителството незабавно започва да прилага апартейда – приети са закони, забраняващи смесените бракове, въведена е расова класификация на всички граждани и е създадена комисия, която да разглежда сложните случаи. Основа на апартейда става приетият през 1950 година Group Areas Act, чиято цел е географското разделение на расовите групи.

Оформянето на системата се извършва в условията на засилваща се антиколониална борба в Африка и Азия. Апартейдът трябва да помогне на белите да запазят господството си чрез ограничаването на чернокожите африканци в специални области – “хоумленди”, които впоследствие стават известни като “бантустани”. В тях, под контрола на власт, съставена от представители на местния африкански политически елит, трябва да бъде съсредоточена по-голямата част от чернокожото население, а на териториите, запазени за белите, да останат само тези, чиито труд е необходим за функционирането на промишлените предприятия и обслужването на белите.

През 1953 г. е приет Separate Amenities Act (Закон за отделни обществени места), с който се въвеждат отделни плажове, обществен транспорт, болници, училища и университети. Паспортният режим става още по-строг: сега чернокожите африканци трябва да носят със себе си лично удостоверение

ние – нещо, което значително възпрепятства движението им към районите на белите в страната. С въвеждането на този закон, на чернокожите африканци е забранено да живеят в градовете на белите без специално разрешение или дори само да ги посещават. Настаняването в големите градове е разрешено само за онези, които работят там, но не и на техните семейства.

Йоханес Стрийдом, който става премиер-министър на страната след Малан, лишава чернокожите африканци и от правото на глас, които имат дотогава. През 1951 г., предишното правителство е приело Закон за отделното представителство на избирателите, макар, че неговата конституционност е обжалвана в съда от група от четирима избиратели (Харис, Франклин, Колинс и Дийн), подкрепяни от Обединената партия.⁵ Върховният съд на Капската провинция отхвърля жалбата им, но Апелативният съд приема, че закона няма сила, тъй като за промяна на конституцията на ЮАР е необходимо мнозинство от две трети от гласовете на депутатите в двете камари на парламента. Тогава правителството приема Закона за парламентарния Върховен съд, който дава на парламента право да отменя съдебните решения. Това е обявено за незаконно и от Апелативния съд, и от съда на Капската провинция. През 1955 г. правителството на Стрийдом увеличава броя на съдиите в Апелативния съд от 5 на 11, назначавайки на новите места съдии, които симпатизират на политиката на апартейд. През същата година е приет и Закона за Сената, който увеличава броя на депутатите от 49 на 89, и при последвалото преразпределение НП събира 77 места в Сената.⁶ На съвместно заседание на двете камари през 1956 г., Законът за отделното представителство на избирателите е приет, и в резултат на това, в Капската провинция е въведен отделен списък на цветнокожите гласоподаватели. Веднага след гласуването, броят на депутатите в Сената е възстановен до първоначалния си размер. Законът е оспорен във Върховния съд, но Апелативния съд (подсилен преди това със съдии, поддържащи правителството), отхвърля искането на опозицията и подкрепя закона.⁷ Преди Южна Африка да стане република, политическите убеждения на белите южноафриканци се характеризират с разделение между прорепубликанския консерватизъм (основно сред африканерите) и антиреспубликанските либерални настроения (предимно сред английскоговорящите), като наследството на Англо-бурската война все още е фактор за доста хора. След като е ЮАР става република, Хендрик Вервурд призовава за подобряване на отношенията и по-голямо съгласие между южноафриканците от английски

⁵ Davis, Dennis; Le Roux, Michelle. Precedent & Possibility: The (Ab)use of Law in South Africa. Juta and Company Limited. 2009 г. стр. 20. ISBN 978-1-77013-022-7.

⁶ Muller, C. F. J. Five hundred years: a history of South Africa. Academica. 1975 г. стр. 430.

⁷ Du Pre, R. H. Separate but Unequal – The 'Coloured' People of South Africa – A Political History. Jonathan Ball Publishers, Johannesburg. 1994 г. стр. 134-139.

произход и африканерите.⁸ Той заявява, че единствената разлика е между тези, които подкрепят апартейда и тези, които са срещу него и етническото разделение вече не трябва да е между говорещите африкаанс и англоговорящите, а между бялата и черната раса.

Повечето африканери подкрепят идеята за единодушие, с цел белите да гарантират безопасността си. Белите избиратели от английски произход обаче са разделени. Много от тях се противопоставят на републиката, което води до голям отрицателен вот в провинция Натал.⁹ По-късно обаче, някои от тях признават нарастващата необходимост от единство на белите, загрижени от засилващата се тенденция на деколонизация в другите части на Африка. Речта на Харолд Макмилън, "Вятърът на промяната", оставя в пробританската фракция чувството, че Великобритания ги е изоставила.¹⁰ По-консервативните англаговорящи избиратели дават подкрепата си на Вервурд¹¹, докато други са обезпокоени от прекъсването на връзките с Великобритания, но остават верни на Короната.¹² Населението от британски произход изпитва остро недоволство от принудителния избор между британско и южноафриканско гражданство. Въпреки че Вервурд се опитва да обедини различните фракции, последвалото гласуване показва само леко увеличение на подкрепата,¹³ което показва, че голяма част от англоговорящите южноафриканци е останала равнодушна и Вервурд не е успял да обедини бялото население.

Премахване на апартейда в Южна Африка

Поддръжници на апартейда от Африканерското движение за съпротива на митинг в град Претория (1990)

След сърдечен удар на Бота Националната партия избира Фредерик де Клерк (1989-1994) за негов последовател. Де Клерк никога не е криел силното си желание, да осъществи сериозни реформи. В известната му реч при откриването на парламента на 2 февруари 1990 година той констатира политиката на апартейд като провал, и въвежда следните мерки:

Вдигане на забраната на всички досега забранени политически движения
Освобождаване на Нелсън Мандела, който е бил 27 години в затвора

⁸ Booth, Douglas. The race game: sport and politics in South Africa. Routledge. 1998 г. стр. 89.

⁹ Thompson, Paul Singer. Natalians first: separatism in South Africa, 1909 – 1961. Southern Book Publishers. 1990 г. стр. 167.

¹⁰ Joyce, Peter. The making of a nation: South Africa's road to freedom. Zebra. 2007 г. стр. 118.

¹¹ Suzman, Helen. In no uncertain terms: a South African memoir. Knopf. 1993 г. стр. 35.

¹² Keppel-Jones, Arthur. South Africa: a short history. Hutchinson. 1975 г. стр. 132.

¹³ Lacour-Gayet, Robert. A history of South Africa. Cassell. 1977 г. стр. 311.

Преговори относно общото изборително право в Южна Африка

С това настъпва края на политиката на апартейд. Следваща по важност реформа е проектирането на една нова конституция за една единна, демократична Южна Африка. През април 1994 година при първите общи избори в Южна Африка Нелсън Мандела е издигнат и избран за президент.

Политическа система

Бели архитекти от времето на апартейда обмислят създаване на селище за бели

Първостепенната идея на ранния апартейд е пълно политическо и икономическо господство на бурите в Южна Африка.

Класификация на населението в Южна Африка

През 1950 година се обнародва “Закона за регистрирането на населението” (“Population Registration Act”). Всички южноафриканци биват вписани в расов регистър. Създадена е “служба за расово класифициране”, която надзирава този процес. Причисляването към определена група протича на основание на критерии като външен вид, общо възприемане и външност. Тъй като това от части са били социални критерии, е било възможно прекласифициране. Причисляването към една или друга етническа група е било решаващо за политическите права, социалните връзки, шансовете за образование и стопанския статус. Тъй като Южна Африка има добри отношения с Израел и Япония, членове на тези народностни групи биват класифицирани като бели. Всеки южноафриканец е бил задължен да носи със себе си паспорта, който дава сведение и за неговата расова принадлежност.

Расово разделение в Южна Африка

Основата за пространственото отделяне на расите е положена през 1923 година с “Black Urban Areas Act”. С този закон паспортната проверка и контрола на достъп се установяват в цялата страна като основни елементи на пространствено отделеното развитие и правовата дискриминация. Този закон бива разширен през 1950 година чрез “Group Areas Act”, който отрежда на четирите етнически групи различни области за живеене, и който забранява на всеки гражданин на Южна Африка да живее в районите на другата раса или да има имуществено там. Първият Министър-Президент на Националната Партия, проповедника Даниел Малан, определя закона за областите на групите като “сърцето на апартейда”.

През 50-те години паспортът се превръща за южноафриканците в голям документ. Паспортът наречен официално двуезично “reverence book – bewysboek”, определя племенната принадлежност за всеки южноафриканец и оттам един резерват, независимо колко лоши са връзките с него. Паспортът е съдържал разрешение за престой, месечни вписвания и печата от работното

място, указания за данъчните плащания и данни за полицейски производства. Стоотици хиляди годишно биват осъждани в отнемане на свободата или парични наказания, или “Депортиране от бялата област”, защото едно или друго вписване в паспорта не е било точно, или е било пропуснато да бъде записано. Според едно изследване на британски противник на апартейда в периода 1960 – 1967 година 4.5 милиона души са били осъдени поради нарушаване на расовите закони.

Бантустан

През 1959 година се изготвя документа “Promotion of Black Self-Government Act”, чрез който чернокожите африканци от този момент е трябвало да упражняват своите традиции и своите политически права изключително в своите собствени провинции, така наречените Homelands или Бантустан. За чернокожите като резервати са определени около 100 територии, които представят 13 % от територията на страната предвидени за около 75 % от населението ѝ.

Земята бива отчуждена от множество чернокожи, които не населяват Бантустаните. Мултирасовите области биват откъснати помежду си, а жителите на Бантустаните биват пренаселени.

Достъпът на чернокожите в градовете бива законово ограничен още повече. Само този, който е живял повече от десет години в градски район, или без прекъсване е бил ангажиран на работа при работодателя си в продължение на най-малко петнадесет години, е имал правото легално да остане да живее там. Всички останали, surplus people, както биват наречени, биват изпратени “в къщи”. По този начин общо 3.5 милиона биват откъснати от корените си през годините.

Целта на политиката на Бантустаните е била постепенното отнемане на гражданство на почти 25 милиона чернокожо население. В първия етап на развитие чрез “Black Homelands Citizenship Act” (от 1971) всички чернокожи изгубват своето южноафриканско гражданство и стават граждани на една от общо десетте създадени от белите Бантустан. Във втория етап на развитие – според представите на правителството – Бантустаните биха добили независимост, за да могат да съществуват като самостоятелни нации.

Действително четири от десетте Бантустан се превръщат в течение на времето в “независими държави” със свои правителства, финансирани от Претория и непризнати от никой друг. Но концепцията за тях е била обречена на провал поради следните причини:

Правителствата в Бантустаните се състояли предимно от чернокожия елит, често е съществувал авторитарен режим, и те не са били приемани от населението.

Селскостопанската продукция не е била достатъчна, за да осигури издръжката на тамошното население.

Бантустаните не са били индустриално развити. Това довежда до това, трудоспособните мъже да търсят работа в бяла Южна Африка, където работели 11 месеца и прекарвали четири седмици годишно със своето семейство. По този начин Бантустаните се превръщали в “лагери”, в които се задържали предимно възрастни хора, жени и деца.

Брак и сексуален живот

През 1927 година с “Immorality Act” парламента постановява един закон, който има за цел строгото разделяне на южноафриканците. Половото общуване между бели и черни става наказуемо. През 1950 година този закон бива разширен, като той забранява и всякакви полови връзки на бели с не-бели. “Immorality Act” от 1957 година подсилва наказанието. Най-тежкото наказание за такова деяние е 7 години затвор и самият опит за престъпване на закона става наказуем. Между 1950 и 1960 година около 4 000 души са лишени от свобода според “Immorality Act”.

Тясно свързан с това е “Prohibition of Mixed Marriages Act” от 1949 година, който забранява сключването на брак между бели и не-бели. Расовата принадлежност се определя от служителя от гражданския съвет, а сключените в чужбина бракове са невалидни в Южна Африка. В периода на либерализиране на законите на апартейда през 80-те години, тези закони са отменени, не на последно място поради това, че тяхното прилагане е водело до резултати, които компрометират страната в цял свят.

Здравеопазване

Докато медицинското обслужване на белите южноафриканци е било едно от най-добрите в света, това за не-белите е било катастрофално. В Йоханесбург средно са били на разположение около дванадесет легла за 1000 бели, докато в Совето (предградие на Йоханесбург), където живеят работниците от Бантустаните по време на техния договор, са на разположение помалко от две легла за 1000 не-бели. Средно един лекар обслужва 330 бели, сравнителната стойност: един лекар за 91000 чернокожи.

В Бантустаните или е нямало лекари и болници, или те са били отдалечени на дни разстояние. Средно в Южна Африка на час умирали три деца от недохранване, в една страна, която произвежда повече хранителни стоки отколкото е необходимо за оптималното изхранване на всичките ѝ жители.

Възпитателно дело

През 1953 година се създава “Bantu-възпитателен-закон”. Този закон отнема надзора на провинциите на съюза върху възпитателното дело на чернокожото население и го прехвърля на централното възпитателно министерство, водено от Хендрик Вервурд. Свързано с този закон е било и решението, че в провинциите трябва да се преподава на някогашния език банту. В рамки-

те на закона са залегнали и гротескно неравните образователни средства за черни и бели.

Икономическо разделение в Южна Африка

Една ключова позиция заема постановения през 1911 година “Mines and Works Act”, който изключва не-белите от редица дейности (“job reservation”). В “Mines and Works Amendment Act” от 1926 година правителството прави опит, да предпочете бели и цветнокожи специалисти, като дипломи и сертификати са раздадени само на тях, а не на чернокожи или индуси. Заедно с въведения през 1922 година “Apprenticeship Act”, който урежда обучението и още някои разпоредби, се стига до едно правово-уредено “резервиране” на престижни дейности за белите.

Закопи в Южна Африка

Ограниченията на апартейда са наложени не само като обществена практика, но и като законови норми. Някои от тях са:

Не-белите са изключени от държавното управление и могат да гласуват само в избори за сегрегирани органи

Хората от дадена раса не могат да се занимават в делова дейност или да упражняват свободни професии в райони, предвидени за друга раса; на практика всички значими центрове и търговски райони са обявени за райони за бели

Хората от дадена раса не могат да пътуват в райони, предвидени за друга раса, освен със специален пропуск.

Хората от различни раси трябва да използват различни превозни средства.

Всеизвестни са угнетените черни американци, дискриминацията на индианските племена, колонизацията на европейските страни от страните от “третия свят” и др. Причините за етническата дискриминация са свързани със следните основни фактори: модели на етно-културата и социализацията усвоени от субектите в процеса на социо-генезата, предразсъдъците и агресията, етническите проекции, традиционализмът, конкуренцията и експлоатацията на пазара на труда.

Модели на етно-културата

Човекът в процеса на етно-културата усвоява определени културни стереотипи. Можем да говорим за определена организация на психиката на човека, когато възпитаният в определен етнос субект неадекватно възприема непознатите индивидуални и групово поведенчески и социо-културни прояви. Можем да посочим примери от историята за етнокултурна аперцепция, която предизвиква предубеденост към обичаите и традициите на различните етноси. “Рицарите например, когато превземат Палестина се възмуцват от

арабския обичай за многоженството, а арабите считали за безсрамие не закритите лица на френските жени...”¹⁴.

Модели за социализация

Индивидът в процеса на навлизане в обществото усвоява определени норми на поведение, усвоява определена система за комуникация, опознава системата от обществени връзки и отношения. Важна роля в процеса на социализация имат етническите модели за социално научаване, особена роля при формирането на етническата идентичност има семейството. Както показва практическата социална работа културната принадлежност на клиента се явява фактор за различни видове социален натиск. Сравняването на моделите за социализация в ирландските и английските семейства са представени в таблицата, което нагледно показва различните типове социализация¹⁵.

Таблица

	Ирландските родителски наставления	Английските родителски наставления
Жизнени очаквания	Хората са изначално греховни, животът е зададен от съдбата. Или сте любим на фортуна, или не сте – нищо не можете да измените с ваши сили.	Доброто и злото зависят от личния избор. Вие отговаряте за собствената си съдба. Живей според законите и се труди в това е залога за успеха
Отношение към семейството	Семействата – е вашата подкрепа и вашата сила. Семейството – е вашата индивидуалност и вашия дълг. Без семейство вие сте самотни и безпомощни	Вашата личност е силна и самодостатъчна. Остави своя дом, за да устроиш своята съдба, създай свое ново семейство. Вашия живот е във вашите ръце.
Роли половете	Жените морално превъзхождат мъжете. Мъжете обикновено притежават всевъзможни слабости. Майката е основата на семейството.	Жените – са нежни създания и се нуждаят от защита. Бащата е глава на семейството.

¹⁴ Гумилев Л. Н. Етногенез и биосфера Земли. – Л., 1989. – С. 91-92.

¹⁵ Айви А., Айви М., Саймек-Даунинг Л. Консултирование и психотерапия. Сочетание методов, теории и практики. – Новосибирск, 1990. – С. 152-154.

	Ирландските родителски наставления	Английските родителски наставления
Отношение към женитбата	Женитбата е необходима, и ти си свързан с нея за цял живот. Ако твоето семейство има проблеми – това е твоят кръст и трябва си го носиш.	Женитбата е социален контракт. Двете страни са отговорни за съгласието в семейството. Ако едната от страните се държи недопустимо, разводът е възможен.

Етническа агресия и предразсъдци

Изследователите в областта на етническата агресия се обединяват условно около следните основни предположения:

1. Хората са по-агресивни към представителите на друга етническа група, отколкото към своята.

2. Хората с расови предразсъдци се държат по-агресивно към представителите на другите етнически групи, отколкото към представителите на собствената си етническа група.

Експерименталните данни показват, че ситуационни фактори като: анонимност и раздразнение имат по-голяма роля при проявата на етническа агресия.

Хората имат по-голяма склонност към дискриминация, когато са оскъrbени и усещат заплахата “и/или са свободни от обществено обсъждане”. Независимо от етническата принадлежност хората, които имат предразсъдци към другите етнически групи са по-агресивни, отколкото хората без предразсъдци¹⁶.

Етнически проекции

Етническите проекции, когато се разглеждат като вид дискриминация са свързани с *културния шок* и с *индивидуалните проекции*. Културния шок е свързан с миграцията, когато етническите групи доброволно или по принуда променят своето местоживееене. Например в резултат на етническите конфликти в бивша Югославия много сърби напуснаха Косово и Хърватска към Сърбия, а в същото време много албанци и хървати се преселиха от Сърбия в Косово и Хърватска. Културния шок като последица от миграцията е свързан с новите за мигранта разнообразни “вербални и невербални символи”, които го дезориентират в ежедневието му и водят до стресове ситуации. При такава ситуация се наблюдава “чувство за безпомощност, стремеж към контакти с представители на собствената култура, които отдавна живеят в новата култура,

¹⁶ Бэрон Р., Ричардсон Д. Агресия. – СПб., 1997.

страх от измама или оскърбление, общо понижено настроение и т.н.”¹⁷. По този начин явленията, които съпровождат културния шок, могат да провокират негативни нагласи за възникването на агресия.

В основата на индивидуалните проекции нерядко лежи феномена “негативни качества на личността”. Някои хора притежават негативни качества, от които те подсъзнателно искат да се избавят. Те не ги осъзнават, а по този начин и нямат възможност и упоритост да се освободят от тях, те “проектират” тези свои качества върху чуждите етнически групи като по този начин се освобождават от отрицателните емоции по отношение на себе си и и насочвайки ги навън.

Традиционализъм

Етническата само идентификация може да се съпровожда и с определени групови нагласи, където дискриминацията на другата не собствена група позволява да се снесе усещането на “неувереност или подчинено положение”. Повишаването на груповата самооценка в такива случаи се осъществява на принципа “ние сме по-добри, отколкото другите”. Такава позиция се изразява в оценката “чужда” култура върху основата на традиционните за дадена култура символи, ценности и стереотипи като абсолютно ценни.

Според изследванията на Ашмор и Делбока в европейското общество етническата предубеденост претърпява промени, но тя не изчезва, а придобива нови форми:

- Расизъм сред ниските слоеве на обществото – “усещането за расова заплаха”, което се основава върху страха да не се загуби доминиращото положение на етническото болшинство.

- “Символен расизъм към жителите от предградията (кварталите) – положително отношение към интегрирането на етническите малцинства, но съпротива срещу израстването на негови представители в социалната йерархия.

- “Антирасизъм по рецепта” – система от възгледи на висшите слоеве на обществото, които са готови да оказват протекции на хората от други етнос, ако това повишава тяхната тежест в очите на околните¹⁸.

Конкуренцията на пазара на труда

Конкуренцията на пазара на труда поставя определени изисквания към работещите. Социо-културните теории разглеждат дискриминацията като последиствие на тази конкуренция, когато етническото болшинство се стреми да запази своето обществено влияние и да затвърди своите икономически

¹⁷ Сухарев А. В. Этнофункциональная психология: исследования, психотерапия. – М., 1998. – С. 26.

¹⁸ Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М., 1990. – С. 139.

позиции. Точно икономическите отношения определят съществуването на различни форми на експлоатация като се използват расистките настроения. Р. Блаунър разработи теория на расовото угнетяване, където на икономическото и политическото господство се определя главното роля. В основата на тази концепция лежат следните принципи на колониалните отношения:

- Принудително налагане на местното население на определена култура.
- Опити господстващата култура да промени и контролира местната.
- Политическо господство.
- Икономическа експлоатация.
- Идеология, която оправдава властта на господстващите групи¹⁹.

Социална работа и етно-центризъм

Социалната работа с етно-чувствителни групи клиенти предполага наличие на определени знания у социалния работник като: познаване на културата на клиента, особености на социалните ценности и ориентации, стереотипи на поведени и специфика на отношенията в различните референтни групи. В процеса на взаимодействие с етно-чувствителни клиенти социалните работници трябва да се придържат към следните принципи:

- Да осъществяват поддръжка върху основата на разбирането на социо-културното своеобразие на клиента.
- Да оказват помощ на клиентите без предубеждение към тях.
- Да планират съвместно с клиентите решаването на проблемите им, за което трябва да способства системата от административни действия.
- Социалните работници работещи с етнически малцинства са длъжни да притежават съответната квалификация, възможност за придвижване в службата на еднакви основания, същото се отнася и за социалните работници, които са представители на социалното малцинство.
- На етническите малцинства трябва да се предоставят възможности за специализирано професионално обучение.²⁰

Особеностите на тези принципи се заключават в това, че антидискриманционната практика е насочена не само към формирането на отношения с клиентите, но и към предотвратяването на институционалната дискриминация.

Практическата социална работа в етнически хомогенна среда се базира върху “концепцията за двойния подход”. В основата на тази концепция лежи предположението, че клиентите взаимодействат с две системи. Първата – доминиращата се явява източник на власт, доходи и средства за контрол, втората – етнокултурното обкръжение, което е представено от семейството и общността. При работата с клиентите трябва да си отчита влиянието на даденото обкръжение върху житейските сценарии на клиента.

¹⁹ Смелзер Н. Социология. – М., 1994. – С. 310.

²⁰ “Zastrow Ch. Introduction to social work and social welfare. – P. 416-417.

В социалната работа с етнически групи се използва концепцията на Барбара Соломон наречена стратегия на пълномощията.

Стратегия на пълномощията

В основата на тази стратегия лежи отстраняването на негативното влияние и отрицателните оценки, които обикновено има етническото малцинство. Според Б. Соломон етническите малцинства страдат не толкова от материален недостиг колкото от невъзможността да използват механизма на властта. Стратегията на пълномощията предполага не само еднакво и ефективно обслужване на всички клиенти, но и активизиране на само помощта, премахване на институционалните отрицателни оценки за клиентите.

Б. Соломон счита, че развитието на човека се извършва на три нива:

- Семейно ниво, където се формират доверието и социалната компетентност на субекта.
- Ниво на формиране на навиките за социална компетентност върху основата на взаимодействието със социалните институции.
- Ниво на приемане и изпълнение на необходимите социални роли.

Основните цели на стратегията на пълномощията са:

- Откриване на реалните проблеми на клиента.
- Предоставяне от социалните работници на специфични знания за използване от клиентите за решаването на техните проблеми (защото клиентите и социалните работници се представят като партньори).
- Използване на структурата на властта за промяна на ситуацията, в която се намира клиента.

Този модел се отнася не само за нивото на властта, но и за семейно ниво. Семейството това е мощен социо-културен фактор, който е способен да усилва развитието на способностите на клиента за само помощ да преодолее негативните реакции и отрицателните оценки на обкръжението, ефективно да поддържа социалния работник при решаването на проблемите на клиента.

Откъдето възникват редица специфични изисквания към ролята и компетенциите на социалния работник. В практическото взаимодействие с етно-чувствителни групи социалния работник влиза в следните основни роли: като консултант, който предоставя модели за решения от клиентите на възникващите трудности, начини за подобряване на самочувствието на клиента, като *треньор-учител* обучаващ клиента на уменията да решава задачи.

Спецификата на ролите изисква от социалния работник в нонрасистката практика специфични умения, които са следните:

- Способност да представя алтернативни обяснения за всяко поведение, да помага да се намират правилните и неотложните решения.
- Способност да намира алтернативни програми, които са подходящи за клиента.

- Способност да проявява съчувствие, интерес, сърдечност към клиента независимо от неговите етнически стереотипи.
- Способност да разбира истинските чувства на околните дори и когато те се изразяват в непривична форма.²¹

ЛИТЕРАТУРА

1. Агеев В. С. Межгруповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М., 1990.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб., 1997.
3. Смелзер Н. Социология. – М., 1994.
4. Сухарев А. В. Этнофункциональная психология: исследования, психотерапия. – М“ 1998.
5. Zastrow Ch. Introduction to social work and social welfare.

²¹ Payn M. Modern social work theory: a critical introduction. – London, 1990. – P. 229-234.

БЪЛГАРСКО ОНКОЛОГИЧНО СЕСТРИНСКО ДРУЖЕСТВО

Даниела Симова

СБАЛ на онкологични заболявания – София област ЕООД, София

BULGARIAN ONCOLOGICAL NURSES' ASSOCIATION

Daniela Simova

Институция: “Специализирана болница за активно лечение на онкологични заболявания – София област” ЕООД,

Българското онкологично сестринско дружество е основано на 29.12.2004г. от 55 учредители. През 2006г. членовете му достигнаха 196, а към края на 2011г. наброява 244 члена. Най-многобройни са регионалните дружества на онкологичните заведения във Варна, Стара Загора, Бургас, Шумен и София.

Броят на членовете по дружества е както следва:

СБАЛО – ЕАД – 67 члена

СБАЛОЗ – София област – 11 члена

СБАЛОЗ – София град – 1 член

КОЦ Враца – 14 члена

СБАЛОЗ “Д-р Марко Марков” гр. Варна – 32 члена

КОЦ Бургас – 22 члена

КОЦ Пловдив – 26 члена

КОЦ Стара Загора – 45 члена

КОЦ Шумен – 26 члена

От м. март 2005 г. БОСД е член на Европейското онкологично сестринско дружество, което може да се счита за един напредък в развитието на онкологичното сестринство. Такива национални дружества имат мнозинството от европейските държави и някои от тях са членки на Европейското онкологично сестринско дружество (EONS) още от 90-те години на миналия век.

Дружеството е създадено и осъществява дейност за постигане на следните обществено значими **цели:**

1. Да работи в посока за утвърждаване ролята и престижа на специалистите по здравни грижи, работещи в онкологичната сфера в следните аспекти: професионален, морално-етичен и хуманен.

2. Развитие на научните интереси и подобряване на знанията и практическите умения по онкология на специалистите по здравни грижи.

3. Да установи и развива отношения на сътрудничество с национални правителствени и неправителствени организации, институции и международни организации.

4. Да дава предложения и да съдейства за утвърждаването на медицинските стандарти по онкология, касаещи специфичните здравни грижи.

5. Да участва активно и подпомага превенцията на онкологичните заболявания.

Средствата, с които сдружението постига своите цели са:

1. Посредством печатни издания, електронни носители и електронни медии да популяризира достиженията в областта на онкологията сред здравната общественост и населението;

2. Предлагане на правителствените органи и организации на пътища и средства за усъвършенстване на нормативната уредба в областта на здравните грижи по онкология;

3. Осъществяване на съвместна дейност и сътрудничество със сродни организации в страната и чужбина.

Предметът на дейност на сдружението е: съдействие при набирането и разпространяването на информация за причините за възникване на онкологичните заболявания; участие и провеждане на проучвания и научни изследвания в областта на онкологията; участие в национални и международни противоракови програми; подпомагане и съвместни дейности с правителствени и неправителствени организации, работещи по проблеми на организацията на здравеопазването в областта на онкологията.

Стратегия: Силата на БОСД идва от неговото сътрудничество с различни мултидисциплинарни и пациентски организации, с които колаборира за оптимизиране на сестринският принос към онкологично болните в България – цел, която може да бъде постигната само с ефективна комуникация между онкологичните сестри.

Визията на БОСД е да вървим напред заедно за реализиране потенциала на онкологичните медицински сестри в България

Мисията на БОСД е промоция на по-здравословно бъдеще за онкологично болните пациенти, като се гарантира, че те ще се ползват от грижите на добре образовани, проникателни и опитни медицински сестри.

Всеки член на сдружението има право:

1. да участвува в дейността на сдружението и в работата на Общото събрание;

2. да бъде избран в органите на управление на сдружението;
3. да осъществява контрол върху работата на сдружението и органите на управление;
4. да бъде информиран за дейността на сдружението;
5. да се ползува от имуществото на сдружението и от резултатите от дейността му.

Сдружението се **управлява** от Управителен съвет и се представлява от Председателя на УС. Върховен орган на сдружението е Общото събрание, а негов управителен орган е Управителният съвет.

БОСД се старее да насочва своята дейност в посоки, съответстващи на добрите световни и европейски практики.

През 2006г. бе реализиран съвместен проект на БОСД и Фирма “Мундифарма”. Проведено беше теоретично и практическо обучение на над 500 специалисти по здравни грижи от цялата страна на тема “Измерване и контрол на болката.”

По покана на Сдружение “Аюрведа-рейки” проведехме едnodневен семинар в гр. Баня с лекционна и практическа част на тема “Как да се справим със стреса на работното място” В обучението взеха участие 30 члена на дружеството.

През м. май 2007 г. се проведе среща по покана на УС на БОСД с Ян Фубърт вицепрезидент на EONS, по време на пациентски форум в София. Със спонсорството на EONS се преведе от английски език “Актуализиран план за специализация на онкологичните сестри в ЕС”.

През 2008г. усилията бяха насочени към подготовката за участие в VII-ми Балкански конгрес по онкология /BUON/ в Турция. БОСД взе участие с три доклада и три постера.

На 08.12.2009 г. БОСД организира едnodневен семинар на тема: “По-вишаване качеството на здравните грижи за онкологично болните пациенти”. Бяха изнесени презентации на тема: “Необходимост от обучение на пациентите и техните семейства. Световна практика, тенденции в България” и “Приложение на нови медицински консумативи за работа с цитостатици на фирма В Braun.”

Национална среща на онкологични медицински сестри съвместно със сестри работещи в хематологични лечебни заведения в гр. Трявна беше проведена от 05-07.11.2010 г., с подкрепата на фирма Новартис. Присъстваха 50 члена на БОСД.

През 2011г. се проведе осми национален конгрес по онкология. Членовете на БОСД взеха активно участие с 11 презентации и 8 постера. С презентации се включиха и председателката на Европейското онкологично сестринско дружество – Султан Кав, както и Данута Лихошик – операционна сестра към

Европейския онкологичен институт в Милано и член на УС на италианското онкологично сестринско дружество.

Имаме участия в мастер-класове по онкологично сестринство, в научни сесии, конгреси и конференции, проведени в чужбина в рамките на ежегодните Европейски училища по онкология.

Насърчаването на чувството за общност между онкологичните сестри в България е основна цел на работата на БОСД и комуникацията заема централно място в този процес. Чрез ефективната комуникация ние ще гарантираме достъп на онкологичните сестри до съответната информация и подкрепа, както и ще им се даде възможност да споделят своите проблеми и постижения. В резултат БОСД ще насърчава съвместна работа с членовете си и привърженици в полза на всички.

БОСД дава огромен потенциал от възможности за осигуряване на членовете да развият техния пълен потенциал като добре образовани и проницателни онкологични сестри. БОСД насърчава споделянето на добри практики и признава многообразието и обхвата на ролята на онкологичните сестри.